חיך הערך

מכלכל

נרות המערכה·

השלמת הערוך השלם·

והערות ותיקונים להערוך השלם·

מאתי

חנוך יהודה בן אדוני אבי מורי מהור"ר ישראל קאהוט

רב ואב"ד דק"ק אהבת חסד בנויארק.

בדפוס א. גינסבערג 158 איסט בראדווייא.

שנת תרנ"ב לפ"ק.

SUPPLEMENT

TO

"ARUCH COMPLETUM"

CONTAINING:

SOURCES OF RABBI NATHAN'S ARUCH

ADDITIONAL FOREIGN WORDS

(ESPECIALLY FROM THE MIDRASH HAGGADOL)

CORRECTIONS AND EXPLANATIONS

TO THE EIGHT VOLUMES.

BY

ALEXANDER KOHUT, D. D. PH. D.

RABBI CONGREGATION AHAWATH CHESED

NEW YORK.

A. GINSBERG, PRINTER, 158 EAST BROADWAY.

1892.

נרות המערכה

אשר מול פני הערוך דרבינו נתן ז״ל

יאירו שלשת הנרות, הלא המה:

א׳) נר דרבינו האי גאון.

ב׳) נר דרבינו גרשום מאור הגולה.

ג) נר דרבינו חננאל (בן חושיאל) ז״ל.

הנרות הללו קודש הם ורבינו נתן השתמש בהם ולזכות הרבים ולשכלל

הערוך השלם העליתי והדלקתי והיטבתי אותם

אני הקטן

חנוך יהודה בן ארוני אבי מורי מהור״ר ישראל קָאהוט

רב ואב״ד דק״ק אהבת חסד בנויארק.

דפוס א. גינסבערג, 158 איסט בראדוויא.

1892.

נרות המערכה (א'). פירוש רבינו האי גאון לסדר טהרות.

אחי"ה בראשית דרכי קדם מפעלי מאז זה רבות בשנים חויתי דעתי כי רבינו נתן ראה אור בהיר בפירושי רבינו האי גאון אשר לאורו הלך בפירוש מאמרי רז"ל וס"ד פעמים היה קורא אותו בשם [1]) ועוד ע"ד פעמים קוראהו בסתם גאון, גאון אחד (ובהיותו מכוון ג"כ על ר' שרירא ז"ל היה קוראם ברבים: בשם גאונים) ובמקומות רבים פירוש הערוך בסתם הוא הוא פירוש רה"ג [2]). ודע כי במבוא הנ"ל כבר גזרתי אומר כי בעל הערוך הלך בעקבות דרה"ג בסדר טהרות אשר כמעט כל פירושיו הביא אעפ"י שלא פירשו בשם תמיד ועל ספרו זה מראה באצבע בע' פדס (עי"ש ובמבוא IV) וחידוש כי בע' מגפיים חפר וקרן א' הביא פירושים בשם שר שלום גאון והמה בפירוש רה"ג לסדר טהרות [3]) ובעל הערוך היה מעתיק דבריו רובם ככולם מלה במלה[4]). ועתה הריני מוכן לתת דין וחשבון פרטי לאמירתי הכללית הזאת להודיע כי חרצתי משפט אמת.

* *

*

ודע כי מלבד פתיחת רב האי גאון לפירושו לסדר טהרות מן „וראוי שנפרש" עד סוף ההקדמה הארוכה שהעתיק בעל הערוך בע' דרס ג' [5]) בלי הזכרת שמו היה מעתיק פירושיו בסתם באלה המקומות:

פירוש רה"ג לכלים.

פרק	משנה	ערך	פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ב	חסף.	פ"ב	מ"ה	נייר ב' בי"מ א' וב', חד ב', רנק א'.
—	מ"ג	אבן מסמא בפי' אחר הראשון.	—	מ"ו	טמרס.
פ"ב	מ"א	נתר בפי' אחר ע"ש ומ"ש.	—	מ"ז	קלמר ע"ש.
—	מ"ב	לחם ג', פך א' ע"ש, חבית.	—	מ"ח	לפד, בית שקע, צרצרת א' ע"ש.
—	מ"ג	אבוב ע"ש, כבכב, טפיח ע"ש,	פ"ג	מ"א	טפי ע"ש.
		שט א' ע"ש, מחץ ע"ש.	—	מ"ה	חדק א' ע"ש.
—	מ"ד	פנס.	—	מ"ו	יבל, פרס ע"ש.

---

[1]) עיי' מבוא לחלק א' צד XIV אשר שם הייתי מונה הערכים שהביא רבינו נתן את רב האי, רבי האי, האי גאון זצ"ל ועולה במספר ס"ג ולפי גי' כ"י ערוך פאריז וה"ב הביאו עוד הפעם בע' זר א'. [2]) דרך משל בע' אדכי פי' הערוך הובא בחי' הרשב"א לשבת כ': בשם רה"ג ובחיד' לשבת ק"ג. הביא ג"כ פי' רה"ג ובערוך אך ג' בסתם, פי' הערוך בענין ברכת ראשה (ע' ברך) הובא בשט"מ בכתובו' ח' סד"ה ברחבה בשם רה"ג ורש"ג ובע' ברך אפס קצהו תראה ועיי"ע כן בח"ו שס"ד הערה 1 ומ"ש. פי' רואה אשה בקב כו' (סוטה כ'.) שהביא רבינו נתן בסתם שייך לרה"ג ע"ע קב ומ"ש בח"ז כ"ד בהערה 7, פי' גבשושיות (שבת ע"ג:) הובא בערוך בסתם והוא הוא פי' רה"ג עיי"ע גבשוש ומ"ש בח"ב, רל"א בהערה 1 ועוד במקומות אין מספר אשר ציינתי בערכים שונים בערוך השלם וכמה פעמים הביא פי' בשם רה"ג ולפנינו בפי' ר"ח (עיי' למטה) הם נאמרים בסתם היינו בשם ר"ח ז"ל וזו ראיה כי גם ר"ח ז"ל היה מפרש עפ"י מטבע של רבו רה"ג ולא חש להזכירו תמיד ואעפי"כ היה מביא גאולה לכל באי שער התלמוד והיה להם לעינים. ומה שאירע לרה"ג אירע לר"ח ז"ל ושניהם כאחד טובים להאסף כעמיר גורנה בספר הערוך! [3]) ואולי שר שלום גאון היה מתחיל לאסוף פירושים לסדר טהרות ורה"ג היה גומרם ואין המצוה נקראת אלא על מי שגומרה עיי' סוטה י"ג: וגם רש"י היה מכנה פי' לסדר טהרות לרה"ג עיי' מבוא סוף ד' IV וש"נ. [4]) ושתי פעמים השמיט רבינו מלת אני של רה"ג מטעם שפירשתי בע' יגול (ח"ד, ק"נ, עש"ה).

[5]) ועיי"ע מדרס ומ"ש.

פרק	משנה	ערך
פ״ג	מ״ז	קמקום.
פ״ד	מ״ג	קתדרה ע״ש, קרף בפי׳ ראשון, קסם האחרון.
פ״ה	מ״א	ספגן ע״ש.
—	מ״ב	כפח א׳ ע״ש.
—	מ״ג	עמר א׳ ע״ש, טרת.
—	מ״ו	חכן ע״ש.
פ״ו	מ״א	פטפוט.
פ״ז	מ״א	קלת ג׳.
—	מ״ב	דכן א׳ בפי׳ אחר.
פ״ח	מ״ג	סרד א׳, נחשת א׳, טפח ב׳.
—	מ״ו	קרץ ג׳.
—	מ״ז	עין עיי״ע.
—	מ״ט	אסטגיות.
פ״ט	מ״א	מניק ע״ש.
—	מ״ו	כש ג׳ ע״ש, מלמד.
—	מ״ח	מצה ג׳, שף י״ג. [1]
פ״י	מ״א	גלל ג׳.
—	מ״ב	חרס א׳.
—	מ״ג	חל י״ב.
—	מ״ד	כדור, פקע ה׳ ע״ש.
—	מ״ו	סן ה׳ ע״ש, שגם ע״ש.
פי״א	מ״ב	פתה ע״ש.
—	מ״ג	עשת, חר ב׳, סב ב׳, טס א׳, כן א׳ אגן א׳, שחל ע״ש, גרד א׳.
—	מ״ד	חלם א׳, קלסטרא האחרון, פן האחרון.
—	מ״ה	עקרב א׳.
—	מ״ו	פקע ה׳.
—	מ״ז	קרן א׳ ע״ש, פרח א׳.
—	מ״ח	קסד בי״א הראשון, כדון א׳, נקן. מנפיים ע״ש, קטל ב׳.
פי״ב	מ״א	סטן כפי׳ אחר הראשון.
—	מ״ב	אקן ב׳.
—	מ״ג	פרכין בי״א האחרון.
—	מ״ד	אבן שעות.
—	מ״ו	תל א׳, גלם א׳.
—	מ״ח	אולר בפי׳ ראשון, מטוטלת, כדם ב׳ [2]) כן ב׳ ע״ש, פירשע, גרפית בפי׳ ראשון ע״ש.
פי״ג	מ״א	סייף, שחר ב׳.
—	מ״ב	קלגרפון ע״ש, מכחל, מחק ע״ש, זמלסטר בפ״א ראשון.

פרק	משנה	ערך
פי״ג	מ״ג	חרחר א׳ בפ״א, קף י״ג ע״ש, עשף.
—	מ״ד	מגרף, אזמל, פסל א׳, חסם, רקן.
—	מ״ה	חרר ב׳, מתה ע״ש, סק ב׳, חלד ב׳ ע״ש, צנר א׳.
—	מ״ו	טס א׳.
—	מ״ז	אנקל, מעדר.
—	מ״ח	מסרק, מלקט א׳.
פי״ד	מ״א	לבס, לטש.
—	מ״ב	חזינא.
—	מ״ג	קנטר א׳, דקר א׳ בפי׳ ראשון, שלשל.
—	מ״ד	קטרב בפ״א, כנף א׳ ע״ש, סמך, מחגר, תמחוי, ענבל.
—	מ״ה	אבר א׳.
—	מ״ח	ארכובה, גם ג׳.
פט״ו	מ״א	דרדור ע״ש, ערב ו׳.
—	מ״ב	סרק ו׳, דף, סרד א׳ בפי׳ ראשון, נף ב׳.
—	מ״ג	ים ב׳.
—	מ״ד	בלש.
—	מ״ה	רחת.
—	מ״ו	מרכוף, בטן ב׳ ע״ש.
פט״ז	מ״א	תמחוי, אפיפורין, מגס א׳ עיי״ע קפד ג׳ ומ״ש.
—	מ״ב	חסם, קנב.
—	מ״ג	קלת א׳, עיי״ע סג ג׳, דר ו׳, צפר א׳, ערק א׳.
—	מ״ד	קהת ב׳ ע״ש, קטבל.
—	מ״ה	פטיליא עיי״ע חסן, סנניות, עיי״ע חתל.
—	מ״ז	חסם, מדף בפ״א, מנפ״א, קמטר, קמר ב׳, אנלגין בפ״א, מרכוף, עיי״ע טפס ד׳.
—	מ״ח	תרנתק, פנש א׳.
פי״ז	מ״ג	פפייר, חצר א׳.
—	מי״ד	עז ב׳.
—	מט״ז	אסל.
—	מי״ז	תחת, חלף ב׳.
פי״ח	מ״ב	קמר ב׳ [3]) נקלט ע״ש.
—	מ״ד	מלבן.
—	מ״ה	לכסן ע״ש.
—	מ״ח	קץ י״ב בפי׳ ראשון.
פי״ט	מ״ג	מזרן, חבק בי״א ע״ש.
—	מ״ו	משפל ע״ש.
פ״כ	מ״א	מרצף, קלסטר א׳, ברתית, רבצל, מזר ג׳ בפי׳ ראשון.

[1]) עיין למכשירין פ״ס מ״ח. [2]) ועיי״ע עכר ג׳ ומ״ש. [3]) עיי׳ לפי״ז מ״ז.

פרק	משנה	ערך
פ"כ	מ"ב	ערב ו'.
—	מ"ג	דיוסטר, כלנס ב'.
—	מ"ה	כפת ה' בפ"א.
—	מ"ז	עיי"ע מרן.
פכ"א	מ"א	כבד ד', ער י', אשויא ע"ש.
—	מ"ב	עב ב', חרב ב', ברך ב', יצול ע"ש, ער ה'.
—	מ"ג	אם ד' בפי' ראשון, מכבש, קשת ב' עיי"ע אשת.
פכ"ב	מ"א	דלפק.
—	מ"ח	שדה א', דף.
—	מ"י	עיי"ע טרכקל ומ"ש.
פכ"ג	מ"ב	זרז ב', עבט ב', קמפון.
—	מ"ה	חרם ב', זט ע"ש, מדף, סכר ע"ש, אקן ב', רטב ד'.
פכ"ד	מ"א	דין ב'.
—	מ"ה	תרכוס בי"א.
—	מ"ט	פחלוץ בפ"א.
—	מי"ד	פרקלן ע"ש.
פכ"ה	מ"א	תבר ב'. [1]
—	מ"ה	שלחת ע"ש.
—	מ"ז	עיי"ע בית צבע.
פכ"ו	מ"א	עמק ב'.
—	מ"ג	זן א', ברך אחרון בפ"א, שרוול.
—	מ"ז	אברזין ע"ש.
פכ"ח	מ"ב	פק א'.
—	מ"ג	אספלנית.
—	מ"ז	מל ד'.
—	מ"ח	עב ב'.
—	מ"ט	כסת א'.
—	מ"י	שבית.
פכ"ט	מ"א	נם ג', טרטן א' בפי' ראשון, פליום, אפיקריסין, סגוס, רד ב', נמד ב' ועיי"א קלקי.
—	מ"ב	גלפקר ועיי"ע קלבקר.
—	מ"ג	משקלת.
—	מ"ה	פרגל א'.
—	מ"ו	מקר ג', בדד א' [2] בקע ג' ע"ש, סתת.
פ"ל	מ"א	אסקטלא, שלי א', שף ב'.
—	מ"ב	סרה, ארפכת ע"ש.

אהלות

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ח	קרסל א', מרפק.
פ"ב	מ"א	נצל א'.
פ"ג	מ"א	קטפרס א'. אשבורן.
—	מ"ז	מלח א', רבג, שקף א' ע"ש.
פ"ה	מ"ו	כפש בפ"א.
פ"ו	מ"א	נרווד.
—	מ"ד	מעזב ע"ש.
—	מ"ה	אוטם.
—	מ"ז	פרדסקן בפי' ראשון.
פ"ז	מ"א	נפש האחרון.
—	מ"ב	רד א'.
—	מ"ד	גף האחרון, פקע ה.
—	מ"ה	שפיר בי"מ השני.
פ"ח	מ"א	מכן (בענין אחר), ירקת ע"ש.
—	מ"ב	זיז, גזוזטר, שבך, נחר בי"א, שן האחרון.
—	מ"ד	סרג ב'.
—	מ"ה	כף י"ב בפ"א.
פ"ט	מ"ג	אפץ ב'.
—	מט"ו	ספט ועיי"ע קמטר.
פי"ב	מ"ג	בטה.
פי"ג	מ"א	רף ב'.
—	מ"ד	אספתי בפי' ראשון.
—	מ"ו	ככי א' בפ"א.
פי"ד	מ"א	גבלית, עטר א', פתח.
פט"ו	מ"א	קפל א' ביש ששונין.
פט"ז	מ"א	קפח א' ע"ש.
—	מ"ב	אסל א', תל ב'.
פי"ז	מ"ג	מלטמיא א' (עיי"ע טמיא).
פי"ח	מ"א	סב ד'.
—	מ"ה	רצף, עזק בי"מ.
—	מ"ו	שנית.
—	מ"ח	תחת.
—	מ"ט	אסטווא, קני.
—	מ"י	אלקטיות, אויר.

נגעים

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ה	בצר א'.
פ"ב	מ"א	גרמן ב', אשברע.
פ"ד	מ"ט	אוס.
פ"ו	מ"א	גויה, דל ג'.
—	מ"ח	קמט, מרד.
פ"ט	מ"ב	צלקת.

[1]) והם הביא גי' הגאון אבל גם הפי' שייך לו. [2]) ועיי' פי' ר"ח למ"ק ד':

פרק	משנה	ערך
פי"א	מ"ז	קטה, פספס ג׳.
—	מ"ט	כליל.
—	מ"י	אמר ג׳.
פי"ב	מ"א	טרגון.
—	מ"ד	פצם.
—	מ"ה	טפי, קצע ג׳.
פי"ג	מ"ב	פתין.
—	מ"י	בשש בפי׳ ראשון, ועיי"ע לפתן.
פי"ד	מ"ז	אזביון, כחל ג׳, לו.

פרה

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ג	פלג א׳, נקד א׳, פרכדיגמא.
פ"ב	מ"ב	ננס.
—	מ"ג	מסר ג׳, סנדל ע"ש.
—	מ"ה	גם ב׳, כס ה׳.
—	מ"ח	ארן ב׳, חז ב׳.
—	מ"ט	כפת ב׳, מגג א׳, אליתא ב׳.
פ"ה	מ"ו	בץ ב׳.
פ"ו	מ"ה	גב י"ב.
פ"ז	מ"ז	כן ו׳ ע"ש.
פ"ח	מ"י	פגה
פ"ט	מ"ב	חפושית (דרה) [דרא].
פ"י	מ"א	מדף.
פי"א	מ"א	רף ג׳, רעד א׳.
—	מ"ט	קלח א׳, גרדם ב׳.
פי"ב	מ"א	ספק ג׳.
—	מ"ה	כנף א׳.
—	מ"ח	כש ג׳, פקע ה׳, (ועיי"ש סוף הערך) קדח א׳, חרק א׳.
—	מ"ט	טרבן, קרן א׳ ע"ש.

טהרות

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ד	אלל ע"ש.
—	מ"ז	קרץ ג׳.
פ"ב	מ"א	נער ב׳ ע"ש.
פ"ו	מ"ט	פרן ג׳.
פ"ז	מ"ה	מבלא׳.
—	מ"ח	אליירין ב׳ ביש ספרים עייש.
פ"ט	מ"ח	אום.
פ"י	מ"ה	משטח.
—	מ"ח	טלפח ע"ש, עקל א׳.

מקואות

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ד	מין.
פ"ב	מ"ו	סנק ב׳ בפי׳ ראשון.
—	מ"י	חבית.
פ"ג	מ"ד	קרטב.
פ"ה	מ"ג	נדל.
—	מ"ו	נעיץ בי"מ, חרדלית.
פ"ו	מ"ט	שתי ב׳.
—	מ"י	אביק.
פ"ח	מ"א	קלון בפי׳ ראשון.
—	מ"ד	כבד ב׳, בר ה׳.
פ"ט	מ"ב	קלקי, גלד א׳, סרף, מלמלין, גץ ב׳.
—	מ"ד	לכלוך ב׳, כשות ע"ש, קרם א׳.
—	מ"ה	מר ג׳, בלס א׳, זק ג׳, בן האחרון.
פ"י	מ"א	זבורית ב׳ בי"א.
—	מ"ג	קשר א׳, חבט ב׳.
—	מ"ד	בע ד׳.

מכשירין

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ה	מחק עיי"ש.
פ"ב	מ"ו	רשות א׳.
פ"ג	מ"ד	רבץ.
—	מ"ה	גלגל ה׳.
פ"ה	מ"ו	שלח ג׳.
—	מ"ז	צרף ג׳.
—	מ"ח	קסיה, שף י"ג. [1]
—	מ"ט	סלד ע"ש, [2] זף בפ"א.
—	מי"א	גס ה׳.
פ"ו	מ"א	כנמא בפי׳ ראשון.
—	מ"ג	צרע בי"מ.
—	מ"ה	חל א׳, [3] דרד.

זבים

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ה	גד י"א.
פ"ג	מ"א	גשש, כלנס ב׳, חזר ב׳, כבש ה׳.
—	מ"ג	מט ב׳.
פ"ד	מ"א	קש א׳.
—	מ"ב	ים א׳ בי"א הראשון ועיי"ע טלפח, איסטרוביל בי"מ השני.
—	מ"ד	כס א׳.

---

[1]) עיי׳ לכלי׳ פ"ט מ"ח. [2]) ולשון בעל הערוך קצת משונה מפי׳ רה"ג עש"ה. [3]) הביאו רבינו נתן על חולי׳ י"ד. ומוהל וסותם פי׳ רב האי מוהל וסותם כמו הבאך מהול ע"כ וכן פי׳ רה"ג למכשירי׳ עש"ה.

פרק	משנה	ערך
פ"ה	מ"א	סט א', ספר ב' ע"ש.

טבול יום

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"א	קרץ ג' בי"א [1].
—	מ"ב	חמט א' בי"א, רתח [2] טפח ה'.
—	מ"ג	מסמר בפי' ראשון.
—	מ"ד	חרחר ב'.
—	מ"ה	אלום, קצח.
פ"ב	מ"ג	קף ג'.
—	מ"ד	חבץ ב'.
—	מ"ח	בע ד'.
—	מ"ו	נגס.
פ"ד	מ"ב	כפש בפ"א [3], נחותה בפ"א (ועיי"ע אנחותא).

ידים

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ה	גלסק.
פ"ב	מ"ג	פרק א'.
פ"ג	מ"ד	גליון ע"ש.
פ"ד	מ"ה	קבל ד', פרוש, מרום בפ"א.

עוקצין

פרק	משנה	ערך
פ"א	מ"ב	פטם ב', עמד א', צנון ע"ש, סב ד', מנתא (ועיי"ע אמיתא), סג ב' ע"ש.
פ"א	מ"ג	פרכל, מכבר, מלען עש"ה.
—	מ"ד	חלף ד' בי"א.
—	מ"ה	בסס, פסג.
—	מ"ו	עקץ א', פריש, עזרד בי"א, קרסטמל.
פ"ב	מ"א	כשות.
—	מ"ב	חתם, מסרק.
פ"ב	מ"ה	פרק ב', חמר ב', אמן אחרון, פקל א', פרד א' ע"ש.
—	מ"ח	רר, ספגן ע"ש.
פ"ג	מ"ב	רגילא ע"ש.
—	מ"ד	עדל בפי' ראשון ע"ש, לוף ע"ש.
—	מ"ה	קשט א', חמס א', ע"ש ובע' זנגביל.
פ"ג	מ"ז	קר ד' ע"ש.
—	מ"ח	פשח.
—	מ"י	רד ד'.
—	מי"א	חרחר ג', רסק א'.

נדה [4]

פרק	משנה		ערך
פ"ב	מ"א	בש"ס (דף י"ב:)	עד א' בפי' הראשון.
—	מ"ב	— (י"ד.)	אותיאוס, פן ג'.
—	מ"ה	— (י"ז:)	פרוזדור.
—	מ"ו	— (י"ט.)	תלתן ע"ש.
—	מ"ז	— (שם)	חרת א' בפ"א, שרון.
פ"ג	מ"ג	— (כ"ד:)	שפיר ע"ש וע' רשון, גנן ב'.
—	מ"ד	— (שם)	שליה (עיי"ע חמש).
—	מ"ה	—	פרחת.
פ"ד	מ"א	— (ל"א:)	ערס א' ע"ש.
פ"ה	מ"ז	— (מ"ז.)	בחל, פטם ב'.
פ"ח	מ"א	— (נ"ז:)	תרף ב' ע"ש, פליוס.
—	מ"ב	— (נ"ח:)	גלע בפ"א.
פ"ט	מ"ו	— (ס"א:)	נתר בי"מ, אשלג.
—	מ"ז	— (שם)	חלק ג' ע"ש ומ"ש.
—	מ"ח	— (ס"ג.)	צמר ה'.
—	מי"א	— (ס"ד:)	דרקט ע"ש.

[1] ועיי' לטהרות פ"ח מ"ז. [2] ועיי"ע הפ"א ב'. [3] ועיי' לאהלות פ"ה מ"ו. [4] וזו המסכת נכללת ג"כ בפי' סדר טהרות לרה"ג כידוע ונסדר אחר פי' מסכת פרה ויחוס נכללת שכל הפי' לנדה נשמט בש"ס ווילנא הי"ל כליל בסדרו ע"י אלמנה ואחים ראם.

סך הכל שרבינו בעל הערוך היה משתמש בפי' רבינו האי גאון לסדר טהרות, (ונדה) בלי הזכרת שמו, **ארבע מאות ותשעים ושתים** פעמים.

* * *

כבר (במבוא לח"א, XI) מלתי אמורה כי רבינו נתן השתמש בפירושי רגמ"ה והביאם בשמו הכבוד ל' פעמים [1]) ועוד כ"ב פעמים הביא פירושים בשם חכמי מגנצא, פירוש חכמי מגנצא, חסידי מגנצא, בני מגנצא, פירוש מגנצא, רבני מגנצא, רב של חכמי מגנצא, מורא של מגנצא, תלמידי מגנצא מפי המורה, תלמיד חכם מגנצא, [2]) ואם נלמוד בעינים פקוחות פירושי דרגמ"ה לסדר קדשים (חוץ מזבחים שאינם ידועים) ולמס' תענית ובבא בתרא אשר כולם ישנן תחת ידי [3]) ואם נשוה אותם עם הפירושים שנמצאים בערוך בסתם אז תיכף ומיד נוכחנו כי הם מתאימים עפ"י רוב מלה במלה ובעל הערוך העתיקם בכתבם ובלשונם [4]) ומה שקראו פי' דרגמ"ה בשם פירושי מגנצא, מורא של מגנצא וכו' באמור במקומות הנ"ל אין זה כי אם מטעם הידוע שרגמ"ה מרביץ תורה בעיר מגנצא ופירושיו היו מפורסמים בשם זה וקרוב הדבר שגם רש"י תלמיד תלמידו דרגמ"ה השתמש בהם, [5]) ויותר מזה מצאתי כי פירושי הערוך לציונים ממסכת מועד קטן שייכים או לר"ח ז"ל או לפירושי דרגמ"ה הנכללים בפי' המיוחס לרש"י כאשר תחזינה עיני המשכילים להלן בשומי לפניהם רשימת מקומות מזו המסכתא. וידוע תידע כי פירושי דרגמ"ה ור"ח באו בגבולי רק בעת שהדפכתי חלק שני מספרי ערוך השלם וגם באו בקונדריסים נפרדים ובעודם בכפי הבלעתים וספחתים בהערות המיוחדות זעיר שם זעיר שם, ונפשי יודעת מאוד כי לא יצאתי ידי חובת ביאור וההשואה כראוי לענין יקר ערך זה על כן החלטתי לעמוס עלי משא איום ונורא להתהלך בחקר תהום פירושי דרג"מ ור"ח ז"ל עוד הפעם ולהשוותם עם פירושי הערוך שנמצאים שם בסתם ובאשר הפירושים האלה גלויים ומפורסמים עתה ע"י הוצאת הש"ס של ווילנא לבי סמוך בטוח כי החוקר יאמר ניתי ספרא ונחזי ומפני זה הבאתי רק ראשי פרקים מציוני של כל מסכתא בשיתוף ראשי פרקי הפירושים הנ"ל ואבקש להחכם המבין לאשורו לעיין בערוך בע' המצויין הנצמד עם הפירושי' הנ"ל ובצפיתי צפיתי כי הקורא ישים נגדו תמיד ספרי הערוך השלם אודות ההערות המאירות לענין המדובר.—אחרי הדברים והאמת האלה אדליק לטובתך ולהנאתך את:

נרות המערכה (ב'). פירושי דרגמ"ה

למסכת תענית [6])

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
תענית ג':	גילהי דליליא	ברק	גלה. [7])
— ו'.	הסקאין	צלצל	סקא. [8])
— ו':	מוך שקך	מוך קפל ודמוך כלומ' וכו'	מך א' ע"ש ומ"ש.
— —	דלא בייר תרביצי	אין הריבין בתי מדרשות כו' עד ימות השנה	תרבץ בפ"א האחרון.
— —	משיצא חתן	משיצאו מים התחתוני' לקראת מים העליוני' כו'	חתן א' בפ"א.
— ז':	בהורין בהורין	גדודים	בהר בפי' הראשון.
— ח'.	משתבין	מחליד	שתך.
— —	בלא לחש	לוחשי לחושות שיודעין להתפלל כו'	שתך.
— ט':	מהולתא כו'	שבתחלה מוציא קמח דקה כו' עד לבסוף דק	חר ח' בפי' ראשון [9]).

---

[1]) ובע' לולב ב' כפי דפ"ר ובע' ערך כך ב' חלק האחרון היה מכנו בשם ר ב י נ ו גרשם ז"ל. [2]) עיי' מבוא שם XV וש"נ. [3]) פירושי דרגמ"ה לסדר קדשים נעתקו בשבילי בטובת ידידי הה' דר' בערלינער ע"י הרב ר' מרדכי יעקב יוסף מקאפואה חזן ונבחי ברומי מקובץ כ"י אנגיליקא המסומן A. 5. 18 אשר מונח בבית עקד הספרים בוואטיקאן, ופירושי רגמ"ה לתענית נעתקו מאוצר כ"י אשר במינכען ולב"ב מאוצר כ"י לרשד"ל וכולם נתתי בתורת הלואה ושיווש לאלמנה ולאחים ראם להדפיסם בש"ס ווילנא המפואר ולהשוותם עם העתקה אשר לפניהם וגם לרבות פי' דר"ח אשר ג"כ תחת ידי ועל כולם נתנו לי שבח והודייה באחרית הדבר בש"ס ווילנא בסוף מסכ' דש"ס ווילנא. [4]) עיי' ד"מ מ"ש בע' חלק ג' וש"נ כל "ואמר לן רבי" דשייך לרגמ"ה ובעל הערוך לקחם מפירושי דרגמ"ה. [5]) עיי"ע רש"י ומ"ש. [6]) נדפס מתוך כ"י שלי בש"ס ווילנא. [7]) ושם פי' נוגה. [8]) ושם פי' מין ארבה ועיי' התרג' לדברי' כ"ח, מ"ב. [9]) בקצת שינוי הסדר.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ דרגמ״ה	פי׳ הערוך בסתם
תענית	י׳.	תרקב	תרי וקב דהיינו ג׳ קבין כו׳	תרקב.
—	י׳:	דחצדא כו׳	שקוצרת בלא מטר כלומ׳ כו׳ ע״ש כל הענין	טבאי.
—	—	משום מעיינא	שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו כו׳	מע ב׳ בפי׳ הראשון.
—	י״ב:	אפנתא	עליוני של סנדל העור כו׳	אפנתא.
—	י״ד.	לעזרה כו׳	כל אחד מתפלל בפני עצמו כו׳	עזר.
—	כ׳.	שיבתא	רוח רעה	שבתא.
—	כ״ג.	רמכי	ולדות	רמך.
—	כ״ה.	סניפין	שמלאכים האריכום בחתיכי [1] קורה	סנף ע״ש.
—	כ״ה:	שני ריעים	עיי׳ פי׳ רגמ״ה	רע ב׳ ומ״ש בח״ז רפ״ז.

מסכת מועד קטן (פי׳ המיוחס לרש״י) [2]

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ דרגמ״ה	פי׳ הערוך בסתם
מ״ק	ב׳.	בית השלחין	שדה שהיא עומדת בהר כו׳	שלח ה׳.
—	—	בית בעל	שדה שהוא בעמק כו׳	בית בעל.
—	ב׳:	המנכש	תולש עשבים רעים כו׳	נכש.
—	—	המחפה	שמכסה את הזרעים בעפר	חף ב׳.
—	—	המקיים	שרואה כלאים זרוע וכו׳	קם ב׳.
—	ג׳.	מזרדין	מחתך ענפים יבשים ולחים כו׳	זרד א׳.
—	—	מפסגין	סומכין האילן שהוא רענן כו׳	פסג בשם יש מפרש.
—	—	יקשקש	היינו עידור אלא כו׳	קשקש א׳ בשם יש מפרשך.
—	ד׳.	מי הקילון	כלומ׳ כי מדלו מינה דלא הויא מליאה כו׳	קלן בפ״א.
—	—	הפסיקות	פסיקות ובריכות חדא מילתא היא	פסק.
—	—	מדלין	משמש שהוא דולה מים כו׳	מדל א׳.
—	ד׳:	לשחופי נהרא	לעקור ענפי אילנות כו׳	שחף א׳.
—	—	נהרא טמימא	לפנות מקור המעיין שנסתם	טם ב׳.
—	ד׳:	לאקדוחי כו׳	לפנות שירטון שבאמצע הנהר	קדח א׳.
—	ו׳:	מטוננת	לחה ויבשה	טן א׳.
—	—	שבלול	שקורין כו׳ כלומ׳ כשיוצא חוץ מנרתיקו כו׳	אשת ב׳.
—	—	גמלא	שאין לו גשר אלא מנסר אחד	גמל ג׳.
—	—	מצרא	עדיין קטן מגמלא כו׳	מצר א׳.
—	ז׳:	לא גמרינן	מטומאה דביתו לא גמרינן כו׳ עד דלא מקבלי טומאה	עין.
—	ח׳:	גיהא וגר גיהא	בריכה גדול׳ כו׳ עד שהיא מלאה	גוהא וגר גוהא.
—	ט׳.	פלס מעגל	כלומ׳ שקול מצוות ע״ש כל הענין	פלס א׳.
—	ט׳:	פוקסת	מחלקת שערה לכאן ולכאן	פקס א׳.
—	—	לפירקן	לשיער	טפל א׳.
—	י׳.	מאי מכליב	שאינו תופר ביושר כו׳ ע״ש כל הענין	כלב א׳.
—	—	בת עינא	נקב שעושין באמצע הריחים	בת עינא.
—	י׳:	לסרוקי	להסריק סוסים כו׳	סרק ב׳.

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י שלי ובס״ם ווילנא נדפס ממנו בטעות בחתכי. [2]) נראה כי זה הפי׳ המיוחס לרש״י הוא הוא מפי׳ רגמ״ה מפי׳ איזורו מוכיח (מ״ק י״ד.) והערוך הביאו בשם פי׳ בני מגנצא, ועוד בדף י״ז. ד״ה מה שלבו חפץ פי׳ המיוחס לרש״י ואמר לן רבי משום רב האי גאון כו׳ וזה ממש לשון רגמ״ה הוא עיי״ע חלק ג׳ ומ״ש ועיי״ע הן ומ״ש בח״ו ע״ט בהערה 18 ואין כאן מקום להאריך ועיי״ה מאמר של הח׳ נאמבער על פירש״י להמסכתות נדרים ומועד קטן.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה (מיוחס לרש"י)	פי' הערוך בסתם
מ"ק	י':	קיטורי בירי	שהיו נוטלי' כלים חלוקים כו' ל"א ע"ש כל הענין.	קטר ב'.
—	—	דמתקיל תיקלא	שחופר משם האדמה כו'	תקל ב'.
—	—	מוליא, נצא	ממקום גבוה, נצא במקום נמוך ע"ש כל הענין	מל י"א בפי' הראשון.
—	—	דזכי זיכיא	שמכבד את הקרקע כו' ע"ש	זך ב'.
—	—	דפשח דיקלא	שזומ' הדקל מן הענפים שבו	פשח.
—	י"א.	ומעגילין	עץ גדול עגול כו' ע"ש	מעגל.
—	—	צינור	הוא החור שבאסקופה התחתונה	צר ה'.
—	—	במגלי	מסר הגדול	מגל א'.
—	—	בהוצא ודפנא	הוצי דקל דופנא עבדי לחיים של גדר	דפן ג'.
—	—	קביותא דדשא	כשיוצאין מסמרים של עץ כו' ע"ש כל הענין	קוותא וע' כו ג'.
—	—	בדיתא לבאי כוורי	בדיתא שם נהר לבאי שם מקום כו' ע"ש כל הענין	לבא ב'.
—	—	ולא ליטעון פוריא	כלומ' לאחר אכילתו מהלך הרבה כו' ע"ש כל הענין	טען ב'.
—	י"א:	מי שהפך	שהזמינן ליתנם ע"ג הבד כו' ע"ש	פך ב'.
—	—	זולף	כלו' נותנם ע"ג בית הבד כו' עד קרי זילוף	זלף.
—	—	גמלא	צמד	גמל האחרון.
—	י"ב.	אבונגרי	מסדרי שולחנות	אכנגר.
—	—	שרשויי	ריוח בעלמא כו' עד ולא קא חשיב מלאכה	שרש.
—	—	מדיירין	מכניסין בהמה לשדה כו' עד ומזבלין השדה	דר א'.
—	—	לנער צאנו	שמדיירין אותה הואיל וכו'	נער ד'.
—	—	זופתין כוותא	מר דאמ' זופתין חביתא חייש כו' ע"ש כל הענין	כוו.
—	י"ב:	בחומרתא	טבעת ע"ש	חמר י', גלגל ד'.
—	—	אבא בשלניא	אבא יער בשלניא פי' שם העיר כלומ' כו' ע"ש	אבא.
—	—	לחפיפה	לכסות בו מאכל כו' ע"ש	חף ב'.
—	—	לנזיי	גרעינין דאית בהו כו' עד משחא	נזיי.
—	—	מדוכרי דנורא	אבוקות	מדבר.
—	י"ג:	אקלושי	שמכבהו בענפים מרוחקין כו' עד סומך זה לזה	קלש.
—	—	דשושי	דשי תבואה א"ד דשושי [1]) המשברין תבואה כו'	רשש ב'.
—	—	כונתא	כוסמת כו' היינו חילקא	כונת.
—	—	כרופייתא	מוכרי בשמים	כדף א'.
—	י"ד.	איזורו מוכיח כו'	דמי שאין לו אלא חלוק אחד	אזור [2]).
—	—	לשוט	אם יצא שלא לצורך כו' עד וחוזר במועד	שט ג' [3]).
—	ט"ו:	דמות דיוקני	בצלם אלהים עשה את האדם	דיוקן.
—	י"ז.	כי טיחיא כו'	כשומן כו' שאין יוצא לעולם כו'	טח א' [4]).
מ"ק	י"ז.	גנובתיה	זנב	גנב.
—	י"ח.	פרמשתקו	אמתו	פרמשתק.
—	—	אמגושי	מחלוקת כו' להכי יוצא כו' ע"ש כל הענין	אמגושא.
—	י"ח:	גזרות בי"ד	פסקי דינין	גזר ב'.
—	—	כפרת בה'	באמנה דקאמר כו' ע"ש כל הענין	כפר ז'.

---

[1]) נ"ל שצ"ל בדפ"ד הגי' דשושי כמו בגי' הערוך. [2]) כמו זה פי' בכי מגלה ועיי' מ"ש לעיל צד IX הערה 2. [3]) ומ"ש רבינו נתן: ,,כמו משוט בארץ כמטייל ומשתעשע'' שייך לר"ח עיי' רשימת פי' ר"ח למסכת מ"ק. [4]) וכ"ה בפי' ר"ח.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה (מיוחס לרש"י)	פי' הערוך בסתם
מ"ק	כ':	אבא קיים	בלשון שאילה הוא כלו' עש"ה	אבא [1].
—	כ"ב:	קמי שפה	שלפני השפה כו' ע"ש כל הענין	קמי.
—	—	אסיתא	מכתשת	אסיתא.
—	כ"ג.	כרבי אלעזר	דאמר לא אסרו כו' עד וזו אדומה היתה	המיצתא.
—	כ"ד.	לא שנו	פריעת הראש בשבת כו' ע"ש כל הענין	פרע.
—	כ"ד:	מצהיבין	מרגישין ומצערין	צהב ב'.
—	כ"ה:	אתי לדגלת	חדקל, רוב שלישית ישראל כו' ע"ש כל הענין	אות.
—	—	בעת חנינותא	דולד אבד חניתו אביו המתחננו	חן האחרון.
—	—	לגרמיה	לדעתיה	גרם ב'.
—	—	נשוק כיפיה	כיפאות של גשרים כו' עד זו את זו	כף י"א.
—	כ"ו.	בעין סולמות	שאין מלקטין זה סמוך לזה כו'	לקט.
—	כ"ז.	קרביטא	רצועות	קרבט.
—	כ"ח.	שוטא דנורא	וידע דהוא מלאך המות	שט ג'.
—	כ"ט.	כפטורי כו'	בציפורי בפי הוושט כו' עד מן התורן	פיטורי.

פי' רגמ"ה למסכת בבא בתרא [2].

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ב"ב	ב'.	גודא	כותל	גד ה'.
—	ג'.	כפיסין כו'	ארחי חצי לבינה לבינה שלמה היא ג' טפחים	כפס ע"ש ומ"ש.
—	—	בשקנו כו'	דזה הקנה לזה כו' עד שבצד רוח מערב	רוח א'.
—	ד'.	כלילא דיילי	כתר של מיני האנקה שהן עלוקות	יילי.
—	—	אם זיינך כו'	כלומ' אם מלחמתך עליך כו' ע"ש כל הענין	זין ע"ש ומ"ש.
—	—	אדוותא דימא	בגלי הים כו'	אדוותא.
—	ד':	סינופי יריבי	דסניף ליה דיבי [3] כו' ע"ש	סנף ע"ש ומ"ש.
—	ה'.	ארבעה לצלא	דהיבי דצריבי לאושכף עשיר כו' ע"ש כל הענין	צלא בפ"א.
—	ה':	דכל שפא ושפא	דכל (שעה ושעה) [צ"ל שפה ושפה] כל רימום ודימום ע"ש	כף ד'.
—	ו'.	בקרנא ולופתא	קרנא שאם התחיל אותו כותל כו' ע"ש כל הענין	לפתא בפ"א.
—	—	אחזיק לשפכי	שאם יש לא' הזקה שמרזיבו מקלח כו' עש"ה	שפך.
—	—	צריפא דאורבני	באגודות של גמי או של קנים כו'	צרף א' ומ"ש.
—	ו':	אווינקא	אזינקא חצי הוצאתך	אווינקא.
—	ז':	קירוב בתים	כלו' אותן בתים חיצוניות כו' עש"ה	קרב ב' ומ"ש.
—	—	רמא דשורא	שפסק עליהם ליתן חלקם לבנות החומה	שר ג'.
—	ח'.	גם כי יתנו	כלו' גם יתנון שעוסקים בתורה כו' כל הענין	תן א' בפ"א.
—	—	בריא חדתא	הפירה גדולה כו' ע"ש כל הענין	כר י"א בפ"א ע"ש ומ"ש.
—	—	החמרת כו'	שיירא של חמרין וגמלין	חמר א'.

---

[1] בפ"א אין הסידי מגנלה. [2] נדפס מתוך כ"י שלי בש"ס ווילנא ובעלי מגיה לא עשו כהוגן לשנות פעמים גי' רגמ"ה כדי להשוותה עם גי' שבש"ס ובערכים אשר שם נמצאו פי' דרגמ"ה בסתם הערותי על עיקר הגי' ובזה החזרתי עטרה ליושנה.
[3] בש"ס ווילנא בט"ס ריבי.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ב"ב	ח'.	לשורא כו'	לשורא לחיזוק החומ' לפרשא שקונים סוסים כו'	טרזין.
—	ח':	פורטין לאחרים	שאם יש בכיס של צדקה כו' ע"ש כל הענין	פרט ג'.
—	—	אציפי	אמחצלאות	צף ז'.
—	ט'.	עולא משנש	עלם אחד כו' משנש מבזה כו' ע"ש כל הענין	משגש ומ"ש ועיי"ע שגש א'
—	ט':	שוחד בחק	כלומ' מי שנותן בחיק של עני בצינעה כו'	שחד.
—	י':	עליונים למטה	כלומ' אותן שהם עליונים כו' ע"ש כל הענין	נגד א' ומ"ש.
—	—	הרוגי לוד	שפעם אחת נמצאת בת מלך הרוגה וכו'	הרג.
—	י"א.	דלא סיימיה קמיה	דהילקו לעניי גוים דאין להם זכות בכך	סיים ע"ש ומ"ש.
—	—	האי פירא כו'	חפירה	פרא ב' ועיי"ע ספל.
—	—	מטפס	ניסרך [1]	טפס בי"א.
—	י"ב:	ג' אציאתה	כלומ' ג' שורות שבכל אחת י"ג נפנים כו'	אצי.
—	—	אמצרא דבי נשיה	אמצרא דבי נשא סמוך לשדה אחר של חמיו כו'	נשא א'.
—	י"ד:	דכריך ביה פורתא	לאחר שהיה כרוך כולו עמוד אחד כו' ע"ש כל הענין.	כרך א' ע"ש ומ"ש.
—	ט"ז:	כלילא	כתר וחוקקין עליו ג' פרצופין כו' וי"א ג' אילנות כו' עש"ה	כליל א' [2].
—	—	קציעה	קדה	קצע ג'.
—	—	קרנא דקרש	חיה ששמה קרש לקותה היא כו' ע"ש כל הענין	קרן א'.
—	י"ז.	בעטיו	בעצה כו' עד עטא וטעם	עט בפ"א.
—	י"ז:	גפת	פסולת זיתים כו'	גפת.
—	י"ח:	דמתונתא	זה לחלוחית המים כו'	מתן א'.
—	—	השכב, הרכב	זו אבן התחתונה שמו שכב ורכב זו אבן עליונה כו'	רכב.
—	—	דטיריא קשה כו'	טירא אותו זיעזוע שמזעזעין הקרקע כו' [3]	טר ה' ע"ש ומ"ש.
—	—	דהבלא קשה	חמימות התנור	חבל ב'.
—	—	צונמא	כלומ' סלע חזק	צנם א'.
—	י"ח:	אי בבינתא	גרעינין דחרדל ליכא למיחש כו' ע"ש כל הענין	בין א' [4].
—	י"ט.	ובלשונות של ארגמן	צמר שאינו טווי שצובעין בארגמן כו'	לשון.
—	—	ובציפי צמר	זה צמר סרוק כו' וי"א ציפי צמר כריכות צמר	צף ח' ע"ש ומ"ש.
—	—	דמשתכי לה לקדרה	דמשתבר לה לקדרה	שתך בני' ס"א.
—	י"ט:	אינו ממעט בחלון	דקיי"ל אם יש בבית כו' ע"ש כל הענין	רק ד' ע"ש ומ"ש.
—	כ'.	באפרזתא	כלומ' סם המות דבהמה	ארזף.
—	—	קלניתא	עוף הוא שכחש ביותר ואין לו בשר	קלניתא.
—	כ"א.	גמלא	גשר עשוי מנסר צר	גמל ג'.
—	—	ריש דוכנא	ממונה תחתיו עד שיסייע לו כו' עד ריש דוכנא	דכן.
—	כ"א:	דיהבי סיארא	דמשום הכי מרחיקין מפני כו' ע"ש כל הענין	סר ב' ע"ש ומ"ש [5].
—	—	שיוסקי	שקדים	שסקי בפי' הראשון.

[1] כ"ה נכון בכ"י שלי אבל בש"ס ווילנ' נדפס בטעות ניסרין ובעלי הגה"ה הסגירו המלה ולא ראו בערוך. [2] בהיפך הסדר של שני פירושים. [3] ועיי' ג"כ לדף כ': [4] ועיי' ג"כ מ"ש בע' לינגלו. [5] והערוך הביאו בשם רגמ"ה.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ רגמ״ה	פי׳ הערוך בסתם
ב״ב	כ״ב.	הנהי דיקולאי	דקולאי שמוכרין סלים	דקל א׳.
—	כ״ב:	במדיר	בממדיר [1]) את כותלו כו׳ כמדרון כו׳ ע״ש	מדר ב׳ ע״ש ומ״ש.
—	כ״ג.	קורקור	כלומ׳ הוציאו עורבים הללו כו׳ ע״ש	קרקר א׳.
—	כ״ד.	בי קופאי	בין הגפנים	קפאי בי״מ.
—	כ״ד:	קידרא דבי שותפי	שזה סומך על זה וזה על זה	קדר ב׳.
—	כ״ה.	בן נץ כו׳	יפרוש לתימן משום דמעמידה לאותו רוח תדיר	נץ ה׳.
—	—	אוריה	קורין בלשונן לרוח מערבי	אוריא.
—	—	יערוף	זה העוסק בתורה לשמה כו׳ ע״ש כל הענין הארוך	ערף [2]).
—	כ״ה:	ידרים, יצפין	כלומ׳ לרוח דרומית יצפין יתפלל לרוח צפון כו׳	דרום בי״א.
—	כ״ו.	נכתמא אפומיה דחצבא	המכסה שמכסין ממנו הקנקן [3])	נכתם.
—	כ״ט.	דמוברי באגי	שאותה שדה שזורעה שנה אחת כו׳	בר ג׳.
—	כ״ט:	עיטרא	שטר חלוקה	עטר ג׳.
—	ל״ג:	מגלא ותובליא	לפי שהדקלים הם גבוהים כו׳ עד ויתבקעו ויתפלחו	תבליא [4]).
—	ל״ה:	אי דלי כו׳	כלומ׳ שסייע למחזיק כו׳ ע״ש כל הענין	דל ג׳ בפ״א ע״ש ומ״ש.
—	ל״ו.	מגודא דערודי ולבר	כגון שרגילין בני אדם כו׳ ע״ש כל הענין	ארד ב׳ ע״ש ומ״ש.
—	—	גודרות	כגון צאן ובהמה שאם החזיק בהן כו׳	גדר ב׳ ע״ש ומ״ש.
—	ל״ז.	דבאזי באזוזי	דבזאי בזויי היינו בזע בזועי עש״ה	בז האחרון.
—	ל״ז:	רצופין	כגון שהיו נטועין בבית סאה אחת כו׳	רצף.
—	מ׳:	מודעא לחברת׳	איכא בינייהו סתמא ללישנא קמא אי אמר להו כו׳ עש״ה	דע ע״ש ומ״ש.
—	מ״א:	בקשתא כו׳	שם מקום בעיליתא בעלייה	קשתא.
—	—	חביבי	ר׳ חייא דודו	חביב.
—	מ״ז.	ולחמריה לשחוור	שילך עם חמורו (באנגרא) [באנגריא] כו׳ עד לתשחורת	שחר האחרון.
—	מ״ז:	לקח מסיקריקון	סיקריקון זה גזלן שאמרו לו בני אדם כו׳ ע״ש	סקר האחרון.
—	נ״א.	בתחומא	בבית המדרש	תחם.
—	נ״ב.	אי אמידא לך	שאותה שהיא אומרת עשירה כו׳	אמד.
—	נ״ג:	ביור אחד כו׳	סיוד בסיד וכיור צייר בו ציור כו׳	כייר.
—	נ״ד.	דזכי זיכיא	שמכבד ומזכה את השדה כו׳ ע״ש	זך ב׳.
—	—	דתקיל תיקלא	למשוי קרקע השדה	תקל ב׳.
—	—	הכיש	ניכוש הפירת יד	כש ו׳.
—	נ״ד:	תיירא	כלומ׳ כמו שהולך צמד בקר כו׳ עד ולא יותר	תיירא.
—	—	טסקא	המס של שדה היינו טסקא	טסקא.
—	נ״ה.	אריסותא	דחזקה של פרסיים לא הויא חזקה כו׳	אריש א׳.
—	—	הני זהרורי	זיהרורי בעלי נחלות	זהר א׳ ע״ש מ״ש ועיי״ע בסתן ומ״ש.

---

[1]) כה״ג בכ״י שלי ובש״ס ווילנא בטעות במדיר. [2]) בשם רבינו גרשם ז״ל. [3]) כ״ה בכ״י שלי ונדפס בטעות בש״ס ווי׳ המכסה שמכסין ממנו הקיקל. [4]) בשם פ״א מן חכמי מגנצא.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' רגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ב"ב	נ"ה.	פרדכת כו'	אדם בטל דלית ליה שדות לעסוק בהן עש"ה	אנדיסקי בפי' הראש ן.
—	—	אנדיסקי	היינו שר העיר	אנדיסקי בפי' הראשון.
—	נ"ו.	פיסלא	היינו חתיכה של עץ שנמוכה מי' ואינה רחבה ד'	פסל ב' ע"ש קצת בענין אחר.
—	נ"ו:	הרי אלו שלש עדיות	שבל מה שמעיד אח זה כו' עד ומשלמין בין ארבעתם [1]	שלש בפ"א.
—	נ"ז:	שני שלישי גדיל	מכוסה במפה כו' עד שלא יגע בו	גדל ב' בפ"א ע"ש ומ"ש.
—	נ"ח.	בדמות דיוקני	בדיוקני עצמה של אדה"ר אל תסתכל כו'	דיוקן.
—	—	בסתרקי	כרים וכסתות	בסתרקי.
—	—	זרנוקא	נוד לשאוב בו מים מן הבור	זרנק.
—	נ"ח:	אנפק אנבג אנטל	כלומ' אותו כלי אספרינגוס ששותין בשחרית כו' ע"ש	אנטל.
—	נ"ט.	חווקין	מעלות	חווק.
—	ס'.	לקח אחד כו'	בית בחצר אחרת כו' עד קודם לכן	רב א'.
—	ס':	אין מפייחין	שאין מלבין הבית כו' עד איבול ביהמ"ק	פח ד'.
—	ס"א.	יציע כו'	והיציע התחתונה אלו לשכות כו' ע"ש כל הפי' הארוך	יציע.
—	ס"א:	בירה גדולה	פלטורין	בירה.
—	—	ואי א"ל כל ארעתא כו'	מזבינא לך כל ארעתא כו' עד דנכנסים נינהו	בסתן.
—	ס"ב:	מהו בסירוגין	כגון שהיו עומדים כו' ע"ש כל הפי' הארוך עד תיקו	סרג א'.
—	—	ריכבא	שורה של דקלים [2]	רכב בפ"א ע"ש ומ"ש.
-	ס"ג.	פשיטא אמר יחלוק כו'	הא פשיטא לי אם אמר כו' עד בנכסי מהו	בר ז' ע"ש ומ"ש.
—	—	לטפיח	כלי חרס כמו כריא דפתיא ע"ש	טפיח [3].
—	—	דיוטא	היינו עלייה	דייט.
—	ס"ה.	האיצטרוביל	היינו מקום שכיבת הריחיים כו'	אסטרוביל ביש מי שאמר הראשון.
—	ס"ז.	מעמלא דבתי	משכירות הבתים	עמל ג'.
—	—	מילוסא	אוירא	מלס.
—	—	חולסאות	אלו סלעים כמו צונמא [4]	חלס ומ"ש בענין פי' ראשון.
—	—	ומר סבר בתי משמע	דהיינו כדדיירי אינשי	דרת[א] ע"ש ומ"ש.
—	—	דרתא	מתרגמינן חצר דרתא מר סבר ר' אליעזר כו'	תרבץ.
—	ס"ז:	ים טלפחא	לועזין מיי"ש [5] (שאוצרין) [צ"ל שעוצרין] בהו	ים ב' בי"א השני.
—	—	ממל מפרכתא	זהו כמו קורנוס שמפרכין בו (הענבים) [הזיתים] כו'	ממל בי"א הראשון ע"ש ומ"ש.
—	—	הנסרין	חם הקרשים שמשכיבין כו' עד לבית הבד	יקב ע"ש ומ"ש.
—	—	בית הנסרין	הנסרים בית המרחץ שלהן היה עשוי מאבני שיש כו'	נסר ב'.

---

[1] וכצ"ל בע' שלש. [2] וכן פי' לדף ק"ד: [3] בגם רס"ג ועיי' ג"כ ע' כר י"א ומ"ש. [4] ועיי' ג"כ פי' רגמ"ה לערכין ל"ג.
[5] וכצ"ל ברשב"ם ורש"י בע"ז ע"ה. וגם וגם מייט וברש"י פסחי' ט"ו. מייטי ובכולם צ"ל מייש, מייזי מלע"ז mai, mais מקום שעוצרין שם ויה"א עגולה כעדשה.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ב"ב ס"ז:	יקמין	אלו בגדים שמעטפין ראשיהם במרחץ כו' עד בראשם	יקמין.
— —	אנקלמוס	וזהו סופר העיר שכותב כמה יוצאין כו' ע"ש	אנקלמוס.
— ס"ט.	אבני דאכפא	אותן אבנים שמשימין על העומרין כו'	אבן כתף בי"מ.
— —	קנים המוחלקין כו'	של אותן שמעמידין בהן הגפנים כו' עד ומתליעין הכרם	חלק א' בפי' ראשון.
—	מלבנות של כרעי המטה	אלו לבנים שמשימין תחת כרעי המטה כו' עד קרקע	מלבן.
— ס"ט:	דיקלין ותאלין	דיקלי אילנות תמרים גבוהים תאלין אלו כו' עד צינייתא דבבל	צני.
— ע"ג.	האיסכלה	א"ד סולם שיורדין בו מן הספינה	אסכלה.
— —	בוצית	הדוגית היינו ספינה קטנה כו' ע"ש כל הענין	בצית ע"ש ומ"ש.
— —	באלוותא	מקלות	אלת ביש ששונין.
— —	הורמין	הרמיז אותו שד	הרמיז ב'.
— -	אקופיא דשורה	על שיני החומה	קבנאה בפ"א ע"ש ועיי"ע אקובנאה.
— ע"ג:	אורזילא בר יומיה	ראם שלא היה לו אלא יום אחד שנולד[1]	ארזלא ב'.
— —	אקרוקתא	צפרדע	אקרוקתא.
— —	פושקנצא	פישקצא[2] עורב נקבה	פשקצא[3].
— —	אכלה טינא	שנכנס לו אותו שרץ קטן שנקרא אוכלה טינא בנחיריו	אס.
— —	בין שיצא לשיצא	בין ב' סנפיריו של דג	שץ ב'.
— ע"ד.	סיכתא	שוטה	זלדקן[4].
— —	לסילתאי	סל שלי	סלתא א'.
— ע"ד:	בר אמודאי	אומן שיודע לשוט על פני המים	מד ב'.
— ע"ה.	ובצלצל דגים	צל מעל ראשן עושין לו קמיע דבר הנקשר כו'	צלצל אחרון.
— —	רציצלא	כביצה של עוף [קטן] שדומה ליונה[5]	צצלא[6].
— ע"ז:	אגב אסיפא דביתיה	אגב חצירו שהיא לסוף ביתו כו' עד מעותיו	תווך[7].
— —	צמד	היינו העול שמעמידין בו השוורים	צמד.
— פ':	ע"ג קשקשין	שנפל על הקש ועל התבן כו'	קש האחרון.
— פ"א:	כל הראוי לבילה	כלומ' ששים עשרונים בכלי אחד עש"ה	בל א'.
— פ"ג:	כחצובה	כמו בקבוק שהוא עגול כו' ע"ש	חצב א' בפ"א.
— —	שחמתנית	כלו' חטין אדומין שנתאדמו מחמת החמה כו'	שחם א'.
פ"ה:	עוכלי בעוכלי	כמה מדות מדד כאן כו' עד תירוצין הרבה	עכל א'.

---

1) במדרש הגדול כ"י אשר ת"י הגי' המעולה: אורזילא דריימא וזה יפה עולה עם פי' רגמ"ה. 2) כ"ה נכון בכ"י שלי ובש"ס ווילנ' פושקנצא. 3) ובמדרש הגדול כ"י אשר תחת ידי פי' בראשית הגי' ג"כ פישקצא וכ"ז הפי' עורב נקבה. 4) וראיתי להעיר כאן כי בכ"י מדרש הגדול הנ"ל (פ' חיי שרה) גרס בשתי תיבות זיל דקן וגם שם הגי' שכיה.
5) בש"ס ווילנ' בטעות ליונה. 6) בכ"י מדרש הגדול (בראשית) הגי' צוצילא. 7) בשם רבני מגנצא.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ב"ב	פ"ו.	במתאכלי דתומי	במסובלי דתומי חבילות של שומן כו' עש"ה	מסבלי ע"ש ומ"ש.
—	פ"ח.	הסיטון	היינו שקונה יין ושמן כו' ומוכרו	סטן א' בפי' ראשון.
—	—	וממחה משקלותיו	חנוני שבכל יום ויום וכו' עש"ה	מח ד' ע"ש ומ"ש.
—	פ"ח:	גירומין	תוספת משקל	גרם האחרון.
—	פ"ט.	שאין מעיינין	היינו גבי משקל [1])	עין ועיי"ע בד ב' ומ"ש.
—	—	נפש מאזנים כו' ומתנה	נפש היינו הלשון כו' ע"ש הפי' הארוך עד ששוקלין בהן כסף	נפש א' ע"ש ומ"ש.
—	פ"ט:	דיגרומי	דגורמני ששוקלין בהן ברזל שחוק וזכוכית שחוק	גרמן א'.
—	—	שלא ימדוד כו'	בימות החמה שהחבל יבש כו' ע"ש כל הענין	מד א' בפי' ראשון וע"ש ומ"ש.
—	צ'.	והשקל עשרים גרה	עשרים שקלים חמשה ועשרים שקלים ע"ש כל הענין	אין.
—	צ':	רוז פפא	כלומ' מדת רב פפא ע"ש כל הענין	רז ע"ש ומ"ש.
—	צ"א.	מתריעין על פרקמטיא	שלא תיזול משום דאיכא הפסד בעלי בתים	פרגמטיא.
—	—	מנו בייתיה	מנוביתיה [2]) ואמר המורה [3]) היינו מקוננת כו'	מנביית בפי' י"א.
—	—	עיברא זעירא	אותו מעבר קטן	עבר ב'.
—	צ"א:	בלא רצינתא	שלא יאכלוה תולעים	רצן [4]).
—	—	בלא שדיפא	כמו שדפון	סלמנטון.
—	צ"ב:	גנב או קוביוסטים	גנב שהוא גונב ממון קוביוסטים גונב נפשות	קביוסטס.
—	צ"ג.	גמל האוחר	שמועד הוא לנשוך ולחרחר כו'	אוחר בי"מ.
—	צ"ג:	ולא לתתן	כעין שמלתתין אותן כו' עד ומתמקמק	פל ה' ע"ש ומ"ש.
—	צ"ד.	נישובת	נישופת [5]) היינו אבק קש שנישוף [6])	נשף א'.
—	צ"ה.	המקבל עליו שדה כו'	ליטע בשבר כו' ע"ש עד אפי' עשר בורואות	בר ג' [7]).
—	צ"ו.	סיפתקא	חומץ חזק	ספתק.
—	צ"ז:	אכתפא דמריה שוואר	אכתפא דגברי שנושאין אותו כו' עד ומפיק טעמו ממנו	שוור ועיי"ע כף ה' ומ"ש.
—	—	נאות ומגופרות	כשבא לבשלן מביא גפרית כו' עד מבושלות הן	אות ועיי"ע פטס ומ"ש.
—	צ"ח:	[8]) רומו בחצי ארכו כו'	אלו ה' אמות וכחצי רחבו ה' אמות אחרות כו' ע"ש	טרקלין ומ"ש.
—	צ"ט.	שלחופי הוו משלחפי	כנפיהן שבאמצע היה כנף זה יוצא לפני כנף זה	שלחף.
—	—	מעשה צעציעים	כמו צאצאים כו' עד כרביא כילד	צעצע.
—	צ"ט:	אמת המים	כדי להשקות ממנו בית השלחין	אם ד'.
—	—	לאנפיה	לגידודי	אנף ב'.

---

1) ועיי' פי' רגמ"ה לכריתות ס'. 2) כ"ה לנכון בכ"י שלי ובד"ס ווילנ' מנו בייתיה. 3) וכיון לרס"ג וכן בפי' נ"א; וכמה פעמים זולתו. 4) ועיי"ע דרס. 5) כ"ה לנכון בכ"י שלי ובד"ס וו' נדפס בטעות נישובת כדי להשוות הגירסאות. 6) בד"ס ווילנ' שנישוף. 7) עפ"י כ"י ערוך פאריז. 8) קוצתא די וורדי פי' רגמ"ה הובא בשמו בע' טרקלין.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ב"ב	ק'.	דדרי טונא	כשיעור שיכול אדם לילך כו' עד בהליכתו	טן ד'.
—	ק"א:	כי חרותא	שמצדדן ומחזירן הכוכין כו' עד בכותל	חרת [1].
—	ק"ד:	ריכבא של דקלים	שורה של דקלים	רכב בפ"א.
—	ק"י.	פוטיאל	מלא שני פוטיאל דפוטי משמע תרתי כו'	פט ג'.
—	ק"י:	בר קשא	ממונה על העיר	בר קשא בי"א.
—	קי"א:	גוד	כלומ' עבור זה [שאינו] רוצה ללמוד	גד ב'.
—	קט"ו. קט"ז. [2].			
—	קכ"ג:	במכירי כהונה כו'	שהיה לאביו אוהבים כו' ע"ש	מכר א' ע"ש ומ"ש.
—	קכ"ד.	בחפורה כו'	שהניח להם אביהם חזין [3] מ"ש	חפר א' ומ"ש [4].
—	קכ"ד:	שלחו מתם	מא"י לבבל	תם ג'.
—	קכ"ו:	בוכרא סיכלא	כלומ' בכור שוטה כו' ע"ש	סכל ב'.
—	קל"ז:	בתפוסת הבית	דממון של אביהם קודם שנחלקו	תפס.
—	קל"ט.	בשרכא	בשרכא כלומ' אדם בטל כו' עד לא מחלי ליה	שדך ג'.
—	קמ"ד.	אודייני	בור וכסויו כו' עד אנו יכולין לעשותו	אדן ב' [5].
—	קמ"ד:	נפל לאמצע	מה שמרויח כו' ע"ש כל הענין	פל ה'.
—	—	ברכת הבית ברובה	כלומ' נר לאחד נר למאה	ברך א'.
—	קמ"ו.	בייבא וסבכתא	בייכא [6]) וסבכתא בקישוריה כו' ע"ש	ייבא.
—	—	תותרנית	מטומטרית שאינה מריח שום ריח	תתר ג'.
—	ק"ן:	עד תווך	אסיפ' דביתיה בקצת סוף ביתו כו' עד שהביא לו	תווך [7].
—	קנ"א:	בסילוא כו'	בנידוי	סל ד' ע"ש ומ"ש.
—	—	כבינתי	(בת) [בית] נפש	מכבניתא.
—	קנ"ב.	רכשי	כלומ' כוחות	רכש.
—	קנ"ג.	ליטבע ארביה כו'	וקללתו שתטבע ספינתו וממונו	טבא.
—	קנ"ד:	אונו	שטר מכירה	אן ד'.
—	קנ"ה.	שטר פסים, שטר אמנה	שטר פסים שפייסתני כו' שטר אמנה שמכרתי לך כו' ע"ש כל הענין	פסים.
—	—	נעשה גדול	נעשה המוכר או הנותן גדול	גדל א'.
—	קנ"ח.	בה"א נכסים בחזקתן	כלומ' העמד הנכסי' כו' ע"ש כל הענין	נכס.
—	ק"ס.	גט פשוט	שטר פשוט כו' ע"ש כל הענין הארוך	גט ע"ש ומ"ש.
—	קס"א:	צייר כוורא	מצייר דמות דג	כוור.
—	—	חרותא	כמין דקל היה מצייר	חרת.
—	—	מכותא	תורן של ספינה	מכתא ע"ש ומ"ש.
—	קס"ב:	מלאהו בקרובין	אותן ב' שיטין כו' ע"ש	מל י"ב.
—	קס"ג.	לא שרתא	שאם כתב כו' אשראי קיום בי"ד כו'	אשר א'.
—	קס"ד:	מי בקי	מי בקיע [8])	פקע ו' ע"ש ומ"ש.
—	—	עיון תפלה	שמחשב בדעתו איכוון בתפלתי כו' עש"ה	עין א'.

[1]) וזה הבאתי המאמר קודם לזה בפי' רגמ"ה כלומ' כמו ענפי הדקל כו' ע"ש. [2]) פי' רגמ"ה לאין לו עיין עליו ולא תהא תורה שלמה שלנו כו' הובא בע' עין א' ובע' ענה ע"ש וזה, ולדף קי"ח: הביא רבינו בע' על א' פי' רגמ"ה למאמר עלי עין ולי' בפי' רגמ"ה שבכ"י שלפנינו. [3]) בד"ס ווילנא בטעות חזיז. [4]) ועיי' פי' רגמ"ה לבכורו' כ"ב: [5]) בזה רגמ"ה וא"כ דברי ה' נאמבער במאמ' הנ"ל צד 17 שרוצה להפך הסיעות אינם צדוקים. [6]) כ"ה בכ"י שלי, ובד"ס וו' ללא נכון בייבא. [7]) בזה רבני מגנצא. [8]) כ"ה לנכון בכ"י שלי ובד"ס ווילנ' בקי.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ב"ב	קס"ו.	מעון	נשבע בבית המקדש	מעון.
—	קס"ו:	ברבעתים	ברבעתן היינו חצי דינר כסף כו' עד מפריה ורביה	רבע א' ומ"ש [1].
—	—	קפל מלמעלה	כלו' דבר מקופל וכפול כו' עד בגד כפול	ספל בפ"א ע"ש ומ"ש.
—	—	אסוכי מסכן להו	אסוכי מסכי להון לפרוטות כו' עד ולא כתב פריטי	סך ח'. ע"ש ומ"ש.
—	קס"ז.	תילתא בפרדיסא	אזל כו' ומחק ב' מלמעלה כו' עד ופרדיסא	ככא ב' ע"ש ומ"ש.
—	—	אמצרא	במעבר הנהר היה נסר קטן כו' ע"ש	מצר א' ע"ש ומ"ש.
—	קס"ח.	בבורה	בשדה שהיתה בורה כו' עד קמ"ל דלא	בר ג'.
—	—	כי אריא ארבא	כאריא ארבא כארי אורב	ארב ב' בפ"א.
—	—	אסמכתא	שסומך בדעתו שיכול לפורעו כו'	אסמכתא.
—	קס"ח:	טרדי ליה	היו מפצירין עליו שיכתוב להם	טרד.
—	קע"א:	מעפרא כו'	מרוב חביבות	עפר א'.
—	קע"ב.	ישלשו כו'	יכתוב כל אחד שמו כו' עד או שחור יכתוב אותו סימן	סמן א' [2].
—	קע"ה:	חיתום שטרות	שכתב מתחת חתימת העדים ופלוני ערב	ערב ב'.
—	—	על אמונתו הלוהו	שלא על אמונתו הלוהו פי' ר' שלא על מנתו של ערב הלוהו כו' עד על מנת שאפרע ממי שארצה	מנת [3] .

מסכת מנחות [4]

מנחות	מ'.	מן המתמיהין	שתמיהין עליו בני אדם כו'	תמה א'.
—	מ"א:	לקצרא	מסר גלימא עם תכלת לקצרא כו' עד חייט מיחט	קצר האחרון [5].
—	מ"ב.	וצריך לפרודה	הפתילין היוצאין כו' עד מלמטה	צץ ג'.
—	—	ואביק להו	והיה עונבן סמוך לכנף	בק א'.
—	מ"ב:	מן הקוצין	מאותן החוטין שיוצאין מן הבגד כו' ע"ש כל הענין	גרד ד' בפ"א.
—	מ"ג.	איפרד חזותיו	אם נפסל מראהו	אפרד.
—	מ"ג:	מה כו'	מה כלומ' מאה שואל	מה.
—	—	אספרמקי	מיני בשמים	אספרמק.

---

1) והערוך הרכיב שני פירושי דרגמ"ה היינו לב"ב ולכריתו' ח'. 2) ובערוך השלם ח"ו ע"ג שורה 20 מלמעלה נשמט בדפוס אחר מלת סימן: ב"ב קע"ב. 3) ודע כי בפי' רגמ"ה כ"י שלי אי' על אמונתו הלוהו ועל זה פי' רגמ"ה פי' רבי (היינו רבו של רגמ"ה) על מ נ ת ו ובש"ס ווילנא דף קע"ו. נדפס בטעות פי' ר' על א מ ו נ ת ו וכן בסיום ולא על אמונתו הלוהו וצ"ל כמו בכ"י שלי ולא על מנתו הלוהו. ואי' בגליון הכ"י "ונראה שהוא גורס מנתו ליתן של מנות" וגם זה השמיטו בעלי המגיה והיה להם על כל פנים לרמוז על הגליון בההערה—ודע מה שכתבתי בע' מנת (ערוך השלם ח"ה, קפ"א הערה 2) לי' בכ"י רגמ"ה לב"ב טעות היתה בידי ובאמת אי' וכמו שהוא בערוך בלי הזכרת רגמ"ה. 4) בכ"י אנגיליקא סי' A. 5. 18 חסר בראש ופי' רגמ"ה מתחיל בדף ל"ט: בתיבות תכילתא ופסול ומפני זה אציין רק מדף מ'. והלאה. 5) וגם בערוך השלם ח"ז, קע"ח, נדפס בטעות מירוט וצ"ל מיחט.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי׳ רגמ״ה	פי׳ הערוך בסתם
מנחות	נ׳:	תופיני	תופיני תאפינה כשהיא נאה כלומ׳ כו׳ ע״ש כל הענין	תפינו בסדר הפוך ע״ש ומ״ש.
—	—	אינשפא כו׳	כלומ׳ שניא צורתא השתא ולא הויא נאה	גשף בס״א.
—	נ״ג:	בודה	לשון מוציא כמו בדה מלבו	בד.
—	נ״ד:	באומר ובמחשבה	שנותן עיניו מצד זה של גורן כו׳ ע״ש כל הענין	אמד.
—	—	גרוגרת שבמקצוע כו׳	כלי שעושין בו הגרוגרות	מקצוע ב׳.
—	ס׳ג.	מחבת צפה כו׳	אין לה בית קיבול כו׳ ע״ש כל הענין	חב ב׳ ע״ש ומ״ש.
—	—	תפוחי הברתים	תפוחי הברתיים עגול כולו חוץ ממקום הכינוס	תפוח.
—	—	בלוטי היוונים	פרי האלונים	בליוט ב׳.
—	ס״ו:	כרמל כו׳	כר מלא שמלא הדגן כו׳ עד שנתגדל כולו	כרמל.
—	—	מירוח הקדש	אע״ג דמירחו כשהוא הקדש כו׳ עד בחלה ובמעשר	מרח.
—	ס״ז.	בעלי כיסין	בני אדם עשירים כו׳ עד כדי לפטור עצמו מן המעשר	בעל.
—	ס״ח:	יום הנף	היינו יום שמניפין בו העומר יום ט״ז	נף א׳.
—	ס״ט:	רום כיזבא כו׳	רום ניזבא [1]) טפח גבוה על הארץ כו׳	עדי ע״ש ומ״ש.
—	ע׳.	דבר שזרעו כלה כו׳	כגון חטין ושעורין כו׳ ע״ש	דבר א׳.
—	ע״א.	דדריה	בן גילו מכלל דיש זקן ממנו	דר אחרון.
—	ע״א:	במנמר	היינו כעין מנומר שאין קוצר ביחד כו׳.	נמר ב׳ בי״א.
—	ע״ג:	וכל חברתה	אביזריהו	אבזר.
—	ע״ה:	תוריתא כו׳	תאוריתא דנהמא שיהא בהן מראה לחם וכו׳	תרת.
—	ע״ו.	שף, בועט	שיפה שמוללן בפיסת ידו בכלי ובעיטה שבועט בהן בידו	בעט בי״א.
—	ע״ז.	דיאנא	ג׳ זיאנא ופי׳ הפסד	זיין.
—	ע״ח.	אנתא	שמן וקרוש עגול כמין לחם כו׳	אנתא.
—	פ״ד.	אלפא לסולת	מן המובחרי׳ מכולם כו׳ עד ראש לכל האותיות	אלפא א׳.
—	פ״ה.	יוחנא	עיי׳ פירגמ״ה	יוחני [2]).
—	פ״ה:	פולמוסטוס	פולמוטוס ממונה אחד.	פלמטוס [3]).
—	—	עוזק	חופר היה מסקל משליך האבנים כו׳	עזק א׳ ע״ש ומ״ש.
—	פ״ו.	מגרגרו	ג׳ לקיטות יש בזית כו׳ ע״ש כל הענין	גרגר ב׳.
—	—	עוטנו	וזית השלישי לוקט אותן כו׳ עד ונשרו	עטן.
—	פ״ז.	חביות כדיות	חבית היינו כדיות לודיות כו׳ עד של לוד	עיי״ע כד ומ״ש.
—	פ״ז:	דבקללה כתיב	והשיבו לחמכם במשקל	טרטן.
—	צ׳.	הלח נעקר	מתוך הלח צפין הבירוצין כו׳ לפיכך הן חול	ספק אחרון.

1) כ״ה בכ״י שלי אבל בש״ס ווילנא בטעות רום כיזבא. 2) בש״ס רש״ג. 3) ובכ״י אשר תחת ידי (נד קי״א) כולל פירושים ומדרשים בלי שם ולפי השערתי למחבר מכבור אלדאמארי (ובמאמרי אשר עוד אתי בכתובים הארכתי על טיב זה המדרש) הובא זה הספור בשם מעשה בגוי אחד.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' רגמ"ה	פי' הערוך בסתם
מנחות	צ"ג:	הצואר	היינו הגרון	צואר.
—	צ"ד:	תיבה פרוצה	שניטל הקיר העליון [ולא נשאר כי אם התחתונה] ושתי קירות של רחבה כך כו'	תב ז' [1].
—	צ"ה.	כמין דקרנין	כמין דוקרנין כעין קנין שמתפרדין מלמעלה	דקרן.
—	צ"ז.	אבסלגוס	בבלי עין ששמו (אבטולגוס) [צ"ל אבסולגוס] כו' עש"ה	אבסלגס.
—	ק"ג:	קורטוב	שמיני שבשמינית הלוג	קרטב.
—	ק"ד:	חמשה מיני טיגון	סולת מחבת מרחשת חלות ורקיקין	טגן.

פי' לבכורות

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' רגמ"ה	פי' הערוך בסתם
בכורות	ז':	חלי דיחמורתא	שנמצאין ברעי שלה כו' ע"ש כל הפי' הארוך	חל ו' [2].
—	—	עור הבא כנגד פניו	שכשנולד החמור יש לו עור דק על פניו כו' ע"ש	פרש ד'.
—	ח'.	בנות שוח	תאנים חיורתא	בנות שבע.
—	ח':	אשכח דרבנאי	אשכח דרבוני מגואי כו' עד קטלי לשומרים דגואי	דרבון [3].
—	—	רצוצא	רציצה אפרוח שמת בתוך ביצתו	רציצא.
—	ט'.	בתיגרא	בתיגרא בכלי בכד גדול	תגר ג'.
—	ט':	בשילקי	בירקות שלוקין כו' עד ופדאוהו	שלק.
—	י"א.	ברגיא	לשון ברגיא דרגיל הכא ורגיל הכא עש"ה	רגיא.
—	ט"ו:	מצות עילוי	חומרא דבעי פדייה	על א' ע"ש ומ"ש.
—	י"ט:	טינוף	אם הפילה דם מרחמה כו' ע"ש	טנף.
—	כ"ב.	עגול כפיקה	כלומר שתהא גמורה צורתו כו' ע"ש כל הענין	פקא ע"ש ומ"ש.
—	כ"ב:	ניקודים	כלומ' יבשה חרבה נגובה בלא שום הכשר	נקד ד' בי"א השני.
—	כ"ו.	בבחירתא	מסכת עדיות	בחר.
—	כ"ח:	הלכה חמורך	הפסדת חמורך כלומ' כו' עד שהפסדת	חמר א'.
—	ל'.	במר דכנתא	דהוי מזבין תרבא במדכנתא והיה א' [4]) ע"ש עד כוליה טהור	מרכנתא [5].
—	—	דיירא כו'	דיורא (בת) [צ"ל בר] דיורתא גר (בת) [צ"ל בר] גיורת	דייר.
—	ל':	מקבלין לכנפים	לנטילת ידים כו' עד חולין בטהרה	כנף א'.
—	ל"א.	ושוקלין מנה	בכור הואיל והנאת דמיו לבעלים כו' מנה כנגד מנה	מן ח'.
—	ל"א:	סרסיא	סרסיה שמעיה	סרס ג'.
—	ל"ג:	תורפה	מקום מגולה	תרף ב'.
—	ל"ד:	שנת קווצה	שעקר הקוצים ממנה	קץ ד'.
—	ל"ה.	החוטין	השיניים החיצונות כו' עד הוי מום	חט ד'.

---

[1]) ובערוך נ"ל בפי' רגמ"ה וכ"ה בעט"ח בשם רגמ"ה. [2]) ובעלי מגיה שבש"ס ווילנא רמזו על הערוך השלם אבל טעיי שמא הם כי העלימו שם המחבר. [3]) בשם רגמ"ה. [4]) ר"ל אומר וכ"ה א' בכ"י אשר ת"י (קובץ כ"י אנגליק' דף נ"ד.) ובש"ס ווילנא פשטו בטעות א ח ד. [5]) בשם הכ"י מגנצא.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי׳ דרגמ״ה	פי׳ הערוך בסתם
בכורות	ל״ו.	בעל תריסין	חכמים	תרס בפ״א.
—	ל״ז:	ארפסיניה	פקח רפרם לעיניו יותר	ארפס.
—	ל״ז:	במילת	בשר שתחת האוזן	מל האחרון.
—	—	הינדא	במקומו קורין לכרשינא הינדא	הנדא.
—	ל״ח.	ואין לו תוך	ואי אין לו תוך בכלי שטף כו׳ עד מקבל טומאה דאורייתא	פשט.
—	—	דק	דק בלעז טיילא	דק ע״ש ומ״ש.
—	—	הפוסק בסירה	סירה הוא כמו חוט שסובב השחור	סרה א׳.
—	ל״ח:	תורא כו׳	שורה שחוץ מן העין שמכסה העין	תר אחרון.
—	—	חלזון נחש (ועצב) [ועינב]	חלזון קורין בלע״ז לימץ עינב שיש בעינו כענבה כו׳ ע״ש	חלזון א׳ ע״ש ומ״ש ועיי״ע ענב ג׳.
—	ל״ט.	מן התיומת	מן המתאימות ולפנים היינו השיניים הגדולים כו׳ ע״ש	תאם.
—	מ׳.	כסול שרגלו אחת כו׳	שרגלו אחת נכנסת בתוך הכסלים כו׳ עד כדרכו	כסל א׳.
—	—	רוב כו׳ שבלשונו	רוב מן הלשון שנפרד כו׳ עד למעלה	לשון א׳.
—		הא באוכמא כו׳	כלומ׳ אוכמא דעיניה כו׳ עד לאו אורחיה	צר ו׳.
—	—	שפיד ופרום	דשפיד חד כשל חזיר ופרים כו׳ עד כחזיר	שפוד.
—	מ׳:	ערקוב	מקום כף הירך	ערקב בי״א.
—	מ״ג.	קלוט וחוטין כו׳	דחוטין דאדם לא הוי בגלוי כו׳ עד סדוקות	קלוט ע״ש ומ״ש.
—	מ״ג:	בילון	הבילון [1]) לאבלא דדנא כו׳ ע״ש	בלן ב׳.
—	—	לפתא	לפתם שדומה ראשו ללפת כו׳	לפת.
—	—	למקבן	מקבא דדמי ראשיה למקבא כו׳ עד והיינו מקבא	מקב.
—	—	שקוט	שראשו בולט הרבה לפניו כו׳ עד בין כתפיו	שקט ועיי״ע פס י׳.
—	—	קרקורא כו׳	היינו תלתול בעלמא	קדקד.
—	—	הזבלגנין	א״ד שיש לפלוף בעינו וא״ד שיוצא רירו	זבלגן.
—	—	אין לו גבינין	גבות עינים כו׳ עד ותלויות על עיניו	חרם ו׳ ע״ש ומ״ש.
—	—	סולד	שנכוץ ראש חוטמו למעלה	כלד.
—	—	בולם	שסתומין נקבי חוטמיו	בלם.
—	מ״ד.	סני שמש	שאינו יכול להסתכל בשמשו	סד ו׳.
—	—	חרא מרידן	היינו שעינו אחת בריאה כו׳ עד שעיניהם משונות	זגדוס.
—	—	צירניות	שעגול אותו מקום שהעין מונח בו	צרן.
—	—	דולפות	דולפות יותר מדומעות טורדות שדולפות בלא הפסק כו׳ עד בטורח גדול	דלף, טרד.
—	—	זויר כו׳	זיוור דמזוורן עיניה מנומרין [2]) עיניו	זוור.
—	—	דנפישין זיפי	והתימין שתמו זיפין דלית ביה ריסי עינים כלל	תמן ב׳.

---

[1]) או יש לקרות הכילון כבכ״י שלי. [2]) בש״ס ווילנא בטעות מטמרין.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
בכורות	מ"ד.	מבלבליתא	שמבולבל לבן בשחור	ברבל.
—	—	דומות לספוג	מקובצות ביחד	צמח ג'.
—	—	גדיא חזיזא	שאזניו תלויות לו למטה	צמח ג'.
—	—	ינור	ינור במגרה	גר ג'.
—	מ"ד:	רוב בן נפלים	מאי ניהו נאלא פי' רוח שטות	נאלא.
—	—	בן הנפלים	בן נפלים רוח שידה שנעון	בן הנפל.
—	—	המאושכן ובעל גבר	המשוכן ובעל גרב משוכן בביצים כו' עד בגיד שארוך ביותר	בעל, גרב, קך ג'.
—	—	נימוחו, רוח באשכיו, חשוכין	נמרחו אשכיו נימוחו ביציו כו' עד שחור ככושי	אשך.
—	—	מקיש כו'	שכשהוא הולך קרסוליו או ארכבותיו נושקות כו' עד בגמרא	קש א'.
—	מ"ה:	סומקא גיחיא	אדום ביותר	גחר א'.
—	—	באריכא שמיטה סניא	ארוך ודק כו' וסנוי הוא לראות	שמט ב'.
—	—	טפיח	כלי חרש שחור	טפיח.
—	מ"ט:	איסתרא סרסיא	איסתירא סורסיא סלע של אותו מקום כו' ס"א סורסיא כלומ' כו' עד כל סחורא	אסתרא.
—	נ'.	דינרא הדריינא	דינר הדריאנא דינר זהב של מטבע הדרינוס כו' ע"ש	הדריינא.
—	—	שייפא	(היכון) [צ"ל איקון] שלו שהוא כמשופשף מיושן	הדריינא ע"ש ומ"ש.
—	נ"א.	משאוי הדרך	שצריך להעלותו לירושלם כו' עד אין פודין	דרכון.
—	—	כסף סגים	כסף סגים מעורבב בשאר מתכות	סג ו'.
—	נ"ב:	חפורה, שלפופי	כגון חפורה חזין [1] כלומ' כו' עש"ה [2]	חפר א'.
—	נ"ה.	אבטליאות	אבלטאות כרכים גדולים כו' עד הני להני	אבטליות.
—	נ"ה:	מכיפיה מתברך	מגדותיו הוא מתברך כו' אלא מכיפיה	כף ב' ומ"ש [3].
—	נ"ז:	נעלסה	וגרסינן במנחו' נושא עולה ונתחטא כלומר עש"ה	נשא ב' [4].
—	נ"ח.	חוץ מן הקרח הזה	היינו ר"ע דריב"ק היינו בנו של ר"ע כו'	קרח ע"ש ומ"ש.
—	ס'.	קינטרן	קינטרין שמונה מאה ונוטל י' ממאה כו'	קונטרס.

פי' לערכין

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ערכין	ז':	פאה נכרית	שער של אשה אחרת כו'	פאה א'.
—	ח':	אילמלא צדקתך	אילמלא צדקתך שהיא גדולה כהררי אל ע"ש כל הפי' הארוך	כבש ד'.
—	י':	מגריפה	כלי שבו חתין את האפר מן המזבח	גמד.
—	י"ב.	שלשה גליות גלו	גלות יהויכין בשבע לכיבוש יהויקים כו' עש"ה	גל ז'.

---

[1] בש"ס ווילנא בטעות חזיז. [2] ועיי' פי' רגמ"ה לב"ב קכ"ד. [3] הובא בשם רבינו גרשם. [4] ובערוך השלם שא ג' ע"ש ומ"ש.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' רגמ"ה	פי' הערוך בסתם
ערכין י"ג:	תבלין בנעימה	כלומ' לפי שקול הילדים הוא דק כו' עד את המאכל	תבל.
— —	כי נבל	באותו נבל שמכוסה בעור הכרם קרי ליה נבל	נבל א' בי"מ.
— —	וסועדי הלויים	וסוערי [1]) הלוים מסייעי כו' עד צעירי הלויים	צעיר.
— —	סבסטי	סביסטי שבאותו מקום שהן מעולות הרבה	סווסט.
— י"ד:	משיפולא	שוליו מסביבות שרשיו ולמטה עד תהום	שפל.
— ט"ו:	וחזרתי לאחורי	כלומ' כשהייתי אומ' דבר כו' עד בלשון הרע	לא א'.
— ט"ז:	מעשה פטיט	פיטפט והשמיע קילו בלה"ר כו' עד בכל שעה	פט ג'.
— —	אכסנאי	אם ישנה אכסניא שלו יאמרו מכוער הוא כו' ע"ש	אכסניא.
— י"ט:	עד ארעא נחית	ואין בו פיסוק עד סוף העקב	אסתוורא.
— כ"ב.	צררי אתפסיה	אתפסיה הלוה למלוה קודם מיתתו שיתפרע חובו מהן	צר ב'.
— כ"ד.	שלא ישהא מרגלית לקלים	כלומ' אם העריך את עצמו כו' ת"ל ביום ההוא	קל א'.
— כ"ח.	בדיסתורין	שיכול ליקח שדות של אחרים באריסות	דסטורין.
— ל':	כבן עזאי	שכשם שהוא היה חכם גדול כו' ע"ש	בן עזאי.
— —	אבקה של שביעית	אבקה כמו ריח איסור שביעית כלומ' כו' ע"ש	אבק א'.
— ל"א:	ולימא ליה אנא קדים שחין כו'	ולימא ליה זה שקנה בט"ו באדר ראשון כו' לא נגמרה שנתך [2]) כו' ע"ש	שחן א'.
— ל"ב.	ולא שור איגר	חומה של גגות	איגר בפי' ראשון.
— ל"ג.	קדושה ראשונה	שקדשה יהושע קידשה לשעתה כו' ע"ש כל הענין	קדש א'.

פי' לתמורה

תמורה ד'.	מלאתך אילו הביכורים	שנוטלי' מן המלאה כלומ' בתחילה כו' עם הטבל של תרומה	מל י"ב.
— י"ב.	אין המחומץ מחמץ	אין המחומץ של שאור מחמץ כו' עד דהיינו איסור	קף ד'.
— י"ב:	מטהרת ברביה כו'	אם לא יהיו רובן של שאובין כו' עד דרך אותו צינור	רב א'.
— ט"ז.	כועס על אשתו	שנדמית לו אשתו כעורה	עכסה.
— —	הנה הולך לנסיסי כו'	בר סיסי לשאול זעף לקבר כמו כו'	עש"ה ברסיסי ועיי"ע בנס ומ"ש.

1) כ"ה בכ"י שלי ובס"ם ווילנא סועדי. 2) בס"ם ווילנא שנתם.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
—	י"ח.	ממורגייהו	כלומ' שאפי' אם נכנסו מעצמן על הגורן כו' ע"ש	מרג ב' ע"ש ומ"ש.
—	כ"ג:	וזהב לכפורת	לצורך בדק הבית לכלים המצופים זהב (לשון מורי הגאון).	כפר י'.
—	כ"ח:	בית גליא	כלומ' גלוייה ומפורסמת לכל קורין אותו בית כליא כו'	בית גליא בפי' הראשון.
—	ל':	הריקועין	שאין מביאין מאתנן אפי' אחרי בית הכפרת כו' ע"ש	רקע ד'.
—	ל"א.	אין פודין קדשים כו'	ואכלת בשר ולא חלב דאסור לחלב בקדשים כו' ע"ש	פד א'.
—	ל"ב.	לקדושה	מקדושה קלה לקדושה חמורה כגון כו' עיי' פי' הארוך	על א' ע"ש ומ"ש.
—	ל"ד.	ליבטל שק ברובא כו'	וניבטל האי שער בשק ברובה כו' עד ידלק	צפור ב'.

פי' לכריתות

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
כריתות	ב'.	המגדף ובדף ז': גרפת את הקערה	כגון גודף קערה וחיסר מן הקערה כו' ע"ש [1]	גדף א'.
—	ג':	אבינכיהון	בכונכיהון כל א' שנה במסכתא כו' עד לרב ביבי	כן א' ע"ש ומ"ש.
—	ג':	הקשות זרעותיו	שמקיש זרועותיו זה בזה	קש א'.
—	—	במקטיר לשד	דהקטרה היינו מעשה רבה ע"ש כל הפי' הארוך	חבר ג'.
—	ד':	כל חלב וכל דם	לכרתיא דאמ' מר חלב מיוחד כו' ע"ש כל הפי' הארוך	דם ג'.
—	ה'.	כתב בד כו'	בד בבד מתקל במתקל כו' עד הכרע לכל שקל	בד ב'.
—	ו'.	צפורן	הצפורן זו שחלת כו' עד וטרופא	צפורן א'.
—	—	קציעה	זהו קדה	קצע ג' ועיי"ע נטף א'.
—	—	כיפת הירדן	בושם שגדל כו' עד והוא עמברא בלעז	כפת א'.
—	—	שרף הנוטף	הצרי שהוא נוטף ולמה נקרא נטף כו' עד בלעז שפיקו	נטף א'.
—	ו':	בזורה	מפזרה	בזר.
—	ז':	מלא גנינים	גננים גוונים בלא צורה	גנן ב'.
—	ח'.	ברבעתים	בלשונם ובלשון הברייתא קורין לחצי דינר ריבוע [2]	רבע א'.
—	י':	דלי דלות	היינו עשירית האיפה כו' ע"ש	דל ד' ועיי"ע פרט ג'.
—	י"ג.	בתקיפה אחת	במציצה אחת בכח ולא הניח טפה מלוכלכת שינק הכל	תקב.
—	כ"ב.	מישרף	משריף שואב הלב מדם הבהמה כו' ע"ש	שרף א'.

[1] בכ"י שלי צד קע"ד א' גודף ובש"ס ווילנ' בטעות גורף קערה. [2] ועיי' פי' רגמ"ה לב"ב קס"ו:

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
כריתות	כ"ד.	כיון שבא הרג	שבא הרוג שהיה אומ' שהורגנו השור בא ברגל	הרג.
—	—	לברר עון	לגרר עון	בר ב' בפ"א.
—	כ"ח:	דשקליה כו' למטרפסיה	דינו הרים	מטפרסא בפי' ראשון.

פי' למעילה

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
מעילה	ב'.	קדשי קדשים כו'	אעפ"י שדיני' לשחוט בצפון כו'	מעל א'.
—	ט'.	אפר תפוח	היינו לאחר שהרים תרומת הדשן כו' עד לאחר תרומת הדשן	תפוח.
—	י"ב:	בלא פרש	שלא יהא לה קצת פרש בבטנה כו' ע"ש	פרש ד'.
—	י"ג.	הדש קלעילין	מלעין מין קטנית הן	קלעילון [1].
—	י"ז.	רביעית דם שהגים	שניער או שהפך בו כו' עד דלא מטמא באהל	גס ה'.
—	י"ז:	בן תמליון	שד הוא שקורין טיטון	בן תמליון ע"ש ומ"ש.
—	—	ביקתא	מחד בית	בקת.
—	י"ח.	לנוולא	שכן עומד לטולא כו' ע"ש עד בשומן התאנים	טל ב' ע"ש ומ"ש.
—	—	ומלמלא	בלבוש שלובש כו' ומלמלי בגד של פשתן כו' עד לזמן מרובה	מל האחרון ע"ש ומ"ש.
—	כ"א:	בכני	במדה	כן ג'.

פי' לתמיד

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
תמיד	כ"ה:	בית אבטינס	לשכה שמפטמין בו הקטורת	אבטינס.
—	כ"ו:	דוי להבא כו'	ישב באחד ויראה כנגדו באחד	דו א'.
—	כ"ז: [2]	חשיך תקין כו'	כלומ' למוד עצמך שתהא רגיל כו' עד ולא תצטרך להתרחק	חשך.
—	ל'.	ושייפו להו בחלבא כו'	ומושחין אותו בחלב כו' עד למושכן ביחד בגשר	שרטון.
—	—	ואת האליתא	עצים קטנים שמסיקין מהן את הגדולים	אליתא.
—	ל':	יורד באמת השחי	כלומ' שתי פתחי' היה כו' עד פותח לאלתר	כוון וע' שחי ע"ש ומ"ש.
—	ל"ב.	יחיה את עצמו	על דברי תורה כו' עד מקצרין ימיו	חי.

פי' לחולין

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
חולין	ד'.	דקוריא של צפרים	קישור של עופות שחוטין	דקר ב'.
—	—	דמסמס	מסמוסי כלומ' שמלכלכו בטיט כו' עד אין מכיר בסימן	מסמס.

---

[1]) בשם פי' מגנצא. [2]) כ"ז: סליקת לשעיר עיי' מ"ש בע' שעיר באות סמך.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רגמ"ה	פי' הערוך בסתם
חולין	ז'.	אין מזחיחין	אין מזהיהין לשון גסות	זה.
—	ט"ז.	אאופתא	כמו סדוקה שבעץ שדומה היא כמו (זו) [צ"ל וו] כלומ' ביקוע	וו בפ"א.
—	ט"ז:	בסימונא	בסימניתא [1]) דאגמא כלומ' כו'	סמניא בפ"א [2]).
—	—	בדבר שהאור שולט	אינו אומר בדבר שהאור שורף כו' ע"ש	שן ע"ש ומ"ש.
—	י"ט.	לא חילק כו' ולא בילק כו'	כלומ' מה דאמרת כו' עד דבר המתקלקל	חלק האחרין [3])
—	י"ט:	מן הצואר	זה הצואר אחריו כנגד הגרון	צואר.
—	ל':	העשויה בקולמוס	שחותך הסופר באלכסון כו'	קלמוס בפ"א.
—	ל"ב.	כדי ביקור	כלומר הסכין	בקר א'.
—	ל"ו.	צריד	יבש שאינו בלול בשמן	צרד א'.
—	ל"ז:	כוס כוס	זו היא מסוכנת שאמ' כוס כוס מהרה שמיד תמות	כס ח'.
—	—	בקעיות	כלומ' אפי' אוכלת חתיכות של עץ	בקע.
—	מ'.	לגדא	לשד של הר	גד א'.
—	מ"ד.	עד כדי שישעיר	עד מקום שישעיר כו' עד דכווץ	שער ב' באות סמ"ך.
—	מ"ז.	בדיותא	כי דיותא כמו דיו	דיו הראשון.
—	מ"ט.	מורנא	תולעת שמשתכח בריאה לאחר שחיטה	מראנא.
—	נ'.	חלחולת	כרכשתא	חל י"ב:
—	נ':	סניא דיבי	שניא דיבא ששונאי' אותו הזאבים כו' ל"א עד לשון זיבה	סן א'.
—	—	שאין בו מילת	זה דבר שמגרדין עד שמרתיחין אותו	מל י"ד.
—	—	קשייתא בציפא כו'	כלומ' כדעיילן תלת קשייתא ע"ש כל הענין	צפא א' ע"ש ומ"ש.
—	נ"א:	ביזרי	ביזרי חיישינן כלומ' אם יש לו גבעולין	בזר א'.
—	—	נהילא	נהילא חיישינן שעשויה בכברה ודאי לא' משריק	נהל.
—	נ"ב.	גיסטרא	כלומ' צלע מכאן זה כנגד זה דגיסטרא היא	גסטר א'.
—	—	נחבסה	נשברה	חבס.
—	נ"ד.	מכפא כו'	מן הראש ועד הירך	כף א'.
—	נ"ד:	קרקרותיהן	קרקעותיהן אילו השוליים	קרקר ג'.
—	נ"ז:	של טרסיים	כלומ' מוציאי הנחושת כו' עד וגידלה כנפים	טרס א'.
—	נ"ח:	הני תמרי דכדא	כלומ' הני תמרי דהתליעו בכד כו' ע"ש כל הענין	כד.
—	—	הירדופני	סם המות דבהמה	הרדף.
—	נ"ט.	ברוכות	כלומ' סדק על סדק כו' עד עגולות	הדר ב'.
—	—	טביא כו'	צבי של אותו היער ששמו עילאי	טגרס.
—	ס'.	בצביונם נבראו	כלומ' הקב"ה שאל להם רצונכם שאברא אתכם	צבא בפ"א.

---

1) כ"ה בכ"י שלי ובד"ס ווילנא בסימונא. 2) עיי' ח"ו, ע"ש וזה הע' נסמן בפי' כוכב ויש למחקו כי זה הע' שייך לרבינו ולא לי. 3) בזה רבינו גרסה.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' דרגמ"ה	פי' הערוך בסתם
חולין	ס'.	כספרי מירום	לי' בספרינו ואי' בפי' רגמ"ה כסיפרי מירם מין (חיה) [צ"ל היה] ושמו מירס [1]	מרם ע"ש ומ"ש.
—	ס"ה:	ואין לו גבחת	פי' [2] גבחת גבהות בשדרה שלו כו' עד ויש לו זנב	גבח ב'.
—	ס"ז:	קוקיאני	קוקאני תולעי הראש	קקני.
—	ע':	מהלכי כפים כו'	כלומ' עובר טמא כו' עד טמאתי לך	כף א'.
—	ע"ב:	טומאת בית הסתרים	כלומ' דאין חלוקין כשאר טמאות כו'	סתר א'.
—	ע"ה:	משהא הוי שהי	מישהא הוי שהי ליה ר"ל לר"י כו' נפיק רב אסי	שה א'.
—	—	אף בחול שואלו	דשואלו לע"ה שקנתה ממנו הדמאי כו' ע"ש	דמאי.
—	ע"ו:	בטרי	ד' אצבעות	בטר.
—	פ'.	עיזי דבאלא	עיזי דבלא יער ששמו בלא	באלא.
—	פ"ד.	לפסו	לשון אלפסו	לפס.
—	פ"ד:	לישמטו כו'	לישממטוה לאמוריה לשון אמורא כו' עד שאמר הדבר	אמר ו'.
—	פ"ה:	נפל ליה יניבא	כלומר הפשטן היה במשרה בתוך המים כו'	בביתא.
—	צ"ב:	ממרטט ליה	כלומ' מחטט אחריו וחותכו יפה	מרט ב' ע"ש ומ"ש.
—	ק"א:	שמדא	וגזרו שלא יקיימו יוה"כ ואותה שנה עשו יוה"כ שבת וכו'	שמד בפ"א.
—	ק"ב:	קלניתא	דעצמותיה גסות ובשר מעט	קלניתא.
—	ק"ז.	קפדיתו אמנה כו'	כלומ' דאי נקב בבונס משקה כו' עד שיהא בו רביעית	קפד ב'.
—	ק"ז:	תרי גברי רברבי	כלומ' דסבורין אתן דרב אכיל בלא נ"י כו'	בל ג'.
—	—	שבתא	שכתא (?) רוח רעה שלא נטל ידיו שחרית כו'	שבתא [3].
—	קי"א [4].	רב בר שבא כו'	גמעוהו לשבא כלומ' אכלוה בעל כרחו	גם ד' בפ"א.
—	קי"ג.	הדרא דכנתא	אלו הדקין אבל כנתא עצמו ששמו אינטריליו בלעז כו' עש"ה	הדר ג' [5].
—	קי"ט:	הכא נמי בנימא	ה"נ בשדרה ובשל שומר כלומ' כו' עש"ה	שדר האחרון.
—	קכ"א:	שמדא הוה	כלומ' היכא פליגי ר"ע ור"י כו' עש"ה	שמד בפ"א.

[1]) ובש"ס ווילנא הסגירו זה המאמר מפני שלא מצאוהו בגמ' שלנו. [2]) בגליון נגד ס"ו. [3]) בדס הלכות גדולות. [4]) ק"ח. אזורו כו' עיי' פי' רגמ"ה שם ועיי' המיוחס לרש"י למ"ק י"ד. [5]) בדס חכמי מגנצא.

סך הכל שרבינו בעל הערוך השתמש בפירושי דרגמ"ה לפי כ"י שלפנינו בלי הזכרת שמו עולה למנין **חמש מאות וששים וחמשה.**

* * *

אחי"ה בהדפיסי מבוא לחלק ראשון זה רבות בשנים אמרתי בלבי שמשפט החרוץ על ידי ר"ת (בספר הישר סי' תקכ"ה) ש כ ל פי' הערוך נערכין על פי ר"ח ז"ל הוא כעין גוזמא והסכמתי למ"ש הרב נורצי (במנחת שי וישב על פסוק והיא מוצאת) כי רק ר ו ב פירושיו של ערוך הם כפירושי ר"ח ז"ל אבל אז לא היו מונחין לפני פירושי דר"ח מקובץ כ"י אנגייליקא (בוואטיקאן ושם נסמן בסי' A. 10. 2 נעתק בשבילי ע"י הרב החכם רמי"י מקאפואה עיי' לעיל צד VIII) והפירושים לשאר מסכתות אשר נדפסו עתה בש"ס ווילנא ועתה הגם הלם ראיתי אחרי רואי בפירושי דר"ח נוכחתי כי ר"ת דן דין אמת. ורבינו נתן הביא פירושיו לכמה מסכתות והזכירו בשם מ א ה ו ש ש י ם ו ש ש פ ע מ י ם [2], וכמה מאות פעמים היה הערוך משתמש בפי' ר"ח ב ל י הזכרת שמו תמצא בסוף זה הפרק אחרי שהדלקתי להנאתך נר בוצינא קדישא זה. וטרם אגיש למלאכה עצומה זאת עוד ראיתי להקדים כי מלבד פירושים הנדפסים עתה בש"ס ווילנא הבאתי מבעלי תוספות הרשב"ם הרא"ש האו"ז שט"מ וחיד' הרשב"א ושאר מקומות אשר שם הובא פי' ר"ח ואשר הם נערכו בערוך ב ס ת ם והשלמתי ג"כ דפי המסכתות לב"ק וב"מ עם פירושי ר"ח אשר נעדרים בש"ס ווילנא. וגם פה אבקש החוקר לעיין בספרי הערוך השלם אשר שם לרוב הערותי על פירושי דר"ח עד שידי הקלושה מגעת. ועתי באתי לשלם נדר שנדרתי בע' זמר (ח"ג, רצ"ט הערה 7) ולסדר כ ל ה ע ר כ י ם אשר בפירושם נמשך רבינו נתן אחר פי' ר"ח ואף כי לא הזכירו בשם, ואף אם ארבעה וחמש פעמים היה חולק על פירושו [3] בכל זאת ידוע כי רוב מנין ורוב בנין הערוך הוטבע ביסוד פי' דר"ח ומקויים ברבינו נתן מה שדרשו ז"ל (ביבמות צ"ו סע"ב) וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה אלא יהושע יושב ודורש ס ת ם והכל יודעין שתורתו של משה היא אף רבינו נתן יושב ודורש סתם והכל יודעין כי תורת ר"ח ופירושיו היה מעתיק.

והנני אעביר כל טוב יגיעותי על פניך ואקרא מסכת ודף ואכתוב עליו לר"ח ופירושיו ובצדו אשים הערוך לר"נ ואקרוב אותם אחד אל אחד והיו לאחדים בידך, ובזה החזרתי עטרת תורת ר"ח על ישנה וברכת אובד עלי תבא ועשיתי לך מטעמים בעבור תברכך נפשי בטרם אמות.

פי' לברכות

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
ברכות ה':	טורפין לו תפלתו בפניו	פי' ר"ח הובא בתש' הגאוני' (דפ' ליק סי' קי"ג) ע"ש	טרף ב' ע"ש ומ"ש [4].
— ח':	רב ביבי בר אביי סבר כו'	— — באו"ז ה' ק"ש סי' י"ב ובהג' מיימ' סוף הלכות תפלה סי' ש' קצת בע"א ע"ש	כל ה' ע"ש ומ"ש [5].
— י"ג.	בקורא להגיה כו'	— — באו"ז הנ"ל סי' ל"א ע"ש	גה ע"ש ומ"ש [6].

---

[1]) בע' בר ד' הזכירו הערוך בשם אביו ח ו ש י א ל ז"ל (כפי כ"י ו"ו ול"ד) עיי' הערוך השלם ח"ב, קס"ו: הערה 6.

[2]) וראיתי נכון להעיר כי בצד XIV של מבוא נמנו הערכים אשר שם הזכיר רבינו את ר"ח ז"ל בשם וקצת ערכים נשמטו בדפוס ואלה המה: אחר ע' זק א' צ"ל זר א' כפי גי' כ"י ערוך פאריז וה"ב ואחר ע' אן ב' נשמטה שורה שלמה וצ"ל: ערך אנדיסקי לפי גי' כ"י ודפ"ר, ועיי' עוד ע' אסטיסים, אסקונדרי, אפתא א', ביבי, בטרי, בלט, בקע ב'. גם וחשוב ותמצא בצירוף דוגמאות שהבאתי כאן כי מנין המקומות שהערוך פורש בשם ר"ח והשתמש בפירושיו עולה למספר קס"ו. [3]) עיי"ע סלת, סמד ועיי"ש מ"ש בע' מלתחה עפ"י כ"י ערוך ובפ"א בע' שלחן ועוד במבוא ח"א XIII ועוד עיי"ע אפתא, ובסיכן הביא רבינו נתן סיוע לפי' ר"ח בע' אובא טמיא ע"ש.—אבל סוף דברי רבינו בע' הלקט ב': "ודברים אלו מסברא דילן אינון ולא מפי שמועה" הם המה דברי רה"ג עיי"ע הלקט ומ"ש, ועפ"י זה יש לתקן מ"ש במבוא צד XIII. [4]) ח"ד י': [5]) ח"ד, רכ"ז: [6]) ח"ב, ר"ג:

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח	פי' הערוך בסתם
ברכות י"ג:	פרקדן כו'	פי' ר"ח הובא באו"ז שם סי' ל"ו ע"ש.	פרקד ע"ש ומ"ש [1].
— י"ד.	עד רביעתא	— — בראשונים ע"ש.	רב ע"ש ומ"ש [2].
— כ"ד:	לא יניח ידו על סנטירו	— — באו"ז ה' תפלה סי' צ"ח וסי' ק' ע"ש.	סנטר א' ע"ש ומ"ש [3].
— כ"ה.	(סב:) עמוד החוזר	— — באו"ז ה' טהרות ק"ש ותפלה סי' קל"ז ע"ש.	הדרקון ע"ש ומ"ש [4].
— כ"ח:	עד שיתפקקו כל חוליות כו'	— — באו"ז ה' תפלה סי' צ"ב ע"ש.	פק ב' ע"ש ומ"ש [5].
— —	כיון שנענע ראשו כו'	— — באו"ז ה' תפלה שם.	נע ב' ע"ש ומ"ש [6].
— כ"ט.	מעין כל ברכה כו'	— — באו"ז שם סי' צ' ע"ש.	עין ע"ש ומ"ש [7].
— ל':	כדי שתתחונן דעתו	— — בת' הגאוני' דפ' ליק סי' קי"א ע"ש.	חל ז' ע"ש ומ"ש [8].
— ל"ד:	כי נפלו על אפייהו כו'	— — באו"ז הל' תפלה סי' צ"ג ועיי' פי' ר"ח למגלה כ"ב:	צל ד' ע"ש ומ"ש [9].
— ל"ו.	(מ':) ועל הזמית	— — באו"ז ה' סעודה סי' קע"ה ע"ש.	זמית ע"ש ומ"ש [10].
— ל"ז:	טרוקנין	— — באו"ז ה' חלה סי' רט"ו ע"ש.	טרקנין ע"ש ומ"ש [11].
— —	טריתא	— — באו"ז ה' חלה שם ע"ש.	טרת ב' ע"ש ומ"ש [12].
— ל"ט.	פת הצנומה	— — באו"ז הל' ברכת המוציא סי' קמ"ב ע"ש.	צנם ב' בפי' הראשון [13].
— מ'.	גביל לתורי	— — באו"ז ה' ברכת המוציא סי' קמ"א ע"ש.	בשש ע"ש ומ"ש [14].
— מ':	בושלי כומרא	— — בתוספ' רי"ח ותוס' הראש ע"ש.	כמר א' ע"ש ומ"ש [15].
— מ"א:	דברים הבאים מחמת הסעוד'	— — באו"ז ה' סעודה סי' קנ"ד ע"ש.	דבר א' ע"ש ומ"ש [16].
— מ"ב.	היין של אחר המזון	— — באו"ז ה' סעודה סי' קנ"ו ע"ש.	ברך א' ע"ש ומ"ש [17].
— —	ברך על הפרפרת	— — באו"ז שם סי' קנ"ט ע"ש.	פרפרת ע"ש ומ"ש [18].
— —	ר"ב אכל כו'	— — באו"ז ה' ברכ' המוציא סי' קמ"ט ע"ש.	כעך ע"ש ומ"ש [19].
— מ"ב:	הסבו	— — באו"ז שם סי' ק"נ וברא"ש ותוספ' הרא"ש ושט"מ.	סב ה' ע"ש ומ"ש [20].
— מ"ג.	האי בשרתא כו'	— — בתוס' רי"ח ובשאר מקומות.	כשר א' ע"ש ומ"ש [21].
— מ"ד.	ספלי טרית	— — באו"ז ה"ס סי' קס"א ובשאר מקומות.	ספל ע"ש ומ"ש [22].
— מ"ז:	פורח כו'	— — באו"ז ה"ס סי' קצ"ו ובשאר מקומות.	פרח ד' ע"ש ומ"ש [23].

---

1) ח"ו, תמ"ז: 2) ח"ז, רמ"ז. 3) ח"ו, פ"ו. 4) ח"ג, ק"ל. ובע' ירק ח"ד, קס"ב הערה 2. 5) ח"ז, של"ה: 6) ח"ה, שכ"ו: 7) ח"ו, קל"ג. 8) ח"ג, שפ"ז: 9) ח"ז, ט"ז: 10) ח"ג, ש"א: 11) ח"ד, ל"ז. 12) ח"ד, ל"ט: 13) ח"ז, כ"ח: ע"ש ג"כ האו"ז ה' סי' קמ"ז. 14) ח"ב ר"ט. 15) ח"ד, ר"כ בהערה 5. 16) ח"ג, ט' בהערה 1. 17) ח"ב, קל"א. בהערה 9. 18) ח"ו, תמ"ב. 19) ח"ד, רפ"א: ובהערות. 20) ח"ו, ה': 21) ח"ד, שכ"ג. 22) ח"ו, ק"ג. 23) ח"ו, ת"כ: בשם ר"ח ועוד הביא הערוך את ר"ח בפי' מסכת ברכות לדף י"ג: בע' בר פחתי; י"ט. בע' אחר א' וע' דגם; כ'. בע' על א' ובע' שב ב': כ"ז: בע' קבע א': כ"ח. בע' פחס: מ"ה סע"ב בע' גן ד': כ"ח. בע' כגני; כ"ט. בע' אובא טמיא — ולכלא יש פי' אחרון (מי"א) הביאו בע' תכלת.

למסכת שבת [1]

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רגמ"ה	פי' הערוך בסתם
שבת	ג':	הדביק פת בתנור	כיון שאינה מלאכה כו' וקבלנו מרבותינו כו' ע"ש כל הענין	רד ד' [2].
—	ה'.	בשוחני	כפוף וכו' ע"ש	שח ג'.
—	ה':	לפוש פטור	כגון שיגע במשא כו' ע"ש	פש א' ע"ש ומ"ש.
—	—	סטיו	אצטבא ע"ש	סטיו בפי' ראשון.
—	ו'.	חיפופי	אבנים יוצאות מן הקיר	חף ה' ע"ש ומ"ש.
—	ו':	הבקעה בימות החמה כו'	בימות הגשמים שמלאכה מים כו'	בקע א' בפי' ראשון.
—	ז'.	ותופסת עד י'	עד י' הויא כרמלית כו'	תפס.
—	ט'.	דרך עליו כו'	שהעבירו על עצמו כו'	דרך א'.
—	ט':	בתספורת בן אלעשה	כלומר שתהיה הראש מכוסה בשיער כזר כו'	לוליינית [3].
—	ט"ו:	אגושא	גוש עפר	גש א'.
—	ט"ז:	דרצפינהו מרצף	כגון שפוד שנרצף כו'	רצף בפי' ראשון.
—	י"ז.	משום הנושכות כו'	כגון שיש לקופות הללו אוגנין כו'	שך ב'.
—	י"ט.	הא דקביע בי דואר כו'	פי' איש ידוע כו'	דוור בפ"א.
—	י"ט:	שמן של בדדין	פי' כרכי דזוגי כו'	בר א' [4].
—	כ':	זאזא	פי' גזותא יבש דרומני	זאזא בי"א הראשון.
—	—	עמרניתא	(ערמניתא) [צ"ל עמרניתא] דביני ביני כו'	עמר א'.
—	כ"א:	והמהדרין	מהדרי מצות	הדר א'.
—	כ"ה.	ושלקה ביד כהן	כגון שהחזיק הכהן כו'	לק א' (בסוף הערך).
-	כ"ט.	בארמיאתא	שנרעיניהן רכים כו'	ארם.
—	ל'.	באישא	פי' שכיב מרע	באש.
—	ל"א.	קב חומטון	חול מערבין בתבואה	חמש ב' בי"א.
—	ל"ב.	בחר מחטרא	חד מחבטא	עיי"ע פש ב' ומ"ש בהערה.
—	—	רעיא חגרא כו'	רועה פסח שאין יכול לרוץ כו'	בב בפי' הראשון.
—	—	דבקי מיתה	כלומ' דבקה בה מיתה כו'	בדק א'.
—	ל"ה:	אדאני	אדוני פי' ירקות השדה כו'	הרני בייש שנורסין.
—	ל"ז:	ותבשיל שלא בישל כל צרכו	פי' [5]) נמצא האסור שני פעמים כו'	חי א'.
—	מ':	יד סולדת בו	(פירוש) [צ"ל בירוש'] שהיד שולטת בו	סלר ע"ש ומ"ש.
—	מ"א.	כנגד פניו	כנגד פניו של מטה כו'	פן ג'.
—	—	מולייר	והוא של חרס	מולייר.
—	—	אנטיכי	ושל נחשת הוא	מולייר.
—	מ"ב.	במלאכה כו' ס"ל כר' יהודה	מיהו דבר שיש בו היזק לרבים כו'	דבר א' [6].
—	מ"ו.	דאית בה חידקי	שהן כעין חוליות כו'	הדק ב'.
—	מ"ז.	קרן ענולה	פי' [7]) אילו הן כלי שיר כו'	קרן א' [8].
—	מ"ז:	מוכין	פי' [9]) מוכין סמרטוטין	מך ד' בפ"א.
—	מ"ח.	פרונקא	מטלית	פרנקא ע"ש ומ"ש.

[1]) נדפס בש"ס ווילנא ופעמים פי' ר"ח בסיומו ארוך נמשך לדף הבא או ג"כ לדפים הבאים ואני יגעתי למצוא המקום ואציינו למען ירוץ הקורא בו. [2]) בשם ר"ח ז"ל עיי"ש. [3]) ושם הגי' כיגד. [4]) בסוף הערך. [5]) בש"ס ווילנא בדף ל"ט: [6]) ועיי' בפי' הרשב"א ד"ה נחלת של מתכת. [7]) בדף מ"ז: [8]) בשם רב שר שלום. [9]) בדף מ"ח.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבת	מ"ח:	שלל של כובסין	הכובסין שוללין יריעות כו'	שלל ב'.
—	מ"ט.	ממרטא כו'	העמר שבין הירכות כו'	מרט א'.
—	—	טומנין בשלחין	שלחין עורות גלשין כו'	שלח ג'.
—	מ"ט:	אבא שלחא	פושט עורות	שלח ג'.
—	נ'.	בשל הפתק	הפתק לשון יוני הוא כו'	אפתק א' [1].
—	—	בפיקורין ובציפא	בפיקריון שיער שעושה בקפח והקרח נותנן בראשו	צף ח' ע"ש ומ"ש.
—	נ':	עפ־ לבינתא	ויש מי שמפרש לבינתה מלש' מור ולבונה כו'	עפר ע"ש ומ"ש.
—	—	כליקוסתא	שהיא אגודה של חבצלת כו'	סלקוסתא.
—	נ"ב.	מולאות של בית רבי	מולאות פי' פרדות	אבזקת וע' מלאות.
—	נ"ב:	בשריתכן	כלומר ריתכן באור והטבילן כו'	רתך ע"ש ומ"ש.
—	—	במחוללין	כלומ' חלולין הן כו'	חל י"ב
—	נ"ג.	מסריכן	מסורכו חגורו	סרך א' בי"מ.
—	נ"ג:	תותרי	סמרטוטין של רקמה	תתר א' בפ"א הראשון.
—	נ"ד.	יוצאות כבולות	מלש' כבלים כדכתי' ארץ כבול וגו'	כבל.
—	—	כבונות	מכבנין עור הטלה מיום לידתו כו'	כבן.
—	—	מי מפים	מבחין	מפים א'.
—	—	חיננא	שוקי מלשון (חנאיד) [צ"ל חג אחד] כו'	חנג א' ע"ש ומ"ש.
—	נ"ד:	דלא לחמטן	דלא נחמטא שלא יעלה בעין עפוש באליה	חמט ג'.
—	נ"ז:	מאי טוטפת	פי' רב יוסף חומרתא דקטיפתא יש מי שאומרין כו' עד המגיעין עד לחייה	אב א' [2].
—	—	כיפה	כדגרסינן כיפה של צמר כו'	כפה ב' בפ"א.
—	—	ובאיסטמא	איצטמא היא ביוני כלומ' חוטין הרבה כו'	כל ב'.
—	נ"ח.	בסרבלי חתימי	דת המלך היתה כו'	סרבל.
—	נ"ח:	עינבל	הברזל שבתוך הזוג כו'	ענבל.
—	נ"ט:	נסכא, רוקתא, קמרא כו'	נסכא חוטין מל' המסכת רוקתא מטלית ע"ש כל הענין	נסך א' ע"ש ומ"ש וקמר ג'.
—	—	סמלוניו	רצועות שהן בעול כו'	סמלון בפ"א.
—	ס'.	בקולב	יש מי שאומרי' ממיני תכשיט הוא כו'	קלב בפ"א.
—	ס"ב.	בכוליאר	בכולייר תכשיט שמסבב הראש כו'	ככליאר בי"א.
—	—	כובלת כו' דפילון	בשמים בלולין כו'	חמר ט'.
—	ס"ב:	קנישקנין	כוס שיש בו שתי פיות כו'	קנישקין.
—	—	ארס בבעוס	החיה כשתבעוס נוררת ומשלכת ארס קשה	ארס א' בפ"א.
—	—	פת עמילה	אשה בעולה ופת שאינה עמילה בתולה	יין.
—	ס"ג:	בירית כו'	אוקימנא בשתי ירכות כו'	בורית א' [3].
—	ס"ד.	הקילקלי	מלשון יוני הוא כו'	קלקי ע"ש ומ"ש.

---

[1]) ד"ס ספר אחר. [2]) וחזרתי ממה שרציתי לתקן בדברי הערוך כי באמת דברי ר"ח הם. ותיבות אב הוא מין תכשיט זייני לשון מיני לי' בפי' ר"ח ושייכין לערוך הקצר. [3]) כפי גי' כ"י ודפ"ר עיי' מ"ש בח"ב, ר"ס וכיוונתי ב"ס לאמת.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבת	ס"ד.	בטומאת ערב שהיא מרובה	אם ריבה בטומאת שרץ [1] שהיא מרובה כו' ע"ש	טמא.
—	ס"ה.	בית יד	שעושה לידה שתכסה אותה כדי כו'	בית יד א'.
—	—	ציינית בת ארעא	מכה תחת הרגל	בת ארעא ועיי"ע אסתרא.
—	ס"ה:	מקוה ביומי ניסן	ולא היה מניחן לטבול בפרת מפני כו' ע"ש כל הענין	טף א' [2].
—	—	רעולות	פי' רעלות בירושלמי כו' ע"ש כל הענין	ערב ד'.
—	ס"ו.	בית קבול כתיתין	חקוק בתוך הקב חקיקה כו'	כתית ב'.
—	ס"ו:	מאי לוקטמין	גידם מי שידיו קצוצות כו'	אנקטמין בפ"א ועיי"ע לוקטמין ומ"ש.
—	—	פרמי	יש מי שאומרים כו'	אנקטמין ועיי' פדאמי ומ"ש.
—	—	שיש לו געגועים	יש מי שאומרים כי כשיגדל עצב הבן כו'	נענע.
—	—	סחופי כסא כו'	אם בולט טיבורו של אדם חוץ ממעיו כו'	סחף א'.
—	—	אבן תקומה	פי' אומרים כי יש אבן ידועה כשהיא תלוייה על אשה כו'	אבן תקומה.
—	ס"ז.	זירפא	זירפא ענביתא	זרף א' בי"מ ע"ש ומ"ש.
—	ע"ב:	אלא מאהבה	שראה צורת ע"ז ואהבה או אדם כו' ע"ש כל הענין	אהב [3].
—	ע"ג:	הדש והמנפץ	פי' [4] הדש [הוא] המפרק הפסולת כו' ע"ש כל הענין	דש ג' וע' פץ א'.
—	—	היינו זורה היינו בורר	פי' [5] כולן מעין מלאכה אחת הן כו' ע"ש כל הענין	זר ב'.
—	—	הזורע כו' והנוטע כו'	הנוטע וולד הוא של זורע כו' ע"ש	זמר ב'.
—	—	היתה לו גבשושית	פי' [6] גבשושית תל של עפר כו'	גבשוש.
—	ע"ד.	כותש	שהוא מסיר קליפת החיטין מעליהן כו'	כתש א'.
—	ע"ד:	דפרים סילקא	כעין כתישה ולא כעין חיתוך כו'	פרם.
—	—	דסלית סילתי	עצי דקלים שעומדים שיבי שיבי כו'	סלת א'.
—	—	דשרא סיכתא	הנותן יתידות לחים כו' עד ויתפחרו	סך ט', שר ט"ו ע"ש.
—	—	דעביד חביתא	פי' [7] כגון שהיתה לו גבשושית ונטלה כו' ע"ש כל הפירוש	חבית.
—	—	דעבד חלתא	חתך קנה נעשה זומר כו' עד הרי אלו י"ג חטאות	חלתא.
—	ע"ה.	מן המגוש	אמגושתא פי' בל' ערבי זמזמה מגוש בל' יון מכשף כו'	אמגושי, מגוש.
—	ע"ה:	השף בין העמודים	פי' מחליק חייב כו'	שף ב'.
—	—	הצר צורה בכלי	ואע"ג דפליג ר' ישמעאל ואמר כו'	צר ג'.
—	—	שקיל אקופי	כגון נימין הניתקין כו' עד מכה בפטיש	אקופי.
—	—	השובט	פי' [8] יש לארוגין עץ או עצם שראשו חד כו'	שבט א', ועיי"ע כרכד.

[1] וכ"ה בכ"י ב"ם. [2] ועיי"ע כך ג' ומ"ש בקי"ד רפ"ד בהערות 11 .4. [3] בגס רב האי ז"ל. [4] בדף ע"ד. [5] בדף ע"ד.
[6] בדף ע"ד. [7] בדף ע"ה. [8] בדף ע"ו.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ דרגמ״ה	פי׳ הערוך בסתם
שבת	ע״ה:	והמדקדק	הוא המדקדק על חוט הערב כדי לחרחיק כו׳	דק א׳.
—	ע״ו:	על הכתית	פי׳ [1]) הוא הנקרא בל׳ ישמע׳ כו׳	כתית א׳ ע״ש ומ״ש.
—	ע״ז:	לחפפית	והוא דבר שמתכנס על העור מן הטינוף	חף ה׳.
—	—	מפגיע	חיה קטנה שהיא מהלכת כו׳	מפגיע.
—	ע״ח.	בגלילא שנו	כלומ׳ מי גליל שהן ידועין שמועלין לעין בקילור שהן כמי דקלים שהן ידועין שמועלין לירוקה	גליל [2]).
—	—	דמא דתרנגולת ברא	ודם דוכיפת מועיל לכאב שמחוץ לעין	תרנגול.
—	—	כרושתינא	תרנגולא דביתא	כרשתינא בפ״א.
—	—	טיט כדי לעשות בהן פי כור	פי כוש קורין בל׳ ארמי ריש פילכא ובל׳ ישמ׳ פלכה עש״ה	פי כוש.
—	ע״ח:	קשר מוכסין	שהן מכירין אותו באותו פרק שכותבין בו ב׳ אותיות כו׳	שתי א׳.
—	ע״ט.	בבישולה	פי׳ [3]) העור שנתעבד כמה שהוא כו׳	בשל.
—	ע״ט:	קלף ודוכסוסטוס	מנהגא מייתי מגילתא דמעבדא בתמרי כו׳ עש״ה	דכסוסטוס עש״ה [4]).
—	פ׳.	בקלמרין	בל׳ ישמעאל מחברא	קלמר.
—	—	פיסלא	פי׳ [5]) מקום כגון עמוד גבוה עשרה ורחב ד׳	פסל ב׳.
—	—	לכחול עין אחת	שכוחלת עין אחת ומכסה את העין האחרת כו׳	כחל א׳ ע״ש ומ״ש.
—	—	בעירניות	פי׳ [6]) (בעניות) [צ״ל בערניות] שאינן רגילות כו׳	ערן [7]).
—	—	פטפוט	פי׳ פטפוט נבשוש או בנין בארץ ששופתין עליו כו׳	פטפוט ע״ש ומ״ש.
—	פ׳:	סיד כדי לסוד	פי׳ [8]) הגיר הוא הסיד הלבן ע״ש	סד ב׳ ועיי״ע גר י״ב.
—	—	שהגיעו לפרקן	שהגיעו לשנים שהאשה בוגרת כו׳ ע״ש כל הענין	טפל בפ״א.
—	—	שנתות	שהוא משים סמנים בכלים ולמדות כו׳	אנדיפי בפ״א.
—	—	מן דיליה דא ליה	משלו זאת לי	אנדיפי.
—	—	צידעא ובת צידעא	(צירעא) הוא מקום מקצוע הפנים מן הצד כו׳ ע״ש כל הענין	אנדיפי בפ״א.
—	—	קילקולו זה תיקונו	פי׳ [9]) אית ביה ב׳ פירושים ע״ש כל הענין [10])	קל ד׳ ע״ש ומ״ש.
—	—	ביעתא דצילצלא	צוצלא עוף ממין התורים כו׳	צצלא ע״ש ומ״ש ועיי״ע דייציפי.
—	פ״א.	לעשות ממנו חף	שיניים מחתיכה של עץ וקורין בל׳ פרסי (דנר אנגאת) [צ״ל דנד אנגאת]	

---

1) בדף ע״ז: 2) וכצ״ל בערוך כבפי׳ ר״ח. 3) בגס רס״ג. 4) בגס רס״ג. 5) בדף פ׳: 6) גם ד״ס כחול. 7) ויש לתקן פי׳ ר״ח מפי׳ הערוך. 8) גם בד״ס בבילת הגיר. 9) בדף פ״א. 10) ויש לתקנו מלשון הערוך.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ רבינו חננאל ז״ל	פי׳ הערוך בסתם
				= ܣܢܢ انگازه Zahn des Weberkammes חף א׳ ע״ש [1].
שבת	פ״א.	פאיים	פיים דקא מפרש ליה (קרי שני נבליאתא) [וצ״ל קרשיני בבליאתא] שהוא אדמה כו׳	פייס, קרשן.
—	—	בצרור	כדי להחליקן שלא ישרטו את בשרו כו׳	משמש.
—	—	מדוכה קטנה כו׳	והיינו שמעין פירושא כו׳ עש״ה	מדך ע״ש ומ״ש.
—	—	אם יש עליה עד	פי׳ [2]) כגון סמרטוט או פקולין כו׳ עש״ה עד א׳.	
—	—	ונשטשטשו	פי׳ [3]) שאם נראו לו אבנים מקורזלות	טשטש.
—	פ״א:	פרפיסא	פיים גדול כו׳ עד [4]) חייב משום נוטע	פרפס.
—	פ״ב:	אבן מסמא	כגון אבןשומא [שומה] על מושב כו׳עש״ה אבן מסמא [5]).	
—	פ״ג:	לספינה שהיא טהורה	שאינה מקבלת טומאה	ספן א׳.
—	פ״ד.	שלש עגלות הן	טמאה מדרס מפני שאדם סומך עליה כו׳ עד טמאה	דרס ג׳.
—	—	של אבנים טהורה מכלום	עצים מסובבין שתי וערב כו׳	ענל ז׳ ע״ש ומ״ש.
—	—	בית קבול רמונים	כגון שאותן החלונות רחוקות כו׳	ענל ז׳ ע״ש.
—	פ״ה:	שראכא	פי׳ [6]) עלין רחבין כו׳ עד והא דליכא שראכי	שרך ב׳ ומ״ש.
—	פ״ז.	שמשבבין	ששוברין לבו של אדם ונפיק מן שבבים יהיה	שב ד׳.
—	—	ויגד כו׳ בגידין	דל רגש [צ״ל דל דגש] פרשוהו רבנן בל׳ ארמי׳ הרזוקלאלי והוא בטיית הנטלי	גד ט׳ ע״ש ומ״ש ועיי״ע כנגר [7]).
—	צ׳.	דוגמא לאירא	פי׳ [8]) ונקרא עירא בל׳ ארמי (אורדא) [צ״ל אודדא] והוא כמין מוך כו׳	ארא ב׳ [9]).
—	צ׳:	צורי דקל שתים	הוצין שחולקין אותן לשנים וג׳ כו׳	צר י״א.
—	—	תורי דקל אחת	קליפי חריות והיינו ריתא ויש שפירשוהו נבארא כו׳	תר ט׳, רת האחרון.
—	—	ציפורת כרמים	ממיני חגבים כו׳	צפור ב׳.
—	צ״א:	באורגסי	פי׳ [10]) שהן דומין לקישואין ולדלועין כו׳ ע״ש כל הענין	ארגס.
—	—	מקום חלמה	חלאמה שהוא המקום התפור בשולי הכים	חלם ג׳.
—	צ״ב.	שנצין	פי׳ [11]) (והאידנא שנינו) [צ״ל והאיכא שנצי] דאינן לולאות כו׳ עד כלפי שוליו	שנץ [12]).
—	צ״ב:	החוגרת בסינר	פי׳ [13]) ומחתה ביה מידעם כו׳	סנר ועיי״ע אמת.
—	—	לבלרי מלכות	חוגרין בסינר ותולין פתקין במתניהם כו׳	לבלר.
—	—	בכרכר ושובטין	פי׳ [14]) יש לארוגין עץ או עצם כו׳ [15])	כרכר.
—	צ״ג:	את המת כו׳	פי׳ [16]) ר״ח ע״ש ובדף צ״ו. הוסיף וז״ל פלוגתא דר״ש ור׳ יהודה בהדיא לא	

1) והערוך השמיט מלות פרסיות. 2) בגס רבינו היינו רס״ג. 3) פי׳ בגס כך שמעתי. 4) בדף פ״ב. 5) בגס רס״ג. 6) בדף פ״ו. 7) בגס התשובות. 8) בדף נ׳: 9) בגס הגאון. 10) בדף נ״ב. 11) בדף נ״ב: 12) בגס הגאון והערוך יש לתקן דברי ר״ח המגומגמים בדפוס ובכ״י. 13) בדף נ״ג: 14) בדף ע״ו. 15) עיי׳ לדף ע״ה: 16) בדף נ״ה: בד״ס וכן כז״ת.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ דר״ח	פי׳ הערוך בסתם
			אשכחן כו׳ כר״י ס״ל	דבר א׳ ע״ש [1].
שבת	צ״ה.	המחבץ	פי׳ [2]) שמוציא החמאה	חבץ א׳.
—	צ״ה:	בכונס משקה	פי׳ [3]) מביא עריבה מלאה מים כו׳	כנס ע״ש ומ״ש.
—	צ״ו.	לענין גסטרא	פי׳ [4]) אם ניקבה חצבא במוציא משקה כו׳ עד לשירים	גסטר א׳.
—	צ״ו:	בוכיאר	פי׳ [5]) הקנה שהחוט של ערב תלוי בו כו׳ ע״ש כל הענין	בוכיאר [6]).
—	—	בניסכא בתרא	החוט של ערב שבסוף כו׳	נסך א׳.
—	—	לשואליהן	לשוליהן והוא כגון תלמיד המשרת ללמוד כו׳ שול.	
—	—	בחפת	מטי הדדי בחפא פי׳ כו׳ במסרק (שמכסה) [צ״ל שמכה] בו על היריעה	חפה ב׳.
—	צ״ז.	ג״ש לא גמר	פי׳ [7]) דלא גמר מפי רבו ג״ש כו׳ ע״ש כל הענין	גזר ב׳.
—	צ״ח.	באטבעי	פי׳ [8]) אלו העצים הנקראים אטבי כמין מסגרות כו׳	אטבא.
—	צ״ח:	דשפי להו כי טורין	פי׳ [9]) כי (מידי) [צ״ל טירז] בל״ע בניקא כו׳ ע״ש	ועיי״ע טרז [10]).
—	—	דלא לדרו קרשים	פי׳ [11]) אם הן שתי אמות ומחצה כו׳	רד ז׳ ע״ש ומ״ש.
—	צ״ט.	חולית הבור	העפר היוצא מן הבור מניחן אותן סביביו כו׳ חלי א׳.	
—	ק:	גשושי אזלי	פי׳ [12]) כלומר כיון שמגעת כו׳ ע״ש כל הענין	גשש.
—	ק״א.	הני ביציאת׳	פי׳ [13]) ביצייתא ספינות קטנות העשויות כו׳ ע״ש	בצית ע״ש ומ״ש ועיי׳ גד ב׳[14]).
—	ק״ב.	לכתא ומתנא	פי׳ [15]) קנה קשור בחוט ארוך כו׳	בוכיאר בפ״א [16]).
—	ק״ב:	המצדד	פי׳ [17]) מיישב האבן בקרקע כו׳	צדד.
—	—	שופתא בקופינא	פי׳ [18]) והוא יד הקורדום בנקבו	שפת א׳.
—	ק״ג.	ברמצא	ברימצא במקדח	רמץ ב׳ ע״ש ומ״ש.
—	—	דחק קפיזא	כגון שחקק חריץ בקב במקום שהוא מדת קפיזא כו׳	חק ג׳ ע״ש ומ״ש.

---

[1]) ומ״ש בח״ג, י׳ בהערה 10 ומן תיבה מיהו עד גמירא מתרץ רבינו קושיתו כו׳ אינו כן כי באמת כל אלה דברי ר״ח המה וכמו שהעיר רבינו בעצמו בתחלת דיבורו. [2]) בדף צ״ה: [3]) בדף צ״ו. [4]) שם. [5]) בדף צ״ו: [6]) ומה שהביא ר״ח מרבותיו הגאונים נשמט בערוך ופ״א שם הועתק מפי׳ ר״ח לדף ק״ב: [7]) בדף צ״ז סע״ב. [8]) בדף צ״ח: [9]) בדף צ״ט. [10]) וז״ל תשובי הגאוני׳ סי׳ כ״ו (בסוג׳ ה׳ הרכבי צד 10) דשפי להון כי טורין כך גורסין אנו (טירז) [צ״ל טיריז] בזן (בזיי״ן) ומלה בל׳ פרסי הוא והוא שם נקוב שהיה לפרסיים מצופע מפה ומפה ועיי׳ מ״ש החכם המו״ל בצד 346 ומלת נקוב אין לה שחר ונראה שצ״ל סניף פי׳ הוספה במסגרת המעיל וזה ענין ממש כפי׳ ר״ח באמרו דשפי להו כי (מידי) [צ״ל טיריז] בל׳ ערבי בניקא שעושין בבגדים והיא רחבה מלמטה ומשפיע ומיצר מלמעלן ובלע״ז גיירי כו׳ ובאמת פי׳ בניקא (=بَنِيقَة) החתיכת בגד של שלש זוית נתפר כעין סניף לבגד בשולי הבגד וזה ממש ענין טיריז בל״פ تيريز, تريز (עיי׳ וואללירס ח״א צד 443). ובעל מניס בש״ס ווילנא טעה להוסיף קודם מלת דשפי התיבות כי טירין ומלת מידי הניח בלי תיקון. ובעל החלוץ (הי״ג, 73) לא ירד בעומק הענין ומ״ש כעפרא בעלמא הוא. [11]) בדף צ״ט סע״ב. [12]) בדף ק״א סע״ב. [13]) בדף ק״ב. [14]) ועיי׳ בתוספות דף ק״א. ד״ה הני. [15]) בדף ק״ב: [16]) ועיי׳ מ״ש לדף צ״ו: [17]) בדף ק״ג. [18]) בדף ק״ג:

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבת	ק"ג.	מפני שמאמן	מרגיל את ידיו לאותה מלאכה כו' עד מלאכה חשובה	אמן א'.
—	—	חזי לביזרא כו'	ראויה לעשות גומא לדלעת [1])	בר ז'.
—	ק"ג:	אא דאאזרך כו'	פי' [2]) מה בא ר"ש לאשמעינן וכי תימא ב' אותיות שהן שם אחד א"ב דת"ק לא מחייב ור"ש מחייב א"ה היינו ר"י דהוא נמי ת"ק דר"ש ומחייב כהאי גונא ולתרווייהו (תני) [צ"ל קרי] להו ת"ק וכי תימא אין הכי נמי מיהו ר"י אינו מחייב אלא בב' אותיות שהן מלה ידועה כגון שש שהוא מל' ששה ותת שהוא מל' נתינה ושש שהוא מל' ששון אבל א' א' או בי"ת שאין מהן מלה ידועה כלל [3]) אם נתכוון לכתוב אאזרך כו' כו' עד כגון אא יי [4]) וכיוצא בהן ע"כ.	אא [5]).
—	ק"ה.	העושה ב' בתי נירין	מכנים חוטי השתי בנירין כו'	נר ה' בפ"א [6]).
—	—	מצובייתא	מצובייתא מסנות אורגין אותה מן הסיב כו'	קרס א' ע"ש ומ"ש.
—	—	על הגס ועל האימרא	על הגס שהוא מקום מעוקם כו' ע"ש כל הענין	אמר ג' [7]).
—	ק"ה:	מחוי כפוף	מעיקר הגודל עד ראש אצבע כו'	כף ח'.
—	ק"ו.	הצד צפור למגדל	פי' [8]) מגדל זה של עץ הוא כו'	מגדל.
—	ק"ו:	עבידי לרבויי	פי' [9]) רביי שאורב להן בדרך שהצייד כו'	דב ב' ע"ש ומ"ש.
—	—	חגבים גזין	והן ממיני דבורים צירעין ויתושין	גז ח'.
—	—	לגורזקי שלו	פי' [10]) (לגודנקי) [צ"ל לגודרקי] [11]) שלו פי' לכלובו	גדיגוד ע"ש ומ"ש.
—	ק"ז:	דתליש כשותא	פי' [12]) מפרש בפ' בכל מערבין דקטלין לה להיזמתי' ויבשה כשותא	כשות ע"ש ומ"ש.
—	ק"ח.	שמואל וקרנא	פי' [13]) דהוו יתבי וחזו למיא דדלו ועכירי כו' ע"ש כל הענין עד קרן של בשר בעינו	דל ב' וע' קרן א' ומ"ש.
—	—	קאלוס	פי' קאלוס בל"י טוב כו'	קלס ד'.
—	—	אין עושין הילמי	פי' [14]) ירושלמי כל מי שנותנין לתוכה ביצה כו'	הלמי.

---

1) ודע כי בכ"י אשר ממנו הועתק ונדפס הפי' בש"ס ווילנא אי' עוד מלת "ליתא" ובעל מגיה הגיה ה"א ולא ירד לכונת המעתיק שרוצה בזה כי ר"ח לא הביא לשון הגמרא: חזי לביזרא דקרא והביא רק הפירוש ועל זה כתב הסופר ליתא, ודו"ק. 2) בדף ק"ד. 3) בעל מגיה הוסיף בלתי ידועה ולא כיוון לאמת. 4) לי' בערוך. 5) העתקתי פי' ר"ח לתשלום ערך אא אשר כמעט מלה במלה העתיק פירושו (בסתם). וכבר תקנתי בסוף ח"א של ערוך השלם טעות הדפוס דהוא כמו ת"ק. דר"ש כו' שצ"ל דהוא כמו ת"ק דר"ש, ויותר טובה גי' כ"י ערוך כ"מ וכפי' ר"ח. 6) ועיי' ג"כ מ"ש בע' כר ז'. 7) בהש רס"נ. 8) בדף ק"ו. 9) בדף ק"ז. 10) בדף ק"ז: 11) כגי' הערוך גדיגוד. 12) בדף ק"ח. 13) בדף ק"ח: 14) בדף ק"ח:

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבת	ק"ט.	בת חורין	רוח רעה ששורה ע"ג העין כו'	בת חורין.
—	—	עלין אין בהן רפואה	עלי ירק לצנן העין כו'	על ב'.
—	—	לבר מטרוזא	כל מיני קישות מותר להניח ע"ג העין בשבת בר מטרוזא	טרז א'.
—	—	שריקא טויא כו'	הן מי של מיעי אבטיחים שמסננין כו'	שרק ב' בפי' ראשון.
—	ק"ט:	ממי דקלים	המעין היוצא במערבא כו' בירושלמי שונין מי דקרים כו'	דקר א'.
—	—	אבוב רועה	בל' ישמעאל אנבוב אל רעאי או אצאה אל רעאי	אבוב רועה ועיי"ע חטר ב' ומ"ש.
—	קי"א.	אפי' תימ' מגמע כו'	והא דתניא שרי כו' מתניתין דאסר לגמע ולבלוע לאחר [טיבול] [1]) והוא לאחר אכילה כו'	טבל א' בפ"א.
—	—	האי מסוכרייא דנזייתא	כגון מוך וכיוצא בו כו' ושם בדף קי"א: בסוף ד"ה וכן מסובריא דנזייתא פי' נזייתא כדות של יין או של שכר. מסובריא הוא הנקב העשוי להוציא בו יין בזמן שהיין שותת ויוצא אם בא אדם לסתמו ולהדקו ואומר למנוע שפיכות היין אני מתכוון ולא לסתום הפתח בהא קאמ' רב מודה ר"ש ע"כ	סבר ה' ע"ש ומ"ש [2]).
—	קי"א:	באיסתרידיא	איסתדירא הוא אסקריא דספינתא כו' ע"ש כל הענין	אסתדירא.
—	—	קיטרא דזממא	(נקבים לחוטמיה) [צ"ל נוקבין ליה לחוטמיה] דגמל כו' עד דקטרין בזממא.	זמם ב'.
—	—	סבכה	וקאיה בל' ערבי	סבכה.
—	—	פסקיא	פיסקיא חגורה בדמתרגמינן ותחת חגורה נקפה	פסיקיא.
—	קי"ב.	בדמעיי כו' ברחומרתא	סנדל דמיי כגון קצת האי דקרו ליה השתא תאסומא כו' ודחומרתא פי' מכנפין כולהי רצועות כו'	חמר י'.
—	קי"ב:	דאית ליה שלאכא	פי' [3]) שלבא כגון דדי הכיור שמקלחין מים כו'	שלב.
—	קי"ג.	כל קיואי מותר כו'	פי' הן כלי אומנות האורג [4]) כגון האכסן והכבד כו'	קווי.
—	קי"ד.	רבב על בגדו	על בשרו חשוב ממשניאי התורה פי' דם יבש כו' ע"ש	רבב ע"ש ומ"ש.
—	—	של בנאין	אלו ת"ח שעוסקין בבניינו של עולם כו' עד וכן הלכה	בן ה'.
—	—	בבלים האולייריו	המלבושים לבנים הן כגון (מני) [מאני] כסותא והגלימא כגון מאני [5]) כו'	ע"ש אליירין א'.

1) כצ"ל כמו בערוך. 2) וגם הביאו רבינו נתן בקיצור אצל פי' הגאון. 3) בדף קי"ג: 4) בש"ס ווילנא בטעות אומנות. האורג. 5) בערוך אי' מיני וצ"ל כבפי' ר"ח מאני.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבת	קט"ז.	בי אבידן	חצר ידועה ויש בה ספרי חכמות מכל אומה כו' ע"ש	בי אבידן.
—	—	בי נצרפי	מהו בבי נצרפי היתה שם ע"ז כו' ע"ש כל הענין	בי נצרופי.
—	קט"ז:	יומא דאסתנא	יום שמנשבת רוח צפון	אסתנא.
—	קי"ז.	בברזי	ברזי נקבים והכי קאמ' מאן דמבזע ליה [לעור] [1]) כשהוא מפשיטו כו'	ברז א'.
—	ק"כ.	כל מה שיכול ללבוש	ואפי' יותר מי"ח כלים וכן הלכתא וקי"ל כו'	ערם א' [2]).
—	—	בבא לקפל	כגון שמקבץ מתוך הבית ממקומות הרבה כו'	קפל א'.
—	—	מקטורין	כמו מעיל ובל' ישמעאל (כרכום) [צ"ל ברנוס] שיש לו כו'	מקטורין ע"ש ומ"ש.
—	—	אונקלי	בגד דקיק [3]) שנקר' מערקה כו'	אונקלי.
—	—	קלבוס	קנבוס של פשתן חלוק התחתון כו'	קנבס ע"ש ומ"ש.
—	—	חלוק	הוא המלובש העליון כו'	חלק ד'.
—	—	ספרקין	ויש שגורס סובריקין והם בל"י המכנסים ושמענו שאמר הגאון כו'	ספרק ע"ש ומ"ש.
—	—	אנפילאות	גם הם מנעלים לשוקים עליון כו'	אמפליא [4]).
—	קכ"ב:	שמא יתקע	שמא יתקע בה מסמר או יתד וכדומה להן כו'	תקע א'.
—	קכ"ג.	בסיבי זיירי כו'	פי' סיבי הן יתדות (המכונין) [המוכנין] לנער בהן משי כו'	זיירי ועיי"ע סך ט' ומ"ש.
—	—	ת"ר פגה	פגה דכת' התאנים חנטה פגיה והן פירות כו' ע"ש	פג ה'.
—	—	האי פוגלא	פי' [5]) אם יש לאדם פוגלא טמונה בתבן כו' עש"ה	פגלא ע"ש ומ"ש.
—	—	אסובי ינוקא	כשנפלת ערלת הגרון [6])	אסובי ע"ש.
—	קכ"ג:	אובלא דקצרי	אובלא אבן גדולה כו' עש"ה	אבל [7]).
—	—	חרבא דאושכפי	איזמל של שכף כדמתרגמינן עשה לך חרבות צורים	חרב ב'.
—	—	סכינא דאושכבתא	סכינא דאשכבתא סכין המיוחדת לשהיטה בלבד	סכין [8]).
—	—	מקצוע של דבילה	כלי ברזל שחותכין בו דבילה	מקצוע א'.
—	קכ"ד:	שותא לכהנא	שיתא שריתא והיא קורה כדמתרגמינן כו'	שת ו'.
—	—	— —	שם פי' ר"ח שיתא הוא שיחתא	סר ב'.
—	קכ"ה.	קרומיות של מחצלת	שירי מחצלאות שבלו	קרם ג'.
—	—	פרוזמיות	פירושו טליתות	פרזומא.

---

[1]) כצ"ל כבערוך. [2]) בגה ר"ח. [3]) וכצ"ל בערוך. [4]) בגה רב מגליה. [5]) בדף קכ"ג: [6]) והסיום: ורבותינו הגאונים אמרו פי' אחר ואנן כתבנו מה שקבלנו מרבותינו. [7]) בגה ר"ח ז"ל. [8]) וגם הביאו בל' יותר ארוכה על הא' דב"מ דף קט"ז, וכן הביאו האו"ז עיי"ע סכין ומ"ש.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבת	קכ"ה.	פרוזמיות	ועוד שם: פי' פריזמא (סוכה י"א.) תלא צצית בטלית של אשתו	פרוזמא.
—	—	האבן שבקירויה	מביאין קרא יבשה ומוציאין בני מעיה כו' ע"ש כל הענין	קרויה.
—	קכ"ה:	צאו ולמדום כו'	עשו להם לימודים יש מי שאומ' כו' ע"ש כל הענין	למד ג' [1].
—	—	זמורה שהיא קשורה	זמורה היא כגון אמיר כו'	זמר ג'.
—	—	במחוברת באביה	באביה כלומ' מחוברת בקרקע	אב ב' ע"ש.
—	—	פקק החלון	כגון מסך העשוי לסתום החלון כו'	פק א'.
—	קכ"ו:	מפנין	מעתיקין התבואה ממקום למקום מל' וצוה הכהן כו'	פן א'.
—	קכ"ז.	וכדקורי דהרפניא	כדות שעושין בהרפניא והן קטנות כו'	רקד ג'.
—	קכ"ח.	דחזי לאומצא	ואם ראוי להיאכל נא	אמץ.
—	קכ"ח:	כ"ז שהקבר פתוח	פי' הקבר בית הרחם	קבר א'.
—	קכ"ט.	זוזא מכה	זוז מעוך שנמעך מטבע הצורה ונראה כאסימון	מך ב'.
—	קכ"ט:	פורסא דדמא	גבול הדם לבחורים כו' ע"ש כל הענין [2]	פרס ו' [3].
—	—	מאדים בזווי	בשתי שעות שהן זוגות כו' ע"ש כל הענין	זוו [4].
—	—	יומא דמפגרי	היה מנהג קצוב כי הספר מגלה כו' עד יומא דשפמי	פגר ע"ש ומ"ש.
—	קל"ג.	מהלקטין	יש מי שאומר מלקטין הציצין המערבין את המלה כולן וכן סבירא לן יש מי שאמר מהלקטין מל' ילקוט כו'	הלקט ב' וע"ש ומ"ש [5].
—	—	אספליניתא	אספלנית רטייה קירא שעוה והיא פסולת הדבש	אספלנית.
—	—	חספניתא	כעין קרום הצומח בעור הפנים ומתקלף ובל' ישמעאל כו'	חסף [6].
—	—	ליכא	עירוב יין ושמן להוליך השמן בתוך היין על [ידי] ערבוב כו'	לבא א'.
—	קל"ד.	סליתא	שיליא	סלתא ועיי"ע אלם ב'.
—	—	מקוטנא לאולמא	מקוטמא לאולמא ממקום הדק לעבה	אלם ב'.
—	קל"ד:	הני כתיתין מסו	האי נקרא מסו כו' ע"ש כל הענין	נקר ב'.
—	קל"ז:	מסורבל בבשר	מסובב בבשר כדכת' כו'	סרבל ע"ש ומ"ש.
—	קל"ח.	הגוד כו' עד אסלא	לא יעשה ואם עשה פטור אבל אסור כלומ' כו' עד סוף העמוד מותר לנטותן בתחלה	אסלא.
—	—	בדקרמנאי	מטה דקרמינא היא מטה של פרסיים כו'	קרמן.
—	קל"ח:	סיאנא	סיינא כובע שמשימין בני אדם על ראשיהן כו'	סיין.

---

[1]) בגם ר"ח. [2]) וגם מסיים וזה הפי' קיבלנוהו מרבותינו קבלה. [3]) בגם ר"ח בקבלה. [4]) בגם ר"ח בקצירת לשונו. [5]) בגם הטו"ז ה' מלה סי' ק"ו סעיף א'. [6]) ותיבות ערביות נשמטו בערוך.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבת	קל"ח:	כירה שנשמטה	כירה זו כלי מתכות כו' עד והלכתא כרב	כר ב'.
—	קל"ט:	כילה וכסכסיה	כוסכיא חוטין ומשיחות כו'	כסך.
—	—	האי פרונקא	פראנקא כסוי בפי הקנקן כו' עד בסמרטוטין	פרנק א'.
—	—	צינייתא	צבתא פי' מוך חדש כו' וי"א לוף של דקל וכדומה לו	צבת א'.
—	ק"מ.	לכסכוס כיתניתא	לרבוכי כו' עד דלרבוכי מיכוין ושרי	כסכס ע"ש ומ"ש.
—	—	האי כתניתא כו'	פי' למשוך הבגד כו'	כתן ע"ש ומ"ש.
—	ק"מ:	כלי קיואי הוא	אם הוא הבגד שטוח בכלי האורג כו'	קווי.
—	—	האי תליא	יתד של עץ עשוי כו' עד ואסור	תל א'.
—	—	מדנהר אבא	שם מקום הוא	נהר ג'.
—	—	צפתא	ציפיתא מחצלת חדשה	צף ז'.
—	—	וכורא בחדא ידיה	בזרא בחדא ידיה כגון אבן שאין לה דמים ולא צורך ומפני שהסתירה מהן נתייקרה בעיניהם ופייסוהו להראותה להן	בזר א' [1].
—	קמ"א.	הני פלפלי	שרי למידק ביו"ט כו' רבא אמר כו' עד אפי' בשבת	פרפל.
—	—	לא ליהדוק כו'	לא ידחוק אדם מוכין שרויין כו' עד לידי סחיטה	הדק.
—	קמ"א:	מנעל מרופט	רפוי שמשתרבב כו'	מרפט.
—	—	אימום	זה דפוס של מנעל	אמם.
—	—	את המדומע	פי' [2]) מדומע תרומה שנפלה בחולין כו' ע"ש כל הפירוש הארוך	דמע [3]).
—	קמ"ב:	נעשה בסים	נעשת חבית כן לאבן כו'	בסס א'.
—	—	מנח כפא אכיפי	פי' תרווד אכיפי הן כגון כיפה של צמר	כף א'.
—	קמ"ד.	מהן לרצון	פי' מקבלין טומאה כו'	רץ ב'.
—	קמ"ד:	ומוחל	מוהל המים היוצאים מעוקל בית הבד כו'	מחל ב'.
—	קמ"ה:	מבותה	י"מ כותא כותחא היא	כתא.
—	קמ"ו.	ברמיא	בבורטיא ברומח ויש שאומ' במקדח	ברטיא.
—	—	משום לול	מן התורה כל פתח שאינו עשוי להכנים כו'	לול א' ע"ש ומ"ש.
—	קמ"ו:	במקום העשוי לשמר	להוציא היין מן השמרים אבל לחזק אסור כו' עד לגמרי	חזק.
—	—	גובתא	שהיא שפופרת של קנה כו' עד למשוך ממנו יין	גבתא.
—	—	טרפא דאסא	עלה הדס שנותני' על הנקב כו'	טרף ו'.
—	קמ"ז.	הרטנין	שהם הרצים יוצאין כו' ושם בסוף העמוד רטנין שיוצאים בסודרין כו' עש"ה	רטן א'.
—	—	מרזב	כך קבלנו מרבותינו שיש בידם קבלה כי	

1) וכפי' ר"ח ז"ל בערוך. 2) בדף קמ"ב. 3) וברוך חונן דעת כי בהדפיסי זה הערך שערתי בנפשי כי זה הפי' שייך לר"ח ואז לא היו פירושי ר"ח בגבולי.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
			מרזב זה כשיתעטף אדם כו' עד כיסכוסי מאני	מרזב א'.
שבת	קמ"ז.	לא מתעמלין	פושטין ומקפלין זרעותיהם כו'	עמל א'.
—	קמ"ז:	חמרא דפרגייתא כו'	יין של פרוגיתא והוא שם מקום כו' כלומ' עד ושכך תלמודו	פרגיתא.
—	—	אבל לא מתגררין	אבל לא מתגרדין גירוד זה היא חיכוך בכלי כו'	גרד א'.
—	—	לקורדימא	אין יורדין לקירומא ס"א לפילומא פי' בקעה כו' ע"ש	פלם.
—	—	אפיקטפיזון	קיא	אפקטפיזון.
—	—	אין מעצבין	מושכין איבריו של קטן ומיישב בידו חוליות כו'	עצב א'.
—	קמ"ח.	זיל גרביה	זיל גרד ביה אזל גרביה משכיהו והביאהו מלש' פרץ נחל מעם גר כלומר הבריחהו כדגרסנן בפ' בנות כותים נדות כו'	גרב א' ועיי' גר י' ומ"ש [1].
—	קמ"ט.	דיוקנא	צורת אדם והכתב שתחתיו אסור לקרות בשבת	דיוקן בפי' ראשון.
—	—	מפיס אדם	מלש' (פיוס) [צ"ל פיס] כההיא דאמרי כו'	פס ב' [2].
—	ק"נ.	חשבונות של מלך	מילך אורחים כו' ע"ש כל הענין	חשב ב' בפי' ראשון.
—	—	בין הגיתות	בימי הבציר כו' ע"ש כל הענין עד וכן הלכה	גת א'.
—	קנ"א:	אין מעצמין	אין מאמצין את המת פי' מאמצין סותמין את עיני המת	אמץ א'.
—	קנ"ב.	בי אבידן	בית שמקבצי' שם החכמי' ונושאין ונותני' בדיני כל אומה ולשון	בי אבידן [3].
—	—	טור תלג כו'	ההר כסהו שלג כו' ע"ש כל הענין	טר ג'.
—	—	אדלא אבידנא כו'	אדלא אבדן בחשנא כלומ' הזקן שאינו מביט כו'	בחש א'.
—	—	דק בבכי	כלומר אכול כדי שיהיה לך כח להלוך ברגליך כו'	דק א'.
—	—	ההוא גוזאי	ההוא גאזא חתוך הערוה והוא סריס	גוז.
—	—	ברחא כו' (עיקרא) [איקא] כו'	עור כבש גדול כו' אלו דברי הסרים הם כו' עש"ה	אקא.
—	—	מתרפטות	משתרבבות והוא מתרופפות כו'	מרפט [4].
—	—	קליבוסת	מן הפקוקלות ומפרש כו'	קליבוסת.
—	קנ"ג:	מחקו סאה	בו ביום שהושיבו את ראב"ע בראש גדשו סאה כו' עש"ה	מחק.
—	—	המחמר אחר בהמתו	המנהיג בהמתו ועליה משוי כו'	חמר א'.

[1]) אבל עתה נודע הדבר כי הערוך העתיק רק פי' דר"ח עם הגירסאות ומה שהקשיתי על הערוך לכאורה קשה לר"ח. [2]) בשם ר"ח וגם לנכון כמו שהגהתי בפי' ר"ח. [3]) ועיי' פי' ר"ח לדף קט'ז. [4]) עיי' פי' ר"ח לדף קמ"א:

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח	פי' הערוך בסתם
שבת	קנ"ד:	בקרני דאומנא	שמוצצין בהן הדם כו'	קרן ב'.
—	—	בשליפי	שמנער את הכר ואת הכסת מעט כו'	שלף ה'.
—	—	התם בכולסא	פולסא פי' חתיכות גדולות כדכת' כו' ע"ש	בלס ב'.
—	—	כשהדביש	הופסד	דבש.
—	—	מיצטרו זיקי	מתבקעין הנודות כו'	מצטרו.
—	—	בחבר גוולקי	אביי אשכחיה לרבא דקא משפשף כו' ע"ש כל הענין עד (בדף קנ"ה.) אבל הצדודין אסורין	חבר א' ומ"ש.
—	קנ"ה.	דרגא דמדלא	שאם יחקוק באילן ויניח באותה חקיקה כו' עש"ה	אמדלא.
—	—	הן הן פקיעין	פקיעי אגודות כו' אילו הפקיעין ב' אגודות כו' ע"ש	פקע ב'.
—	—	מפספסין	מחרכין כדכתי' כו' ע"ש	פספס א' ע"ש ומ"ש.
—	—	זירין דארזי	כשמתגזאין [1]) ומתקשין כו'	זר א' ע"ש ומ"ש.
—	קנ"ה:	בגורייתא זוטרי	בעילי זוטרי פי' עיירים קטנים	על ו'.
—	—	אובסין	מפטמין כדכתי' כו'	אבס.
—	—	איזו היא המראה	המראה שמוריד בידו המאכל בבלועו וכו' ע"ש	מר ה', לעט א'.
—	—	על יד על יד	מעט מעט	על א'.
—	קנ"ז.	ארזי ושוחי	עצי ארזים וברושים העשויין לקורות כו'	ארז.
—	קנ"ז:	פוקקין את המאור	מניחין בגג מקום פתוח	אור.
—	—	בטפיח	טפיח כלי חרס קטן והוא כגון פתיא [וברבים] נקראין פתוותא כדגרסינן בע"ז כו'	פתיא.
—	—	הילקטי קטנה	והילקטי מל' תל המתלקט והוא כמין קיר חוצצין ביניהן	הלקט א'.
—	—	וגיגית	כלי כמין פתיא סדוק או כמין כפושא מפולשת כו'	גנית.

הרי שרבינו בעל הערוך השתמש בפי' ר"ח לשבת **שלש מאות וששה עשר פעמים** והביאו בשם רק י"א פעמים!

למסכת עירובין.

עירובין	ג'.	אמלתרא	קורה ועליה כמין קיני כו' ע"ש	אמלתרא בפי' ראשון.
—	ג':	שוחקות	פי' [2]) האצבעות שוחקות פי' מרווחות כדרך כו'	סחק ע"ש ומ"ש.
—	ח':	כנדל	מבוי ארוך כו' עש"ה עד כל מרבה רגלים זה נדל	נדל ע"ש ומ"ש.
—	י"א:	אבקתא	והוא החלל החקוק על המשכוף כו' עש"ה	אבקתא.

---

[1]) בערוך: כשמתגדלין. [2]) בדף ד'.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
עירובין י"א:	כיפה	כגון שיש ברגליה י' טפחים כו' עש"ה כל הענין	ועיי"ע כף י"א [1].
— ט"ו.	דההוא ברקא	בנין (כמותא) [צ"ל כמין תא] [2] ומפורש כו'	ברקא ג'.
— י"ז:	דיומדין	דיו עמודין פי' ב' עמודין	דיומד.
— כ"א.	מטפס ועולה	מטפס מסתרך מל' שממית בידיה תתפש	טפס ה' בי"א.
— —	אין בורגנין כו'	פי' בורגנין כמין שובכין כו' ע"ש עד עולי רגלים	בדק א'.
— —	מגילה עפה	כפולה כמתרגמינן כו'	עף ג'.
— כ"ב:	קרקפתא	גולגלת גדולה	קרקף.
— —	בית גלגול	שביל מקום מעבר צר כדמתרגמינן כו' ע"ש כל הענין	גלגל א'.
— כ"ג:	א"ב ריבועה	פי' [3] א"ב ריבעא רבנן דתנן כו' עד שרי	רבע א'.
— כ"ד.	אצטבלאות	עיקר המלה ארוות סוסים כו' עד כרב נחמן	אצטבל בפ"א.
— כ"ה:	כי אורזילא	ערסלא כדמתרגמינן כו' עד לשכב עליהן (היושב) [צ"ל השומר] בלילה כו' עש"ה	ארזלא א'.
— —	גיפופי	דחשיבי כפסן	גף ב' [4].
— —	ההיא אבוורנקא	(טורנקיא) [צ"ל כוורנקא] פי' נטיעה כדגרסינן כו'	כוורנק.
— כ"ו.	ערסייתא	ערסתא מחיצת' חזקתה כו' ע"ש כל הענין	ערס ה' עיי"ש ומ"ש.
— כ"ו:	אצוותא	ערקבלין פי' ירקות שמם אצותא כו'	אצווא.
— כ"ז.	והתפוס	ושאר כל התופיות שבצדדין כו' יש מי שמפרש התופיות הזונות כו' ע"ש	אכף [5].
— כ"ח.	פוטיתא	דהוא דג טמא לוקה משום אאל"ם	פטיתא ע"ש ומ"ש.
— —	פעפועין	שמענו כי הן ירקות שיש בהן מליחות כו' ירושלמי כו'	פעפועין.
— —	בדניסחני	פי' הן הכפניות כו' ע"ש כל הענין	נסן.
— —	פגי ביתיוני	מקום	פג ד'.
— —	כמלא אוזילתא	איזולתא דאכירי פי' איסורייתא והן חבילות כו'	אזלי.
— —	בקליא	בירקא דקיליא כי יש ירקות ששורפין אותן כו' ע"ש.	קליא א'.
— כ"ט:	דלא אבציל	דלא אפציל	פצל [6].
— —	טבהקי	בשר צלי	טבהק.
— ל'.	פתחו כמלואו	אם יש כמלואו וחישב להוציאו ממנו כו' ע"ש כל הענין	פתח א'.

1) בשם הגאון, והוא קרוב מאוד לפי' ר"ח ע"ש. 2) וכ"ה בערוך. 3) בדף כ"ד. 4) ועיי' לדף פ"ט: 5) בשם ר"ח ז"ל.
6) ופי' ר"ח נפקד בכ"י אשר ממנו נדפס בש"ס ווילנא ועיי' מ"ש בע' פצל בשם אוי"ז.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
עירובין ל"ד:	כבושי כבשא	כבשו כופו הקנים שבאגם כו'	כבש ד'.
— —	בעוזרדין כו'	מתניתין בקנים עוזרדין חזקים שהן כמין אילן ואם יבוא (להשוות) [צ"ל להשתמש] בהן כו'	עזרד ב'.
— —	והקידן	אבל קידה לבנה מין (ירק) [אילן]	קדה.
— ל"ה.	חמר גמל	דרך חמור בהנהגה ודרך גמל במשיכה	חמר א'.
— ל"ו.	טבול יום כו'	מעשר טבל שלא הורם ממנו תרומת מעשר	טבל ד'.
— ל"ו:	האי בפרהגבנא	אנשים הטורדים	פרהגבן.
— —	במותיב פירקי	דרשן הוא בא לשמוע דברי תורה כו'	פרק א'.
— מ':	רפסא ליה כו'	פי' [1]) כיון שראה שמרימין עץ לח ע"ש כל הענין	רפס א'.
— מ"א:	ג' דברים מעבירין כו'	נכרים ורוח רעה כופין אותו כו' עד פי' רשות עבודת השרים והשלטונים [2])	רשות א' ע"ש ומ"ש.
— מ"ה.	לספר	על שפת הים	ספר ד'.
— מ"ז:	מברכתא	שם הכפר	מברכתא ועיי"ע חבט א' בס"א.
— —	חרם	חרס כמו חריץ	חרם ג'.
— מ"ט.	אנשי ורדינא	אנשי וורדאן היו ידועין בציקנות ובצרות	ורדינא.
— נ"א.	תותי דיקלא	דקלא דסבילא דקל נפל על דקל אחר כו' ע"ש כל הענין	דקל ג'.
— נ"ב:	פגום	פגים בניין כמו שובך כו' ע"ש כל הענין	פגם ב' ע"ש ומ"ש.
— נ"ג.	מחט סידקית	מחט דק מאוד	סדק.
— —	אצבעתא כו' בבירא	כאצבעתא בקירה כשמניה אצבעו כו' עש"ה	סך ט', ועיי"ע בזר א'.
— —	כירי כו'	אדוני קורה היתה לי וגנבוהו ממני כו'	כר ו'.
— —	עלת כו'	כלומר [כלי] שמוציאין בו היין כו' ע"ש כל הענין	עלת.
— —	שור משפש כו'	שור תור ותרג' משפט דין נמצא כו' ע"ש כל הענין	שר ז'.
— —	גבר פום	גבר דין חי פי' אושפזיכנא כו' ע"ש כל הענין	גבר א'.
— —	אתרינו לפחמין	פי' הטרינו הכו לפחמין מלשון כו' ע"ש	רקע האחרון.
— —	עלץ כו' יצפיננו כו'	הראני מלש' כו' ע"ש כל הענין עד באחרית ימיו	עלץ.
— —	נתייעץ במכתיר	נשא עצה מראש ישיבה כו'	כתר ע"ש ומ"ש.
— נ"ד:	לא יחרוך רמיה כו'	אם יחרוך כנפי העוף רמיה צדו כו' ע"ש	צד ג' בפ"א.
— נ"ו.	הני מולייתא	מיליאתה דביקים גבוהים	מליאתא.
— נ"ז:	אטמהתא	ירכות בנין	אטמא.
— נ"ח.	שמקדרין בהרים	חותכין	קד א'.
— נ"ח:	מן המומחה	מקום ישרה מלש' ומחה וגו'	ממחה.

[1]) בדף י"א. [2]) ועי' ג"כ בתוספ' ד"ה סרבות.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
עירובין	נ"ט.	הרמנא	קהרמנא השלטון של מקום	קהרמנא.
—	ס'.	ערסייתא	ערסתא ערסתא שבונות שכונות [1]	ערס ה'.
—	ס"א.	טטרוגי כו'	מריבין עמהן ומכין אותן	טטרג.
—	ס"א:	פלגאה	בעל מחלוקת	פלג א'.
—	ס"ב.	במוהרקי ואבורגני	כגון בנין	מהרק [2].
—	ס"ג.	בצינתא	פי' בדקל כו' היה קושר בו החמור	צני.
—	ס"ה.	כל המפיק	כל המעביר מגן ומכסה יצרו כו' עד טפי עדף	פק ד'.
—	—	יומא דשותא	יום עבים כו' יומא איסתנא יום שמנשבת כו'	אסתנא.
—	—	יין כו'	יין עולה ע' וסוד עולה ע'	יין.
—	ס"ה:	בכוסו ובכיסו כו'	בכוסו בשעה שמתגבר עליו יינו ע"ש כל הענין	כס ו'.
—	ע"ב:	הסבך	(הסכך) [צ"ל הסבך] פי' גדיל סבכה	סבכה.
—	ע"ה:	מיפעא פעי	מלש' ביולדה אפעה	פע א'.
—	ע"ט.	בגוב של תבן	ב נ ו ב של תבן פי' תבן מעובה כמין חבילות כו'	נב א'.
—	פ"ג:	בשלשול	היינו דרב שיזבי אר"נ דאמר חריץ כו' ע"ש	של ג'.
—	פ"ה:	כשורה.. כחצובה	פי' [3] כשורה בסדר אחת בחצובה דעבדין כמין כף [4]) יוני כו' ע"ש עד אחת עם אחת	חצב א'.
—	—	תפיסת יד	אם יש בית בחצר שדר בן אדם אחד ויש שם כו' ע"ש	תפס.
—	פ"ז.	אוגנים	שפתים מקיפות אותה כו'	אגן א' בי"מ.
—	פ"ז:	ניפקי אפומה	ג פ ו פ י אפומא פי' גפופי כו'	נפק א'.
—	פ"ח.	יש גזל בשבת	האי גופא קשיא אמרת יש גזל כו' עיי' כל הענין הארוך עד מותרות	גזל.
—	—	עוקה	מלש' חקיקה והיא כמו חפירה כו'	עקה.
—	פ"ט:	גיפופי	כמו כתלים קטנים שנשארו מכותלי הגדולה כו' ע"ש [5]	גף ב'.
—	צ"ה:	צבתים	מלש' וגם שול תשולו לה מן הצבתים	צבת ג'.
—	—	קיבורת	הזרוע שכנגד בית השחי והיא בצעת אדרע	קבורת.
—	צ"ט.	כיח בפני רבו	כיחו ליחה עבה כו' [6]	כח ב'.
—	צ"ט:	קולט אדם כו'	מקבל ותופש מן המים היורדין מלמעלה כו'	קלט.
—	ק'.	משניתא	עיי' פי' ר"ח	משניתא ומ"ש.
—	ק':	קינסי	עצים יבשים כו' כ"א קסני פי' עלה האילן	קסן.

1) ועיי' לדף כ"ו. 2) בגס ר"ח ע"ש ומ"ש. 3) בדף פ"ה. 4) בערוך: כי. 5) ועיי' לדף כ"ס. 6) ועיי' פי' ר"ח לב"ק ג':

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
עירובין ק':	צניעות	שאינו בועל אלא במקום סתר	צנע.
— ק"א.	הדלת שבמוקצה	והיא כמין דיר וסהר כו'	מקצה א'.
— —	דחד שיפא כו'	לוח אחד כו' ויש שגורסין (שיבא) [צ"ל שיבה] שאינה נצמדת כו' פי' גשמא בית קבול כו' ע"ש כל הענין	דלת.
— —	האי מדורתא	אם שינה מדרך בנין האי מדורתא ביו"ט כו' עיי' כל הענין [1]	מדר.
— —	טובם כחדק	טובם שבישראל מחדקין את עכו"ם בניהנם כו'	חדק.
— ק"ב.	לא נטרוק	(לא ניקטור) [לא ניטרוק] כלומר אין סוגרין	טרק ג'.
— —	הני כיפי	כמין קרשים כפופין ע"ג הספינה כו' ע"ש	כף י"א ע"ש ומ"ש.
— ק"ב:	סיינא שרי	סייאנא פי' הכובע שעל ראש האדם כו'	סין ע"ש ומ"ש.
— ק"ד.	מעלין בדיופי כו'	מעלין בדייפין ומטיפין מאדק פי' כגון מינקת כו' ע"ש כל הענין הארוך [2]	דיופי ועיי"ע עדק ומ"ש.
— —	ממלאין מבור הגולה	תנן בסוף מדות כו' ע"ש כל הענין	בר ז'.

עיניך הרואות כי בין תשעים וחמש ציונים רק שתי פעמים נזכר ר"ח ותשעים ושלש פעמים פירושו נעתק בסתם.

למסכת פסחים [3]

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
פסחים ג'.	מרכב	שהמרכב הוא בפיסוק רגלים כו' ע"ש כל הענין	רכב.
— ג':	מסנקן	ע"ש פי' ר"ח	סנק.
— —	שמץ פסול	שמץ פי' ע"ז כדכת' כו' ע"ש כל הענין	שחץ א' בפ"א.
— —	שחץ פסול	גסות הרוח ולעיגת לשון כו'	שחץ ב'.
— —	חקוקאה	סופר כדכתי' כו'	חק ג'.
— ד'.	אייבו קיים	רבי חייא שאל לרב כו' עש"ה	אבא [4].
— ה':	כלפי לייא	כלפליא דברים מהופכין כו'	כלפי ע"ש ומ"ש.
— ו'.	ארנונא	בהמה שיש בה שותפות כו'	אתון ע"ש ומ"ש.
— ו':	המרוחקין זה מזה	כי פצע תחת פצע הפסיק ביניהם כו' ע"ש כל הענין	כל א'.
— —	סופי תאנים	אסיפת תאנים שכבר אספו התאנה כו'	סף ה'.
— ז'.	קורדניתא	קורדניאתא חטים חזקים	קרדן.
— י':	מ"ט דר"י	ר"י אומר בודקין	מעד ע"ש ומ"ש.
— י"א.	ע"י קטוף	הואיל ולא התירו חכמים לקצור כדרכו אלא בקטוף כו'	קטף ב'.

---

[1] ועיי' פי' ר"ח לביצה ל"ב. [2] וכן ולועת צ"ל זלוע. [3] פי' ר"ח לפסחים כבר היה ידוע ונדפס בהוצאת הה' ר"י שטערן ועוד נדפס מחדש בש"ס ווילנא. [4] בכן ר"ח ז"ל.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
פסחים י"א:	אין מקרדין	קירוד כמו תולעים כו'	קרד בפ"א.
— י"ג:	שני דברים כו'	שחיטה וזריקה כו' ע"ש כל הענין	מעל א'.
— י"ד.	חרב הרי הוא כחלל	מדהוה ליה למכתב בחלל עיי' כל הענין	חל י"ב ומ"ש.
— ט"ז.	בית מטבחייא	פי' [1]) והן המים והדם כדבעינן למימר קמן אבל משקה בית מדבחייא כו'	ע"ש בית דבח ע"ש ומ"ש.
— י"ז:	אחורים ותוך	כגון הכרים והכסתות כו' [2])	אחור.
— י"ט:	גזייאתא	גזיאתא פי' הכלים הנמצאים כו' עד דרך ירידה	גז ה'.
— כ"א. [3])	אין הכרעת שלישית כו'	פי' [4]) כי אין ההכרעה אלא בזמן כו'	ע"ש כרע ומ"ש.
— כ"ד.	אכל פוטיתא	הוא דג טמא וכתי' בדגים ושקץ יהיה לכם ע"ש כל הענין [5])	פטיתא ע"ש ומ"ש.
— כ"ה:	כי כאשר יקום	וכי מה ילמדנו לרוצח מעתה כו'	ע"ש רצח.
— —	בגוהרקי	שאיף גרקא דערלה גרגרים של ערלה	גרק בפ"א.
— כ"ו.	הכניסה לרבקה	לפטומה מלש' עגלי מרבק כו'	רבק בפ"א.
— כ"ז:	בשרשיפא	בשרשפא כסא לשבת בו כו'	שרפרף.
— כ"ח.	וחטאת העוף	ירושלמי: אשם תלוי בשיטתך יוכיח כו' עש"ה	חט [6]).
— —	כפא דחטא נגרא	כמו משל אומרי' בני אדם הכף שחטטו כו' ע"ש כל הענין	כף א' [7]).
— —	סרנא בסרני	סרנא כמו היה יושב בספינה או באסדא כו'	סרן א' ועיי"ע סרה ומ"ש.
— ל'.	כנדי	כגון אגני דפחרא	כנדי ג'.
— —	דטחו	דטחיה בשומן של בשר	טח א' ע"ש ומ"ש.
— ל':	האי בוכיא	כגון טגן של חרס כו'	בביא ע"ש ומ"ש.
— —	קרטופני	סדקים	קרטפן ע"ש ומ"ש.
— —	מביא שאור	בית שאור והוא כלי חרש שמצניעין בו שאור	בית שאור [8]).
— ל"ד:	השיקן	ושקען במי מקוה לטהרן כו' ע"ש	שק א'.
— ל"ה.	קרמית	עשב כדאמרינן כו'	קרם ד'.
— ל"ז.	חלת המסרת	והן חלות האפויות במסרת ע"י שמן כו'	חלט ב'.
— ל"ז:	מוגלשין	מים רותחים	גלש.
— ל"ט.	מרירתא דכופיא	מררתא דכופיא ופי' יש מי שאומ' מרה של דג כו'	מר ו'.
— ל"ט:	ותיקא שרי	כי השמן מי פירות הוא ומי פירות אין מחמיצין	ותקא.
— —	קמחא דאבישנא	שהן שיבולי דשערי רטיבתא	אבשונא בי"א.
— מ'. [9])	בעל נפש	המתרחק מריח עבירה כו'	בעל.
— —	דאית בהו ציריא	צריא כגון סדק כו'	צר ו'.
— —	דמהפכי כיפי	מהפכי לגורן והן העומרין	אבן כתף [10]).

---

[1]) בדף י"ז. [2]) ועיי' פי' ר"ח לחגיגה כ"ב: [3]) כ'. כ': עיי' מ"ש בע' גזייתא ובע' כרע (ח"ד שלי"ט הערה 12). [4]) בגם רס"ג. [5]) ועיי' פי' ר"ח לעירו' כ"ח. [6]) וגם אפס קנסו תרא"ס. [7]) בקיצור הלשון. [8]) ע"ש בסוף הערך ומ"ש. [9]) היינו דשירי (גם) פי' ר"ח שהן חזקין מן השעורים ובע' אשר לא הביאו רבינו. [10]) אבל עיי"ע כפי ב' ומ"ש.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
פסחים	מ':	מנקטא כו' בארבי	בעיקריהם היתה משמרת אותם כו'	ארב ג'.
—	מ"א.	אברנים	נא אברנים כגון שנצלה מעט מעט	אברנים.
—	מ"ב.	במים הגרופים	גרופין מושכין דכתיב כו'	גרף א' [1].
—	—	פת קיבר	ריפתא ספסקא פסולת הסולת פת קיבר	ספסק ע"ש ומ"ש [2].
—	מ"ב:	דצפירתא	יש מי שאומ' שעירה שעדיין לא ילדה כלומ' כו' וי"א כו' עש"ה	צפר ב' [3].
—	—	הא בדרווקי כו'	תמד דפורצני אחר שסוחטין הענבים כו'	פרצן.
—	—	עמילן של כו'	הפת שעושין לשאוב את הזוהמא כו'	עמל ב'.
—	—	קולן של סופרים	ויש מי ששונה כו' והוא (אל נשי) [צ"ל אללושי] שמדבקים בו הסופרים כו' ע"ש כל הענין	קלן א'.
—	מ"ג.	נוקשה	כגון עמילן של טבחים כו'	קש ג'.
—	מ"ד.	אכילת פרס	מצאנו ששיער רבי כו' ע"ש כל הענין	פרס א'.
—	מ"ה.	שעשוין לחזק	במקום שיש בו סדן כו' עושה (מלאכה) [צ"ל מלאכת עץ] כו'	חזק [4].
—	מ"ה:	אגבה דאגנא	אחורי אגנא כגון ספל שלשין בה	אגן ב'.
—	מ"ו.	בצק חרש	גם זה אסור שחמץ הוא ואעפ"י כו' ע"ש	בצק חרש ע"ש ומ"ש.
—	—	לגבל	אם יש גבל העושה עיסתו בטהרה כו' ע"ש כל הענין	גבל א' ע"ש ומ"ש.
—	מ"ו:	טובת הנאה	אותה הנאה שיש לו לישראל לתת חלתו כו'	טב א' ע"ש ומ"ש.
—	מ"ז.	יש חורש כו'	החורש בשור וחמור כו' ע"ש	חרש ב' ע"ש ומ"ש.
—	מ"ז:	מתונתא	במתונא קרקע שיש בו לחלוחית כו'	מתן א'.
—	—	לוקחין שתים	ואלו הן לוקה משום מבעיר אש שלא לצורך כו' ע"ש	שתי.
—	מ"ח.	מכאן לערלה כו'	אפי' ערלה שהיא תמורה מן (הכלאים) [צ"ל הכל]	ערל ע"ש ומ"ש.
—	—	חיטי חסיכתא	רעים דקים כדמתרגמינן כו'	חסך ע"ש ומ"ש.
—	—	שנושכות זו מזו	זו את זו ונראות כאלו נכנסות כו' ע"ש	כעד ע"ש ומ"ש.
—	—	לבזובזין	פי' לבזביז מסגרת	לזבז ע"ש ומ"ש.
—	נ'.	מאי יקרות וקיפאון	פי' ר"א אור שהוא יקר בעולם כו' ע"ש	קף ה' ע"ש ומ"ש.
—	—	הרוגי מלכות	והרוגי מלכות אין כל בריה ולשון יכולה במחיצתן ואסיקנא כו'	הרג ע"ש ומ"ש.
—	—	מצילות הסוס	עד שעה שהסוס רץ ומציל פי' חצי היום כו'	צל ג'.
—	—	המצפה	כדי להתפרנס ממנו פי' מתקן משקל כו'	צף א' [5].
—	נ"א:	סח לי	פי' ר"ח מן סח לי עד סוף העמוד מר סבר לא גזרינן	ספח א' [6].

---

[1]) אבל עיי"ע גרף ומ"ש בשם ר"ח. [2]) ובש"ס לי' לפנינו מלת ספסקא. [3]) ומה שהקשיתי שם על רבינו נתן בענין פי' שני לכאורה קשה לר"ח כי הוא הוא בעל הפירוש של ב' פירושים. [4]) עיי' ח"ג שס"א בהערה. [5]) ופי"א שם שייך ג"כ לר"ח כדמוכח מתוספו' פסחי' ע"ש. [6]) ע"ש ושם תקנתי קלקול הדפוס שבש"ס ווילנא.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח	פי' הערוך בסתם
פסחים	נ"ב.	ולינגדיה כו'	כלומ' השמתה חמורה ע"ש כל הענין	נגד ב'.
—	נ"ב:	בין הכיפין	פי' הנסבכין בין האמירין כו' ע"ש	רף ד' ע"ש ומ"ש.
—	—	דאמ' רחבא אמ' רב יהוד'	גי' ר"ח אמר רחבא אמר ר א ב י יהוד' [1]	רב א' ועיי"ע אביי ומ"ש.
—	—	ר' אילעאי	גי' ר"ח רבי אילא	כפניות ועיי"ע נסן.
—	נ"ג.	משינגריעו	פי' ר"ח בעת שיהא בוסר ע"ש כל הענין	גרע ב'.
—	—	סימן להרים מלין	שהן עפץ גדילים בהרים כו' ע"ש	מל י"ג.
—	—	עדא תהא	כלומ' זאת הוא ופי' כו' ע"ש	עד ד' ע"ש ומ"ש.
—	נ"ד.	עשרה דברים כו'	כתב צורת האותיות כו' ע"ש [2]	כתב.
—	נ"ה.	במקום הגריד	הגרד שהוא מקום יבש	גרד ב'.
—	—	צמריה	צמרה עדיין החמימו' שיש בה והיא תחמם	צמר ג'.
—	נ"ו.	מתחת הנשרים	מן הפירות הנובלות מן האילן	שר ב'.
—	נ"ו:	גמזיות של הקדש	גואזית הן נצרים הפרים משרשי אילנו' כו'	גמז א' ע"ש ומ"ש.
—	נ"ז.	מלחישתן	שהיו רכילין	לחש ג'.
—	—	מקולמוסן	שהיו חוקקי און	קלמס.
—	נ"ח.	במכמר בשרא	מכמר כגון בימוש כדגרסינן כו'	כמר א'.
—	נ"ט:	שבקיה לקרא	כיון דלית ליה דרשה אחרינא כו'	שבק.
—	ס"ב:	שקל קלא	שדא קלא פי' נטל אבן	קלא א'.
—	ס"ד:	תפיסה בעלמא	עד שיתנו לו דבר אחר כגון צרור או כיוצא בו כו' ע"ש	תפס.
—	ס"ו:	מחמר כלאחר יד	שכל העושה בשבת דבר שאינו כדרך מלאכה מחמר כלאחר יד מקרי	חמר א'.
—	ס"ח.	שירקא דמעיא	מיחוי קרביו כו' וכן לדף ס"ה: פי' מיחוי קרביו היא שירקא דמעייא והוא כמו שומן רך כו'	שרק ג' [3] ועיי"ע מח א' ומ"ש.
—	ס"ט.	אל תכפירני	אל תחשדני בכופר כו'	כפר ו'.
—	ע"ב:	בזיז מיניה	כלומ' כמו מתבייש הוא לשאול אותה בענין הזה	בז.
—	ע"ג.	מקלקל בחבורה	העושה חבורה בשבת מקלקל הוא	קל ד'.
—	ע"ד.	קיטרי	קטרי מקום שצומחין ומגדלין אמירין ונצרים כו'	קטר א'.
—	—	תוך כו'	פי' תוך בר כלומ' נותן כרעיו שהן מבחוץ בתוכו כו'	תך ב'.
—	—	האי מולייתא	מיליתא פי' עוף או כבש מלא בשר בתוכו כו'	מל י"א ע"ש ומ"ש.
—	ע"ד:	טפליה	(טפלאיה) [צ"ל טפליה]	טפל ב' ע"ש ומ"ש.
—	—	דמפריר	מלשון פירורין	עיי"ע סמד [4].
—	—	אומצא דאסמיק	חתיכה של בשר שהאדימה כו'	אמץ.
—	ע"ה.	הייא	הייא מהרה נ"א לעגל [5]	הייא וע' עגל אחרון ע"ש ומ"ש.
—	ע"ו.	פילי	פי' פילי פלחי כמין גומות	פל ג'.
—	ע"ו:	דבר אחר	צרעת	דבר א'.

[1]) ועיי' פיר"ח לסוכ' מ"ה. [2]) ועיי' מ"ש בהערות ותיקוני' בח"ד סכ"ז: [3]) בנס רס"ג. [4]) בנס ר"ח. [5]) ועיי' פי' ר"ח לסנהד' כ"ב.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
פסחים	פ"ה.	מפני חשדי	שלא יחשדו הנוגע בו כי לאכלו נגע בו כו'	חשד.
—	פ"ו.	שתי אמות כו'	יש מי שאומ' כו' עד לאומנין ולוקחין	שתי.
—	—	בר שורא	חומה שוה בקרקע עזרה כגון כו'	ע"ש בר שורא.
—	פ"ו:	בני חבורה	שנמנו על הפסח כו' עד דיאלא	דייל ע"ש ומ"ש.
—	פ"ז.	כאן ברדופה	וכר"י דאמר מאי דכתי' כו' כמה שנמצאת שלימה בבית חמיה כו' ע"ש	רדף.
—	פ"ט.	מהיות משה כו'	כלומ' כיון שנשחט נעתק [1] שם כו'	חי ב'.
—	צ"א.	בית פאגי	פי' מקום חוץ לחומות ירושלים כו'	ע"ש בית פגי ועיי"ע פני ומ"ש.
—	צ"ב.	הפורש מן הערלה	פי' ערל וסמא ואיזמל כו'	ע"ש כל הענין ערל.
—	צ"ד:	כבוצינא דריחיא	כי סדנא דרחיא פי' כמו הסדן כו'	ע"ש סדן ג' [2].
—	צ"ו.	שוסקי	שויסקי עבדינהו צלו אותם מיני מאכל ואכלום	שוויסקי.
—	—	ממנו למה לי	תלתא ממנו כתיבי בפסח חד לגופיה וחד מופנה כו'	ממנו ע"ש ומ"ש.
—	ק"א.	כל מילי דמר	דהוא רבה בר נחמני רביה	מר ב'.
—	ק"ז.	בת טוות	לן אותו הלילה בלא אכילה	בת טות.
—	—	תליסר מגני	תליסר מגאני פי' שבר מסונן כו'	מגג ב' בפ"א.
—	—	מפים	מפים הדעת כמו כו' ע"ש	מפים א'.
—	ק"ז:	מיני תרגימא	פי' רב האי תרגימא כסנין של מיני מתיקה כו' ע"ש	תרגימא.
—	—	מטביל בירקי	פי' [3] היה אוכל מן המנחה ולמעלה	טבל א'.
—	קי"ב.	יומין דמסוכר	מקיז דם ולא משי ידיה מפחד שבעה יומין	סבר ד'.
—	—	ידא אאוסיא כו'	ידא אפנא דירכא לפחדא ידא אפגא דירכא לשינתא	עיי"ע פג ה' ומ"ש.
—	—	עשה שבתך כו'	במאכל ובמשקה ובמלבוש כו'	עש ב'.
—	—	אם ביקשת ליחנק	פי' אם רצית לשאול בדבר איסור שאל חכם גדול כו'	חנק.
—	קי"ג.	ככא	המכתש והוא אלצרם	ככא ב' ע"ש ומ"ש.
—	—	אדחלא אכרעיך כו'	בעודנו אבק הדרך על רגליך כו'	חל ב'.
—	קי"ד.	דאכל אליתא כו'	מי שמנהגו לקנות כו' עד מי שנגושה בו	קקל א'.
—	—	הביאו לפניו	השלחן מטבל החזרת כו' עד אכילת מצה	פרפרת.
—	קט"ו:	משום קפא	קפא תולעת	קף אחרון [4].
—	קט"ז:	מצה צריך להגביה	כשאומ' מצה זו שאנו אוכלין כו'	מצה ב'.
—	קי"ח.	הודו לה' כו'	הודו למי שגובה חובו של אדם בטובתו פי' מכל אדם כו'	טב א' ע"ש ומ"ש.
—	ק"כ:	הפיגול והנותר	משום חשדי כהונה עש"ה	חשד ע"ש ומ"ש.
—	קכ"א.	ברכת הפסח	וקי"ל הפסח דמו בשפיכה	ע"ש כל הענין ברך א'.

מאה ושלשים ושתים פעמים היה משתמש הערוך בפי' ר"ח לפסחים והביאו בשמו רק חמש פעמים!

---

1) בערוך: נעקר. 2) בכס ר"ח ז"ל. 3) בכס ר' האיי. 4) בכס ר"ח ז"ל.

למסכת ביצה.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ביצה	ב'.	בנולד אסור	נולד פי' כל דבר שלא היה מאתמול כו'	לד א'.
—	ג':	את שדרכו לימנות	אילו השנויין במשנתינו בלבד כו' ע"ש כל הענין	דרך א'.
—	ז':	יחפור בדקר	דקר כמין יתד וכמין נגר	דקר א' בי"א.
—	י'.	בבריכה ראשונה	באפרוחין חדשי' שלא הולידו בזה השובך אלא בריכה א'	ברך ג'.
—	י"א.	סרוכי	וסריכה כמו תפיסה כדכתיב כו'	סרך ב'.
—	—	העלי	בוכנא שכותש בו הדיסא כו'	על ה'.
—	י"א:	את התריסין	הקרשין שנועלין בהן כו' עד לסגור	תרס.
—	י"ב.	מ"ס ערוב	בי"ש (סברי) יו"ט בדברים שאינן לצורך אוכל נפש כו' ע"ש	ערב א'.
—	י"ג:	שמו טובלו	שמו טובלן כלומ' כיון שנקרא מעשר חייב להפריש ממנו תרומת מעשר	שם א'.
—	י"ד:	וילון	פרוכת	וילון.
—	ט"ו.	ביצת הגיר	במקום השיער וא"צ אלא צחצוח בלבד כו'	גר י"ב.
—	ט"ו:	בעלי פטסין	הם בעלי חביות גדולות כלומ' כו' ע"ש	פטס בפ"א.
—	—	חדות	אמר הקב"ה לישראל לוו עלי ושמחו היום כו'	חד ג'.
—	—	ימע בהן אדר	כלו' יעשה מהן צדקה חשובה כו' ע"ש	אדר א'.
—	ט"ז.	שבת וינפש	נשמה יתרה נותן הקב"ה באדם כו' ע"ש	נפש א'.
—	—	נהמא בנהמא	הדייסא פת היא	נהם ב'.
—	—	דגים קטנים מלוחים	מליחתם היא בישולם והנכרי לא בשל כלום	דג.
—	ט"ז:	הרסנא	כלומ' בישל דגים הללו עם הקמח אסור כו' ע"ש	הרסנא [1].
—	י"ז:	מטבילין מגב כו'	בפי' ר"ח הביא הירוש' ע"ש	גב ב'.
—	—	משיקין	מלשון ותשק ידי לפי	שק א'.
—	י"ט:	סלותי	כלומ' עושה אדם מלאכה כגון סלין וכיוצא בהן	סלת [2].
—	כ"א.	עורבא פרח	לשון גנאי ופחיתות היא כו' ע"ש	ערב ג' בפ"א ע"ש ומ"ש.
—	—	סמכוני באשישות	כלומ' היום סמכו אותי בישיבה	סמך.
—	כ"א:	הני סופלי	סופלי גרעינין איך מטלטלין אותן כו'	ספלי.
—	כ"ב.	קנבי שרי	יש מי שאומר כגון אבוקה כו' ע"ש	קנב.
—	כ"ג.	לעשן	לעשן פירות שהוא מכשירי אוכל נפש	עשן א'.
—	כ"ג:	הריחים כו'	כלי עץ חקוק כו' ע"ש עד משום כברה	רחים.
—	כ"ה.	נפל חברין ברברבת'	רבה בר רב הונא דרב הונא ורב חסדא חברים היו כו' ע"ש	חבר א'.

---

[1]) בשם תשובות שאלות. [2]) בשם ר"ח ז"ל ורבינו חולק עליו ע"ש.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
ביצה	כ"ה.	בהמה מסוכנת	כגון גוססת כו'	כס ח'.
—	כ"ה:	חצובא מקטע כו'	חצובה הוא עשב כו' ובוקע ויורד כו'	חצב ג'.
—	—	נטיעה מקטעת	כלומ' מוציא אדם כמה הוצאות ונוטע כרם כו' ע"ש כל הענין	נטע.
—	—	באלונקי	שמענו שהיא מרדעת של כתפים	אלנקי בפי' הראשון.
—	כ"ח:	שפוד שנרצף	שמועות של רב מלכא שפוד כו' עש"ה	שפוד.
—	כ"ט.	אמרי תרטא כו'	נותן לזה כי תרטא כו' עד במקומם	אזא ע"ש [1].
—	כ"ט:	אחזרי	כלומ' שיחתה דבריך הטובים כו' עד בנפה ובכברה	חזר ב'.
—	—	סכום מקח	לא יאמר לו יש לך עלי כו'	סכם ע"ש ומ"ש.
—	ל'.	אין מספקין	מספקין סיפוק שבא בחמתו כו'	ספק א'.
—	—	אין מרקדין	פי' [2] ירוש' ריקוד עוקר רגלו אחת כו'	ספק א'.
—	—	ארזי ושוחי	כלומ' אלו עצים קורות הן כו'	ארז.
—	ל':	אוירא דליבני	לבנים סדורים אחד ע"ג חבירו ואינו בנין	אארא.
—	ל"ב.	אלפסין חרניות	אלו אלפסין חרניות סתומות הן דתניא כו' ע"ש כל הענין	אלפס.
—	ל"ב:	חותכו באור כו'	כגון שהיתה פתילה ארוכה מכנים קצה הפתילה כו'	חתך.
—	—	מוחטין את הפתילה	מוהטין כו' פי' המתעבה בקצה הפתילה כו'	מהט.
—	—	שרקין ליה תנורא	טחין פי' התנור בטיט כאשר נותנין הפת כו'	שרק א'.
—	—	ארקתא דפרת כו'	כלומ' אין אנו גובלין טיט ביו"ט אלא כו'	שרק א'.
—	—	רקתא דנהרא	שפת הנהר	רקת [3].
—	—	האי מדורתא	פי' דרך בנין אב אם אחז העץ למעלה כו'	מדר א'.
—	ל"ג.	חזרא	חיזרא ממיני קוצים מהו ליטל מהן עץ כו'	חזר ב'.
—	ל"ג:	הוה מפשח כו'	ויהיב לן אלוותא פישחי פישחי פי' עצי קציעות שמעשנין בהן כו'	אלותא [4].
—	—	ההיא במוסתקי	כמו קציעות מחודקין בתוך החבית	מסתקי.
—	—	אין מלבנין	אין מצרפין הקדרות באש כו' ע"ש	לבן ג'.
—	ל"ד.	לחסמן	לסתום הנקב	חסם.
—	—	מולגין את הראש	מרתיחין אותן בחמין להעביר השיער כו'	מלג.
—	ל"ה:	המעביר תאנים כו'	שקציעתן היא גמר מלאכתן כו' ע"ש	מקצה ב'.
—	—	משילין	משילין משלשלין כו' וכן משירין ומשחירין כו'	של ג'.
—	ל"ו:	בציציתיה	בצוציתא מלש' ציצית הראש	ציץ ג'.
—	ל"ז:	ינקי תחומים כו'	הבהמה איבריה יונקין זה האבר אגב זה האבר כו'	נק ע"ש ומ"ש.
—	ל"ח:	נבלה בטלה כו'	חתיכת בשר נבלה שנתערבה כו' ע"ש	נבל ג'.
—	ל"ט:	האחין השותפין כו'	האחין השותפין שחייבין בקולבון כו' עד קמ"ל	קלבון.

חמשים ותשע פעמים השתמש בעל הערוך בפי' ר"ח לביצה והזכירו בשם שלש פעמים.

---

1) בשם ר"ח ז"ל. 2) בדף ל"ו סע"ב. 3) ע"ש ומ"ש עפ"י כ"י הערוך. 4) וכתב רבינו זה גמרא דרבי חננאל.

למסכת חגיגה

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
חגיגה	ה'.	זיבורא ועקרבא	כגון שעקצו זיבורא ועקרב ביחד כו'	זבורא.
—	—	זוזא לעללא כו'	זה הממציא מעות לעני בשעה שהנוגשים עליו כו' ע"ש	זוז.
—	ח'.	טופלין כו' ואין טופלין	טופלין בהמה של חגיגה כו' ואין טופלין פי' אין מוסיפין כו' עד פר גדול	טפל ב'.
—	—	מסת	ומסת מנא לן כו' עד מס על הארץ	מסת.
—	י'.	כהררין התלויין כו'	החופר גומא כו' עד אותה מלאכה	הר א'.
—	י"א:	רתוי לו	פי' [1]) ראוי לו פי' טוב ממנו הנפל כו'	רת ב'.
—	—	סתרי עריות	כגון הערואה ונשיקה כו'	סתר א' ע"ש ומ"ש.
—	י"ב:	בזרועו של הקב"ה	הדבר שהוא בעולם מתחת הכל תלוי בזרוע כו'	זרוע.
—	י"ג.	ראשי פרקים	פותחין לו ראשי דבריו כו'	פרק א'.
—	—	חשמל	כלומ' ב' מלות הן עתים חשות עתים ממללות שיר כו' ע"ש.	חשמל.
—	י"ג:	כאור היוצא כו'	אינה הליכה וחזירה ממש כו' מבין החרסין פי' כו'	אר א'.
—	י"ד:	פרדס	כינהו פרדס מעין ג"ע כו'	פרדס ע"ש ומ"ש.
—	—	ד' נכנסו בפרדס	מפורש בהיכלות עש"ה כל הענין	אבני שיש [2]).
—	—	בן עזאי הציץ	כלומ' הוסיף להזכיר כו'	צץ א'.
—	—	קיץ בנטיעות	כיון שכינו המקום ההוא פרדס אמר קצץ כו'	קץ ו' [3]).
—	ט"ו.	פולסי דנורא	ח"ו שיש עליו דין אלא כו'	פלס ד' [4]).
—	ט"ו:	בעברא דדשא	בבריח הדלת	עבר א'.
—	—	מגדל פורח	משנה ידועה היא	מגדל א'.
—	י"ט.	בכיפין	אמצעית הגל העשוי כמין כיפה כו'	כף י"א.
—	—	ג' גממיות	נחל שיורד מלמעלה למטה ויש בו ג' גממיות פי' ג' חפירות כו' ע"ש	חרדלית וע' גם ב'.
—	י"ט:	בגדי פרושין	הפרושין שהן חברים האוכלין חוליהן בטהרה	דרס ג', וע' פרוש.
—	כ"א.	כבידו של כלי	חיישינן שמא כבידו של כלי כו' עש"ה	כבד האחרון ע"ש ומ"ש.
—	כ"א:	דדרא דטומאה	עיקר טומאה	דררא.
—	כ"ב:	אחוריים	ע"ש פי' ר"ח שהוא קרוב למה שפי' לפסחי' י"ז: ע"ש.	אחור.
—	—	בית הצבט	בית הצביעה פי' ר"י מקום שנקיי הדעת כו' ע"ש	בית צבע.
—	כ"ה:	מודיעים	מודיעין מקום כדתנא מודיעין רחוקה כו'	מדעית.
—	ל"ו:	מסמים	עצי אכסלגוס דזילי אבל עצי (אבנים) [מסימם] דיקירי כו'	אכסלגס, מסמס ב' [5]).

רבינו נתן ראה פי' ר"ח ז"ל לחגיג' עשרים ושבע פעמים ולא הזכיר שמו בזו המסכתא כל עיקר.

---

[1]) בדף ט"ז: [2]) בגס רס"ג. [3]) וגס בת"ז, קע"ב הערה 6 ויסר דבריו ט"ד וצ"ל ויתר דבריו. [4]) בגס סגאון. [5]) ע"ש ומ"ש בהערות ותיקונים ח"ס, קפ"ט.

למועד קטן

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
מ"ק	ג':	עשר נטיעות	עשר נטיעות מפוזרות כו' ע"ש	עשר (אחר ע' עסק).
—	ד':	מאי עוגיות	עוגה הן בדידין כו' ע"ש	בדד א'.
—	ו':	מטוננת	פי' לחה	טן א'.
—	ח':	גיהא בר גיהא	גוהא בר גוהא פי' ירוש' נברכת זה בקיע	בקע ב'.
—	י'.	מנקר	פי' כיון כו' מנקרין בהן כו' כמין חידודין כו'	כבש ו'.
—	י':	מוליא כו' בנציא	הרך בקשה	מל י"א ע"ש.
—	י"א.	דג טוויא באחוה	המלח מן הים והדג מן הים כו'	כוור ע"ש [1].
—	י"ב.	מקבלי קיבולת	אם קיבלו קיבולת בתוך התחום כו' ע"ש	קבל א'.
—	י"ב:	לימודים	מכסהו [2]	למד ג'.
—	י"ד.	איזורו	כלומ' כשרואין אדם ערום כו'	אזור [3].
—	—	לשוט	כמטייל וכמשתעשע כו' ע"ש	שט ג' [4].
—	—	להרויחא	להתעשר כלומר כו'	רווח.
—	ט"ו.	פקתא דערבות	שהיא ארץ ציה כו'	פקתא.
—	ט"ז.	וטוט שרי	כלומ' תקיעת השופר היא השמתא	טט א' [5].
—	—	חמוקי יריכיך כו'	ואין חלאים אלא רבנן כדגרסינן כו' ע"ש	חמק.
—	ט"ז:	היה מעדן	שהיה מעדן עצמו להיות מיושב דעת כו'	עדן א'
—	י"ז.		אם רואה אדם שיצרו כו' מבקש לשתות במיני זמר ולשמוח בשמחה כו' עש"ה כל הענין [6]	סן א' ע"ש ומ"ש [7].
—	—	שמתא	רב אמר שם מיתה כלומר מיתה בה כו' עש"ה כל הענין	שמת.
—	—	כי טיחיא	כי טחיה בתנורא כלו' אינה יוצאה משם לעולם	טח ג' [8].
—	י"ז:	דכמה השקוה כו'	ר"ח הביא הירוש' ופי' גרים שכמותה השקוה כלומ' עש"ה כל הענין	דגם [9].
—	—	בשתכפוהו כו'	פי' [10]) קודם שישלים ימי אבל זה כו'	תכף.
—	י"ח.	שפה מזוית	כלומ' אם צריכה כולה תקון שרי אבל כו'	זוית ע"ש ומ"ש.
—	י"ח:	איגרות שום	שום היתומים איגרות מזון מזונות אלמנה כו'	אגרת א'.
—	י"ט.	גזרת בטלו	נדחו גזרת האבילות כו' עד לא בטלו	גזר ב'.
—	כ"ב.	ממעט בעסקו	על כל מתים אם רצה שלא למעט בעסקו אלא כו' עד ע"י אחרים	עסק ג.
—	כ"ב:	חולין	חליצת כתף מוציא ידו מתחת הקרע כו' ע"ש	חלין א'.
—	—	באריסותא	כלומ' הוא אינו פורע אלא כו' עד י"ב חודש	אריש.

[1]) בגם רש"ג. [2]) ועיי' פי' ר"ח לשבת קכ"ט: [3]) בגם ר"ח ז"ל. [4]) וגם הלך ג"כ בעקבי פי' רגמ"ה, המיוחס לרש"י, עיי' לעיל צד י' הערה 3. [5]) בגם ר"ח ורגמ"ה. [6]) וקרוב לזה בפי' ר"ח למגילה כ"ה: [7]) ודע כי בעקד ספרים קאלומביא דעירנו ישנן אלו מסכתות הובאו מתימן ובגליונן ישנן הערות זעיר שם וזעיר שם ובתוכן קצת ציונים מהערוך ור"ח. ובמ"ק י"ז. הובא פי' הערוך מע' סן א' (עם נ' הערוך ל ה ב ט י ח המשובצת) ולא העיר בעל הגליון כי כל הפי' הארוך של הערוך שייך לר"ח. וד"ר מ' מרגליות העתיק בשבילי אלה הערות ואומר לו יישר חילו באורייתא אבל ציונים מפי' ר"ח והערוך פחותי ערך הם ואין בהם שום חידוש אבל עיי' מ"ש בפי' ר"ח למגילה ה'. [8]) וכ"ה במיוחס לרש"י. [9]) בגם ר"ח ז"ל. [10]) בדף י"ח:

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח	פי' הערוך בסתם
מ"ק	כ"ד.	עטיפת ישמעאלים	דאמר שמואל מכסה שפמו וזקנו כו'	עטף ג'.
—	—	אונקלי	היא מצנפת כגון מצנפת דכה"ג כו'	אונקלי.
—	כ"ו.	ת"ר כו'	ר"ח הביא משנה דתמיד ופי' ואחד פותח כיון עש"ה כל הענין	שחי ועיי"ע כיון וע"ש ומ"ש.
—	כ"ו:	ובאיחוי כו'	להפך החלוק לחתכו כו' ע"ש	אח א'.
—	כ"ז.	ערסא דגדא	מטה העשויה לכבוד מזל הבית כו'	גד א'.
—	—	ערסא דצלא	מטה של עור כי פי' צלא עור הוא עור נטוי וקשור כו'	צלא.
—	—	טיפוח ביד	טיפוח ביד קילוס ברגל שנאמ' כו'	טפח ד'.
—	כ"ח.	זוגא דמהדיב	זווא דמהדייב פי' שם חכם	זווא וע' הדייב.
—	—	מאן ספון	כלומר כיון שנמסר אדם ביד מ"ה כו'	ספן ג'.
—	—	מאן רקיע	פי' ר"ח נעדר מקומו בב"י אשר נדפס מתוכו בש"ס ווילנ'	רקע ה' ע"ש ומ"ש.
—	—	ריבדא דכוסילתא	כמו שריטה ששורטין האומנין כו'	כסיל ע"ש ומ"ש.
—	כ"ח:	נשי דשכנציב כו'	היו חכמות והיו מענות ואומרות כו' עד חבלא משכון	וה בפ"א.
—	—	גוד גרמא	חתוך המאכל מן השיניים כו' עד שמחממת הרבה	גד ב'.
—	—	שייול אצטלא	כלומ' דומה כאצטלא של מילת לבנה כו'	שיול.
—	—	עטוף וכסו	כמו אדם האומר להרים כו' עד בן גדולים ורמים הוא	עטף ג'.
—	—	אזבזגי כו'	אחינו התגרים שעל קניינם מיבדקי כלומר כו' ע"ש כל הענין	זבזגי.
—	—	רהיט ונפיל כו'	רץ בכל כחו כו' עד ואינו מוצא	אורי בל"א.
—	—	מותא כו'	המות של זה כמיתת כל אדם כו' עד המלוה מת.	
—	—	דידל ידלוניה	לי' בב"י אשר מתוכו נדפס בש"ס ווילנא	דל ב' בפ"א ע"ש.
—	—	מרזח נעשה כו'	המרזח הוא האבל כו'	מרזח ע"ש ומ"ש.

רבינו פי' עפ"י מטבע של פי' ר"ח למ"ק **ארבעים ושבע פעמים** והזכירו שלש פעמים; **ושבעים ושמונה פעמים** פי' עפ"י מטבע של **רגמ"ה** (המיוחס לרש"י, עי' לעיל מצד ט' עד י"א).

למסכת ראש השנה

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח	פי' הערוך בסתם
ר"ה	ד'.	צדק גמור	ויש שמפרשין הרי זו צדקה גמורה כו'	צדק ע"ש ומ"ש.
—	ה'.	כדי נסבה	ופריק רב חסדא פסוק ניביה כלומ' כו'	כדי [1].
—	ט':	וקראתם דרור	לשון דרור חירות כמדייר בי דירא כו'	דר ג'.
—	י':	שלשים לקליטה	לדברי האומרים ל' לקליטה כלו' שישרש הנטע כו'	קלט.
—	י"א.	לצביונן בו'	כלומ' גדולים ומלאים כו' ע"ש עד לצביונם	צב א'.
—	—	האיתנים	כלומ' הם היסודות	אתן.
—	י"ב:	שנה כו' אלא מעשר א'	תורת המעשרות שנה ראשונה ע"ש	עשר (אחר ע' עסק) ע"ש.

[1]) ע"ש ומ"ש והערוך הביא פי' ר"ח.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
ר"ה	י"ב:	התלתן משתצמח	פי' חשוב הוא פרי כו' ע"ש כל הענין	תלתן ע"ש ומ"ש.
—	י"ג.	קורטוב	קורטוב אחד מח' בשמינית	קרטב.
—	י"ג:	פרכין	פרגין פרגין פי' משארי משארי ע"ש עד הקליטה באילן	פרכין א' ע"ש ומ"ש.
—	י"ד.	בצלים הסריסין	כגון שמיעך זרעה כו'	בצל בפ"א.
—	ט"ו:	ב' בריכות כו'	פי' דיופרין אילן שטוענין ב' פירות בשנה כו' עד ובחורף	ברך ג'.
—	—	בנות שוח	כלומ' הני בנות שוח שחנטו קודם ט"ו בשבט עיי' כל הפי' הארוך	בנות שוח [1].
—	ט"ז:	לערבב השטן	פי' כיון שמצאנו כי אם יש מלאך מליץ כו' עד מלהשטין	ערב א'.
—	—	קיר נטוי	קיר נטוי ליפול כלומ' רעוע כו' עד כך וכך	קר ח' ע"ש ומ"ש.
—	י"ז.	מעביר ראשון ראשון	אדם ישר תמים בדרכיו ע"ש עד ומתרבה החסד	ראש.
—	—	לשארית נחלתו	פי' [2]) למי שמשים עצמו כשיריים כמו אדם (נופל) צ"ל טפל ולא בעיקר	שר ו'.
—	י"ז:	אכין ורקין	כגון אך פדה תפדה כו' ע"ש כל הענין	אך.
—	י"ח.	מרבית עלי	ע"ש פי' ר"ח	קטן א'.
—	—	כבני מרון	כבני אימרנא פי' כבני כבשים העוברים ע"י מונה	אמר א' ועיי"ע מרון ומ"ש.
—	י"ח:	ארבעה דברים	ואילו ד' דברים מפורשי' בספרי דבי רב כו' עש"ה כל הענין	ארבע.
—	כ'.	משום ירקא כו'	כלומ' אם ישאר המת ב' ימים יסריח כו' עד והן נכרים	מת ע"ש ומ"ש.
—	כ':	סוד העיבור	פי' [3]) מפני שקראו [צ"ל מפני מה קראו] סוד העבור מפני שבי"ד לא היו מגלין אותו אלא למזומנים לעיין בדבר זה	סד ע"ש ומ"ש [4]).
—	כ"ב:	היו משיאין משואות	מאי משמע דמשואות לשון יקידה להבה [צ"ל ליהוב] הוא שנא' כו'	שא א'.
—	—	לאור עיבורו	שנראה בזמנו והוא לילי ל' כלומ' כו' עד אור עיבורו	אר א', עבר ה' ע"ש ומ"ש.
—	כ"ד:	אנדרטא	צורת איש	אנדרטא.
—	כ"ו.	מאי שור פר	כלומ' שור הנולד מפר שהוא חזק ואמיץ כו' עד כחש כחו	שר ז'.
—	—	קטיגור	מלשון רכיל	קטיגור.
—	—	חוטא בל יתנאה	אדם שחטא לא יתנאה	חט האחרון.
—	כ"ו:	קבען פלניא	גזלני פלניא כרכתי' היקבע גו'	קבע ב'.
—	—	סירוגין	פסקי פסקי	סרג א' [5]).
—	—	חלוגלוגות	פרפחינן	חלגלוגות.

---

[1]) בשנוי סדר קצת וגם יש מזה הוכחה כי כל הפירוש של ערוך שייך בע' בנות שוח ולא בע' בנות שבע. [2]) בדף י"ז: [3]) בדף כ'. [4]) ובעל הערוך לא היה מציין גמרא דר"ה. [5]) וגם הובא פי' ר"ח למגילה י"ח. ע"ש.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ר"ה	כ"ו:	טאטאתיה	טאטיתהא מכבד שמכבדין בו את הבית	טא.
—	—	ושל כל השנה	ושל ימות השנה כגון תענית בפשוטין	יעל.
—	כ"ז:	קדחו	כלומ' נקבו במקדח בזכרותו שבתוך הקרן	קדח א'.
—	כ"ט:	ב"ד דאקראי	בי דינא דאיקראי כלומ' מקום שאין שם כו'	קר י"ד.
—	ל'.	יום הנף	פי' [1]) שיהא יום הנפת העומר והוא כו'	נף א'.
—	ל"א.	בראשון מה היו אומרים	בראשון מהו אומר לה' הארץ כו' ע"ש כל הענין הארוך	פרק א' ע"ש ומ"ש.
—	—	הזיול"ך	מהאזינו עד זכור ימות עלם כו' ועוד ע"ש בסוף העמוד	הזיול"ך ע"ש ומ"ש.
—	ל"ג:	סדר תקיעות	וקיי"ל ד א י ת ל ן לאורוכי בתרועות כל מה דבעי וכך מנהג בכל ישראל	תרע [2]).
—	—	כג' יבבות	ג' ר"ח ג' יבבות	עיי"ע יבב.
—	—	כג' שברים	פי' יבבות זו אחר זו שברים בניחותא והפסק ביניהן	שבר א' ע"ש ומ"ש.
—	ל"ד:	כי נהירנא	ג' ר"ח כי נחירנא	נחר ג'.

הערוך פי' מ"ב פעמים בסתם עפ"י פי' ר"ח ז"ל והביא בשמו שתי פעמים.

למסכת תענית.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
תענית	ג':	עשר נטיעות	פי' ר"ח בקצרה וכבר האריך בזה הענין בפי' למ"ק ג':	עשר (אחר ע' עסק).
—	—	הא בחרפי הא באפלי	חרפי אין נעצרים אפלי נעצרים כו' עד בכל עת נעצרת	חרף ב'.
—	—	בנפוותא	יכולין להבר כו' מן הבר	נף א'.
—	—	תנא העבים	מיטרא ובתריה זיקא כו' עד תניינא	עב א'.
—	ד'.	לפרצידא דתותי קלא	שתחת האבן צומח כו' עד בבת אחת	פרצד.
—	—	עורפילא כו'	הטפה היורדת כו'	פל ג' ועיי"ע ער א' ומ"ש.
—	ה'.	עשרין וארבע	יש מן החכמי' המפרשים כו' עד ואותי שכחת	עשר (אחר ע' עסק).
—	ו':	אזלי אתיגרא	זקנים המהלכים במשענת	גר ג'.
—	—	דטבת ארמלתא	שלא ירדו גשמים בטבת כו' ע"ש [3])	תרבץ.
—	—	שודפנא	שיבתנא כלומ' לא נסתלק החום אלא כו'	תרבץ בפ"א האחרון.
—	—	דטוות מנוולתא	דטבת (מטולתא) [צ"ל מנוולתא] כלומ' בעת שיהו בנ"א מטונפין כו'	נוול א' ומ"ש.
—	—	משיצא חתן כו'	כשתרד הטפה על הקרקע שכבר ירד כו'	חתן א' בפי' ראשון.
—	ט':	חזיזים	עבים הדקים נקראים חזיזים כו' עד פורחות	חזיז א'.
—	—	נהילא	מטר היורד דק כמו קמח כו' ע"ש	נהל ע"ש ומ"ש.
—	—	חריא דעיזי	כיון שאינו בא בקילוח כו'	חר ה' בי"א.
—	י'.	וסימנ' עילאי כו'	פי' נהרדעא אתריה דשמואל והיא גבוהה כו' ע"ש כל הענין	על א'.

---

1) בדף ל': 2) בלי מקור בשם ר"ח ז"ל ושם בטעות ד א י ן וצ"ל ד א י ת. 3) ובש"ס ווילנא נדפס בטעות ויש לתקנו מהערוך.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
תענית	י':	במסכת כלה	בכל מקום בכלום מקום כלומ' מקום מן התלמוד כו'	כל ה'.
—	—	משום מעיינא	אם יאכל הרבה יקחהו שלשול	מע ב' בפ"א.
—	י"ב.	מקביל לה	אימתי מקבל לה כו' משעה (שיסבן) [צ"ל שיתכוין] לתפלת המנחה כו' עד בשומע תפלה	קבל א' ע"ש ומ"ש.
—	י"ד:	לגרמיה הוא דעבד	כלומ' לא היה יכול להתענות כו'	גרם ב' בי"מ ב'.
—	ט"ז:	שביעית לארוכה	כלומ' מוסיף ומאריך בגואל ישראל נמצאת כו'	ארך ג'.
—	י"ז.	שתקנתו קלקלתו	כיון שנתקלקלה בבית אב שלו הותר כו' עד ישמש	תקן.
—	י"ט.	ונשתנו	וחזרו ושנו כלומ' כמשו	שן ב'.
—	—	דאקון	שחזרו לירוקתן כלומ' כו' עד לשון חזקה	אקן א'.
—	כ':	מילתא דשיבתא	משקה של רפואה	שבתא בי"מ.
—	כ"א:	מנה בן פרס	חכם בן מי שלא היה אביו חכם כו'	מן האחרון.
—	כ"ב:	אף על הדבר	על כל צרה הבאה על הצבור כו' עוד א"ל צאו וראו כו' ע"ש כל הענין	אבן טוען.
—	—	אניבא	יניבא תולעת דגרסינן כו' פי' גאון גירסא כך הוא בינבא ונבא זהו מן כנים	אנבא ע"ש ומ"ש.
—	כ"ג:	חוני המעגל	פי' קבלה בידינו הוא שהיו חכמי' מתעסקין למנות פרנס כו' ע"ש כל הענין	חנא י"מ ע"ש ומ"ש.
—	—	גואלקי	(ואלקי) [צ"ל גואלקי] שקים	גאלק.
—	כ"ד:	זיתים שכבשן	זו היא משנה בעוקצין פ"ב כו' ע"ש	זת.
—	—	אישתמע מילתא	ג' ר"ח אכלו ביה קורצי [1]) הלשינו עליו	קרץ אחרון.
—	כ"ה.	צוציתא דנורא	בניצוצת של אש	צץ ג' בי"ל.
—	—	אפותא	פדחת	אפותא.
—	כ"ה:	כמלוא ברך המחרישה	כשיעור חפירת האת בחריישה	ברך ג'.
—	—	קול שני ריעים	קול ב' צינורים כו' ע"ש עד צנוריך	רע ב' ומ"ש.
—	כ"ז.	עמדו נביאים כו'	פי' [2]) אלו משמרות כהנים לוים וישראלי' עמדו נביאים שביניהם כו' ע"ש	אנשי משמר.
—	כ"ז:	מפני הנוצרים	פי' שיו"ט שלהם הוא	נצר ב'.
—	כ"ח.	וינפש כו'	כלומ' אבדה הנפש היתירה [3])	נפש א'.
—	—	גונבי העלי כו'	פי' גונבין עלי וקוצעי קציעות גונבין דעת כו' עד הריפות בעלי	גנב א'.
—	כ"ט:	וגיהוץ	גיהוץ של בני ארץ בבל כבוס של בני א"י	גהץ א'.
—	ל'.	בתשעה באב	שלח רב הגאון בלשון הזה יהא בנדוי כל מי שעושה אחת מכל אלו	תשע.
—	ל"א.	יום תבר מגל	מט"ו באב תשש כחה של חמה כו' יום תבר מגל כלומ' כו' עש"ה	תבר א'.

בכל אלה ארבעים ושלש פעמים השתמש הערוך בפי' ר"ח ז"ל לתענית **בסתם** בלי זכרון שמו.

---

[1]) לי' לפנינו בש"ס ולי' בכ"י ש"ס. [2]) בדף כ"ז סע"ב. [3]) ועיי' ג"כ פי' ר"ח לב"ק ט"ז.

למסכת יומא

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
יומא	ח':	פרהדרין	כגון אנרדמים הממונה לשווקים	פרהדרין.
—	—	לשכת בלווטי	בולווטי חכמי העצה כו'	בליוט.
—	י'.	בית אונייקי	בית איניקי ואית דגרסינן בע"ז גבינות בית איניקי	אנייקי.
—	י"א.	הני אבולי כו'	פי' תקרא של מבואות לחיזוק כו' עד צורת פתח אבולא.	
—	י"א:	השער המדי	יש מי שמחייב דתניא כו' ע"ש כל הענין [1]	מדי [2].
—	—	ובא אשר לו הבית	מי שאינו מכנים אורחים בתוך ביתו כו'	בית בפי' הראשון.
—	י"ב.	צינורא	עצי נורא	צנר א' [3].
—	ט"ו.	מעשה חטאת	כל הזאה הנתנת בחודו של קרן כשתי ההזאות היא חשובה כו' עש"ה	חט האחרון ע"ש ומ"ש.
—	—	מחוי כו' כמנגדנא	כמכה שמעלה ידו ומורידה וכל הכאה במקום אחד הוא [4]	נגד ב' ע"ש ומ"ש [5].
—	—	על טהרו	כמו שקורין בני אדם חציו של יום טיהרא כו' עד כעצם השמים לטוהר	טהר ב'.
—	י"ח.	דיילא	דיאלא כגון ממונה במכס כו' ע"ש	דייל.
—	י"ח:	אורות	זה גרגיר ומאיר העינים גרגירא מצראנא	ארות.
—	—	מי שיש לו פת	פי' [6]) בלומ' מי שיש לו [אין] תאב למאכל כו' ע"ש	פת א'.
—	י"ט:	בם ולא בתפלה	בם יש לך רשות לדבר ולפסוק מן התלמוד ע"ש כל הענין	בם א'.
—	כ':	אבוב לחרי	כמו משול הוא אבוב שהיה אב לשרים גדולים כו' ע"ש	אבוב.
—	—	פוץ כו'	אמר פעם אחת נשכר עני בן טובים כו' ע"ש כל הענין	פין א'.
—	כ"א.	אף רידייא	וי"א קול רידיא פי' רידיא הא דגרסינן כו' עד עגל שהוא שור	רד ח' ע"ש ומ"ש.
—	כ"ב:	הצביעו	ירוש' א"ר יוסי בר בון כו' ע"ש עד אסור למנות [7])	צבע ב'.
—	כ"ג.	והיחידים	יחידים הללו הן רבנן כו' ע"ש כל הענין	יחיד.
—	—	בפקיע	(מדולרתא) [צ"ל מדוורתא] [8]) והיא מטרקא והיא כמין חבל מפתיל [9]) כו' ע"ש כל הענין	פקע ג', מטרקא.
—	כ"ח:	צלותא דאברהם כו'	תפלת האבות כולן לא הזכיר אברהם אלא כו' ע"ש כל הענין עד למעלה מעזרה.	כוון א'.
—	—	דאיצטגנינות כו'	ויודעין לכוון השעות אי נמי כו' ע"ש כל הענין	אסטגנין.
—	—	זוהמא דשמשא	חמות השמש כו' עד חומין עצמו	זה א'.
—	—	שברירי כו'	שמש הנכנס מן החור וכיוצא בו כו'	שברר.

[1]) וכסייום: ופשוטה היא לא כתבנוהו אלא מפני שיש חילוף בנוסחאות. [2]) בדפס ר"ח וזה מ"ש ר"ל כך נקוד בפי' ר"ח ע"ש ומ"ש בח"ס, פי"ז. ועיי' מ"ש לדף ל"ד: [3]) בדפס ר"ח ז"ל. [4]) ועיי' פי' ר"ח למטה לדף כ"ד: [5]) בדפס ר"ח ז"ל. [6]) בדף י"ט. [7]) ועיי' עוד לדף כ"ג. [8]) עיי"ע פקע ג' ודר ג' ועיי"ע מטרקא. [9]) וכ"ה בע' פתיל אבל בע' פקע ג' מפוסל.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פירוש ר"ח ז"ל	פירוש הערוך בסתם
—	כ"ט.	שילהו דקייטא	שילהי דקייטא פי' אחרית הקייץ כלומ' ע"ש	שגר ב'.
—	—	אישתא	חמות של סתיו כו' עד מתחמם	אש א'.
—	ל"ב.	קרצו	קרצו שחטו כדכתי' כו'	קרץ א'.
—	ל"ג:	עבורי דרעא	פי' גאון עבורי דדרעא אטוטפתא אסור כו' ע"ש כל הענין	עבר ב' ע"ש ומ"ש.
—	ל"ד:	אמר רב ביבי כו'	וגי' ר"ח אמר רב ביבי בר אביי	ביבי [1].
—	—	פרוה אמגושה	פי' [2]) פרוה שם אדם מגושי ויש מן החכמי' שאומרים כו'	פרוה.
—	ל"ה.	פלוסין	פילוסין והנדווין שניהם לשון מלבוש הן בל"י	פלס ה'.
—	ל"ז.	אצדודי	לא בצדו שהוא כנגדו ממש כו' עד מקצתו לאחוריו	צד א'.
—	ל"ז:	נברשת	נברשת נר כדתרגמינן כו' עד נברשתא	נברשת.
—	ל"ח.	פעל ה'	פי' פעל ה' ונתן חכמה לזה יותר מזה למענהו כדי כו'	פעל א' [3]).
—	—	מעלה עשן	הסם שנותן בקטורת כו'	עשן א'.
—	ל"ט.	טרף	עירבבם	טרף א'.
—	מ':	לרדות כו'	כלומ' כיון שתעשו כן יאמרו כי עזאזל כו' עד להרהר על זה	רד ה'.
—	מ"ג.	בכיהונו	כהן בכיהונו בלא (מים ולא טמאה) [צ"ל מום ובלא טומאה] בביהונו כו'	כהן ע"ש ומ"ש.
—	מ"ד:	מעלות דאורייתא	כגון עשר קדושות ששנינו כו' עד ולמזבח	מעל ה'.
—	—	ניאשתק	כיסוי כדאמר [4])	נשתק.
—	מ"ה:	אש מחתה כו'	אש מחתה שנא' כו' עד הדלקת נרות באש	אש א'.
—	מ"ז.	יציבא כו'	משל הוא כלומ' האזרח למטה והנר למעלה כו'	יציב.
—	—	זרדו כו'	פי' זרד זרדו לשון זרד הן עשבים כגון כו' ע"ש כל הענין עד גדי	זרד א'.
—	—	בערסן	ומפני מה היו בניה בעלי כח י"א שגדלתן כו' עד הברור שבברור	ערס ג' ע"ש ומ"ש.
—	מ"ז:	מבורץ	שהוא הנמשך ושופע יוצא ויורד כו' עש"ה	ברץ.
—	נ':	בקופיא מתכפרי	בהיקיפא מתכפרים כלומ' אין לאחיו הכהנים כו' ע"ש כל הענין	קף י"א.
—	נ"א.	בבינופיא	כלומ' בבוא כל ישראל לחוג	כנף ב'.
—	נ"ב.	חביבין ישראל כו'	הלא תראה כי בכל שנה הצריכו כו' עד להא דקאמר ר"י	חב א'.
—	נ"ד.	כרובים דצורתא	כרובים מצויירים בקיר כו'	צר ג'.
—	נ"ד:	כמצליף כו'	פי' [5]) כגון המכה שמרים ידו כו' עד טבורו מצליף ע"ש ומ"ש ועיי"ע נגד ב' ומ"ש [6]).	

[1]) וכונת הערוך במ"ש כך נקוד בפי' ר"ח ז"ל כלומ' זו גירסת ר"ח ודוגמתו תראה בע' מדי עש"ה ומ"ש לדף י"א: ועוד עיי"ע ביבי. [2]) בדף ל"ה. [3]) בשם ר"ח ז"ל. [4]) בב"ר עיי"ע נשתק. [5]) בדף כ"ה. [6]) וראיתי בכ"י אשר ת"י למנכור אלדמארי שפי' כמצליף וז"ל יעני יצרב באלסוט כו' פי' הכה בשוט ועיי' מאמרי המיוחד לזה עוד אתי בכתובים.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
יומא	נ"ה.	כנגד עוביה	כשמזה אינו מזה אלא כנגד טפחה של כפרת כו' ע"ש	טפח א' [1].
—	—	מצדד ידו	נותנו כף היד למטה ע"ש עד של ארון כנגדו	צדד.
—	נ"ה:	שופרות	אילו השופרות תיבות הן שמניחין בהן מעות שופר.	
—	ס"א:	וכולן מטמאין בגדים	פי' נשחט הפר והזה מדמו וקודם שישלים נשפך הדם כו' עש"ה	עדר ב' ע"ש ומ"ש.
—	ס"ו:	הדרקון	חולי ניפוח בני מעים	הדרקון.
—	—	מה שהיא צפירה כו'	פי' [2]) כלומ' מהר וצא שעיר זה קטן כו'	צפיר.
—	ס"ז.	מגס	קערה כדמתרגמינן כו'	מגס א'.
—	ס"ז:	קלען במקלעות	פי' [3]) כלומ' היו תולין במוטות כמו קלע כדכתיב כו'	קלע ב'.
—	ע"א:	ואת מכנסי הבד כו'	שיתא שש כתיבה בבגדי לבן ואלו הן כו' עד ומכנסי פשתים	בד ג'.
—	ע"ב:	ג' זירין הן כו'	של מזבח זכה אהרן ונטלה כלו' כו' יבא ויטל זר ה'.	
—	—	רוקם כו'	רוקם אלו מעשה מחט לפיכך פרצוף אחד כו' עד שני פרצופות	רקם.
—	ע"ג.	בארבעה כו' בשמונה	כהן במקדש שני שלא היה להן שמן המשחה והיה בהן כה"ג מתמנה בריבוי בגדים והיה נקרא מרובה בגדים כו' ע"ש	רב א' [4]).
—	ע"ז:	שיבתא	רוח רעה	שבתא.
—	ע"ח.	ר"י בר גרוגרת	שם אדם	גרגרת ג'.
—	—	דמישחל שחיל	שואבין המים ומקיאין אותו כו' עד את גופו שחל.	
—	—	דמזדרבי	כשמנענעים הכלים ניתזין מן המים כו' עד המצטנן בהן	אזדרבויי.
—	פ'.	בן פקועה	כגון בהמה שנשחטה ובקעו כריסה כו' עש"ה בן פקועה.	
—	פ':	הנח לטומאת גוויה	פי' פרס חצי חלה שהיא כו' ע"ש כל הענין	גויה א' [5]).
—	—	פרס למזיק	פי' [6]) כגון הכוסס שעורים של תרומה כו' ע"ש כל הענין	זק האחרון.
—	פ"ג.	בולמוס	בל"י גרונו של שור כלומ' כו' ע"ש	בולמוס.
—	פ"ד.	בצפידנא	בצפרינא כאב השיניים	צפדינא.
—	פ"ד:	עוקר חוליא	ואע"ג דקא עביד דרגא	חלי א'.
—	פ"ז:	בר המדודי	פי' [7]) (בר המדידי) [צ"ל בר חמדודי] בר מיחם דודי דאבא שהן (חסידותי) [צ"ל הסירות) [8])	בר המדודי ע"ש ומ"ש.

שבעים ושלש פעמים השתמש הערוך בפי' ר"ח ז"ל ליומא והיה מביאו בשם שש פעמים.

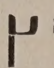
1) עיי"ע צדד. 2) בדף ס"ז. 3) בדף ס"ה. 4) והערוך היה מציין ריש יומא (יומ' ס'.) אבל כ"י נדפס בש"ס ווילנא חסר ברא"ש ומתחיל רק בדף ס'. 5) בשם ר"ח ז"ל. 6) דף פ"א. 7) בסוף המסכתא. 8) ובעלי מגיה ש"ס ווילנא לא הרגישו בזה.

למסכת סוכה

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
סוכה	ב'.	עשתרות קרנים	מקום שאין החמה זורחת כגון עשתרות קרנים	עשתרות.
—	ד':	גוד אסיק	כלומ' הבן בלבך כאילו חתכתה כו' עיש"ה עד ומתרגמינן ינגידו	גד ב', נגד.
—	—	ד' קונדיסין	קורות של עץ כמו עמודים	קנטס.
—	—	דיומדין	ב' עמודין	דיומד.
—	ה'.	ה' מלמעלה	ב' שיטין ה' מלמעלה וקודש למ"ד למטה יה.	
—	ו':	דברי תורה רובו כו'	המקפיד כגון שעוה וכיוצא בו כו' ע"ש	רב א' ע"ש ומ"ש.
—	ז': [1]	ככבשן	עגולה ככבשן	כבשן א'.
—	ט'.	מן הגרדין, מן הסיסין	מן החוטים של גרדי או מן הנימין פסולה מן הסיסין פי' הן פקעיות כשר'	גרד ד'.
—	י'.	ע"ג הקינוף	פי' גאון קינופות עמודין במטה כו' ע"ש כל הענין	אנקלט ע"ש ומ"ש.
—	י"א.	לפרזומא	תלה צצית בטלית בני ביתו זה פי' בפרזומא דאינשי ביתיה	פרזומא א'.
—	י"ב.	החוטט	החוטט בגדיש פי' חוטט כמו חופר	חט ו'.
—	י"ב:	אניצי	אניצי פשתן פשתים דדייק ונפיץ העומר לטויה	אניצי.
—	—	שושי ושווצרי	שושי ושואצרי שמות עצי השדה ושוצרי מפרש שריחם רע	שוש.
—	י"ג.	היזמי	הזמי והיגי מיני קוצים הן	הזמי.
—	—	אפקותא	הצואר של דקל שנחתך מן הדקל והחריות עמו דבוקים	אפקותא בפ"א.
—	—	דוקרנין	עיקר הקנים שנתלשו כו' ע"ש עד האפקותא דקר א'.	
—	י"ג:	צריפי דאורבני	שמסככין אותן במורביות כו' עד שלא יפרדו צרף א'.	
—	—	ראשי מעדנים	כרכתי' התקשר מעדנות כו' עד לטלטל בהן מדן.	
—	—	סובי תאנים	סובי פי' אמירי תאנים ובהן תאנים	סך ג'.
—	י"ד.	שבססן	פי' בססן פססן	בסס ב'.
—	—	בגיליהו	תרג' לקושש קש לגבבא גילי	גל א'.
—	ט"ו.	מפקפק	פותח	פק ב'.
—	—	ומשדא אשלי	פי' גאון [2] למיתב עליה כו' עד אברים הללו שד א'.	
—	י"ח.	שיש לה פצימין	פצימין לחיים	פצם [3].
—	י"ח:	פי תקרה	רואין בדעת כאלו כו' ע"ש	פי תקרה ע"ש ומ"ש.
—	י"ט:	טיט הנרוק	טיט דק כמים עבים כדתנן מקוה שיש בו כו' עש"ה	טיט.
—	כ'.	מזבלי	עושין כמין יריעות קצרות כו' עד וכסויין. מזבלי.	
—	כ':	חזו לבינתא	חוצלות של שעם ושל גמי חזו לתופרן ולעשות מהן (בנאתא) [צ"ל בנאתא] פי' כו'	כנת א'.

---

[1]) ז'. ראש תור עיי' פי' ר"ח וקצת מזה נמצא ג"כ בערוך בע' ראש ע"ש ומ"ש. [2]) לי' בערוך. [3]) בשם הגאון.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
סוכה	כ':	פרסי ונפוותא	כמו נפה וכברה	פרס ז'.
—	—	לנזיאתא	בל' טייעות (סרנאת) [צ"ל סרנאתא] כסוי קנקני' של יין	נזייתא ע"ש ומ"ש.
—	—	סואר של קורות	צבר של קורות צבורות זו על זו	סוור.
—	כ"א:	שיחת ת"ח	מצאנו כי עלי האילן כו' ע"ש כל הענין	סח א'.
—	כ"ב.	סוכה המדובללת כו'	רב אמר מאי מדובללת כו' ע"ש עד וקנה יורד	דבל ב'.
—	כ"ו:	בקציצה	היא הטבלא	קץ י"ב בפ"א.
—	כ"ח.	הויות דאביי ורבא	הקושיות שהיו נושאין כו' עד מתעסקין בהן	הויא [1].
—	ל'.	להנהו אונכרי	כגון בית של נשיא הממונה בצרכיו [2]	אונכרי.
—	ל"א.	פעיתא	צעקנית	פע א'.
—	ל"ב.	המנק	בל' ערבי לבד אשיין וזה צורתה [ונראה שצ"ל לבד אשיין] [3]	המנק.
—	—	כי חופיא	פי' ההוצין שבשדרה כו' עד פרצה	הפיא א'.
—	—	נפרדו	שנפרדו ההוצין כו' עד בלבד	הפיא א'.
—	—	התיומת	גבא דהוצא כו' עד ופסול	תיים.
—	ל"ג:	כאגודה של ירק	שוזר ב' קצות של הוצא כו' עד אוגדי ירק	אגד.
—	ל"ה.	נטלה פטימתה	פי' [4]) ניטלה פיטמתו נראין הדברי' שהוא דד של חוטם כו' ע"ש	פטם [5]).
—	ל"ז:	לא לידוץ	כלומ' לא ינעץ כו' ע"ש כל הענין	דץ א', הושענא.
—	ל"ט.	עובר לעשייתן	פי' כדכתי' וירץ אחימעץ גו' כלומ' כו' ע"ש	עבר ד'.
—	ל"ט:	בכדי מן	כדי מזונותיו כלומ' כדי שימכור כו' עד אבילתו	מן א'.
—	מ'.	עצים דמשחן	פי' משחן להתחמם כו' ע"ש כל הענין	שחן א'.
—	—	דהנאתן וביעורן כו'	כגון פירות שמלבנין וכובסין ע"ש כל הענין עד העצים	הן.
—	מ"ג. מ"ד.	בגבולין	בגבולין זולתי ירושלים פי' בשאר מדינות	גבל ב'.
—	מ"ד.	ערבה יסוד	יסוד נביאים הוא כו' ע"ש כל הענין עד הל"מ קאמר	ערב האחרון.
—	—	דילכון	כלומ' רב כהנא החכם שלכם כו' ע"ש כל הענין עד דלחזקיא בן ר' חייא [6]) דילכון אמר.	דלכון.
—	מ"ד:	אריך	פי' כשר ליהנות מאותן הכרמים כו' ע"ש כל הענין	ארך א'.
—	—	חד אברויי	פי' אברויי אילני אסור מניחין [זבל תחת לאילנות כו' ע"ש	אברויי.
—	מ"ה.	אמר רחבא כו'	אמר רחבה אמר ר' יהודה כו' היה מספקא	

1) בכ"י מדרש סיראג' לאלד'מארי פ' בחוקתי ראיתי גי' כזאת: "מעשה אביי ורבא" וא"כ הבין הויות מפעל הוי פי' מעשה עיי' מאמרי במ"ע אנגליש הנ"ל ועיי' הערות ותיקונים צד 41. 2) וכנראה נשמטו מכ"י תיבות "פי' לשון פרסי". 3) בל"ע ملقط اسنان מזלג של ב' שיניים וזה מ"ש הערוך כלי שיש בו שני ראשים. 4) בדף ל"ו. 5) בשם ר"ח ז"ל. 6) בערוך: חזקיה רבו של ר' יוחנן.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פירוש ר"ח ז"ל	פירוש הערוך בסתם
			ליה כו' עד והיה שונה רַבִּי [צ"ל ראבי]	אביי, רב ע"ש ומ"ש [1].
סוכה	מ"ה.	קלניא	ושם אותו מקום היה ותנא דידן כו' ע"ש	קלניא
—	—	גוחות ע"ג המזבח	פי' גיהות היו גחונות כו' עד ופי' גוהה נוטה והוא קיר נטוי	גה א' [2].
—	מ"ה:	בני עלייה	ראיתי ברוח הקודש כגון ראיית חלום כו' עד מועטין הן	על א'.
—	—	דרא	שורה של צדיקים	דר ה'.
—	—	דעיילי בבר	יש מי שאומר עיילי בבר הצדיקים כו' ע"ש כל הענין	בר א' [3].
—	מ"ו.	תפילין כו' מברך	ואע"ג דאמר רבב"ח הלכה כחכמי' לא עביד עובדא כשמעתיה אלא כו' ע"ש	ברך א'.
—	מ"ח.	פז"ר קש"ב	פיים כדתנן כו' עד בברכת המזון ותפלה כדאמרן	פז"ר קשב ע"ש ומ"ש.
—	—	שני ספלים	פי' [4]) ספל אחד [קילוחו] [5]) עבה כו' עד מעט מעט	עב ב' ע"ש ומ"ש.
—	נ':	אבוב	אבוב אי אפשר לעשותו ממיני מתכות ע"ש כל הענין	אבוב.
—	נ"א.	היו מפקיעין	פי' [6]) ירוש' מבלאי מכנסי כה"ג כו' עד מפשילין	פקע ד'.
—	נ"ב. [7])	של בוכיא	של כוכיא פי' הכלי שמשליך האורג כו' עד (בוכיא) [צ"ל כוכיא]	ככיא ב' ע"ש ומ"ש.
—	נ"ג.	היתה בוררת כו'	תני יכולה אשה לבור חטים לאור המערכה כו' ע"ש כל הענין	קל ה'.
—	נ"ה:	אימורי הרגלים	האמור בקרבנות הרגלים כו' עד מה שאמור ברגלים	אמר ו'.
—	נ"ו:	דל בדל	ר"י אומר הנכנס כו' עד לשבת אחרת	דל ב' (ג').
—	—	בוצינא טבא כו'	כלומ' הנאה הבאה עכשו ואפי' היא מועטת ע"ש כל הענין	דל ב' (ג').

הרי רבינו נתן ראה פי' ר"ח לסוכה והשתמש בו **ששים ותשע פעמים** והזכיר ר"ח פעם אחת.

למסכת מגילה.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פירוש ר"ח ז"ל	פירוש הערוך בסתם
מגילה	ב'.	יום הכניסה	יום ב' ויום ה' כו' עד ויקראו בספר תורה	כנס.
—	—	הואיל ומסתכלין בו	האביונים מסתכלין בקריאת המגילה כו' עד אלא בזמנה	סכל א'.
—	ג':	ולאחותו	מדתניא ולאחותו דכתיב בנייר מה ת"ל כו' ע"ש כל הענין	אח ב' (אחותו) בפי' הראשון.

---

[1]) ועיי' בגליון הש"ס ווילנ' מ"ש בשם הערוך השלם. [2]) ושם בעפ"ק שנ"ב גוהה פי' נוטה ובגליון הש"ס ווילנ' כרמז על ע' נקן ויותר נכון לרמוז על ע' גה א'. [3]) ושם אי' כשני פירושים רק בשינוי הסדר ע"ש. [4]) בדף מ"ח: [5]) בעל מגיה הש"ס ווילנ' לא הרגיש בזה. [6]) בדף נ"ב: [7]) נ"ב: אטב"ח עש"ה פי' ר"ח וע' אטבח.

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי׳ דר״ח ז״ל	פי׳ הערוך בסתם
מגילה	ג׳:	שדוחה את לא תעשה	כגון זקן שראה בהמת חבירו כו׳ עד לא תוכל להתעלם	לא א׳.
—	ד׳.	אתא אסא כו׳	כלומ׳ דייקינן מדכת׳ כו׳ עד אלפעל שפצינהו	שפץ.
—	ה׳.	מגילה בזמנה כו׳	כלומ׳ בי״ד קורין אותה כו׳ ע״ש כל הענין עד אין קורין אותה אלא בעשרה	מגל ג׳.
—	—	הוה עובדא כו׳	ז״ל גליון כ״י קאלומביא במגיל׳ ד״ה לאפוקי מדרבי: ופי׳ רבינו חננאל זצ״ל דהלכתא כרב. דהא ר׳ יוחנן אמר בפירוש בפרקא דקמן הקורא במגלה הכתובה בין הכתובי׳ לא יצא ואמרן (צ״ל ולא אמרו) אלא בצבור לאו דסבירא ליה מכלל שקורין אותה ביחיד ואע״ג דחש לה (כרב) [צ״ל רב] להא דרב אסי קימא לן הלכתא כרב	מגל ג׳ [1].
—	—	עשרה בטלנין	ר״ח הביא הירוש׳ י׳ בטלנים בכנסת ממלאכתן. ושם הוסיף להביא וז״ל מר רב צמח זצ״ל כתב בש״צ הקורא את המגלה כו׳ עד לא חזו לנא לתלמודינו הכי.	מגל ג׳ [2].
—	ו׳.	דמידלייא כרקתא	גבוהה כשפת הנהר	רקת.
—	ז׳.	קנאה את מעוררת	כלו׳ כיון שתיכתב ותיקבע כו׳ עד גמולכם	קל ד׳.
—	ז׳:	בסימא	שיכור	בסם א׳.
—	—	שיתין צעי	קערות במיני מטעמים	צע.
—	ח׳.	ויתר אסור	אפי׳ דברים שדרך בני אדם לוותר עליהן כו׳ עד כגון זה אסור	ותר.
—	—	פריעה פרימה	פריעה לגדל פרע שער ראשו כו׳ ע״ש כל הענין	פרם.
—	ט׳.	בגופן	כלומ׳ בצורות האותיות שלנו כו׳ עד ולפיכך אין מטמאין	גפן.
—	ט׳:	למרובה בגדים	בבית שני שלא היה להם שמן המשחה כו׳ ע״ש כל הענין	משח א׳, רב א׳.
—	—	במה גדולה כו׳	ואוקימנא בעין פסחים והן חובות ע״ש כל הענין	בם ב׳.
—	—	בכל הרואה	העומר בשילה כל מקום שרואה מלא עיניו מותר לו לאכל קדשים קלים	רא א׳.
—	י׳.	בבית חוניו	ומעשה דחוניו כו׳ דבן שמעון הצדיק הוא כו׳ ע״ש כל הענין	חניו ע״ש ומ״ש.
—	י״א.	גלו בשבע	גלו בשבע כו׳ נמצא משכיבש ועד שמת ז׳ שנים כו׳ עש״ה כל הפירוש.	גל ז׳ [3].

---

1) כ״ה ר״ח, ולשון הערוך ממש כלשון גליון כ״י הנ״ל אבל בכ״י אשר מתוכו נדפס פי׳ ר״ח בש״ס ווילנא חסר׳ שורה שלמה מהתיבות ואע״ג דחש עד הלכתא כרב. 2) וכני׳ כ״י ערוך ע״ש. ואח״כ מזה הציון אינה הוכחה מוכרחת כי רבינו נתן ראה בעצמו פי׳ רב צמח גאון כי גם הוא ראה אותו רק מתוך פי׳ ר״ח ז״ל והיה מספקו בע׳ מגל ג׳ אשר כולל לפי זה שלשה דברים שהעתיק מפי׳ ר״ח מלבד הציון מירוש׳ (בסגנון לשון של ר״ח) אשר הביא בע׳ בטל. 3) בשינויים רבים.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
מגילה	י"ב.	אבנים שמתחוטטות	כל מי שנמצאת בידו מתחייב למלכות כו' ע"ש כל הענין	חט א' [1].
—	י"ב:	מוכתר בנימוסו	מצויין ברתי כל התורה כו' עד לא יהבו לי נמס ב' ע"ש ומ"ש.	
—	ט"ו:	בפרוזבוטי	בולי ובוטי פי' עשירים ודלים	בט ד'.
—	ט"ז:	אמיתה של תורה	פי' ר"ח הובא בתוספו' גיטי' ו': ד"ה אמת[2]) אמת.	
—	י"ח.	סירוגין יצא	פיסקי פיסקי בגון כו' עד ממקום שפסק	סרג א'.
—	י"ח:	סירוסין	סירוסין [ירושלמי] חדא חדא כו' עד שהניח סרג א' ע"ש ומ"ש.	
—	כ"ג.	דמצלי אצלויי	פי' [3]) לא היו טחין פניהם כו'	צל ד' ע"ש ומ"ש.
—	כ"ג:	אין פורסין על שמע	ואקשינן בירוש' כו' עד יכלו	פרס האחרון.
—	כ"ד.	פוחח פורס	פי' [4]) פוחח לבוש בגד קרוע כו'	פחח.
—	כ"ד:	ההוא דש	ידוע ומפורסם	דש ב'.
—	—	תפלתו עגולה	באגוז כו' עד ואין מצותן אלא מרובעות	תפל ג'.
—	—	על בית אונקלי שלו	בית יד של אונקלו פי' אצילי ידיו	בית יד ב'.
—	כ"ה. [5])	ארזפתא דנפחא	קורנס של נפחים	ארזף.
—	—	המכנה בעריות	פי' הקורא הפסוק ערות אביך כו' עד מ"ר ברוח הקודש	כן ד' ע"ש ומ"ש.
—	כ"ה:	כל המקראות כו' לגנאי	כגון ישגלנו קורין אותה כו' עד דבר מגונה מפיו	דביון בפי' ראשון.
—	—	א"ת כבודו אלא כבידו	כלומ' עמו של עגל מתאבלין כו' עד ניטל כבידו	כבד ג' בפי' ראשון.
—	—	למחראות	למחוראות קורין אותו ככתבו מפני שנגייי לע"ז הוא	דביון בפי' אחר.
—	—	מאן דסנאי שומעניה כו'	כגון השותה בד' מיני זמר כו' ופי' [6]) בן שפחה כו' עד כי האי תנא.	סן א' [7]).
—	כ"ו.	סתומתאה	(פידר מל') [צ"ל פירוש פלוני] [8]) סתימתאה כו' ע"ש כל הענין	סתם.
—	כ"ו: [9])	תיבת דאירפט	שנתחלחלה כדגרסינן מנעל מרופט	רפט.
—	כ"ז:	צד א' ברבית	אם תהיה הלואה שתים בשלש כו' ע"ש	צד א'.
—	כ"ח. כ"ט.	קפנדריא	פי' [10]) ל"י כשתהיה חצר שיש לה ב' פתחי' כו' ע"ש	קפנדר א'.
—	כ"ח:	ודאישתמש בתגא	המשתמש במאן דמתני שמעתא ראוי להריגה	תג.
—	כ"ט.	תני וקרי	וה"מ למאן דתני וקרי פי' קרא או תנא אבל כו'	קר א'.
—	ל"ב.	הלוחות והבימות	החלק של מעלה ושל מטה כו' עש"ה	במות.

ל"ז פעמים השתמש הערוך בפי' ר"ח למגילה והביאו בשם שתי פעמים.

---

1) בפי"א של ר"ח. 2) בכ"י אשר מתוכו נדפס פי' ר"ח למגלה יש כאן חסרון בפנים. 3) הובא באו"ז הל' תפלה סי' נ"ג. 4) בדף כ"ד: 5) כ"ה. בארמיותא עיי"ע ארס א' וסיגנון הלשון מראה שהוא מפי' ר"ח אבל בכ"י אשר ממנו נדפס פי' ר"ח במגלה לי' ואולי אי' בפי' ר"ח לברכו' ל"ד. אשר איננו תח"י. 6) בכ"י גליון קאלומביא הביא פי' הערוך וגם פ"א. 7) ע"ש ומ"ש בהערה 10 בח"ו, ע"ט. 8) ומגיהי ש"ס ווילנא שכתו לעיי' בערוך. 9) כ"ו: הא פריסא תשמיש עיי' פי' ר"ח וע' פרס ז' ועוד עיי"ע כרס ג'. 10) בדף כ"ט.

למסכת יבמות

מסכת ודף		דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
יבמות	מ"ט.	כל הנביאים נסתכלו כו'	פי' ר"ח הובא בחי' הרמב"ן	ספקלר [1].
—	קי"ג. [2]	על ליחתא	— — בתוספו' שם ד"ה מאן	לחת ע"ש ומ"ש [3].

ועוד הביא רבינו פי' ר"ח ליבמות עשר פעמים בשם ר"ח [4].

למסכת כתובות

כתובות	ד':	עד שיסתום הגולל	פי' ר"ח הובא בתורת האדם לרמב"ן דמ"ז ע"ג	גלל א' ע"ש ומ"ש [5].
—	ה'.	תאטריות כו'	— — בספר הישר לר"ת (ל"ד:)	תאטר.
—	כ':	עילא מצאו	— — בתוספו' שם ד"ה עילא	על ג' ע"ש ומ"ש [6].
—	ל"ו:	טעות פתח פתוח	— — בשטמ"מ בסוגי' בד"ה ה"ג	פתח ע"ש ומ"ש [7].
—	ל"ט.	בוגרת	— — בגליון כ"י פאריז בשם ר"ח	נער ע"ש ומ"ש [8].
—	ס'.	מה בהמה שהקלת כו'	— — בשטמ"מ בסוגי'	חלב א' ע"ש ומ"ש [9].
—	ס"ב:	רוצה אשה בקב כו'	— — בתוספו' סוט' כ"א: ד"ה רוצה	קב א', ע"ש ומ"ש [10].
—	ס"ט.	ביני חיטי	— — בתוספו' שם ד"ה תלה	חט ג' ע"ש ומ"ש [11].
—	ע"ב:	וורד כנגד פניה	— — בתוספו' כתובו' ד"ה בטוה	בתולה ע"ש ומ"ש [12].
—	פ"ה.	ממולאי	— — בשטמ"מ לב"מ ק"ט. [13]	ממלא ע"ש ומ"ש [14].
—	צ"ד.	שמא תכסיף	— — בתוספו' שם ד"ה שנמצאת ובשטמ"מ בסוגי'	כסף ג' ע"ש ומ"ש [15].
—	ק"ג.	ברכת הבית	— — בתוספו' כתובות ולב"ב קמ"ד: ד"ה ברכת	ברך א' בח"ב, קצ"א:

חוץ מאלה י"ב מקומות שפי' הערוך בסתם היה מביא פי' ר"ח בפירוש שש פעמים [16].

למסכת קידושין.

קידושין	ג': ד'.	אין כסף כו'	פי' ר"ח הובא בתוספות קידושי' ותוספות כתובות מ"ו:	אן א' [17].
—	כ"ה.	סבי דנזוניא	— — בתוספות קידושי'	צנע ב' ע"ש ומ"ש [18].
—	מ"ד.	כמין ימא לטיגני	— — בתוספות קידושין ד"ה כמין	טגן בפ"א ע"ש ומ"ש [19].
—	מ"ט.	המתרגם	— — בתוספות שם [20]	תרגם ע"ש.

כנגד ארבעה פירושי ר"ח שהביא הערוך בסתם הוא מזכירו בשם בארבעה מקומות בציוניו מזו המסכת [21].

---

1) ועיי' מ"ש בח"ו, קי"א. הערה 1. 2) קי"ז: עיי' מ"ש בסוף חלק ח' בתיקונים ובהשלמת הערוך השלם. 3) בח"ה, ל"ה. 4) עיי"ע טנדו, יבם, נהג, נפש, ען ו', פלט, קב א', קם ב', שחר א', תיובתא. 5) בח"ב, רפ"א: 6) בח"ו, ר"ג: 7) בח"ז תס"ב: 8) בח"ה, ש"ה. ועיי"ע בגר ומ"ש בח"ב, י"ב. 9) בח"ג, של"ג. 10) ח"ז, כ"ד: הערה 8. 11) בח"ג, שס"ח. 12) בח"ב, רט"ו: ובאמת ר"ח נגרר אחר פי' רה"ג כי כל פי' הערוך נעתק מתש' הגאוני' פי' רה"ג צד 128 בהוצ' הרכבי. 13) ולכתובות שם בשם י"א. 14) בח"ה, קס"ד. 15) בח"ד, רע"ה: 16) עיי"ע אן א', הנאה, חן ג', סבר ה', שד ה', שלחן והם חולק עליו. 17) ע"ש בשם ר"ח ונכלל זה הציון עם הציון מכתובו' מ"ו: 18) בח"ז, כ"ט בהערה 14. 19) בח"ד, י"ד: 20) וז"ל ר"ח מצאתי ג"כ בפי' ר"ח למגילה כ"ה: (בש"ס ווילנא) וז"ל המתרגם פסוק כצורתו ה"ז בדאי והמוסיף ה"ז מגדף פי' המתרגם הפסוק כצורתו בדאי והמוסיף עליו זולתי התרגום שלנו הרי זה מגדף. 21) עיי"ע אסקונדרי, הדס, עין א', צד ב'. וכנראה כי אחריו נגרר הערוך גם בפי' קבסתן קידוש' כ"ו: עיי"ע קבסתן שהזכירו וכנראה שר"ח פי' כן המלה בקידוש' הנ"ל כי בפי' לסנה' כ"ה, ליתא.

למסכת גיטין.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ דר״ח ז״ל	פי׳ הערוך בסתם
גיטין	ו׳:	שירטוט	פי׳ ר״ח הובא בתוספו׳ שם ד״ה אר״י ובתוספת׳ סוט׳ י״ז: ד״ה כתבה.	אמת ע״ש ומ״ש [1].
—	י״ט.	בשחור ובשיחור	— — באו״ז הל׳ גטין סי׳ תשי״ד	שחר א׳ ע״ש ומ״ש [2].
—	כ״ח:	פורסי שנמג	— — בתוספות שם	פרסישמנג ע״ש ומ״ש [3].
—	ס׳:	באוזלי ואהרי	— — במ״ק י״א: בש״ס ווילנא וז״ל למיגדל אהורי פי׳ במס׳ גיטין פ׳ הניזקין (ס׳:) ומפרשי רבנן אוזלי (שבאו) [נ״ל שצ״ל שבאך] [4] מעזלא תרג׳ ויביאו מטוה כד עזיל ומפרשי אהורי אלפכוך [5]	אזל עש״ה.
—	פ״ט.	מוזרות בלבנה	— — בתוספו׳ סוט׳ כ״ז. ד״ה דומה	מזר ד׳ ע״ש ומ״ש [6].
—	פ״ט:	לפלגות ראובן	— — ברא״ש סוף גיטין	פלג, בח״ו של״ו. ומ״ש.

חוץ מששה מקומות אלה שבהם נגרר רבינו אחר פי׳ ר״ח עוד הביאו בפירוש שבע פעמים בזו המסכת [7].

למסכת נדרים ונזיר וסוטה.

נדרים	מ״ט:	בחסיסי	פי׳ ר״ח הובא בתוספות שם וברש״י סביב הריף ע״ש.	חסס בי״מ ע״ש ומ״ש [8].
—	נ״א:	הנודר מן המליח	— — באו״ז הל׳ סעודה סי׳ קס״א.	מלח א׳ ע״ש ומ״ש [9].
נזיר	ח׳:	מנין שבלי	— — בשט״מ בסוגי׳	שביל ע״ש ומ״ש [10].
סוטה	ה׳.	כמה רביעיות	— — בתוספות שם ד״ה אדם	רבע א׳ ע״ש ומ״ש [11].
—	י״א:	פועה	— — בתוספות שם	פע א׳ ע״ש ומ״ש [12].
—	י״ג:	סמליון	— — בתוספות שם	סמליון ע״ש ומ״ש [13].
—	ל״ד.	טורטני	— — בתוספות ד״ה טורטני	טרטן ע״ש ומ״ש [14].

מלבד שבע פעמים המצויינים עוד השתמש הערוך בפי׳ ר״ח לסוטה ארבע פעמים [15].

למסכת ב״ק.

ב״ק	ג׳.	כאשר יבער הגלל כו׳	פי׳ השן שהיא דומה לאבן גלל	גלל ב׳ בפי׳ ראשון.
—	—	מכדי שקולין	מכדי דין השן והרגל שוה כו׳ עד לרבות את שניהן	שקל א׳.
—	—	טינפה	אילולי שעשתה צרכיה כו׳ עד שנהנת	טנף.

---

1) בח״א ק״ל: ואולי לזה הפי׳ של ר״ח כיון ג״כ בערך ספר ב׳ עש״ה. 2) בח״ה, כ״ז: 3) בח״ז, תל״ח: 4) וכ״ה באמת בכ״י קאלומביא ומצאתי כמוצא שלל רב והוא בל״ע شباك פי׳ רשת. 5) כ״ה בכ״י הנ״ל ובפי׳ ר״ח הנ״ל פכוך. 6) בח״ה, ק״ג. 7) עיי״ע א׳, גט, גגדל, מלתא, סבן, עויק, פלג א׳. 8) בח״ג, תנ״ח. 9) בח״ה, קכ״א: 10) בח״ח, י״ב: 11) בח״ז, רמ״ו, הערה 3. 12) בח״ו, שפ״ז: הערה 4. 13) בח״ו, ע״ב. 14) בח״ד, ע״ט. 15) עיי״ע כסן, עטר א׳, שחק ב׳, תפל ג׳.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"ק	ג':	אכיחו וניעו	רוקו בליחה עבה או רכה	כח ב', נע א' בפי' אחרון.
—	ה'.	המדמע	מערב תרומה וכיוצא בהן בחולין	דמע.
—	—	הא תבריה ר"ע לגזיזיה	שיבר כלי זיינו שלוחם בהן	גז י'.
—	—	למעוטי מוסר	המוסר את חבירו כו' עד חייב לשלם	מסר ב'.
—	ט'.	חיתא דקטרי	חייתא דקטירי נוד קשור מלא כו' עד כך זה	חת ג'.
—	ט':	בהידור מצוה כו'	אם נזדמן לו לולב בכסף כו' ע"ש כל הענין	הדר א'.
—	—	לנתורי	יסר העפר והקירויי ויפתח פי הבור	תר ז'.
—	י'.	מרבה בחבילה	מרבה בחבילות מרבה חבילי עצים לחזק הדליקה	חבל ג'.
—	י"א.	יביא עדורה לבי"ד	יביא עדורה לבי"ד פי' יביא הנבלה (בב"ד) [לבי"ד] כו' עד על המזיק.	אדר האחרון.
—	ט"ז.	נפרזא, אפא	מפירוקיה דרב יוסף שמעינן דנפרזא וצבוע כו' עד שם הזכר.	אפא
—	ט"ז:	ארי בר"ה דרס	אם הכה זה הארי הבהמה בידיו כו' ע"ש כל הענין	דרס א' בפי' אחרון.
—	י"ז.	חלוצי כתף	כך שמענו שמוציא יד אחד מבית הצואר כו' ע"ש	חלץ א'.
—	—	גדול לימוד	גדול תלמוד תורה כו' ופרקינן לא קשיא כו' עד לאחריני	גדל א'.
—	י"ח.	דקאזיל מיניה ומיניה	כי התרנגול מנקר בלישה שבחבל כו' ע"ש כל הענין	מן ה'.
—	י"ט.	ככחו כו' בכח כחו	פי' כח כחו כגון שהיה פרה מהלכת ונתזה צרור כו' עד כח כחו	כח א'.
—	—	דאית ביה בזרני	דשדו ביה בזרני כגון שהיו זרעונין בכלי	בזר.
—	י"ט:	בדאדיי אדויי	דאדייה אדויי פי' שדידה התרנגול את הכלי בדליל שברגלו כו'	אד א'.
—	—	בפתורא	פי' פתותא פת פתיתא בתוך המרק	פת א'.
—	כ"ב.	כלבא בסקירה כו'	דרך הגדי בסיקרא כו' עד למיסרך	סקר ג'.
—	—	אדיי' אדויי	כלומ' לא הגביה את החררה אלא בדרך דידוי הובאה	אד א'.
—	—	במסכסכת כל הבירה	שעמד הגמל והדליק כל הבירה כו' עד נזק שלם	סכסך.
—	כ"ג:	דישף צלמי	כגון שהיו לו צורות מצויירים כו' עד שיבערו לגמרי	שף ב'.
—	—	דפסעי	דפסע פסועי פי' כגון בצע המקום כו' עד תמימות והשלמות	פסע א'.
—	—	דאפקיה לניביה כו'	פי' שיני הכלב שהן ניבין גדולין כו' עד לתוך פיו	נב ה'.
—	—	דליצנעינהו	זיל אצנעינהו כלומ' הזהר לבעליהן עד לשדהו	צנע א'.
—	—	עיזי דשוקא	העומדין לטביחה	עז א'.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"ק	כ"ד.	נימוקו עמו	נמוקו עמו פי' תורתו עמו כלומ' תורתו גמרא ברורה מסורת בידו	נמק.
—	—	נמצאת כת שלישית כו'	כגון דאתו תרי שהדי אשהידו כו' כו' עד נתחייב על עדותם	שלש.
—	כ"ד:	דמרמזי רמוזי	מרמזי רמוזי אהדדי כלומ' זאת אומרת לכת האחרת כו' עד אחריכן	רמז.
—	כ"ה:	מה פכין קטנים	כלי חרש עגולין שאין בהן לא שכיבה ולא ישיבה	פך א' בפי' ראשון.
—	כ"ז.	פתח בכד כו'	קיי"ל כי הכד הוא פחות מן החבית כו' עד גדולה ממנה	כד.
—	כ"ז:	קרנא דעצרא	בקרנא דבי עצרי הוה דכיון דברשות קא עבדי כו' ע"ש כל הענין	קרן ג' ע"ש ומ"ש.
—	—	סנוקרת	הכאה באגרוף תחת לחייו	סנקרת בפי' י"א עש"ה.
—	—	לפנדא דמרא כו'	שופינא שהוא עץ המרא שחופר בו כו'	פדא ע"ש ומ"ש.
—	כ"ח.	פזרא	שבט	פזר ע"ש ומ"ש.
—	כ"ט.	דרך שרעתא דנהרא	על שפת הנהר דהוא בשרעתא דנהרא	שרע ב'.
—	כ"ט:	במפריח	ומרחיבם	פרח ו'.
—	—	את הגלל	זבל כדכתי' כו'	גלל ג'.
—	ל"א:	כשלדא	כגון שפשט ידיו ורגליו כו' עד אדם	שלד.
—	—	חוטרא דסמיותא	הסומא מגשש במטה כו' עד הדרך	חטר ד'.
—	ל"ד.	מחצין בחי	פחיתת שור המת חציים משלם המזיק מגופו של חי כו'	חץ ב'.
—	ל"ה.	בקוטמא	בקיטמיה פי' הינכיה למעלה בית העליסה [1] קרוב לשיניים	חנך ב'.
—	ל"ו:	התוקע לחבירו כו'	תקיעה בקול באזנו ולא בהכאת יד כו' עד ולא הזיקו	תקע ב'.
—	—	כל כסף האמור בתורה	כל כסף קצוב כו' כגון ל' של עבד כו' עד של בכור	סלע [2].
—	ל"ז.	זוזא מכא	עיי' פי' ר"ח לשבת קכ"ט. ומ"ש בע' מך ב'.	

אחי"ה ובזה אבוא להשלים הציונים מפי' ר"ח לב"ק כי בכ"י אשר נדפס בש"ס ווילנא חסר הפי' מדף ל"ח. עד גמירא וחבל על דאבדין. וזה אשר עלה במצודתי:

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
—	מ':	שור האצטדין	פי' ר"ח הובא בשט"מ בסוגיא ד"ה שור האצטדין	אצטגנין בפ"א של אצטדין [3].
—	נ':	חריצין	— — — בשט"מ ד"ה חריצין	חרץ א' ע"ש ומ"ש [4].
—	נ"ו:	לברזיליה	— — — בשט"מ בסוגיתינו	כרזל ע"ש ומ"ש בח"ד, ש"ך.
—	פ'.	ישוע הבן	— — — בתוספו' שם ד"ה לבי ע"ש פ"א בשם (ר"ת) [צ"ל ר"ח]	שבע ע"ש [5]
—	פ"א.	מן חובו של אילן	— — — בשט"מ בסוגיא.	חב ע"ש ומ"ש [6]
—	פ"א:	בשבילי הרשות	— — — בשט"מ בסוגיא	שביל ע"ש ומ"ש [7]

---

1) בערוך: סבליעס. 2) בסס ר"ה ז"ל. 3) בח"א רכ"ב: 4) בח"ג, שכ"ט. 5) בסס ר"ח ועוד ישוע ומ"ש בח"ד, קס"ח: 6) בח"ג, שכ"ט: הערס 12. 7) בח"ה, י"ג. הערס 4.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"ק	ק':ק"א.	כלבוס	פי' ר"ח הובא בשט"מ למקומו	כלבוס ג' ע"ש ומ"ש [1].
—	קי"ג:	במר דפרזלא	— — — בשט"מ למקומו	פלז ע"ש ומ"ש בח"ו, של"ט.
—	—	דמדיירי	— — — בשט"מ שם ובחי' הרשב"א שם	דר א' ע"ש ומ"ש [2].
—	קי"ד:	אנבורקראות	— — — בשט"מ שם	אנבקראות ע"ש ומ"ש [3].
—	קט"ז.	אין הכרעת שלישי	— — — בתוספות שבת מ'. סד"ה הלכה	כרע ג' [4].

ולפי ציונים אלה הערוך השתמש בפי' ר"ח בסתם לב"ק חמשים וחמש פעמים והביאו בשם שלש פעמים נוסף לזה חמש פעמים שהזכירו לזו מסכת עיי"ע עד ג' ע"ש ומ"ש, קצר ו', שרש, תבר א', תקל א'

למסכת בבא מציעא.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"מ	ג':	בהכחשה ובהזמה	כלומ' אם יודה שלויתי כו' עד ולא להזימו	כחש א'.
—	ד'.	כפרן	אם כפר הלוה והעיד עליו עד אחד כו' ע"ש כל הענין	כפר ז'.
—	ו':	מנין הראוי פטור	כגון שיש לו עשר צאן בדיר כו' עד למנין הראוי	מן ב'.
—	ז'.	דתפיסי בכרכשתא	נימין שבקצותיה והן הנקראים כרכשתא	כרכשתא ג'.
—	ח':	המנהיג	המנהיג בשור ובחמור ודש או חרש סופג מ'	נהג ב'.
—	—	מוסירה	כגון פרומביא ואפסר כל בהמה בראוי לה	מסר ג'.
—	ט'.	וביה פניה	פי' פניה רצועות של מוסירה כו'	פג האחרון.
—	י"א:	חליפין	דחליפין מקח וממכר הוא	חלף א'.
—	ט"ו:	שבח המגיע לכתפים	כגון ענבים שהגיעו להבצר כו' ע"ש	שבח.
—	ט"ז.	משום כבוד אביו	פי' היא בתוספתא במסכת נדרים ומפורש בתלמוד א"י כו' עד כבוד אביו.	כבד א'.
—	ט"ז:	הנפק	אשרתא דדייני	הנפק.
—	י"ט.	דייתקאות	דיאתיקי צואת ש"מ בל"י נקראת דייתיקי	דייתק.
—	כ'.	איגרות שום	שטר שומת בי"ד	שם נ' ועיי"ע אגרות.
—	—	שטרי בירורין	שטרי טענתא וזהו שימוש בי"ד [5]	בר ב'.
—	—	במכנשתא דבי דרי	הגרנות שמכבדין הגורן בשעה שמניפין התבואה כו'	כנש.
—	כ':	סמפונות	שובר או תנאים	סמפון א'.
—	כ"א:	בזוטו של ים	בקרקעית הים	זט.
—	—	בשלוליתו	מקום שטיפתו	שלל האחרון.
—	—	הנמושות כו'	זקנים תשושי כח כו' ע"ש כל הענין עד כלום	נמש וע' גד ג'.
—	כ"ב:	מאי כרכתא	פי' [6]) אם היו דקלים מוחזקים ליתמי כו' עד מוקפות גדר	כרך א'.

---

[1]) בח"ד, רל"א: [2]) בח"ג, קל"ב: [3]) בח"א, קל"ז: [4]) בדפס ר"ח ז"ל, ע"ש ומ"ש בח"ד, של"ט. הערה 12. [5]) ובעלי מגיה הש"ס ווילנא טעו להגיה מעשה בי"ד והכתו לעיין בערוך, ומלת שימוש בי"ד אי' ג"כ בתש' הגאוני' סי' קכ"ה (הוצ' ה' הרכבי וע"ש בצד 291 ובהערות 391). ויש להוסיף תש' שערי צדק השער הב' מח"ה צד 91 שורה ג' מלמטה (בדפס רש"ג) ומשוינן להו להנך מילי מחליכן קמי דיין בשימוש בי"ד מעליא ופסקינן דיינא עליהו כו'. [6]) בדף כ"א:

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"מ כ"ב:	סימן העשוי	כגון קשירת כריכות כו' עד הקשרים	סמן.
— —	מינשתפא	מינשתפי מתגלגלין ברגלי בני האדם	מנשתפא, שף ט'.
— כ"ג:	ברשום, במציף	מסובריא (דנשייתא) [דנזייתא] כסוי הקנקנים כו' נקרא רשום כשהוא מרופף כו' עד צפוי	רשם.
— —	מחסם	מהסם מדקדק על עצמו מליגע בו כו' עד ומתיירא מן העבירה	הסם.
— —	דקריח ביה חלפי	קרח בהו חילפי צמחו בו עשבים כו' עד זמן רב	קרח.
— —	במסכת ובפוריא ובאושפיזא: במסכת שקראה ואמר איני יודע אותה כו' ע"ש כל הענין		מסך א'.
— כ"ד: [1]	דיו	עוף הנקרא דיו	דיו, אחר ע' דיופרצוף.
— —	פרגיות	פרגיות (?) צפרים טהורים	פרגיות.
— כ"ה.	הא משלחפי	שאין מיושבת זו על גב זו כו' עד שלחופינון לידוהי	שלחף.
— —	כשיר מהו	כשיר עגול כצמידין	שר ד' עיי"ע חצב א'.
— —	כשורה מהו	כשורה זו בצד זו כחצובה זה למעלה מזה במקום מרודד [2]) כו' עד ביניהן	חצב א'.
— כ"ה:	אבני בית קולים	בית ע"ז שמו מרקולים כו' עד על גביהם	מרקולים.
— —	נירונית	כמטבע נירון קיסר הוא	נרון.
— —	במדדין	מהלכין מעט מעט כו' עד אלהים	דד ג'.
— —	המנק	כלי שיש בו שני ראשים	המנק.
— כ"ו.	דשתיך טפי	עלה בהן סיג הרבה כו' עד בהן סיג	שתך.
— — [3])	קתא	יד הסכין נקרא קתא	קת.
— כ"ז:	סימני אוכף	אוכף הוא שלפעמים כו' עד כדי למנוע חבור [4]) המשאוי ע"ג חמור.	אכף.
— —	דמסקב כו'	פעמים שתהיה בהמות בעל האיכוף רזה כו' עד ריגלא	סקב.
— כ"ח:	אם נמחית אבן הטועין	אבן גדולה היתה בירושלים כו' עד אבן הטועין	אבן טועין.
— כ"ט:	בסא דהרשין	נוח לו לאדם לשתות כוס שיש בו מיני כשפניות כו'	חרש א'.
— ל'.	הכניסה לרבקה	לרבקה לפטמה מלש' עגלי מרבק כו'	רבק.
— ל':	פתכא דאופי	פי' [5]) חבילה של חריות של דקל	פתך.
— —	וקא מיתפח	פי' [6]) יגע והניח משאו לארץ כדי ליפוש	תפח ב'.
— ל"א.	באסרטיא	דרך בל"י נקראת איסטרטא	אסטרט.
— ל"א:	כפועל בטל	כגון שהיה חייט כו' משערין שכרו כו' עש"ה	פעל א' [7])
— ל"ג.	זוהמא ליסטרון	זומליסטרון פי' התרוד שמהפך בה בשר בתוך הצלחת	זמלסטר.
— —	העוסקין במקרא כו'	במקרא בלבד ואין מתעסק גם בתלמוד כו' עד הל"מ	מד א' ע"ש ומ"ש.

[1]) כ"ג: רקתא דנהרא עיי' פי' ר"ח לביצה ל"ב: [2]) בערוך חצב א': במקום מורד. [3]) שנוי עיי' פי' ר"ח לשבת נ"ב. ומ"ש. [4]) בערוך חכוך. [5]) בדף ל"א. [6]) שם. [7]) כן אי' בגוף הדבר.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"מ	ל"ה.	אפדנא	אפדנא חצר	אפדנא.
—	ל"ה:	אדרכתא	סדר הדין מוציא מלוה שטרו כו' ע"ש כל הענין עד וקיי"ל כרבא	אדרכתא.
—	ל"ו.	כפירת ממון	פי' [1]) כלומ' נשבע בשקר כו' עד חייב חטאת	כפר ז'.
—	ל"ו:	ראשי צוקין	ההרים שעולין האבנים וצורים שלו בסכינים	צק ב'.
—	ל"ח.	כיון דקם קם	פי' [2]) כיון שהחמיץ כך יעמיד בחימוצו לעולם	קם ב'.
—	ל"ט.	אפוטרופא לדיקני	כלומר לאדם גדול בעל זקן	דקן.
—	מ'.	גרגשתא	שם העפר שעושין ממנו כלי חרס כו' עד ויש עפר שאינו (מוצין) [צ"ל מוצין]	גרגשתא.
—	מ':	ודמי ברזנייתא	טירחיה שמודד לו כו' עד להוציא היין בהן מן החבית	ברז א'.
—	—	—	שם: ברזא נקב החבית כדגרסינן דעד ברזא	ברז א'.
—	מ"ב.	גשושאי	שמגששין בקרקע ומגלין הטמונות	גשש.
—	—	פרומאי	מלשון בגדיו יהיו פרומים	פרם.
—	—	טפוחאי	שמנקשין בטפח שלהן ומרגישין כו'	טפח ד'.
—	—	בצריפא דאורבני	נתנם בבית המסוכך בעצי ערבה	צרף א'.
—	מ"ג.	כיסי	כיסי כשותא שאינה מתוקנת שעדיין צריכה תיקון	כס האחרון.
—	מ"ו.	דינר וטריסית	דינר זה זולתי טריסית הוא דתנינן בתוספתא כו'	טרסית [3]).
—	—	בפרוטות שנו	כגון אסימון שאין לו מטבע שקונין כדתנן כו'	פרט ה'.
—	מ"ז:	במרוקא	גרעינא של תמרה שמחליקין כו'	מרוקא.
—	—	מעות הניתנות בסימן	מעות ידועות שרשום בהן כו' ע"ש כל הענין	מע א'.
—	—	—	שם: תלמוד א"י רב אבא בשם רב המחליף אמבורוקלין באמבורולוקין קנה כריכות של יריעות נקראות בל"י אמבורוקולין	אנבקראות.
—	מ"ט:	פרזק	גוי אנס	פרזק.
—	נ"א.	נקט ורשבי	מרגליות	ורשבי [4]).
—	נ"ח: [5])	דאזיל סומקא	פי' ר"ח הובא בשט"מ בסוגיא	סמק וע"ש ומ"ש [6]).
—	נ"ט.	א"ת מוצאת	— — בתוספות כתובו' ס"ז: ד"ה דכתיב	צת ע"ש ומ"ש [7]).
—	נ"ט:	כעכנא	— — בשט"מ בהסוגיא.	חכן ע"ש ומ"ש [8]).
—	ס"א:	שלא ירתיח	— — בשט"מ שם ובתוספות ב"ב פ"ט: ד"ה במשורה	רתח בשם ר"ח.
—	—	בימות החמה	— — ברשב"ם לב"ב פ"ט:	מד ע"ש ומ"ש [9]).
—	ס"ה.	טרשא	— — בשט"מ בסוגיא	טרש ד' ע"ש ומ"ש [10]).
—	ס"ח:	שכר כתף	— — בתוספו' ד"ה מקום	כתף ע"ש ומ"ש [11]).
—	ס"ט.	גביל לתורא	— — בחי' הריטב"א בסוגיא	גבל א' ע"ש ומ"ש [12]).
—	—	אי אגרא לא פגרה	— — בשט"מ לדף ע'.	אגר א' ע"ש ומ"ש [13]).
—	ע'.	שמתא דברנן כו'	— — בשט"מ בסוגיא	שמת ע"ש ומ"ש.

---

[1]) בדף ל"ס: [2]) בדף ל"ח: [3]) בשם ר"ח ז"ל. [4]) בשם ר"ח ז"ל. [5]) ודף כ"ב. והלאה חסר בכ"י שנדפס מתוכו פי' ר"ח בש"ס ווילנא וחבל על דאבדין. [6]) בח"ו, ע"ז. ושם שורה י"ג מלמעלה אי' בט"ד דאזיל. סומקא וצ"ל דאזיל סומקא. [7]) בח"ז, כ"א. ושם שורה י"ט מלמעלה בפ"ד כתוב' כ"ז: וצ"ל ס"ז: ועיי' בה"ע תקכ"ב צד 36 [8]) בח"ג, שפ"ג. הערה 6. [9]) בח"ה, פ"ג. הערה 9. [10]) בח"ד, נ"ט. [11]) בח"ד שס"ג. הערה 1. [12]) בח"ב רכ"ס. [13]) ועוד עיי"ע פגר א' ומ"ש בח"ו, רנ"ס הערה 1, ושם תקנתי לשון הערוך.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"מ	ע"ב:	(ללוקט) [צ"ל ללקוט] כו'	פי' ר"ח הובא בשט"מ במקומו	לקט ומ"ש [1].
—	ע"ג.	ומודה רב בתורי	— — בתוספו' שם ד"ח בתוורי ובשט"מ במקומו	פרדס ומ"ש [2].
—	ע"ד.	מחוסר מכמר כו'	— — בשט"מ בסוגיא	כמר א' ע"ש ומ"ש [3].
—	פ"ג.	פועל בכניסתו כו'	— — בתוספות שם סד"ה הפועל	כנס ע"ש בח"ד, רנ"ח: [4].
—	צ"א:	בשרבא	— — בשט"מ במקומו	שרך ב' ע"ש בח"ח, ל"ג:
—	צ"ג:	פימוסקא	— — בשט"מ במקומו	פמסקא בפ"א ע"ש [5].
—	ק"ג.	שואל כו'	— — בשט"מ במקומו ובהגה"ה לראש פ"ח סי' ל"ד	שאל וע"ש בח"ח ד'. בהערה 3.
—	ק"ג:	ארכבתא	— — בתוספות ד"ה בוכרא ובשט"מ ובחי' הריטב"א במקומו	ארכבתא ע"ש ומ"ש [6].
—	ק"ה.	כל שאין כונס שלו	— — בשט"מ במקומו	כנס א' ומ"ש [7].
—	—	באללא	— — בשט"מ סד"ה ואמר רבא	אלל בפי' ראשון ע"ש ומ"ש.
—	ק"ה:	שכוחה רע כו'	— — בשט"מ במקומו	חז א' ע"ש ומ"ש בח"ג, שנ"ה.
—	ק"ז:	עבד מאי דעבד	— — בשט"מ במקומו	עבד ב' ע"ש ומ"ש [8].
—	ק"ט:	קופא סבא	— — בשט"מ במקומו	קף י' ע"ש ומ"ש בח"ז, קנ"ו.
—	קי"ד.	נדון בכבודו	— — בשט"מ במקומו	כבד ג' ע"ש ומ"ש [9].
—	קי"ט.	אפרייא	— — בשט"מ במקומו	אפרייא בפ"א ע"ש ומ"ש [10])

הערוך היה משתמש לפי זה בפי' ר"ח ז"ל לב"מ **תשעים וארבע פעמים** והביאו בשם שלש פעמים.

למסכת בבא בתרא

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ב"ב	ד':	סניפי דיכי	פי' ר"ח הובא בהגה"ה ברש"י במקומו	סנף ע"ש ומ"ש [11].
—	ח'.	ארנונא	— — בתוספות ד"ה והלך	ארנון ע"ש ומ"ש בח"א, רצ"ה.
—	—	כריא חדתא	— — בתוספות ד"ה כריא	כר י"א בפי' ראשון [12].
—	ט':	עולא משנש כו'	— — בתוספות ד"ה אתיא	שנש ועיי"ע משנש ומ"ש.
—	י':	שאלו את שלמה	— — בתוספו' ד"ה עליונים	נגד א' ע"ש ומ"ש [13].
—	י"א:	זבל של אכסניא	— — בתוספו' ד"ה אכסניא	אכסניא א' ע"ש ומ"ש [14].
—	י"ב.	בדלי יומא	— — בתוספו' ד"ה דוולא	דוולא ע"ש ומ"ש בח"ג, ל':
—	י"ג.	קרנזול	— — בתוספו' שם ד"ה חד ושם אפס קצהו תראה	קרנזול ע"ש ומ"ש בח"ז, ר"ו.
—	י"ז.	הכליא	— — בתוספו' שם	כליא ע"ש ומ"ש בח"ד, רל"ג:
—	כ':	מן האסטרוביל	— — בתוספו' ד"ה ושל	אסטרוביל ע"ש ומ"ש [15].
—	כ"א.	בסופר מתא	— — בתוספות ד"ה בסופר	אמן א' [16].
—	כ"ה.	אוריא	— — בתוספו' שם ד"ה אוריא ועיי' תוס' גיטין ל"א: ד"ה שדיא	אוריא ע"ש ומ"ש בח"א, מ"ז.
—	כ"ח:	צלף	— — בתוספות ובשט"מ במקומו	צלף ע"ש ומ"ש [17].
—	ל':	דזבין דיניה	— — ברשב"ם ע"ש	זבן ב' ע"ש ומ"ש בח"ג, רס"ו:

1) בח"ס, כ"ו: הערה 4. 2) בח"ו, ת"ג ובע' שבש, בח"ח, כ' הערה 6. 3) בח"ד, רמ"ט: הערה 11 ושם כ"ב ט"ד סוף וצ"ל ג"כ. 4) הערה 14. 5) בח"ו, שס"ח: 6) בח"א רפ"ח. 7) בח"ד רנ"ח: הערה 13. 8) בח"ו מ"ב: הערה 6. 9) בח"ד קפ"ב: קפ"ג. הערה 14 ושם בצד קפ"ג. שורה י"ג מלמטה בט"ד ג ל"ו וצ"ל ג ג"ו. 10) בח"א, רל"ח: 11) בח"ו כ"ח. הערה 3. 12) ע"ש ומ"ש בח"ד, ט"ב: 13) בח"ס, הערה 1. 14) בח"א, כ"א. 15) ובע' חמר ע"ש בח"ג תל"ג. 16) במבוא לח"א XII טעיתי אחר רש"ל לאפוקי' לכתוב אין א' וצ"ל אמן א'. 17) בח"ז, כ"א הערה 2. 1. במבוא הנ"ל בט"ד צוף וצ"ל צ ל ף.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי׳ ר״ח ז״ל	פי׳ הערוך בסתם
ב״ב	ל״ג:	מגלא ותובליא	פי׳ ר״ח (כנראה אי׳) ברשב״ם ד״ה מגלא [1]	תבליא ע״ש ובח״ח, קצ״ח הערה 7.
—	ל״ה:	אי דלי ליה	— הובא בפירשב״ם	דל ג׳ ע״ש ומ״ש [2].
—	ל״ו.	תפתיחה	— — בפירשב״ם	תפתח.
—	ל״ו:	דקל נעורה כו׳	— — בפירשב״ם ובשט״מ במקומו	דקל א׳ ע״ש ומ״ש [3].
—	—	פירא רבא	— — בשט״מ במקומו	ערם ד׳ ע״ש ומ״ש בח״ו רע״ב.
—	ס״א:	זהרא	— — בנימוקי יוסף במקומו	זהרא ע״ש ומ״ש בח״ג רע״ה:
—	ס״ז.	חולסית	— — ברשב״ם ד״ה חולסאות	חלס בפ״א ע״ש ומ״ש [4].
—	ס״ז:	את הממל	— — בפירשב״ם	ממל בפי׳ ראשון ע״ש ומ״ש [5].
—	ס״ח.	סנטר	— — בפירשב״ם ד״ה בר מחוניתא	סנטר א׳ ע״ש ומ״ש בח״ו, פ״ה:
—	ע״ג.	אסכלה	— — בפירשב״ם	אסכלה ע״ש ומ״ש בח״א, ק״פ.
—	ע״ג:	בוצית	— — בתוספו׳ שבת ק״א. ד״ה הני	בצית ע״ש ומ״ש [6].
—	ע״ד:	ארזילי דימא	— — ברשב״ם	אדילי ע״ש ומ״ש בח״א, ל״ד.
—	פ״ו:	שנתות	— — ברשב״ם ע״ש	שנתות ע״ש.
—	פ״ט:	בימות החמה	— — ברשב״ם [7].	מד א׳ ע״ש ומ״ש [8].
—	צ׳.	עוכלא	— — בפירשב״ם	עכל א׳ ע״ש ומ״ש [9].
—	צ״ט.	שלחופי	— — בפירשב״ם ד״ה ודלמא	שלחף [10].
—	קט״ז.	ירשת פליטה	— — בשט״מ במקומו ושם הוא בלשון קצרה	רש בפי׳ ראשון ע״ש ומ״ש [11].
—	קכ״ב.	רונגר	— — בפירשב״ם	רונגר ע״ש ומ״ש בח״ז, רפ״ד.
—	קל״ג:	דייני דחצצתא	— — במקצתו בפירשב״ם ובמקצתו בשט״מ	חצצתא ע״ש ומ״ש בח״ג, תע״ז:
—	קמ״ו.	הסבלונות	— — בפירש״ם	סבלונות ע״ש ומ״ש [12].
—	קס״ו:	קפל מלמעלה	— — בתוספו׳ בד״ה ספל	ספל ע״ש ומ״ש [13]

מלבד שלשים וחמשה ציונים אלה שהשתמש רבינו בפי׳ ר״ח לב״ב בסתם קוראהו בשמו תשע עשר פעמים [14].

למסכת עבודה זרה.

ע״ז	ד׳.	בניגני שלהם	בגנוני פי׳ בפינקס שמפרשין בו כו׳ עד זכות.	ננג בפי׳ ראשון.
—	ח׳.	קלנדס	בל״י טוב יום כלומר קלון דיאס	קצת מזה בע׳ קלנדס.
—	—	סטרנליא	פי׳ בירוש׳ שנאה טמונה	סטרנליא.
—	י׳.	יום גינוסיא	גנוסיא בל״י הלידה	גנס.
—	י׳:	שדר ליה גרגירא	גרגירה זינתה גירא מל׳ הנואף דמתרגמינן גיירא	גר ד׳.
—	—	כוסברתא	כלומר הרוג ברתך כו׳ עד ושבקה	כרת א׳.
—	—	לקמוניא חלילא	לכבשן האש	קמניא בפ״א.
—	י״א:	סך קירי פלסתר	פי׳ קירי אדון ופי׳ סך אחי כו׳ עש״ה	סך ח׳ בפ״א [15].

---

1) ועיי׳ ברשב״ם סוף פי׳ רגמ״ה. 2) בח״ג, ס״ס, הערה 4. 3) בח״ג קכ״ד, בהערה 4. 4) בח״ג, ת״ז. 5) בח״ה, קס״ג. 6) בח״ב, קל״ג: וקכ״ד. 7) ועיי׳ מ״ש בפי׳ ר״ח לב״מ ס״א: 8) בח״ה, פ״ג הערה 9. 9) בח״ו, קל״ח. הערה 1. 10) ועיי׳ ג״כ מ״ש בפי׳ רגמ״ה לעיל כד ט״ז. 11) בח״ז, ש״ד: 12) בח״ו, ט׳. הערה 3. 13) בח״ו, ק״ג. הערה 3. 14) עיי״ע אברורי, אדן, אפתא וגם היה חולק עליו עיי׳ מ״ש בח״א רמ״ו. (ועוד עיי״ע יליע בח״ד, קל״א:) בלט ב׳, בקע ב׳, בר ד׳ בשם אביו חושיאל ז״ל גל, גם ג׳, גרע, דם ב׳, סדר ג׳, זין, חלד א׳, לפתא (עיי״ע ומ״ש בח״ה כ״ד, בהערה 5 ובענין ני׳ המדרש הגדול עיי׳ מ״ש בצד 61). סר ב׳, ענה, תיובתא, תלמוד.— ועוד עיי״ע אנדיסקי כפי ני׳ כ״י ודפ״ר (עיי׳ מ״ש בח״א ק״מ:). 15) לפי ני׳ כ״י קאסוט עי״ש ומ״ש.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ע"ז	י"א	מוטרדי כו'	גי' ר"ח מוסרדי ומהרקני תירייסקי מהרוז כו' עש"ה ומאמרי מיוחד לזה הענין במ"ע צרפית Etudes חלק כ"ד.	עיי"ע מסרד ומ"ש.
—	י"ב:	סכנת עלוקה	סכנת ערקא פי' שלא יבלע עלוקה של מים כו' ע"ש	ערקא א'.
—	י"ג:	גיסטרא	חותכה לשנים חציה נופלת לכאן כו' עד כעין הריסה	גסטר א'.
—	—	מאי איצטרובלין	איסטרובלין פי' פירי דארזא	אסטרוביל.
—	—	בנות שוח	מין תאנים לבנים	בנות שוח ועיי"ע פטטר.
—	—	ופטוטרות	בפטוטרותיהן בעוקציהן מפני שמקריבין אותו דורון לע"ז	פטטר.
—	ט"ז.	בסחופיה	בסיחופיה בידיו ושיניו	סחף ג'.
—	—	גרדום	פי' [1]) גרדון בל"י בית המשפט	גרדם א'.
—	ט"ז:	דמוס פטור אתה	דימוס כו' פי' בשבועה	דמוס ב'.
—	י"ז:	רבן של תרסיים	גדול שבאורגים אני	טרסי א'.
—	—	בי אבידן	לשכה בבית ע"ז שלהן כו' עד ודנין בדבר חכמה	בי אבידן.
—	י"ט.	רמיה צדו	אם אינו משבר כנפי העוף כו' [2]) ובפי' ר"ח לעירו' נ"ד:	צד ב' ע"ש ומ"ש.
—	כ"ב:	מכתבא גללא	כלומ' שעט ברזל הינדוי נוקב כו' עד רגלא	גלל ב' [3]).
—	כ"ג.	עודה	חבק מצוייר עש"ה	עד ט' [4]).
—	כ"ד:	רוני רוני כו'	רומי רומי כו' ע"ש כל הענין	רם ע"ש ומ"ש.
—	כ"ו.	כי אופיא דנהרה	כי אופי בנהרה ע"ש עד כמו חריות שעל הנהר	אפי א' וב' בגי' רבינו.
—	כ"ז.	גבנוני מהול	גבנוני מבני אברהם הם כו' עש"ה	גבנוני.
—	כ"ח.	צפדינא	כאב שינים	צפדינא.
—	—	דרדיה	בשר שעל גבי השיניים	דר ה' ע"ש ומ"ש.
—	—	גרדא	גרדא דיבלא גרידוס שגורדת מעשב שנקר' חצב בל' רבנן	גרד א' בפ"א.
—	—	עינבתא	מורסא כו' עש"ה	ענב ג'.
—	—	פרוונקא	שליח להודיע להזהר	פרוונקא.
—	—	איסקוטלי	סקוטלי המכה שמכה בעת שאוחז אצבעו בגודלו ומכה המכה.	אסקוטלא.
—	כ"ח:	בפיקעא	מל' בקיעה והיא פיקה כלומר מקום כו'	פקע ו'.
—	—	אברתא	אברתא ברוש	ברתא.
—	—	קשיתא דאסנא	גרעינים של סנה	אסנא.
—	—	מזריף זריף	כלומר נגיעת היד קשה הוא ושורפת	זרף ב' בפי' אחרון.
—	—	רירא דיצא כו'	מורדת ריר וכואבת כו' ע"ש כל הענין	דץ א'.
—	—	חמא לחמא כו'	מי שעקצו עקרב ראוי להאכילו דברים חמים כו'	זבורא.
—	כ"ט.	ריבדא דכוסילתא	ריבדא הן השרוטות כו' עד שמו כוסילתא	כסול.
—	—	כודא	פי' [5]) לכודה רוח שאוחזת האשה אחרי לידתה נקרא כודא	כדה ע"ש ומ"ש.
—	ל'.	וצרונהי בפרונקא	פי' שתה מן היין כו' והביא פרנקא שהוא סמרטוט כו'	פרנקא.
—	—	אפסינתין	לענה בל"י אפסינתין	אפסנתין.
—	—	מתוק מי בארג	מתוק חמר מבושל ובל"פ באדני	בארג ע"ש ומ"ש.
—	ל"א:	גילויי דנזייתא	הכדות הגדולות שמגלין אותם כו'	נזייתא.
—	ל"ב.	הדרדורין	חביות של עץ	דרדור.
—	—	—	שם הביא ר"ח הירו' והיוצא אסור כשהכניסו לפנים מן הקנקלין ופי' קנקלין חדרים	קנקל ב'.
—	ל"ג:	קינסא	פי' עץ כו' עד כגון אור דולק אסור	קנס ב'.

[1]) בדף ע"ג: [2]) בערוך השלם ח"ז, ק' הערה 1. [3]) בשם ר"ח ז"ל. [4]) בשם הגאונים. [5]) בדף כ"ח:

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
ע"ז ל"ג:	כלי נתר	והן כלי מחפורת של צריף י"מ כלים הנעשים מן אלשב.	חפר ב' צרף ו' [1].
— —	פתוותא	כלי חרש שהם טפיחים	פתיא א'.
— ל"ד:	אכטא	עיי' פי' ובגליון הש"ס מ"ש בשם הערוך השלם	אכטא.
— —	מורייס אומן	ציר של דגים כובשין כו' עד א"צ למירמא ביה חמרא	אמן א' ביש ששונין.
— —	בלומא	לומא מעה	לם.
— —	עיקולי	עיקולי [2]) עקמומיות הנהר	עקל ג'.
— —	תורמינך	תורמינך שעתך פי' תשא אותך שעתך ודום כו' עד ועד סוף	תר ח' בפ"א.
— ל"ה:	בקטפא דגווא	בקטפא דגוזא פי' קטף של עץ	גז י"א.
— ל"ח.	דשדא סיכתא כו'	מי שנתן יתידות של עיץ כו' עד ולא לבישול	סך ט'.
— ל"ח:	וחתה בה חתויי	פי' (הדי הא הדויי) [צ"ל חרי בה חרויי][3]) פי' חתה בנחלים	חר ג'.
— —	נגוטא דחלא	כוס של חומץ	נגט.
— —	שבלילתא	זרע תלתן	שבליל.
— —	הכוספן	כוספה גפת של שומשמין	כספן.
— —	אדמויי	הדימי הדמיה נתחו נתחים	הדם.
— ל"ט.	חילק	מין דגים קטנים שמו חילק	חלק ה'.
— —	סולטנית	והיא דג טהור ע"ש עד ועולין עמה	חלק ה'.
— —	הסולטנית והעפיין	כגון אקינס ואפונס כו' ע"ש כל הענין	אקונס.
— —	קדש נונא אסיר	גי' ר"ח קדשנונא אסיר אבל עיי' תוספ' בשם ר"ח	קדשנונא ע"ש ומ"ש [4]).
— מ':	זיתי גלוסקאות כו'	זתים רכים ולחין כו' ירושל' הן סבכות כו' ע"ש עד גרעיניהן	קלסקה.
— מ"ב.	פחסה	כלומר רצף צורתה ואינה ניכרת	פחס.
— מ"ד:	אפרודיטי	שם אותה ע"ז	אפרודיטי.
— מ"ז:	לבימוס	פי' במה והיא מצבה של אבן אחת	במס.
— מ"ח:	והחזירין	חסא	חזר האחרון.
— נ':	נגר בר נגר	חכם בן חכם	נגר א'.
— —	לגזום	מגזמין קוצצין בדי האילן וסכין מקום הקציצה שמן	גזום.
— נ"ג.	גרוטאות	שברי כלי מתכות	גרט.
— נ"ד:	פומבי	כגון שמערבין נחושת בכסף כו' עד בדבריכם	פמבי בפ"א.
— נ"ו.	קיפוי	פי' קיפוי הסרת הקצף מעל היין כדכת' כקצף על פני המים [5]).	קף ד'.

הערוך היה מפרש עפ"י מטבע של ר"ח לע"ז [6]) שבעים ושתים פעמים והזכיר ר"ח רק פעם אחת.

למסכת סנהדרין.

סנהדרין ב':	עירובי פרשיות	ואפי' הלואות דכתי' בהו כו' עד ג' מומחין	ערב א'.
— ג':	אין בי"ד שקול כו'	אם יאמר זה זכאי וזה חייב כו' ע"ש כל הענין	שקל א'.
— ה':	מי בצעים כו'	ולא פי' כי מי ביצים כו' עד אינהו סבר	בין ג'.
— ו'.	וסוגיין כו'	מקשו ומפרקו כו' עד וישלם מביתו	סג ד'.
— ז':	אם ברור לך	אם ברור לך הדבר והדין על בוריו כו' ע"ש כל הענין	בר ב'.

---

1) ועיי"ע מנביא ומ"ש. 2) בש"ש ווילנא חסר הדיבור המתחיל. 3) ובש"ס ווילנא הגוהו לגי' שלנו ולא עיינו בערוך. 4) בח"ז, ע': 5) ובכ"י רומי בקובץ כ"י אנגיליק' כאן חסר שטה אחת מן הכתב ואולי יש להשלימה מערוך ע' קף ד' עש"ה. 6) ובקובץ כ"י אנגילי' חסר בפירוש מדף כ"ז, עד סוף המסכתא ומפני זה לא הבאתי יותר ציונים מע"ז.

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' דר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
סנהד'	ז':	בין בית לעלייה	צריך הדיין להיות בקי כו' עד מפורשין בפ' לא יחפור	בית עלייה.
—	י"א.	דילטור	רכיל	דלטור.
—	י"ב.	זוג בא מרקת כו'	שני ת"ח באו כו' עד בירח שמת בו אהרן	זג ג' ע"ש ומ"ש.
—	י"ד:	בעליל	קרוב לעיר מצוה לעסוק במדידה	על ז'.
—	ט"ז.	מחולייתו	החופר בו אם יחזור העפר כו' עד שתוסיף בו עפר אחר	חלי.
—	י"ז.	נהרבלאי	גי' ר"ח נהרבלאי מתני רמי בר ברוכי	נהרבלאי ע"ש ומ"ש.
—	כ'.	ערסא דצלא	מטה של עורות	צלא.
—	כ':	גונדו	(קורו) [צ"ל קודו] קערה שאכל בה	קד ג'.
—	כ"א.	למיטרפסה	מטרופסה חלק חוקה כלומר להתם דינא	מטרפס.
—	—	בלורית	ציצית של שער	בלר א'.
—	כ"א:	ביקש להולמו	ביקש שתמלא ראשו כו' עד אינו הולמתו	הלם.
—	כ"ב.	לרעץ	לדועץ מלש' תרגום ויצג ודעץ כלומר כו' עד דעוץ	רעץ.
—	כ"ה:	ארא	קושרין חוט ארוך בעוף כו' עד וזהו שבשא	ארא [1].
—	—	פגמיהן	הכלים שצדין בהם	פגם ב'.
—	—	והמוכסין	אמר גאון זצ"ל הני מוכסין כו' עד נמצא גזלנין	מכס א' ע"ש ומ"ש.
—	כ"ו.	אגיסטון	כלומ' במדומה אני שזה החורש בשביעית כו' עד ואני ארים בתוכו	אנסטון.
—	—	עקא	כלומר זו צרה	עק.
—	כ"ו:	מחשבת מועלת	אפי' לבטל דברי תורה ע"ש	מעל ג'.
—	—	אוכלי דבר אחר	פי' [אוכלי] [2] צדקה מן הגוי	דבר א'.
—	—	קבא דשערי	כפא פי' אלומה קטנה כו' עד שלא תפריחום הרוח	כף ג' ועיי"ע הזמת.
—	—	קיבורא	סנסני תומר	קבר ד'.
—	כ"ז.	ליכהיוהו	ניכהיוה כלומר יכו אותו בממונו כו' ע"ש כל הענין	כה ע"ש ומ"ש.
—	ל':	בנזיקין כו'	מסכתא נזיקין משנה חיצונה כו' ע"ש כל הענין	זק האחרון.
—	—	בארנקי לבנה כו'	בזמן שאחד אומ' בארנקי שחורה כו' ע"ש עד הרי זה נכון	ארנק בפי' הראשון.
—	ל"א:	סימפון	שובר	סמפון א'.
—	—	לדזיו ליה	כמו מ"ר כו' עד הכה ופצוע	זיו.
—	ל"ב:	אור הנר בברור כו'	בימי הגזרה היו להן סימן כו' עד והכל נכנסין	אר א'.
—	ל"ג.	קטלי קני	כלומר חוטבי עצים אנן	קטל א'.
—	ל"ג:	אדמוקדך יקיד כו'	עד שהאש יוקדת לצליית קרי כו' עד ילך וילמד	קד ב'.
—	ל"ח:	אפי' בפרוונקא כו'	פי' כפרוונקא שהוא כתייר לא קיבלנוהו	פרוונקא.
—	ל"ט.	דהורמיז כו'	כלומר הורמיז ברא הפה כו' עד וכיוצא בהן	הרמיז.
—	—	נחבן	הוא שאמר ליחזקאל כו'	נחך.
—	ל"ט:	והזונות רחצו כו'	הזונות פי' חזיונות כדכתי' כו' ע"ש כל הענין	זן האחרון.
—	מ"א.	באריזן הרגו	אריזן כגון אזמל וי"מ כמין גרזן הוא	ארזן.
—	מ"א:	חקירות כו' בדיקות	חקירות אמר אחד איני יודע כו' עד אבל בדיקות כו' עדותן קיימת	חקר ע"ש ומ"ש.
—	—	מנזיהותיה	מנזייתיה מגערתו	נזה.
—	מ"ב.	קש דינא	כחש כמו זקן גדול כו' עש"ה עד בישישים חכמה	זקן א'.
—	מ"ב:	משכיר ומכפר	פר כהן משיח מכשירו לעבודה כו' עש"ה	כשר א' בפ"א.
—	מ"ג:	דילטור	בל"י מלשין	דלטור.

[1]) בש"ס רס"ג. [2]) כצ"ל כבערוך ולא "וקבלי" כהגהת המגיה בש"ס ווילנא.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בכתם
סנהד' מ"ד.	סרבלא דצריפא	פי' [1]) טלית לבן נקי כו' עד ותסני צריפא	צרף אחרון [2]).
— מ"ד:	מעשה דבעי' מיכסא	ר"ח הביא שם גמרא דירוש' ע"ש	בעיא ע"ש ומ"ש.
— מ"ה:	מרזיא	מכה	רז א'.
— —	בתפיסתו	בד' אמות דיליה כדגרסינן כו'	תפס.
— מ"ו:	קל לית	כלו' אין בו קלות בכאב כו' ע"ש כל הענין עד מן האברים	קל א' ע"ש ומ"ש.
— —	דליעביד ליה ארון	דעביד ארגז כלומ' תתנהו בארון	ארגז ע"ש [3]).
— מ"ח:	שכבי דהרפניא	כלומר בהרפניא מלינן המת כו' עד ומשלימין	שכב ג'.
— מ"ט.	בור וסירה כו'	פי' מפורש בתלמוד א"י בסוט' כו' עש"ה עד שיהרג.	בר ז'.
— —	בשלי	על עסקי השל פי' שאלה שאלו בענין חליצה כדכתי'	של ד'.
— —	—	שם: תלמוד א"י בפ' חלק ויאמר המלך לרצים כו' הדין זונרא כו' ע"ש כל הענין	זנר [4]).
— נ"ב.	לעגל	מהרה [5])	עגל האחרון.
— —	משכי דהוגני	משכי מהוגני פי' רבים גמלים זקנים נושאים עורות כו' עד עורותיהן אחריהן.	הגן א'.
— נ"ב:	דעביד ליה נסטרא	חולקו לשניים	נסטר א'.
— —	שאין בו רושם	חבלה	רשם.
— נ"ד:	בשמוש מת	פי' [6]) גיד בלא קישוי נקרא מת כו' עד שימות הגיד	מת ב'.
— נ"ה.	מהו תקלה וקלון	מ"ט נהרגת דאירע תקלה על ידה כו' ע"ש כל הענין	תקל ג'.
— נ"ו.	שם בשם	יקלל שם כלומר יזכור שם ויקללו אותו השם בשם	שם א'.
— פ"ט. [7])	בית חיצון כו' רואה את האויר פסול	עיי' פי' ר"ח בד"ה אמרי הכי עד כר' זירא דאמר בית המפולש לחבירו פסול.	פלש א' ע"ש מ"ש [8]).
— —	סיגנון אחד *)	כלומר דבר אחד וכולן מתנבאין בסיגנון אחד כדכתי' כו' ע"ש [9])	סיגנון.

1) בדף מ"א. 2) בגם ר"ה ז"ל. 3) ומ"ש בגם רה"ג. 4) בגם ר"ח ז"ל. 5) ועיי' פי' ר"ח פסחים ע"ה סע"א: פי' הייא מהרה כ"א לעגל. 6) בדף כ"ה. 7) ודע כי בדף כ"ו סע"ב (סוף הדבור וגל רב אחא בר יעקב) אי' הערה מהסופר: ע"כ נכתב הדף ושאר הדף נשאר חלק ובסופו כתב צריך הנה קונטרס שלם אבל לא נמצא בכ"י וחסר עד דף פ"ט. 8) בח"ו, שכ"ט. 9) ובג"ם ווילנא הסגירו ללא נכון וכולן מתנבאי' כו' אבל בכ"י שלי (דף ק"י.) אי' לנכון וכן אי' בערוך.

*) **פ"ט:** עד כאן נמצא פי' מר"ח בכ"י רומי. ודע כי בג"ם ווילנא זכהו להעתיק חצי העמוד דהיינו מתחלת דף נ'. עד סוף הפרק ונפלאתי מאד שבעל מגיה או מגיה עשה מלאכת הקדש במסירות ולזכות הרבים הריני מעתיק מתוך כ"י שלי (סוף דף ק"י ע"ב) החלק מפי' ר"ח הנשאר בכתובים ובצפיתי צפיתי כי במהדורא שניים יתקנו הטעות. וז"ל ר"ח: „אמר רב חסדא מחלוקת בעוקר הגוף דע"ז וקיום מקצת דע"ז, כי ביקש להדיחך מן הדרך אפי' מקצת מן הדרך אבל הכל מודים בעוקר הגוף דשאר מצות דברי הכל פטור ומותיב עליה רב המנונא ללכת זו מצות עשה גם זו מצות ל"ת ואי ס"ד בע"ז עשה בע"ז היכי משכחת לה. (דף ק"א של כ"י אנגיליקא) תרגמי' רב חסדא ונתצתם את מזבחותם ובא והדיח ואמר אסור לנתוץ מזבחותם ופליג עליה רב המנונא במדיח בעוקר הגוף דשאר מצות ואמר רבנן אמר בסקילה ור"ש בחנק אבל במדיח בקיום מקצת שאר מצות ובביטול מקצת דברי הכל פטור עד דמתידע לך. ת"ר המתנבא לעקור דבר מן התורה חייב לקיים מקצת ולבטל מקצת ר"ש פוטר ובע"ז אמר היום עובדה ולמחר ביטלה דברי הכל חייב, אביי סבר לה כרב חסדא ומתרץ לה כרב חסדא כו' רבא סבר לה כרב המנונא ומתרץ לה כוותיה המתנבא לעקור דבר מן התורה חייב לרבנן בסקילה לר"ש בחנק וקי"ל כרב המנונא דרבא קאי כוותיה. אמר ר' יוחנן בכל אם יאמר לך נביא עבור על אחת מן המצות שבתורה שמע לו חוץ מע"ז שאפי' מעמיד לך חמה באמצע רקיע אל תשמע לו. תניא ר' יוסי אומר הגיעה תורה סוף דעתה של ע"ז לתת שכר לצדיקים לפיכך נתנה תורה ממשלה בה למען כי הוא מנסה אותך והזהירך שאפי' מעמיד חמה באמצע רקיע אל תשמע לו תניא אמר ר"ע ח"ו שהקב"ה מעמיד חמה לנביא השקר אלא הא דכתב ונתן אליך אות או מופת ובא האות והמופת בהיותו נביא אמת כגון חנניה בן עזור שהיה בתחילתו נביא אמת ונתן אותות

ומופתים ובאו ואח"כ סרח ונעשה נביא השקר ולמען נסות את ישראל, השרה שכינתו עליו בתחלה שידע הקב"ה כי ישוב ויסרח באחרונה ובשביל זה הניחו בעולם פי' כגון זה מזהיר הכתוב אל תשמעו לו וק"ל כר"ע אבל נביא השקר מתחילתו ח"ו שהקב"ה נותן אות או מופת על ידו להטעות עולמו. בועל בת כהן נשואה בחנק וזוממין בחנק שנאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו לאחיו ולא לאחותו."

הדרן עלך אלו הן הנחנקין וסליקא לה מסכת סנהדרין, שבח ותהלה ליוצר הרים.

ולפי זה הערוך פי' בסתם ששים פעמים עפ"י מטבע של פי' ר"ח לסנהדרין והזכירו שתי פעמים ומלבד זה הביאו בשם בע' רק א' (מסנהד' ק"א.)

למסכת מכות [1].

מסכת	ודף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
מכות	ב'.	המחלל אינו מתחלל	כה"ג שבא על אלמנה כו' עד אינו דין שלא יתחלל	חל א'.
—	ג'.	כיצד שמין	כשם שהעידו עליה שנירשה בעלה כו' ע"ש כל הענין	שמן א'.
—	ד'.	קורטוב	מפורש כו' שהוא חלק א' מח' בשמינית	קרטב.
—	ה'.	נעשים זוממין	ראינו לרבותינו הגאונים ז"ל כי פירשו עד שיזומו עצמן ע"ש עד גופה של עדות	זמם א'.
—	—	איסטטית היא זו	איסטטית פי' לא נכון הוא זה	איסטסים [2].
—	ח'.	דשרא פיסא	טיט שיבש ונעשה כאבן	פיים בפי' אחרון.
—	—	כבסא	סנסני תמרים	כבס א'.
—	י"א.	טוביה חטא	העיד זיגוד על טוביה כו' עד וזה לוקה	טב א'.
—	—	שכם נסיב	כמו שכם שביקש לישא דינה כו' עד וכה"ג מתחייב	מבגאי א'.
—	ט"ו.	קיימו ולא קיימו	בהתריות ספק כגון שלקח האם כו' עד אפי' התראה בלקיחה שמה התראה	קם ב' ע"ש ומ"ש.

הרי רבינו נתן לקח פירושו לזו המסכתא עשר פעמים והזכירו פעם אחת.

למסכת שבועות והוריות.

מסכת	דף	דבור המתחיל	פי' ר"ח ז"ל	פי' הערוך בסתם
שבועו'	ג'.	שבועות שתים כו'	שבועה שאוכל ושלא אוכל שאכלתי ושלא אכלתי כו' ע"ש כל הענין	דע [3].
—	ו'.	בפתוך	במעורב	פתך.
—	ו':	בחורשיה כו'	בי חרשיה אכול ליה פי' מכה אוכלת לך בעיניך כו' ע"ש	חרש ג' [4].
—	י"ב.	מקיצין בהן כו'	כלומר מקריבין אותן שלא לשום תמידין כו' עד קיץ המזבח	קץ ג'.
—	י"ז:	צינורא	עצי נורא [5].	צנר א'.
—	י"ח.	משמש מת בעריות	אם שמש אדם באבר מת כלומר כו' ע"ש	מת ב'.
—	מ"א.	דררא	פי' עיקר [6].	דררא ע"ש ומ"ש [7].
—	מ"ב.	סיטראי נינהו	מצד אחד היו לי עליך כו'	סטר האחרון.
—	מ"ז:	אזהרה לעוקב כו'	מכין לו מקום ונשים לניאוף כו' עד תגרום ניאוף	עקב א' בפי' אחרון.
—	—	באהלו של מקום	והאי דכתי' באהליכם בבינוי הוא	תר א'.
—	מ"ט:	כי משמש כו'	ד' לשונות אי דילמא אלא דהא אי כי יקרא קן צפור לפניך דלמא כי תאמר בלבבך אלא כי פתוח תפתח את ידך לו דהא ויראו כל העדה כי גוע אהרן	אי.

---

[1]) בכ"י רומי רק עד דף ט"ז. [2]) בשם ר"ח ז"ל. [3]) ושם הערוך היה מקצר לשון ר"ח. [4]) בשם רה"ג. [5]) ועיי' פירוש ר"ח ליומ' י"ב. [6]) וכ"ה בשט"מ לב"מ ז': [7]) בה"ג, קס"ג.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
הוריות ב'.	שב מידיעתו כו'	פי' אם ידוע שאילו הודיעו אדם כשהיה אוכל החלב כו' עש"ה.	דע [1].

 וא"כ הערוך העתיק פי' ר"ח לשבועות והוריות שתים עשרה פעמים.

למסכת חולין.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
חולין ו':	אשת חבר	פי' ר"ח הובא בתוס' שם ובתוספו' גיטי' ס"א: ד"ה אשת	ובערוך ע' אשת בסתם [2].

ועוד הזכיר הערוך שם ר"ח לזו מסכתא י"ד פעמים.

עיי' אלל, אוני, בטרי, גם א', חוור, חלק האחרון, כרע ג', כרת, מכנה, מל ח', נבר, סכין [3] ערף, רק ג'.

למסכת נדה.

מסכת ודף	דבור המתחיל	פי' רבינו חננאל ז"ל	פי' הערוך בסתם
נדה כ"א.	דפלי פלויי	פי' ר"ח הובא באו"ז ה' טהרות ק"ש רסי' קל"א	פל ב' ע"ש ומ"ש [4].
— כ"ה.	כרשון	— — בתוספו' שם ובתוס' יומא פ"ח. ד"ה אבא שאול	רשון ע"ש ומ"ש [5].
— מ"ט.	נסטרא	— — בתוספות שם	גסטרי ע"ש ומ"ש [6].

ועוד היה פורש בשמו בפי' לנדה בששה ערכים ואציינם לך בהערה [7].

סוף דבר הכל נשמע שרבינו נתן פי' במסכתות הנ"ל עפ"י חקירתינו דווקנית זו אלף ושלש מאות פעמים בסתם והם הם דברי ר"ח ז"ל רובם ככולם מלה במלה. נוסף לזה בעל הערוך פי' בשמו של ר"ח מאה וששים ושש פעמים (עיי' לעיל צד כ"ח) וא"כ השאיר לנו ברכה בפי' ר"ח ז"ל, עד כמה שידי מגיעות לבדוק ולחקור, אלף וארבע מאות וששים ושש פעמים הלא דבר הוא!

וכבר הודעתיך במבוא (ח"א, IV) כי רבינו בעצמו נתן התנצלות כוללת שלא יחשדוהו ח"ו כי הפירושים הנ"ל גנובים הם על ידו במה שהיה כותב בחרוזיו (שהם כעין הקדמה לספר הערוך) מה ששמעתי וראיתי וסברתי בערך לשטרה כו' כו'. והבו ליה אפרייא לרבינו נתן שהא ג"כ לקח ולקח טוב נתן לנו בשמרו לדורשי תורה פירושי הראשונים ועל ידיהם ערוך השלחן וצפה הצפית. ועל זה השלחן תמצא לחם הפנים לחם שיש לו פנים ושלחן בצפון כי כל חשך טמון לצפוניו ומנורה בדרום והרוצה שיחכים ידרים. וראיתי בערוך דר' נתן מנורת זהב כלה וגלה על ראשה ושבעה נרותיה עליה ואלה המה: נר ראשון אביו הרב רבנא יחיאל ז"ל, נר שני אחיו הרב ר' דניאל ז"ל, נר שלישי רבו רבינו משה הדרשן ז"ל, נר רביעי רבו ר' מצליח ז"ל, נר חמישי רבינו האי גאון ז"ל, נר ששי רבינו גרשם ז"ל ונר שביעי מזוקק שבעתים רבינו חננאל ז"ל. ואם גם נרות אחרים אשר כברקים ירוצצו והאירו תבל יהלו אורם בזו המנורה (כאשר עיני החוקרים תחזינה מישרים במבוא לחלק א' פרק ב') בכל זאת שבעה נרות האלה הם מוצקות למנורה זו וביחוד שלשה נרות האחרונים היו משפיעים תמיד אור נוגה והיו למארות ברקיע התלמודים. ומטעם זה הכינותי את המנורה הטהורה את נרותיה נרות המערכה ואל מול פני מנורת הערוך יאירו שלשת הנרות.

ובמכסת הערכים זאת ערוכה בכל ושמורה יהי חלקי מכל עמלי ששמי יהיה כשם רבי וישתתף שם בן איש ח"י עם שם רבינו נתן וגם אני תפלה:

„כשיזכירוני בזה הספר שפתי לדבב בדגורה
בסתר כנפיו להחסות באהלך עולמים אגורה!"

חנוך יהודה באא"מ מוהר"ר ישראל קאהוט.

נויארק ערב ש"ק לסדר קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך לפ"ק.

---

1) ועיי' בערוך השלם ח"ג, ק"ו, הערה 3. 2) עיי' ק"א שכ"ז: 3) ע"ש ומ"ש בשם או"ז. 4) בח"ו של"א הערה 8. 5) בח"ז ש"ט. 6) בח"ב שכ"ט. הערה 7. 7) גב ג', גם ב', חלק ג', מסס א', סייגא, נר ו'.

השלמת הערוך השלם·

הַשְׁלָמַת הֶעָרוּךְ הַשָּׁלֵם [1]

חלק א׳

*אאלר״ן (מין צירוף אותיות של דניאל ה׳, כ״ה) סנהד׳ כ״ב. ושהש״ר פ׳ כמעט ושמואל אמר ממתום ננקפי אאלרן ע״ש פירש״י ור״ח ז״ל.

* אאפִּיקוֹן (אפיקין) מל״י אמצ׳ *ὀφφίκιον* (מל״ר officium) מינוי שררות (Amt, Beamtung מדרש פנים אחרים על אסתר פ׳ ותמאן המלכה [2]) שהיה כורש באאפיקון של נבוכדנצר, ובילק׳ ובספר מנות הלוי הגי׳ באפיקין פי׳ כורש היה במינוי ובשררות של נ״נ.

* אביך (?) ירו׳ יבמו׳ פ״ז ד״ח סע״א נמנו על אביך אשקלון וטיהרוהו ט״ס וצ״ל על א ו י ר אשקלון כמו שהגיה בק״ע שם.

* אֶבֶן הַמֶּקַח (אבן אשר משם נמכרו העבדים Verkaufsstein ; אבן הַלֶּקַח Kaufsstein ; אבן המכר Licitationstein) ספרא בהר פרק ז׳ ריש פרש׳ ו׳ לא ימכרו ממכרת עבד (ויק׳ כ״ה, מ״ב) שלא יעמידנו ב ס מ ט א ויעמידם על אבן המקח. וגי׳ הילק׳ שלא יעשה ס י מ ט א ויעמידנו על אבן הלקח עיי׳ במסרת התלמוד להרב הח׳ ווייס שלא ידע לפרשו, ולי נראה שעיק׳ הגי׳ סוטמא פי׳ בל״ס ענין היקף וסגירה (Verschluss, Umschliessung) ומנהג היונים ורומיים בעת מכירת העבדים לעשות היקף סגירה וחוג הנקרא *κύκλος* אשר שם העמידו העבדים עומדים להמכר וההיקף הזה נקרא שוק מכירת העבדים ואחרי עיון רב הלוקחים בחרו היפה שבעבדים והעמידום לעיני כל על האבן שהיה נקרא אבן המקח והממכר *πρατὴρ λίθος* [3]) וכן היה המנהג ברומי ובזה מובן הרגל הלשון homo de lapide emtus או de lapide comparare בענין לקיחת עבדים מאבן המקח ובני ישראל נאסרו להעמיד העבדים בסוטמא (בהיקף) ולהעמידם על אבן המקח. והרמב״ם (הלכו׳ עבדים פ״א הל״ה) כתב וז״ל אחד המוכר את עצמו או שמכרוהו בי״ד אינו נמכר בפרהסיא [4]). על אבן המקח ולא בסימטא כדרך שהעבדים נמכרין [5]). ובספרי ואתחנן פ׳ כ״ו נכנס המלך לביתו ונטל בניו ובנותיו והעמידן על אבן המכר באותה שעה ידעו שאין בידו כלום.

* אהי אהי (נ״ל מל״י *ἤ — ἤ* פי׳ או.. או (entweder-oder תנחומ׳ הישן צו סי׳ ד׳ בהוצאת הח׳ רש״ב (ועיי׳ בנדפס צו סי׳ ב׳) (אח׳י אחי) [צ״ל אהי אהי] גזירות כו׳ אילו הייתי עושה הייתי מתחייב מיתה בידי שמים ואם לא הייתי עובד הייתה הורג אותי לפיכך אהי דברך מות אהי קטבך שאול (הושע י״ג, י״ד) לשון א ל נ ס ט י. ור״ל אהי של מקרא דרש בענין אהי של יוני וכאמור בתחלת הע׳.

* אוֹבִיסוֹס, אֶוְוסוֹס (Ephesus) תרג׳ ויון (דה״י א׳ א׳, ה׳) ואוביסוס כ״ה בדפ׳ ווילנ׳ ובירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א סע״ב הגי׳ אווסוס ונראה שהיא היא עיר הנ״ל [6]).

* אֶחָד (מספר יסודי ולנקבה אַחַת ,ein, einer eine, eines ידוע הוא. ובכפלה אחד.. אחד ובל״נ אחת.. אחת פי׳ זה וזה, זו וזו ..sowohl als auch עיי׳ ביצ׳ נ׳: תמורה ב׳. כ״ט: חולי׳ ב׳. שביעית פ״א מ״ג על אחת כמה וכמה (בר״ת עאכ״ו) ברכו׳ ס״א: ס״ג: בת אחת עיי׳ ערכו, ובענין עד לאחת פי׳ כמו עד אחת עיי״ע חב א׳ וש״נ מנחו׳ י״ח. ותוספ׳ שם ובכ״י ש״ס מינכען גרס באמת עד אחת (ועיי׳ ד״ס במקומו) ובכ״י ש״ס ר׳ ב׳ הוגה על אחת ופי׳ כפי׳ ר׳ נסים מאוד כמו ל ח ד א וא״כ על אחת (כבכ״י ש״ס ר׳ ב׳) פי׳ לחדא ועיי׳ יומ׳ י״ט. על חדת.

---

[1]) בעברי עוד הפעם על דפי הערוך השלם והשויתים עם כ״י שלי מצאתי כי כמה וכמה ערכים נשארו בכתובים אשר נשמטו בדפוס ולא היתה שעת הכושר להדפיסם ויש מהערכים אשר עלו במצודתי אחרי תום חלק מחלקי הערוך השלם ואמרתי בלבי עוד חזון למועד וברצות ה׳ דרכי אקבצם כולם ואדפיסם כמלואים בסוף חלק השמיני בקוצר נמרץ וברוך החונן דעת וברוך הנספחות שאוכל לשלם נדרי ולברך על המוגמר. [2]) בהוצאת ר״ש באבער צד 60. [3]) Pollux Onom. III, 78. [4]) אולי הבין סימטא בענין שביל ודרך בני אדם עיי״ע סימטא. [5]) ועיי׳ בכ״י ומגדל עוז שם. [6]) ועיי׳ ערך אלין לס׳ ד״ר יאסטראוו צד 21.

* **איטולים, אטילס, אטלים, איטלים** (אולי מל״י אמ״צ αὐτοτελής אדון ומושל שאינו סר למשמעת אחרים unumschränkter Herrscher) מזמור שו״ט מזמור ט״ז סי׳ י״ב בהוצ׳ רש״ב אמר ליה הקב״ה דוד איטולים אתה עשה ואכול כו׳ וכן שם מזמור י״ח סי׳ ל״ד דוד אטילס ובילק׳ שמואל שם בטעית הצילם ובקצת דפוסי׳ אמילם עיי׳ הערת רש״ב צד פ״א אות רס״ה ובאגור לר״ש גאמע (הו״ל רש״ב בספר עטרת צבי 20) הביא ג״כ שני ציונים הנ״ל ממד׳ תהלי׳ בגי׳ אטלים, איטלים וסיים ונ״ל שאין פי׳ אלו המלות כמו נמכרים באטלים שהוא שוק ע״כ. ולכתחילה אמרתי שהוא הוא הטלים שהביא הערוך שפירושו מל״י ἀτελής פנוי ממלאכה ובדד [1]) אבל הגם הלום ראיתי כי יותר טוב לגזרו לפי דעת פירסט מל״י הרשומ׳ בתחלת הע׳ ובמובן המדובר והמלה היונית הנ״ל נרדפת עם מלה יוני׳ αὐτοκρατωρ עיי׳ דיו קאססיוס נ״ג, כ״ח הובא בפירסט גלאססאריום צד 43.—וה׳ ברילל במ״ע ח״ד 118 פי׳ מל״י ἐθελούσιος מי שיש לו רצון חפשי. ומ״ש ה׳ פירסט (צד 109) הטלים (בב״ר פ״ז) מל״י ἄθλιος unglücklich טעות הוא.

* **אֶלוּפְסִין** (מל״י ἔλλυπος אָבֵל in Trauer, traurig) תנחומ׳ הישן מקץ סי׳ ט״ו הלך וישב לו לביתו אלופסין (פי׳ צעור). זו היא הוספת הסופר ורציתי לומר שכיון לל״י λύπημα צער וכאב לב ורציתי להגיה אלופמין עיי׳ מ״ש רש״ב בתנחומ׳ הערה קכ״א צד ק״א בשמי אבל אחר עיון חזרתי בו ודעתי שהוא ל״י הנ״ל ופי׳ אבל. [2])

* **אלפסנה** (?) תוספת׳ תרומ׳ פ״ז לגין שהניחן בשידה תיבה והאלפסנה כ״ה בכ״י וויען ואולי צ״ל אלכסנה מל״ע الخزنة כעין תיבה לשמור דבר מה Schranke, ובאגור לר״ש גאמע (שם צד 23) גורס אלפסור ובכ״י אירפ׳ פלסגר ע״ש ומ״ש.

* **אוּנְפִּיל** (פי׳ כמו אומפיל מל״ר ampulla צלחת Flasche) תוספת׳ כלי׳ ב״מ פ״ה האונפיל והתמחוי כו׳ ונראה כי אותיות ו נ נשתבשו מן מ׳ וצ״ל אמפיל בענין הנ״ל. ועוד מ׳ ו נ, מתחלפין עיי״ע אמפליא ס״א אנפליא.

* **אִיפּוּט** (נ״ל מל״י κιβώτιον Büchse,) מדרש הגדול ״י פקודי: ת״ר שמיר זה גופו כשעורה ומששת ימי בראשית נברא ואין כל דבר קשה יכול לעמוד לפניו במה משמרין אותו כורכין אותו בסיפוגנין של צמר ומניחין אותו ב א י פ ו ט של אבר מלא סובין של שעורים כו׳ נ״ל מל״י הנ״ל ואות k נשמטה בראש התיבה כדוגמת אטלים, אטליז, אופסים (עיי״ע ח״א רכ״ג) [3]) וכדומה ובסוט׳ מ״ח: ובירו׳ סוט׳ פ״ט דכ״ד: ובשו״ט מזמור ע״ח לי׳ זו המלה עיי״ע שמיר.

* **אפינלטרפוס** (?) במדרש הגדול כ״י בפ׳ יתרו שבת לה׳ אלהיך רשב״ל אומר בנוהג שבעולם מלך בו״ד שהיה לו אפינלטרפוס אומר לעבדיו עשו עמכם יום אחד ועמי ששה ימים אבל הקב״ה אינו כן אלא אומ׳ לישראל בני עשו עמכם ששה ימים ועמי יום אחד. ודע כי בפסיקת׳ רבתי פ׳ כ״ג הגי׳ מלך בשר ודם כשהן כילופים והגיה הח׳ פריעדמאן פלמיטוס ופי׳ ערום עיי״ע בח״ו שמ״ט, ולי נראה שיותר טוב לגזור המלה מל״י ἐπιμελητής כלומ׳ אפיטרופוס עיי״ע פלימטוס (שם, שמ״ח) ואולי שתי גירסאות אפינלטים (= אפימלטים) ואפיטרפוס נתערבו יחד ונשתבשה למלה אחת אפינלטרפוס.

* **אפסיקין** (מל״י ביצאנצי׳ οψίκιον בל״ר obsequium מי הסר למשמעתו של מלך וביחוד מי שמכין צדה לחיל המלך, Gefolge) Quartier-meister תנחומ׳ הישן וישב סי׳ ב׳ למלך שיצא בנו למדינת הים ליקח אשה אחר ימים בא לחזור לבית אביו אמר המלך לאפסיקין שלו (פי׳ לחייל) בואו ונצא לאנפטי של בני כך כשבא יעקב כו׳. פי׳ לחייל הוא הוספת המעתיק עיי׳ מ״ש רש״ב בהערה ד׳ ומ״ש בשמי אבל עתה השבתי המלה להיות כמו שרשמתי בתחלת הערך.

* **אפפססבאות** (?) מדרש הגדול כ״י לסוף שמות פ׳ ואחר באו משה ואהרן: יום שבא משה ואהרן אצל פרעה יום אפפססבאות של מלכים היה והיו כל גדולי מלכות וכל שלטוני מדינות לפניו מביאין אפפססבאות שעליהן ודרון שלהם ופרעה לובש אטכסיסי מלכות ויושב על כסאו כו׳. איתא בגליון פי׳ יום שמבאין דרונות שעליהן ע״כ אבל ודרון שלהם מראה באצבע כי המלה הזרה ענין אחר יש לה ולפע״ד צ״ל אפפסטבאות מל״י ἐπιπίστωσις חיזוק ואישור Nachbestätigung, Beglaubigung וא״כ הענין הוא כך יום החיזוק ואישור וקיום הכתבים של מלכים ושלטונים היה היום כשבאו משה ואהרן אצל פרעה והראו לו כתביהם Credenzien, Beglaubigungs-briefe.

---

1) עיי״ע בח״ג, קנ״ח. וכן גרס הכ״י של מדרש הגדול אשר ת״י בפ׳ בראשי׳ איטלים. 2) עיי׳ מ״ע ברילל ז׳, קל״ז. 3) והודה לי בזה ה׳ באכער (אגדת התנאים ח״א 355).

* **אפשקר** פי' אחד משׁשׁה דייני סדום עיי"ע קלפנדרא ומ"ש ולהלן בהערות ותיקונים.

* **אפותיסים** (או מל"י *ἐπίϑεσις* צדיה ומזימה או מל"י *ὑποϑέσις* Nachstellung Hypothese, Unterstellung, angenommene Meinung) מדרש אלה דברים זוטא [1]) באיש עושה מזימות (תהלי' ל"ז, ז') אפותיסים לא קטלת ובמה קטלת לא גנבת ומאן הוה עמך כד גנבת כו' פי' ענין המלה כמו מזימה אשר באה לבאר כלומ' הדיין עושה מזימות בשאלותיו או י"ל שהוא מל"י השׁנית כלומ' דעה עפ"י תנאי אתה אומר לא קטלת ודיין שאל אותו בתנאי שאתה הרגתו במה קטלתו. [2])

* **איצטביג** (צ"ל **איצטברג** מל"פ استبرك בלשון ערבית استبرق בל"ס אסטברגא מין לבוש משי מפואר אצל פרסיים וערביים Seidenkleid) מדרש אבא גוריון פ"ו [3]) יביאו לבוש מלכות שארגתו לברק לילות בחשך ועוד אחר איצטביג שמו שהביאו לדריוש ממדינת הים [4]) ועוד כלי אחר שהביאו לכורש ירוק שמו ואחד שתרוג שמו שפירא וקורין לו ונחש טוב יכידיני. הרבה שיבושים אלה לית נגר ובר נגר דיפרקינן אבל הנברר כי איצטביג צ"ל איצטברג בענין האמור ובמקום שתרוג צ"ל שרתג והוא בל"פ سرتاق מין לבוש מפואר מאוד ומה שהוסיף לקרות אותו ג"כ שפירא כיון בזה לפע"ד לל"פ سبغور לבוש משי דק מן הדק או אולי הוא מל"י ורו' *σάπφειρος*, sapphirus ופי' ואחד שרתג כאמור וקורין אותו שפירא כלומ' יש לו גוון שפיר (ספיר) ובאשר אבן טובה זאת נקראת בל"פ ياقوت או ياكند לכן אמר ונחש טוב היינו סימן טוב י כ י ד נ י. [5])

* **אצטרוליב** (**אצטרליב**) עיי' תשובי' הגאוני' בהוצ' ה' הרכבי סי' כ"ח וסי' שי"ד בצד 11,148.

* **אַרְגִּיָא** (בל"י *ἀεργία* שביתה וביטול Unthätigkeit, Musse) מדרש פנים אחרות (נוסח ב') על אסתר [6]) אחת לשבעה ימים עושין (ארניא) [צ"ל ארגיא] וקורין אותו שבת פי' מל"י הנ"ל וכן בל"ס ארגס (*ἀεργός*) תואר הפעל בטל.

* **ארזין, ארזון, רזים** עיי"ע וע' מהמורות וש"נ ובתוספת' סנה' פ"ט בכ"י אירפ' ארזן ובנו"ג ארזון ובטור הל' אבלות סי' ת"נ ארזים וכ"ה בר"ש פ"א דמ"ק סי' י"א.

* **ארטון** (?) [צ"ל ארמון] (אפעל מן רמי עיי' בפנים) מדרש אבא גוריון פ"א צד ו' אילין מדאי (?) לא שתו מזגיא ארטון מן גרבא והגיה רש"ב א ל ה ן שתרג' על כי אם או על מלת בלתי והרבה נוסחאות הן וכולן משובשות והיותר נכונה לפע"ד היא כ"י פ' וכ"י א' אצל רש"ב דאילין מדאיי לא שתו מזיקיא ארטון מגרבא ויש להגיה [7]) ארמון ותחת מדאיי צ"ל כותיא כדאי' באסת"ר ופי' השתיה היתה כדת כל אומה ואומה והכותים לא שתו מזיקיא היינו מנאדות כי אם לקחוהו היין מהחביות והטעם כי הנאדות הם מעור בהמה טמאה ועכ"פ מעור נבלה וטמאים הם ומטאים גם היין אשר בתוכם ולא כן כדים של חרס ויען כן הכותים לא שתו מהנאדות של עור בהמה [8]).

* **אורכסיניא** (?) [נ"ל שצ"ל אורכינטא מל"י *ἄρχων, οντος* שר ואדון Oberherr, Befehlshaber) תנחומ' הישן שמות סי' ז' לאחד שרגם איקונין של מלך אורכסיניא (פי' דמותו) אמר המלך טלו אותו וחתכו את ראשו עכשיו עשה לזה כך למחר עושה לי כו', ובילק' שמות בשם התנחו' הגי' איקונין של דוכוס וכ"ה בע' דכוס בשם הילמדנו ועיי' מ"ש רש"ב בהערותיו וש"נ ג"כ הג' אוקינן של אורכיטא ונראה שצ"ל אורכינטא מל"י הנ"ל ואדוני מורי חמי ד"ר בעטטעלהיים ז"ל כתב בגליון התנחומן שלו וז"ל לפי דעתי הוא ארסיקנוס שר צבא של גאללוס ע"כ אבל זה השם נכתב ארסקינס עיי"ע ח"א רצ"ט. על כל פנים של מ ל ך אורכסיניא טעות הוא וההמשך מורה כי אין ענין מלך כי אם שר ואדו הוא „ופי' דמותו" הובא מגליון פנימה לבאר מלת איקונין.

* **ארמים, ארימס** Ormaz, Ormuzd (Ahuramazdâo) בסדור ר' עמרם גאון צד 31 הובא בהלכו' הבדלה לריצ"ג צד ט"ו. בשם ארמס, ארימס, ארמימימס אולי הוא מל"פ הנ"ל שם אליל העליון אצל הפרסיים כידוע ונהגו לחתוך האותיות בלחשים עיי"ע ברירי, ועוד נ"ל כי Armaiti

---

1) בהוצ' רש"ב צד 21. 2) ועיי' מ"ש רש"ב בשמו. 3) אצל ר"ש באבער צד 39 ובבי"מ ליעללינעק ח"א צד 16. 4) ובביס"מ הנ"ל ועוד אחר כ ל י י ר ו ק שמו שהביאו לדריוש. 5) ועוד עיי' בפירושים שונים במ"ע לברילל ח"א 197, וח"ח 151. 6) אצל רש"ב צד 68. 7) כדעת ה' ברילל. 8) עיי' מ"ש רח"ג נאכגעלאססענע שריפטען בחלק העברי צד 152.

היה אצל הפרסיים מלאך החכמה השלמה [1] ולו נאה ויאה ל ה ק ר א בלחש לעזור נגד דעת הטפשות והשכחה עיי"ע פותה ומ"ש.

* **אָרוֹרָא, אָהֲרוֹרִי** (אולי צלם מוקדש לאליל נקבה Aurora) ירו' ברכו' פ"א ד"ד: מיהו מיעבור קומי ארורא [2]) צילמיא א"ל מה איתפליג ליה איקר אלא עבור קומי וסמי עיניה וכ"ה בירו' שקלי' פ"ב דמ"ז. [3]) ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ג: הגי' מטון לאדורי צלמא וכ"ה בירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ג וצ"ל כגי' ירו' ברכו' וירו' שקלי' הנ"ל ואולי הוא מל"ר הנ"ל ופי' וסמי עיניה (עינוי) לשון כינוי הוא כלומ' סמי עינך היינו אל תסתכל בצלם כי אם עבור וסתום עינך וכדאי' בתוספ' שבת פי"ח אין מסתכלין בדיוקנאות משום שנ' אל תפנו אל האלילים ועיי"ע דיוקן ועוד עיי' מ"ש בע' אר האחרון (ח"א, רס"ד:) בגי' רבינו ופי' בע' הנוכחי נ"ל עדיף ותחת Aurora נמצא ג"כ הכתיבה Aëria עיי' קרייצער סימבאליק ב', 488.

חלק ב'

* **בָּאטִי** (שם פרטי) ע"ז ע"ו: הא דמר יהודה ובאטי בר טובי הוו יתבי קמיה דשבור מלכא כו' ע"ש עד א"ל אידכר מה עבדת באורתא ע"ש בפי' רש"י ותוספו' ד"ה אידכר וזה המעשה הובא בפי' בתש' הגאוני' קדמוני' דפ' בערלין (קאססעל) צד מ"א. ד"ה אדכרת ובתש' הגאוני' בהוצ' ה' הרכבי סי' מ"ח (צד 23) ע"ש ועוד עיי' יוחסין השלם צד 121 וסדר הדורו' צד 81 וש"נ ג"כ קידושי' ע': ע"ש.

* **בָּהֲרַג** עיי"ע ברקא בח"ב, ר' כפי ס"א סוסיא בהרג וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י מקץ נשדד ליה אנא סוסיא בהרג ונ"ב פי' נאה ביותר ואולי הוא מל"פ بهرج עשיר והבין עשיר בגוון ועל זה השיב שמואל מי אית לך כאר הזר גונא (במדרש הגדול כאר הזרגונין) חמור בר אלף גוונין. ובע' ברקא הארכתי באופן אחר.

* **בּוּיי** (פי' כמו בועה) כן גרכו בתש' הגאוני' סי' רט"ז [4]) הא בותא כי בויי דאמרינן בריאה כו' ע"ש ועיי"ע בע ד'.

* **בּוֹרְדִימוֹס, בְּרִידִימוֹס** (= **פְּדְרוֹמוֹס** ἱπποδρόμος Hyppodrom, Pferdebahn) ויק"ר פי"ט ישב עליו בפרודומוס ילק' מ"ב פ' כ"ד ר' רמ"ט נטלו והחזיר אותו בכל ערי ישראל בפרדימוס עיי"ע פרודומוס ומ"ש בח"ז תי"ב אבל בכ"י מ' לויק"ר הגי' בורדימוס, ברידימוס והנכון שצ"ל פדרומוס כמו שהגיה הח' פערלעס (מ"ע פראנקעל-גרעץ חכ"א, 139) והוא הוא המלה הנ"ל [5]) וזה מה דאי' בילק' שם כיון שעלה נבוכדנצר להחריב ירושלים עלה וישב לו ב ר י ס י אנטוכיא. ועיי"ע בית ריסא וע' רם ד'-ועוד עיי"ע דמס 2 בח"ג, פ"ו.

* **בֵּי חִיוָאֵי** (שם משפחה) יבמות קכ"א סע"ב מאן איכא בי חיואי מאן איכא בי חיואי ע"ש פירש"י.

* **בֵּי חֲסָא** (שם) מאן איכא בי חסא טבע חסא ע"ש פירש"י ועיי"ע חסא.

* **בֵּי שִׁמְשֵׁי** (כי' כמו בין חשמשות) תעני' כ"ה. גיטי' נ"ב. יומ' פ"ג: וע"ש פירש"י.

* **ביבני** (צ"ל בי בני פי' מרחץ Bad) ירו' שבת ספ"ח די"א ע"ג ההן דמשזג גו ביבני וההן דמשזג אמבטיתה רע לטבעות צ"ל בשתי תיבות בי בני עיי"ע.

* **בֵּית בַּיְיתוֹס** (פי' משפחת Βοηϑός) פסחי' נ"ז. אוי לי מבית בייתוס כו' ומזו המשפחה היה כה"ג אחד בבית שני עיי' בן מתתיהו קדמוני' י"ט, ו', ב' ומ"ש בע' קתרוס (ח"ז, ר"ל.).

* **בית פוגי** (?) כ"י מדרש הגדול משפטים: שלש רגלים הכל לפי רגליו של אדם אין דומה הבא מבית פוגי להבא מבית פרסי.

* **בילמי** (?) [צ"ל צלמי] פסיקת' רבתי פכ"ג לא תענה בנגד ויאמר אלהים נעשה אדם אמר הקב"ה הא ברייתי לך הבריתך בדמותי (ואת חבית) [צ"ל ואתחברת] ודמית (לבילמי) [צ"ל לצלמי] לא תסהיד על חברך כהדו דשקר בן הגיה לנכון ה' פריעדמאן ע"ש בצד ק"ח: כלומ' בראתי לך חברותך דהיינו הנפש ונתחברת עמה ונדמית לצלמי. ובכ"י מדרש הגדול יתרו מצאתי הגי' כז"ל: לא תענה בנגד ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו אמר הקב"ה הא בריתך חברי לא תסהיד סהדו דשקר על חברך.

* **בָּלוֹם** עיי"ע בלם א' וש"נ הגירסאות.

---

[1]) bunda minesne עיי' שפיעגעל הקדמת העתקס לאפיסטא ח"ג צד XI. [2]) כה"ג במהרש"ם ובנו"ג אסדורי. [3]) ונ"ס סגי' יקר .. וסמי עינוי. [4]) צד 102 בסוג' הרכבי. [5]) וכן נשתבשה היפרפוס וצ"ל הפדרומוס עיי"ע בח"ה, רמ"ב ומ"ש.

* בֶּן אֲחִיָּה (שם פרטי) ירו׳ פ״ה דשקלים דמ״ח ע״ד בן אחיה על חולי מעיים על ידי שהכהנים מהלכין יחיפים כו׳ עד באין לידי חולי מעים. ובמדרש הגדול כ״י פקודי הני׳ בן אחיה על חולי מעים שהוא מתעסק ברפואות הכהנים להכין להם בכל יום מיני משקין וסממנין כדי שלא יבואו לידי חולי.

* בֶּן אָפוּן, בֶּן הָאַפּוּן עיי״ע אפנין ומ״ש בח״א, ר״ב.

* בְּנֵי אֵימָה (Söhneder Furcht) נדרי׳ כ׳: בני אימה פי׳ הר״ן לשון יראה שמטיל אימה על אשתו להזקק לה כו׳.

* בְּנֵי אֲנוּסָה נדרי׳ שם פי׳ הר״ן גריעי טפי מבני אימה כו׳ ע״ש.

* בֶּן גּוֹרְנוֹס (שם פרטי) מעשה בבן גורנוס בלוד עיי״ע לד ב׳ (צד י״ח).

* בְּנֵי גְּרוּשַׁת הַלֵּב (נדה שם) פי׳ הר״ן שנגמר בלבו לגרשה.

* בֶּן זַכַּאי עיי״ע אביי צד 7 וש״נ.

* בֶּן חֲמִצָּן (יומ׳ ל״ט.) עיי״ע חמץ ג׳.

* בְּנֵי חֲצוּפָה (נדרי׳ כ׳:) פי׳ הר״ן שמעיזה בניה להיות תובעתו בפה.

* בֶּן יַיִן (ב״מ פ״ג.) עיי״ע בר חמרא.

* בֶּן מִילָה, בֶּן עָרְלָה (Sohn der Beschneidung, Sohn der nicht Beschneidung) בפדר״א פל״א אמר [אברהם] לפניו רבש״ע לאיזה בן לבן הערלה או לבן המילה ר״ל אם ישמעאל שנולד בעת הייתי ערל או יצחק שנולד לי אחר שמלתי את עצמי.

* בְּנֵי מְרִיבָה (Söhne des Haders) נדרי׳ כ׳: בני מריבה פי׳ המיוחס לרש״י בני מריבה שמשמש במריבה ועיי׳ נ״ב פי׳ הר״ן.

* בְּנֵי נִידּוּי (נדרי׳ כ׳:) בני שנואה בני נידוי פי׳ הר״ן שבא עליה כשהוא מנודה ועיי׳ נ״ב במיוחס לרש״י.

* בֶּן נֵץ עיי״ע נץ.

* בְּנֵי עַרְבוּבְיָא (Söhne der Vermischung) פי׳ המיוחס לרש״י שבא על אשה אחת בין הנשים כו׳ ל״א כו׳ ע״ש ובר״ן.

* בְּנֵי פִּילְגִים (נ״ל מל״ר vulgus בל״י πλῆθος (der Pöbel מדרש הגדול כ״י וירא: עד שלא מלתי היו העוברין והשבין באין אצלי משמלתי אינם באים א״ל הקב״ה עד שלא מלת היו בני פלגים באין אצלך משמלת אני ובני פמליא שלי נגלה עליך כו׳ ונ״ב אלמכאלפין. והוא ל״ע المخالف פי׳ כופרים באמונה אבל לי נראה מל״ר הנ״ל פי׳ המון עמי הארץ ובב״ר פמ״ה וילק׳ ר׳ פ״ב הני׳ ערלים ע״ש.

* בְּנֵי שִׁכְרוּת (נדרי׳ שם) פי׳ הר״ן שמתוך שכרותו אינו נותן דעתו על אשתו.

* בְּנֵי שְׂנוּאָה עיי״ע בני נידוי. פי׳ הר״ן ששונאה ומתוך כך נותן דעתו על אשה אחרת.

* בְּנֵי תְמוּרָה (נדרי׳ שם) פי׳ הר״ן שבא על אחת מנשיו וכסבור שהוא צרתה ועיי׳ נ״ב פירוש המיוחס לרש״י.

* בַּעַל כּוֹרְחוֹ, בַּעַל כּוֹרְחָהּ עיי״ע כורח ומ״ש בח״ד, ש״ך.

* בַּעַל עוֹלָם (Herr der Welt) בכ״י מדרש הגדול שמות: שלא יהו באי העולם אומרין מפני שהוא אלוה ובעל עולם עשה דבריו שלא כדין כו׳. ובמדרש הגדול אי׳ נ״ב בעל עולמים.

* בַּעֲלֵי רָתָן כ״ה גי׳ כ״י מדרש הגדול עיי״ע ראתן ומ״ש בהערות ותיקונים שם.

* בִּפְרִיעַ פי׳ מהר עיי״ע פרע במו״ע ומ״ש בח״ו ת״מ.

* בַּר אַהֲבָה נראה שרב אדא נקרא לשם אמו אהבה כי אהבה הוא שם אשה כמו חובה. ובענין רב אדא בר אהבה עיי׳ סד״ה זה הערך.

* בַּר אֶלְיָשִׁיב (שם פרטי) גיטי׳ י״ד רע״א וש״נ הני דבי בר אלישיב כו׳ ע״ש פירש״י. ובענין ר׳ יצחק בן אלישיב עיי׳ סד״ה זה הערך צד 241 בדפו״ו.

* בַּר אֲמוֹרָאָה (Emoräer) כתובו׳ קי״ב. א״ל ההוא בר אמוראה לבר ארעא דישראל ופירש״י אחד מבני האמורי אמר ליהודי תחלת ביאתו לארץ.

* בַּר אַרְמַיְיתָא עיי״ע ארם נ׳.

* בַּר בִּינִיתוּם (שם פרטי) סנהד׳ כ״ה. בר ביניתום אסהידו בי תרי כו׳ ופירש״י אוזיף מלוה.

* **בַּר דַּיַּרְתָּא** עיי"ע דייר ב'.

* **בַּר הֶדְיָא** (שם פרטי) גיטי' ה' סע"ב בר הדיא בעי לאתויי גיטא. וראיתי בהאגור לר"ש גאמע וז"ל בהדייא בעא לאייתא גיטא היה צריך הרב לכותבו ע"כ ורש"ב בעטרת צבי (צד 36) טעה במ"כ לחשוב כי בעל האגור כיון לע' הדיא והאמת שכיון לציון הנ"ל בגיטי', ואמר שרבינו בעל הערוך היה צריך להביאו.

* **בר חמצא** חולי' מ"ט: עיי"ע המצא.

* **בַּר לוּלַיְנִי** עיי"ע לולייני.

* **בר מלאה** (שם פרטי) וזה לשון סדר הדורות צד 360 בדפו"ו ר' שמלאי בר מלאה לא מצאתי ע"כ ואני חני"ה תהלה לאל מצאתי בכ"י מדרש הגדול סוף ויחי דרש ר' שמלאי ב ר מ ל א ה מאי דכתיב הוי המתאוים את יום ה' וגו' משל לתרנגול ועטלף כו' ודע כי בסנהד' צ"ח סע"ב אי' רק דרש ר' שמלאי אבל בכ"י פ' ר' שמלאי בר מלאה ובמנו"ה דפ"ק (אצל ד"ס סנה' שם) סי' ש"ט ר' י ו ס י בר מלאה, ואולי הוא הוא ר' יוסי ממלחייא עיי' סד"ה זה הערך צד 222. — ועוד עיי"ע מלאי ומ"ש בח"ה, קמ"ו:

* **בַּר קַמְצָא** (שם הפרטי) עיי"ע קמץ האחרון ומ"ש בח"ז, קכ"ה:

* **בַּר רְעִילַאי** (שם פרטי) גידל בר רעילאי גיטי' ל"ד. נ"ח: ע"ש פירש"י וסד"ה צד 89.

* **בַּר שִׁבְתַּאי** (שם גוי) גיטי' י"א. וע"ש תוספות וש"נ חולי' ק"ז:

* **בַּר תְּמִינָא** (שם פרטי) ירו' שבת רפ"ו ד"ז רע"ד ר' יוחנן הורי לאילין דבית בון בר תמינא כו'.

* **בְּרָא תוּמָא** (Sohn des Knoblauchs) תעני' כ"ה. ברא דתומא ופיר"י בן השום צלע של שום.

* **בְּרוּרְיָה** (שם הפרטי) ברוריה אשת ר"מ (ובתו של ר"ח בן תרדיון) ברכו' י'. פסחי' ס"ב. ע"ז י"ח. וע"ש פירש"י ד"ה וא"ד עירו' נ"ג: ילק' משלי בסוף. תוספת' לים ב"מ פ"א עיי"ע קלסטרא. ובתוספת' כלים ב"ק פ"ד חולקת על אביה אמר ר"ח כו' ששאל את בנו של ר"ח ב"ת ואמר משיסיענו ממקומו ו ב ת ו אומרת משיפשט את חלוקן כשנאמרו דברים לפני ר"י בן בבא אמר יפה אמרה בתו מבנו.

* **בַּת אִיתְרוּסִי** (פי' בת קידושין) גיטי' מ"ג סע"א בת איתרוסי היא ע"ש פרש"י.

* **בַּת כַּרְנְבוֹ** עיי"ע כרנבו.

* **גוֹזְמִיזִין** (?) כתב האו"ז הל' מיאון סי' תרע"ז ירו' (והוא ירו' יבמו' פי"ג די"ג ע"ג) איזהו לדעתה עברין לה גננא כו' ומלבישין אותה גוזמיזין כו' פי' ר"ח וגם בערוך גוזמיזין בל"י עדיין של זהב כו' עיי"ע גנן (ח"ב, שכ"א:) וש"נ חי' הרשב"א ליבמו' ק"ז: שהביא ג"כ הירוש' הנ"ל אבל המלה הזרה לי' בערוך ולפע"ד צ"ל גוזמירין והוא הוא קוזמירין עיי"ע קזם וע' קוזמריא במו"ע שהביא זה הירוש'.

* **גוֹלִישׁ, אַבָּא גוֹלִישׁ** (שם כומר) במדרש הגדול כ"י שמות פ' ולכהן מדין: א"ר פינחס מעשה בדמסקיא שהיה שם בית צלם אחד והיה לו כומר שמו א ב א ג ו ל י ש והיה משמש לפני הצלם שנים הרבה פעם אחת הגיעו אנינקי [1] של צער לפני הצלם ימים הרבה ולא הואיל כלום כו' כו' ע"ש מעשה יפה זה וכבר העתקתיה כולה במ"ע אנגליש הנקרא "Independent" שנה 1891 מהחודש Oct. 29 ועוד Nov. 5. ואין כאן מקום להאריך.

חלק ג'

* **גִּנְגְּלִין, גִּנְגְּלְיוֹן** (מל"ר cingulum חגורה Gürtel, ועוד כריכה סביב לו (An-Umgehängtes) תוספת' כלי' ב"ב פ"ה ח ג ו ר שבלו צדדיו כו' מפני שהוא כנגלין [2]), ספרא אחרי מות ס"פ י"ב שבים של סיבכה וגינגליון, ספרא מצורע פרש' ב' נינגילון ושם סוף שמיני פרש' י' נתערבו שתי נוסחאות וגנגלים וגנגליון, נגעי' פי"א מי"א שבים של סבכה .'. וגלגלין ופי' הרמב"ם שם הוא אבנט אשר יחגור בו כו' ובילק' שמיני ר' תקמ"ד שבים השבכה והגנגלין, נ"ב חוטין של משי הארוכין.

* **גְּרַפִּית** (עוף המיטהי gryphus, γρύψ, Greif) במדרש רמות כסא של שלמה המלך

---

[1] נ"ב פי' דוחק. [2] כ"ס לנכון בכ"י ארפ' ובנו"נ בט"ס כנגלין.

עפ״י כ״י מינכען [1]) חמור מימין ופיל משמאל ראם מימין וגרפית משמאל כו׳ והיה נותנו לאריה כו׳ ופיל לראם וראם לגרפית וגרפית לאדם כו׳ ראם מצלצל גרפית מלבלב כו׳ גרפית היה אומ׳ ושפטתם בין איש ובין רעהו כו׳.

* **דיברורין** (?) (צ״ל **דיקוריון** δεκουρίων Decurio, Befehlshaber einer Dekurie) ענין שררות אצל הרומיים וביחוד בענין (Hofmarschall: Decurio palatii) במדר׳ אבא גוריון ספ״ו פ׳ עודם מדברים אמרה אסתר דיברורין הוא ובניו איפרכין במדינות שמא ימרדו ואין ספק שצ״ל כמו שהגהתי, ועוד נמצאה המלה במכילת׳ וספרי עיי״ע דיקוריון בח״ג נ״ד. ושם ביארתיו.

* **הוּר** (מל״פ دور تسست השיג בכובד schwer erreichen) ב״מ ק״ז: ולא מטו וגי׳ רבינו בע׳ דר (ח״ג, קל״ד.) אמטו ובפי׳ הגאונים (שם) ולא דוורוה אבל הגי׳ הנכונה בתש׳ הגאונים (הוצ׳ הרכבי) סי׳ ש״ל צד 158 ולא דוורוהו. ושם אי׳ עוד כזה״ל ומדורתא בלש׳ ארמי לשון השג דכד באעי איניש למימר השגתיו אמר דורתיה ואדורתיה כו׳ ע״ש. והוא מל״פ הנ״ל. ועוד עיי״ע פקע ג׳ ומ״ש בהערות ותיקונים לח״ו, ת״א:

* **הְמַר** (מל״ס פי׳ ענין התפלא והשתומם staunen, sich verwundern) תרג׳ לא יבוזו לגנב כי יגנוב (משלי ו׳, ל׳) לא למתדמרו לגנבא דגניב, וכ״ה בפשיטה הסורית, ופירושו אין להתפלא על הגנב כי יגנוב. וכן בבנין אתפעל ג״כ בבן סירא ארמי י״א, כ״ה ולא תתדמר בעבדא דעולא כו׳, שם (י״ב, ט״ו) ובמאמרי תתדמר, ושם (מ״ד, א׳) השם: עבד שמשא למחזא ולמשבחו מאנא דתדמורתא עבדה דמרימא (ועיי׳ הפשיט׳ לדברי׳ ו׳, כ״ב; י״ז, י״ט וזולתו) וכבר עמד על זה רשד״ל באוהב גר צד 105.

* **הִיסְמוֹס** (צ״ל **הי הימוֹס** מל״י δίδυμος פי׳ כפלים doppelt) שו״ט מזמ׳ ג׳ ויהי כבוא דוד מ ח נ י מ ה (ש״ב י״ז, כ״ז) זה דיסמוס כ״ה בכ״י אצל רש״ב צד י״ח ושם הובאו השינויים ובילק׳ הגי׳ ריטמיש וצ״ל דיסמיש וזה צ״ל דידומוס מל״י הנ״ל כדעת ה׳ פירסט (צד 99) וע׳ הזקנים העתיקו ככה תאמים, תומים (בראש׳ כ״ה, כ״ד; ל״ח, כ״ז; שה״ש ד׳, ה׳) ואולי הוא ג״כ העתקת שם המקום מחנים אף אם חסרה העתקה בע׳ זקנים.

* **האסטריות** (מל״ר histrica, histrionia Schauspiele, מיני שחוק בתיאטר Pantomimentänze) ספרי אחרי פי״ג ובחוקותיהם לא תלכו שלא תלכו בנימוסות שלהן בדברים החקוקין להם כגון תיטריות וקרקסאות והאסטריות. ואינו והאסטדיות כמו שהגהתי בע׳ אסטדיה כי אם מל״ר הנ״ל עיי׳ גלאססאר לה׳ פירסט (צד 107) וגי׳ הילק׳ והאיצטבאות וט״ס הוא. אבל סרטיות בתוספת׳ ע״ז רפ״ב צ״ל תרטיאות עיי״ע סרט ומ״ש בח״ו, קל״ו:

* **הֶטַרְטִין** (מל״י ἑταιρισταὶ מנאף Buhler) ספרי בהעלותך פ׳ פ״ו אם כך היו בני הדיינים עושים ק״ו לשאר הטרטין פי׳ לשאר המנאפים ולפי זה ע׳ טרטין (ח״ד, ע״ט.) יש למחוק כי הה״א היא שרשית ושייך לערכי אות ה״א.

* **הֶעְתֵּקָה** (א׳) בלשון עברי החדשה פי׳ תרגום מלשון ללשון Uebersetzung ב׳) קבלה Ueberlieferung) עיי״ע עתק ומ״ש בהערה. ועיי׳ תש׳ הגאוני׳ (הוצ׳ הרכבי) סי׳ ט״ו (צד 6) מהו המתרגם פסוק כצורתו כו׳ כך ראינו כי זה הוא המעתיק פסוק מלשון ללשון כו׳ ועוד עיי׳ בתש׳ שם סי׳ רמ״ח. והוא הוא ענין הסיע (מפעל נסע) עיי׳ מדרש פנים אחרי׳ על אסתר פ׳ ויקראו: קלווסין שנכתבו ה ס י ע ו א ית ן לכל האיגרות בשביל שיפרשו אותה בכל המדינות—בענין קבלה עיי׳ תשוב׳ הגאוני׳ שם סי׳ מ״ז וכן בתש׳ רה״ג בתמים דעים סי׳ קי״ט אי׳ מועתקת פי׳ מקובלת, ושם: וכן העתיקו בקבלה עיי׳ בהערות ותיקונים בהרכבי צד 394.

* **הִפּוֹתִיקִי** (מל״י ὑποθήκη פי׳ משכון Unterpfand) במדרש הגדול כ״י פ׳ יתרו לא אמרתי לזרע יעקב שלכם הוא מהו בקשוני לא עשיתיה הפותיקי אלא נתתי מתן שכרה בצדה. התיבה שגורה מאוד בדרז״ל אבל בגי׳ איפותיקי ולא בה״א עיי״ע בח״א רמ״ח רק ר״ב מוסיף הע׳ הפתק ורמז על אפתק.

* **וַרְדָא, וַרְדָא** (פי׳ צמר אדום rothe Farbe) כ״ה בפי׳ הערוך ע׳ בתולה וכל הפי׳ הועתק מפי׳ רה״ג עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ רנ״ג צד 128 ועיי׳ מ״ש בנרות המערכה (ג׳) ב ה מ פ ת ח לכתובו׳ ע״ב: ועוד עיי״ע ורד בענין פי׳ המלה.

* **וַרְשִׁינָא** (מל״ע ورشان בל״ס ורשנא, ורישנא Waldtaube) סנה׳ ק״ח: אורשנא

---

[1]) עיי׳ מ״ש ס׳ פערלעס במ״ע גרעץ שנה כ״ח, 122 והלאה.

עיי"ע. וב"ה בילק' נח ר' נ"ט ולאיוב ר' תתקי"ז אבל בדפ' שאלוניקי הני' בשני המקומות וורשנא וכצ"ל בכ"י מינכען סנה' הנ"ל במקום ווירשינא וצ"ל וורשינא וכן תחת וורשינא באה"ת (ד"ס סנה' צד 346) צ"ל וורשינא. ועוד בענין אורשינא שהוא כמו Eorosh אצל היונים עיי' קרייצער סימבאליק ח"ג 643 וח"ד 221 ומ"ש הח' גריענעבוים במ"ע דמ"ג חלק ל"א 303 וז"ל חש' הגאוני' שם סי' ס"ו צד 145 ורשאנא טיר אסמה אלורשאן ע"כ פי' צפור ששמו אלורשאן.

* **זַבְּרְקוּנִים, זוּבְרִיקָן** (Schleimflüssiger) במדרש הגדול כ"י ויחי ארור אפם כי עז: ר' חוליא ר' עזריקס בשם ר' יוחנן ריבה בהם זברקונים מעלי חמה הדא דאמרי כל מי שהוא זובריקן מעלה חמה קשה הוא בעל חמה אפי' פסקו לו גדולה מן השמים מורידין אותו מגדולתו. ונ"ב בני אדם שזב ריין מפיהם מרוב כעס ע"כ וא"כ דרש ארור מן ריר ואפם מן אף נזילת מים מהאף. וכל המאמ' אי' באופן אחר בב"ר פצ"ח וז"ל ארור אפם כי עז ר' חוניא ור' עזריה בשם ר' יוחנן ריבה בהן בוהקנין מעלה חמה הדא אמרה על מי שהוא בהקן שהוא בעל חמה ע"כ ועיי"ע בהק ומ"ש.

* **זוּד** (בל"ס החדשה זודא בל"ע ופי' ܙܝܕܐ פי' יתר, חוץ, יותר (noch mehr, ausserdem בע' זור, זוור (ח"ג רע"ט.) הואלתי לבאר המלה השגורה באינ' רש"ג ובשאר ספרי הגאוני' עפ"י גירסת זור, זוור אבל הרבה פעמים אי' ג"כ הני' בדל"ת ד"מ בתש' הגאוני' הוצ' ה' הרכבי סי' ס"ט (צד 34) אבל דזוד מן ר"ל לא קאמר, ושם סי' ע"ח (צד 45) וכ"ש לגבי דזוד לא שמעינן ליה, ססי' פ' (צד 50) ודזוד מן הכין לא ידעיננא, סי' רי"ח (צד 103) אבל בריאתא דזוד מן הני דלאו הני רבנן תנונין כו', סי' רמ"א (צד 118) דהא אשכחנן משנאות (=משניות) בכלים ובדזוד מינה כו', ססי' שפ"ט (צד 206) דזוד מיניה כו' פי' בכ"מ חוץ מזה, אחר וכדומה ועיי' בהערות ה' הרכבי צד 353 ואולי בדל"ת עיק' מהוראה הנ"ל עיי"ע זור וש"נ יותר דוגמאות.

* **זְמוֹרְתָּא** (אולי מל"פ ܣܡܪܐ Ansicht, Meinung) גמרא גמור זמורתא תהא (שבת ק"ו. ועיי"ע גמר ב' וש"נ) רבינו פי' בע' גמר ועוד ע"ש בח"ב, שי"ב. ומ"ש ואולי הכונה היא גמרא גמור פי' אם קבלה היא תקבלה ואם רק סברה בעלמא (מל"פ הנ"ל) [1] אז תהא מע' תהי (תה א') Bedenken tragen בענין יושב ותוהא בדעתו (אבות דר"נ פל"ח בנוכחא א' אצל ה' שעכטער צד 114).

* **זְפוּט** (?) מדרש הגדול כ"י ריש שמות אמרו לו לפרעה שני זפוטים עומדין על פתחך כסבור פרעה שמא ממדינות רחוקות באו כו', ועוד שם: (צד כ"ג:) אימתי נכנסו שני זפוטיים הללו אצלי אני הורג אתכם כו' אולי הוא כת המתחסדים הנקראים Sufis.

* **חָגוּגִין, (חוּגִים) (חוּגְּגִים)** (על שם יוני (Ogyges, Ὠγυγής בע' אגוני הביא רבינו מאיכ"ר (א', י"ז) אגוני דמיא ובנו"ג נגנע עיי"ע ומ"ט בח"ב של"ב: ושם פי' וגם רמזתי על רימ"ז (ב"ט ח"א, נ"ו) שפי' מל"י הנ"ל ועתה מצאתי ראיה לפירושי כי בשו"ט מזמור מ"ב בני' כ"י (אצל רש"ב צד 266) הני' מהו המון חוגג לשון יוני חגוגין של מים כשם שלא היה להם לחגוגין של מים שיעור כך כו' וכ"ה בילק' ר' תשמ"ב ל"י חוגגים של מים (ועיי' רש"י לתהלי' מ"ב, ה') ונכון להגיהו חוגגים על שם יוני הנ"ל וכונת המון חוגג לפי זה היא כמו מים של חגוגין (חגוגים) ogygische Fluth ולשון נופל על לשון הוא ומחוסר ידיעה היו משנים מים של חוגגים לחוגגים של מים. ויפה כיון בפי' המדרש על פי רימ"ז. הח' פירסט (צד 114).

* **חֲסִית** (נ"ל מל"י χάσις פי' כמו χάσμα Kluft, Schlund, Erdschlund, weiter Raum) שמ"ר רפ"ב כשהיה משה רבינו רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסית נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות כו' וגי' המ"כ בגי' דפוסים ראשונים חסוה ופי' לפי הענין הוא שם מקום ובקשתי ולא מצאתי מאמר זה בשום מקום זולתי פה ע"כ ועיי' ג"כ חידושי הרד"ל שנדחק להגיה לחזור וה' לעווי ובריל"ל (מ"ע ה"ה קכ"ו) נבוכים הם בפי' המלה ולי נראה שהוא מל"י הנ"ל ופי' חריץ וביקוע ארץ ומקום רחב ובאמת כפי חקירת ראבינזאהן (פאלעסטינא ח"א, 146) זאת היא תכונת החורב בצד דרומי מערבי שיש שם ביקוע ארץ ומקום רחב מאוד [2]

---

[1] ועיי' מ"ע לבריל ס"ס.

[2] An dem südwestlichen Winkel der Ebene treten die Felsklippen zurück und bilden einen Einbug oder freien Platz, der sich von der Ebene nach Westen hin noch etwas weiter erstrekt u. s. w.

ועוד י"ל כי המלה היא יונית χῶσις פי' דיק וסוללה Wall, Damm.

* **חוֹרַיְנָא** (שם אמורא דא"י) ירו' ב"ב פ"ט ד"ז רע"א ר' חוריינא אחוי דר' שמואל בר סוסרטיי כו' [1].

חלק ד'

* **טויון** (Leseunterscheidungszeichen) בהקדמה לחכמת שלמה למהרש"ל אי' לא הניח דבר גדול וקטן שלא התקין ועוד מה שהוסיף או גרע תיבה או אות והפסיק הדיבורים וחברם יחד ר"ל שמחה הנקודות המפסיקים הנקראים טויון כו' ואולי הוא מל"ע تميز (מ' וי"ו מתחלפין) ענין הפסק הקריאה ונקודות.

* **טחוסמים** (?) (מל"י τείχισμα מבצר Festungswerk) מדרש אלה דברים זוטא סי' כ' (צד 22 בהוצ' רש"ב) מי יובילני עיר מצור (תהל' ק"ח, קי"א) ואין לי עוד מבצרות מ"מ לית מדינה דלית לה נחוססים. ולי' להמלה הבנה וה' ברילל (מ"ע ה', 147) הגיה טחוסמים כאמור, אבל זו המלה נכתבת כמה פעמים בדרז"ל טכסא או טקכא עיי"ע. ואולי הוא מל"ע حصن קבוץ أحصان מבצר ואז יש להגיה אחסנים והוא כל"מ חוסן.

* **כּוֹכְיָא** (נ"ל כעין עכשוב ואולי מל"פ کاکیه קורי עכביש מין שרץ אשר נמצא שם) תוספת' פרה פ"ט (ח') נפל לתוכן עכשוב שיבאו ביכאי צ"ל שיבאי כוכיא ובב"י ו"ו בט"ס מובאי ועיי"ע עכשוב. ובענין שיבאי נ"ל שהוא מל' שיבא פי' בל"פ עץ (עיי"ע שב ג') כלומ' שרץ שנמצא בעץ Holzwurm עיי' זאאלאגיא ללעוויזאהן צד 309.

* **בִּירַיִם** (שם פרטי) אמר ר' בירים משום זקן אחד כו' ר' תנחום ור' בירים משום זקן אחד כו' כה"ג ביוחסין השלם (צד 162) ובסד"ה צד מ"ב. גרס בירים ובנו"ג כב"ק פ"ב רע"א ר' תנחום ור' בריים אמרי משום זקן אחד כו' ובב"י מ' ר' נחום ור' בריים אבל בב"י פ' וה' אי' בירים (עיי' ד"ס במקומו) וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י וישב: ויהי כאשר פתר א"ר נחום א"ר בירים משום זקן אחד עשרים וארבעה פותרי חלומות היו בירושל' וכ"ה בב"י ש"ס פ' אמר ר' נחום א"ר בירים כו' ובנו"ג בברכו' נ"ה: א"ר נחום א"ר בירים.

* **כְּמַלְנִית** (מין חומט בגוונים הרבה χαμαιλέων das Chamäleon, vielfarbige Eidechsenart, chamaeleon) שו"ט מזמ' ע"ח סי' י"א (בהוצ' רש"ב צד קע"ה) ישלח בהם ערוב.. מין חיה הוא ושמה פנתרין [2] וי"א כמלנית שמה כו' (ובקצת כ"י סמלנית) ולי' בילק' ובנדפס ואולי הוספת המעתיק היא להורות כי לפי הפנתרין הוא מלא חברברות וגוונים קורין אותו נ"כ כמלנית שהוא נ"כ מלא גוונים הרבה אבל כמלנית הוא מין שרץ ולא מין חיה אבל גם הרופא המומחה ר"ב מוספיא מכנהו חיה עיי"ע זקיתא ומ"ש בח"ג שט"ז: והלאה.

* **כתרין** עיי"ע פתרין ומ"ש בהשלמת ערך פיתרא.

חלק ה'

* **לִינְיָה** (נ"ל מל"י ורו' λινέα, linea חוט וחרוז של מרגליות (Schnur von Perlen) תנחומ' במדבר סי' כ"ג פקוד כל בכור זכר: משל לאחד פרגמטוט כו' והיה לו ליניה אחת של מרגליות נאות והיה נוטלה ומוציאה במנין ומניחה במנין כו' וע"ש מ"ש רש"ב בענין הנוסחאות המשובשות וסיים והוראת מלת ליניה נעלמה ממני ע"כ אבל הוא מל"י ורו' הנ"ל כאמור [3].

* **מְהַרְקִי, מוֹהֲרִי** (persisch-babylonisches Hochzeitsfest) בע"ז י"א: ודרומאי דבבלאי מאי מוהרנקי כו' ותחת זה גי' רה"ג בתשו' הגאוני' סי' מ"ו (צד 22 הוצ' הרכ') היא: ארמאיי דבאלא הם גוים שבשדות ושבמדברות כאשר תאמר תורבאלא היו להן ימי אד שנוהגין הן בהן יום מוהרי שנותנין חותמות בשידוכי אשה ע"כ ואחר פי' וגי' רה"ג נגרר ר"ח בפי' ע"ז וז"ל: ימי אידיהן דארמאי באלא איזו הן פי' גוים שבשדות ופשיט מהרקי כו' וא"כ עיקר הגי' מהרקי או מוהרי ושניהם ענין אחד להם פי' חותם עיי"ע מהרק ומ"ש ונקרא אד של גוים שבשדות ושבמדברות היינו אד

---

[1]) ומהרז"ו במס"י ובעל סד"ה לא הביאוהו. [2]) עיי"ע בת"ו, סע"ג. [3]) וה' ברילל מ"ע ח"ז, 75 טעה בפירושו.

של איכרים היושבים בבבל היינו פרס כמו שהוכחתי במקום אחר מוהרי או מהרקי על שם שידוכי אשה שנעשים מאושרים ומקויימים בנתינת חותמות על שטרי נשואיהם ובאמת אנשי הכפר נוהגים לשדך עצמם ולישא נשים ביום מיוחד ומסוגל והוא ביום הששי לחודש Chordâd ואד החתונה זה היה נקרא جشن خردادگان [1]) היוצא לנו מזה כי גי' מחורי בירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג וגי' מוהרנקי בע"ז בבלי צ"ל מוהרי ומוהרקי והוא הוא מוהרי מהרקי של גירסאות רה"ג ור"ח ז"ל.

* **מוּזָא** מל"פ موز בל"ע מוּז בל"ס מוזא, סאנסק' môtsha פי' פרי עץ (Pisang, Banana) מלה זו לא נזכרה בתלמוד ובערוך כי אם בתש' הגאוני' סי' מ"ה [2]) וז"ל: תוב שאילו מן קמיה הלין מוזי מאי מברכינן עילוויהו ואמר תנא בתוספתא (כלאי' פ"ג) כל שמוציא עלין מעיקרו עשב הוא נ"מ לברוכי עליה בפה"ע. והלין מוזי מברכינן עילווייהו בורא פרי האדמה כו'. ובהל' גדולו' ברכו' פ"ו (ד"ז:) אי' וז"ל וכל אילן דבאלי לגמרי טרפיה ועציו והדר פארי משרשין דיליה כגון מוזי וכיסאני לישנא דרבנן דמיקרו שאהדנג [3]) כו' הני בפה"א כו' וא"ד מוזי שהכל נהיה בדברו ממא נפשך אי עץ הוא כו' ועיי' מ"ש רש"ב בהערותיו לזו התשוב' (צד י"ד) וש"נ האו"ז ה' סעודה סי' קע"ב. ולפי זה מוזי בתשה"ג הנ"ל ט"ס הוא וצ"ל מוזי וכן מוכח ממעריך ללונזאנו ע' מאום שכתב מאוז (יש לנקד מאו"ז) פרי ידוע הוא בסוריא ובמצרים בערבי מוּז בלע"ז תפוח גן עדן ע"כ ובאמת כן נקרא Musa paradisiaca [4]) וכבר הבאתי המלה בע' מאם בהערה 1 [5]) ועיי' וואללירס ח"ב 1226.

* **מַכְתֵּף** (והוא כמו מכתב Griffel) מדרש הגדול כ"י משפטים במרצע: אין לי אלא מרצע מנין לרבות את המחט ואת המכתף [6]) ת"ל מרצע או יכול שאני מרבה סיל וסירה [7]) ר' אומ' הרי כלל ופרט וכלל מה פרט מפורש שהוא מתכת אף אין לי אלא מן המתכות להוציא את הסיל ואת הסירה ע"כ ובירו' קידוש' פ"א דנ"ט ע"ד הגי' התורה אמרה במרצע והלכה אמרה אפי' בסול אפי' בקוץ כו' ע"ש והמלה הנ"ל לי'.

* **מוקס** (?) באלה דברים זוט' סי' כ"ח (בהוצ' רש"ב צד 27) נעשו בפניהם כמוקסות באש ומתו אולי צ"ל כמוסקות מל"ר musca זבוב ויתוש Mücke [8]).

* **מוֹרְגָּאנָא** (בל"ע مرجان Koralle) במדרש הגדול כ"י פ' תרומה ד"ה עצי שטים: ת"ר עשרה מיני ארזים הן ארז שטה הדס ועץ שמן בראש תדהר ותאשור הכי שבעה כי אתא רב דימי אמ' הוסיפו עליהם אלונים ערמונים אלמוגים ארז ארזא שטה שוניטא [9]) הדס אסא, עץ שמן אפרסמא ברושים בראתא, תדהר שאגא [10]), תאשור שורבינא [11]) אלונים בוטמי ערמונים דלבי אלמוגים מורגאנא, ובר"ה כ"ג. וב"ב פ': וש"נ הגי' אלמוגים כסיתא ועיי"ע בח"ד, רפ"א ובר"ה הנ"ל הוזכרו יחד כסיתא עם מרגנייתא והוא הקבוץ מן מורגאנא שהוא אלמוג של מקרא וכפי' הנכון של רה"ג לכלי' עיי"ע אלמוג ומ"ש ועוד עיי"ע מרגניתא.

* **מרירואר** עיי"ע מריולא וע' עסווס ומ"ש ועוד עיי' מלה פרסית مروارید עשב מר שיש לו חלב.

* **מוֹרְשָׁא** (ענין ראש הבולט וכל דבר הבולט מל"ע مرایش das Hervorragende) ברכו' כ"ד רע"א דמפיק ליה למורשא דכובע ופירש"י שהתפילין ניכרין בבליטתן בקצה הכים והוא כמורשא, ושם: ומפיק למורשהון, ב"ב ג' כע"א למורשא דקרנתא פי' רגמ"ה שבולט מן הכותל הוא. וכ"ה בעירו' ע"ו: ובסוכ' ח'. ע"ש בפירוש ר"ח ז"ל ושם ג"כ הקבוץ מורשאות בקרנותיו. מנחו' צ"ד: מורשא עביד להו פירש"י אצל הראש מכאן ומכאן כו' ע"ש ובפי' רגמ"ה שם אי' לסוף הראשון היה מדביק חתיכה בצק דקה כו', חולי' י"ו רע"ב דמורשא קמא מהליש ומורשא בתרא בוע, שבת ע"ז: אמורשא קמא דכתית ופירש"י עליון של מכה, ושם ק' סע"ב והא מורשא אית לה (לספינה) ופירש"י ראש הספינה הולך ומגביה מן המים כו' ור"ח [12]) פי' מורשא כמו חפירה שיש בקרקעות הים כו' עיי' ג"כ תוספו' שם ק': ד"ה ודילמא,—ורבינו לא פנה מקום מיוחד לזה הערך וגם ר"ב לא הוסיף מאומה. אבל

---

1) עיי' וואללירס ח"א 672; ריכארדזאהן אריענטאליסע ביבליאטעק ח"ג, 183 וכבר הרחבתי דיבורי על זה ועל שאר חגי פרס ומדי בס"ע הצורפית Etudes חלק כ"ג. 2) דפ' ליק דף 18. 3) בל"פ شاهدانج Hanfsame. 4) פפלנ"צ ללעף צד 336. 5) ח"ס ס"ז. 6) כ"ב פי' המכתב והוא קלס חדיד. 7) כ"ב מיני קוליס הן. 8) מע"ב ח', קמ"ז. 9) בל"ע سنط Akazie. 10) עיי"ע שאגה ועי' סנה. 11) עיי"ע. 12) בדף ק"א סע"ב בש"ס ווילנא.

ראה זה מצאתי כי בע' גויל לפירוש אבני דלא משפיין בלומ' אבנים שאין מגורדות שיש להן כמין קרנות בולטות הביא רבינו אגב גררא: היינו מרשא דקרנאתא, ועוד בע' ערם ד' הביא ציון מב"ב מ"ו: אימור קהרמנא שויה ופי' מורשא אפיטרופא והוא עפ"י ר"ח ע"ש בח"ו רע"ב ומ"ש.

* מַשְׁקוֹעִין, מַשְׁוקָעוֹת (פי' ענין שקיעת החמה Sonnenunter-gang) פסיקת' רבתי רפט"ו מכאן שאין מונין ללבנה אא"כ שקעה חמה יוסטי חבריא בשם ר' ברכיא שנא' ויסעו מרעמסס כו' אם ללבנה אתה מונה עד כדון לית בה אלא ארבעה עשר מ ש ו ק ע ו ת מכאן שאין מונין ללבנה אא"כ שקעה חמה, ובפסיקת' דר"כ צד מ"ב הגי' ארבעה עשר משוקעת וצ"ל משוקעות ובילק' ריש מסעי הביא הפסיקת' וגרס ארבע עשר משקועין וכן מצאתי אני הגי' בכ"י מדרש הגדול סדר בא. ובב"ר רפ"ו ובירו' ר"ה ספ"ב דנ"ח: הגי' מטמועין עיי"ע טמא וע' מטמע ומ"ש [1].

* מְתִיסְטִים (בל"י μεθυστής שכור ein Trunkenbold) תנחומ' קדושי' רסי' ב' זה שיכור הוא מתיסטים הוא כה"ג בכ"י ר' ובכ"י רח"ם אצל רש"ב צד 72 הערה י"א אי' מתיסתוים הוא ולי' בילק' ר' תר"ד ובנדפס של תנחומ' סי' ב' ובלי ספק השמיטוהו מחסרון ידיעה והביאו לפי הענין מלה עברית שכור תחתיה אבל עיקר הגי' מיתיסטים מל"י הנ"ל והות הוא μέθυσος אשר על ידה העתיקו ע' זקנים שכור (משלי כ"ו, ט') סובא (שם כ"ג, כ"א) וכן העתיק סומכוס מרוה (שם י"א, כ"ה).

* נהזומאי (?) בהל' גדולות עיי' מה שאכתוב בס"ד בהערות ותיקונים לח"ב, קע"ח:

* נְהַר דִּי־נוּר (נְהַר דִּינוּר, נְהַר דְּנוּר Feuerstrom) דניאל ז', י' נהר די נור נגד ונפק גו' ועפ"י זה דרשו רז"ל [2] חגיג' י"ד. כל יומא ויומא נבראין מ"ה מנהר דינור ואמרי שירה ובטלי. ב"ר רפע"ח מן הן דאית בריין.. א"ל מן נהר דינור כו' ועיי' איכ"ר פ' חסדי ושם אי' מן הדין נהר דנור. ובילק' וישלח ר' קל"ג בשם איכ"ר ושם לנכון נהר דינור. ובשמ"ר פט"ו הגי' המלאכים מתחדשין בכל יום ומקלסין להקב"ה והן חוזרין ל נ ה ר א ש שיצאו ממנו וכו' ועיי"ע רגיון בח"ז רנ"א: בענין ריגיון נהר של אש ושם רציתי להוכיח כי הוא ל"פ ע"ש ועוד י"ל כי הוא הוא ל"י ῥύαξ נהר של אש עיי' Thucid. III,116 [3].

* נוֹךְ (אולי מל"פ نوك גובה של דבר חד Höhe eines spitzen Gegenstandes) ספרא מצורע פרק ג' פרש' ג' ונתן הכהן על תנוך (ויק' יד, יד) יכול על תוך ודאי ת"ל על תנוך יכול על ג ו ב ה ש ל א ו ז ן ת"ל תוך נוך הא כיצד זה גדר האמצעית. ופי' הראב"ד הגדר השני הסמוך לגובה ואיני יודע מאין לו כי נוך לשון גבוה הוא כו' ונראה שמוציא אותו מל"פ הנ"ל.

* נסע (פי' מל"מ ועוד ענינו כמו העתיק über-setzen) עיי"ע העתקה ומ"ש לעיל צד 9.

* נַפְתָּלִי (אמורא דא"י) ירו' תענית רפ"ד דס"ז סע"ב ר' נפתלי.. אתא שאל לר' מנא כו' וכ"ה בירו' מגילה פ"ד דע"ה סע"ב ועיי' סד"ה צד 290.

חלק ו'

* סמטא, סימטא צ"ל סוּטְמָא פי' מל"ס סוטמא עיי"ע אבן המקח ומ"ש לעיל צד א'.

* סמסם (?) בכ"י מדרש הגדול בראשית: בשעה שרואה אדם מסמסם בעינו כו' נראה שטעות הוא כי בב"ר פכ"ב הגי' משמש וכן הביאו רבינו בע' תל ג' וצ"ל גם במדרש הגדול משמש ואולי היה כתוב ממסמם ומזה נשתבש ע"י הסופר [4].

* סַנְדִּין כ"ה הגי' הנכונה במדרש הגדול עיי"ע סדינין ובהערות ותיקונים לח"ו, כ"ו.

* סיסמא (?) במדרש הגדול כ"י שמות: וגם הנה יוצא לקראתך ר' פינחס בשם ר' ראובן דאית מימיך אדם יוצא מן הצפון ואחד מן הדרום ומזדווגין זה לזה אלולי שעשו סיסמא [5] ביניהן כך משה במדין ואהרן במצרים ושניהם יוצאין בשעה אחת ומזדווגין זה לזה אלולי שסיימן הדבר.

---

[1]) ופי' בענין מנין לפי שקיעת החמה עיי' בשבלי הלקט סי' קס"ח בהוצאת רש"ב צד 134. [2]) ועיי' ג"כ בענין נהר אש בספר חנוך י"ד, י"ט ועיי' אפוקליפס' ד', ה'. [3]) ποταμὸς τοῦ πυρὸς ῥύαξ. [4]) ובענין סימסי של ג' מדרש הגדול עיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"א ק"ג. [5]) כ"ב לשון סימן.

ואולי הוא מל״י אמצ׳ σημεῖον=σημάδη עיי׳ מייריסיאוס 496 ובשמ״ר פ״ה ותנחו׳ שמות סי׳ כ״ה וילק׳ איוב ר׳ תתקכ״א אי׳ בני׳ משונה.

* **סוספתא** עיי׳ מ״ש בהערות ותיקוני׳ לח״ו, ק״ו:

* **סְפַל** (נ״ל כמו ספן מל״ע ﺳﻔﻦ חתך הדג לחתיכות den Fisch zerstückeln ועיי׳ בפנים) במדרש הגדול כ״י ליתרו ד״ה על כן ברך א״ר פ י נ ח ס מעשה בתופר אחד [1] ברומי שהיה מכבד ימים טובים ושבתות פעם אחת הלך ליקח לו דג ערב יוה״כ שחל להיות בשבת ולא הוה תמן אלא חד נון והוה טליא (דאפירכא) [צ״ל דאיפרכא] קאים תמן והוה דין מוסיף ודין מוסיף עד דעבד יהודאי לטרתא דנונא בדינר ונסביה א״ל (אפירכא) [איפרכא] לעבדיה למה לא איתית לן נון א״ל לא הוה תמן אלא חד נון והוה חד יהודאי קאים תמן והוה הוא מוסיף ואנא מוסיף עד דעבד יהודאי לטרתא בדינר ונסביה בעי את למיכל ליטרתא דנונא בדינר א״ל לא אמר ליה ואת חכים ליה א״ל אין זיל צוח ליה דסימא [2] אית ליה והיא למלכא אזל צוח ליה א״ל מה את אמר ליה יהודאי א״ל ומהיא אומנותך א״ל חייט אנא א״ל וכמה את לעי (sic) ביומא [3] א״ל בעסרא פורין ביומא אכיל ליטרתא דנונא בדינר א״ל מרי הב לי רשו דנשתעי קומך א״ל אשתעי א״ל מרי חד יום אית לן בשתא והוא חביב עלן סיגון לחדא מכל יומי שתא ואנן חייבין מוקרא יתיה א״ל ומאהיא (sic) חביבותיה א״ל כל מה דאנן חטיין ביומי שתא הוא אתי ומכפר על חובינן אמר הואיל והביא ראיה לדבריו יפטר בשלום מה פרע לו הקב״ה מן מחר ס פ ל י ה אשכח ביה חדא מרגלית אטימיטון [4] ממנה היה ניזון וממנה היה מתפרנס כל ימיו ע״כ, והובא זה המעשה בכמה שינויים בפסיק׳ רבתי פכ״ג ובב״ר פי״א (ועיי׳ ג״ב שבת קי״ט.). ומה שנוגע מלת ספליה ענינו חתכו הדג ולי׳ בפסיק׳ ובב״ר אי׳ הלך ו ק ר ע אותו (הדג). ובגליון כ״י מדרש הגדול אי׳ ספליה פי׳ פלוס אלחות =ﻓﻠﻮﺱ ﺍﻟﺤﻮﺕ כלומ׳ קשקשת הדג Schuppen des Fisches ואי״ב בעל ההערה הבין ספליה כמו פלסיה כלומ׳ העביר קשקשת הדג ולפע״ד הוא מל״ע הרשומ׳ בתחלת הערך פי׳ חותך הדג לחתיכות. ואולי יש לקיים הגי׳ פלסיה כלומר להגיה ספליה שצ״ל פלסיה ובמובן פלסיה לסלא (ב״ק י״ט:) [5].

* **סִפְסֵף** (נ״ל מל״ע ﺷﻔﺸﻒ ענין דליקה וחריכה (durch Hitze ausdörren, anbrennen בע׳ ספסף הבאתי דוגמאות בענין סיפספה באור, מספספין אותה באור כו׳ והגהתי בכ״מ שצ״ל סיכסך, מסכסכין וכגי׳ רבינו בע׳ ככסך וכגי׳ תוספת׳ ב״ק פ״ו, אבל אולי אין צריכנו לשבש הנוסחאות כי ספסף יש לו הוראה דומה לענין סכסך ומל״ע הנ״ל וכן מצאתי עתה סיוע ממדרש הגדול כ״י סדר משפטים וז״ל כי תצא אש יכול אין לי אלא דבר שראוי לדלוק מנין סיפספה נרות סיפספה מציבות של שיש ומצבת של פשתן ואבנים שמתוקנות לו לכבשונות ת״ל שדה.

* **סוּרִיסְטוֹן** (מל״י συριστὶ פי׳ בל״ס וארמית (syrisch, aramäisch בע׳ סרס ב׳ הבאתי המלה סוריסטין כפי גי׳ ק״ע (בירו׳ נדרי׳ ספ״י) ובראשוני׳ אי׳ כמו כן. ועתה מצאתי דוגמא אחרת בלקוטים שהו״ל הרב החי רש״ב במד׳ אחר על פ׳ דברי׳ עפ״י כ״י וז״ל שם צד 10 ונעתרות נשיקות שונא (משלי כ״ז, ו׳) ששפך להם בלעם ברכות כעותר סוריסטון שהיה שונא ונ״ל שתיבת סוריסטון באה מגליון פנימה להורות על ענין כעותר וצ״ל בעותרא פי׳ בל״ס וארמי׳ היינו עושר כלומ׳ ששפך ברכות בעשירות ובמלוא יד וכן הסכים לפירושי הרב החי רש״ב. ובגלאססאר לה׳ פירסט צד 152 יש פי׳ אחר וטעה בו וגם לא העתיק מלת כעותר ועושה עצמו כאינו יודע.

* **עוּדְנִיתָא** (בל״ס אדניתא Hanf) אולי עורניתא בירו׳ שבת פ״א הל״א לפי׳ ולא בפתילת האידן (שבת כ׳:) עיי״ע אידן צ״ל עודניתא ומל״ס הנ״ל [6].

* **עֲזָרִיקָם** (שם פרטי) עיי׳ מדרש הגדול ע׳ זברקונים בהשלמת הערוך השלם. ונראה כי הוא לשון קלילה של עזריה.

* **עָמַר** (נ״ל מל״ע ﻋﻄﺮ מתבייש ומצטער sich (schämen, verdriesslich sein מדרש

---

[1]) בפסיק׳ רבתי פכ״ג בחסיד אחד בב״ר פי״א א״ר ת נ ח ו מ א עובדא הוה ברומי כו׳ והוה תמן חד חייט. [2]) כ״ב בכת״י מל״ע כנז וחרבה בדרז״ל עיי״ע סם ג׳ בח״ו ס״ז. [3]) כ״ב תעתגל פי׳ בל״ע ﺗﺸﺘﻐﻞ כלומ׳ וכמה היית עסוק היום beschäftigt sein. [4]) עיי״ע בח״א, ס״ג. [5]) עיי״ע פלס ג׳ בח״ו, שכ״ד. עיי״ש ומ״ש. [6]) עיי׳ מ״ש ה׳ ברילל מ״ע ה׳ 115. ולעף בפפלנ״ג לא מצא ידיו ורגליו בפי׳ זו הפלה.

הגדול תולדות והיה אחיה השילוני מתעטר ואומר משה משח לאהרן ושמח בו שמואל משח לדוד ושמח בו צדוק משח לשלמה ושמח בו אני אחד שמשחתי חטא והחטיא את ישראל. כו׳ ונ״ב מצטער. וכיון לנכון ומל״ע הנ״ל ולפנינו בילק׳ מלכי׳ ר׳ ר״ב וסנה׳ ק״ב לי׳.

* **עוֹלִימְתָּא** לפי גי׳ האגור לר״ש גאמא בירו׳ נדרי׳ רפ״ד דל״ח ע״ד עיי׳ מ״ש בהערות ותיקוני׳ לח״ז, ע״ח:

* **עִילָּה** (פי׳ סבה ראשונה מל״ע عِلّة die erste Ursache, der Urgrund) בע׳ על ג׳ כבר רמזתי על זה המובן אבל בענין פילסופי פי׳ סבה הראשונה מצאתי ראיה ממדרש הגדול כ״י לבראשי׳ וז״ל מפני מה פתח הכתוב במעשה בראשית בבי [1] לומר לך כשם שאין לפני בי אלא אל״ף כך אין לפני העולם אלא יחידו של עולם בלבד שכל הברואים זה עילת זה וזה מפני זה והכל חוזר לעילה אחת והיא אמתו של הקב״ה כו׳ [2].

* **עִילִיתָא** (בל״ס וארמי חדר עליון Söller) עיי״ע על א׳ ומ״ש צד ר״ב:

* **עִיר** (פי׳ מל״מ ובדרז״ל עיר כמו בל״ר urbs פי׳ רומי die Stadt, Rom) מעיל׳ י״ז. שאל ר׳ מתיא בן חרש את רשב״י בעיר עיי׳ סנהד׳ ל״ב: אחר רב מתיא לרומי. מעיל׳ שם והיינו דאמ׳ ר׳ יוסי אני ראיתיה בעיר ובסוכ׳ ה׳. אני ראיתיו ברומי, יומ׳ נ״ז. אני ראיתיה ברומי. תרג׳ מעיר (במד׳ כ״ד, י״ט) דמשתייר מן קוסטנטיני רבתא ופי׳ קונסטנטינופול הוא כרומי das zweite Rom. ועוד עיי״ע ישב ומ״ש בח״ד קס״ז:

* **עִיסָרֵי פָאדָר, עסרי פאדר** (נ״ל בתיבה אחת עסרפאדר והוא חג הפרסיים קדוש לאליל اسپندار، اسپندارمذ ,Espadar[3]) ע״ז י״א: ודרומאי דבבלאי (?) מאי מוהרנקי כו׳ ועשר באדר ורש״י הגיה עשרה באדר ובכ״י ש״ס מינכען אי׳ אסר באדר אבל בתש׳ הגאונים סי׳ מ״ו גי׳ רה״ג עיסרי פאדר (ובפי׳ ר״ח בקובץ כ״י אנג׳ עסרי פאדר) [4]. ופי׳ רה״ג עיסרי פאדר יום שמעשרי׳ מעשרות לשומרים את בגדיהם כי יוצאין היו אלה ארמאי דבלא [5] לשקוד על דרכים ולשדוד ומושיבין מקצתן על כליהם לשמרן וכשבאין בביתם נותנין מעשר לשומרים ועושין יו״ט ע״ב. רה״ג כיון לפע״ד על פאדר בל׳ צענד pâtar (בל״פ החדשה پاس) שומר ועסרי פי׳ כמו מעשר, אבל לי נראה כי שתי תיבות צ״ל בתיבה אחת כאמור ולזו האליל היה מוקדש החודש הנקרא על שמה Cpandârmat ובחמישי בו היו עושים בבבל היינו בפרס חג ובו היו נוטעים צמחים ונושאים נשים והבתולות בחרו להן אנשים (עיי׳ ג״ב זכר דברים אצל אנשי ירושלים תענית כ״ו: ל״א. וסוף תעני׳ ירוש׳) ועוד לבשו בגדים חדשים—ועל כל זה הארכתי במאמרי מיוחד הנ״ל במע״צ Etudes בח׳ כ״ג עש״ה.

* **עַרְעוּרָא ?** גי׳ הגאוני׳ ארורה וערעורה ופי׳ מדעם מן נבלה או מן מאי דהאי סימן לטרפה עיי׳ תשה״ג סי׳ רכ״ט צד 107 בהוצא׳ הרכבי אבל ט״ס הוא ועיי׳ בענין גי׳ שונות בע׳ עד ב׳ ומ״ש בח״ו, קס״ט.

* **פדה (?)** ירו׳ שבת פ״א ד״ג: קמקמה מתעביד חו רב פדה חד אפר מתעביד שר. המאמר הוא מלא שיבושים. ר״ב בע׳ קמקם הביא חצי ראשון וז״ל קמקמא מתעבד חו ע״כ והמפרש הגיה רב פדה אמר ותיבות אחרות לא פי׳ על בורין ולי נראה כי במקום רב פדה צ״ל ערפדה ובמקום חד אפר צ״ל חרפתא ודע כי תרג׳ ירוש׳ א׳ עטלף ערפדה ות״י ב׳ חרפתא וא״כ הענין ערפדה [נ״א חרפתא] מיתעביד שד והוא ממש כבבלי ב״ק ט״ז סע״א ערפד כו׳ נעשה חוה כו׳ נעשה שד. וה׳ לעווי בהוספות לח״א טעה.

* **פִּיטְקְרֵי (?)** (אולי צ״ל פירטקי מהרכבת שתי מלות יוניות πυρ-θήκη וא״ב πυροθήκη כלי אש כמו דוד Kessel) כ״י מדרש הגדול בראשי׳ גדול עוני מנשוא אבא שאול אומר עבדו ליה (למנשה) פיטקרי דדמי לתורא ואותבוה גויה ואסיקן נורא תותיה אמר איקרי לכולהו ע״ז והדר איקרייה לקודשא בריך הוא אי מגיב לי [6] מוטב ואם לאו הא כל אפיא שוון א״ל הקב״ה מה נעשה לו לערום זה אתא גבריאל ועל ביה בגו פיטקרי ועטש תורה ונפק מנחיריה עד דאותביה גבריאל באתכטקיה. מקור זה המדר׳ הוא פסיקת׳ דר״כ צד קס״ב. ע״ש בכמה שינויים ועיי״ע מלאות

---

[1]) ב״ת בל׳ ערבי נקרא בי. [2]) ועיי״ע סיבה בח״ו, ז׳. ובהערה 1 והא״ל בל׳ עברי החדשה. [3]) ובלעגנד (ראה שפיגעל העתקת אפיסטא ח״ג X) נקראת אליל נקבה זו Cpeñta armaiti [4]) ובש״ס ווילנא בטעות עשרי באדר. [5]) כ״ה גירסתו הנכונה במקום דרומאי דבבלאי של ש״ס. [6]) פי׳ אם הסיב לי ונענה לי.

(ח״ה, קמ״ז:). ונ״ל שצ״ל פירטקי כאמור.

* **פְּלָגִים** עיי״ע בני פילגים בהשלמת הערוך השלם וש״נ מדרש הגדול.

* **פולמוס** (?) [צ״ל פולמים] (מין דג עיי״ע פלמוד ח״ו, שמ״ח) תוספת׳ חולי׳ ספ״ג (ד׳) הקוליים והפולמוס כספתיאס כה״ג בכ״י אירפורט ובנו״נ פולמי׳ והיינו פולמים ועיי׳ בשינויים בע׳ הנ״ל ובע׳ כספתיאס.

* **פְּלוּמַקִּיָא** (מל״י ורו׳ אמצ׳ plumacium πλουμάκιον פי׳ מצע Decke) מד׳ שו״ט מזמור ג׳ משכב אלו פלומקייא [1]) מצעות ספות אלו חביות של יין כו׳.

* **פנסטה** עיי״ע פנטסיא ומ״ש.

* **פיסי** פי׳ כמו פצי עיי״ע פין ומ״ש בהערות ותיקונים לח״ו, שצ״ב. וש״נ מדרש הגדול.

* **פִּיפְסוֹן** (פי׳ כמו אפופסין עיי״ע) כ״י מדרש הגדול משפטים ואל אצילי בני ישראל ר״י הנשיא אומר נדב ואביהוא נטלו פיפסון שלהם מהר סיני כו׳ וט״ס הוא והאל״ף בראש חסר, ובמדרש הגדול בעצמו נשנה כמה פעמים באלף בראש עיי׳ בהערות ותיקונים לע׳ אפופסין.

* **פִּקָּק** (Knoten) עיי״ע פק והשם פקק פי׳ קשר כדאי׳ בב״ק פ״א סע״א בנפנים מן הפקק ולמעלה ופירש״י קשר ונראה שנגזרתו מל״פ הישנה pikha בהוצואריש pikhak פי׳ קשר Knoten ומזה בעל פיקה מי שיש קשרים ברגליו אבל עיי״ע בעל פיקה וע׳ כסת ב׳. והפעל בקק (עיי״ע פק א׳) פי׳ סתם כאלו נעשה קמטים קמטים knotig, ver-stopft sein.

* **פּוּר, פּוּרָה** [2]) (מל״מ פי׳ גורל Loos; פורים Loosfest) פסיקתא דזכר (כ״ב.) [3]) ארבעה שמות נקראו לגורל חלש פור גורל חבל עיי״ע חלש ד׳. שבת קמ״ט: מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא דכתי׳ (ישעי׳ י״ד, י״ב) חולש על גוים. ושם: שהיה מטיל פור על גדולי המלכות כו׳. ילקו׳ מטות ר׳ תשפ״ה בשם ילמדנו לא באו אלא פורין שהטילו עליהן כו׳. מגיל׳ י״ג: כיון שנפל פור באדר שמח. ברכו׳ ט״ז: ר״א בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתשכון בפורינו אהבה ואחוה ושלום ובכ״י ש״ס מינכען שתשכון בפוריינו וכ״ה בירו׳ ברכו׳ פ״ד ד״ז ע״ד (בצלותיה דר׳ יוחנן). ופירש״י בברכו׳ בפורינו בגורלינו [4]). והקבוץ פורים יום וחג הידוע, מגיל׳ ז׳: סעודת פורים, י׳: לאות עולם לא יכרת אילו ימי פורים, ע״ז י״ז: מעות של פורים, תוספת׳ מגיל׳ רפ״א מגבית פורים לפורים כו׳, עיי״ע מגביתא, וש״נ ירו׳ מגיל׳ פ״א ד״ע: מגילת תענית פי״ב ימי פוריא אינון דלא למספד, פסחי׳ ס״ח: מעצרתא ופוריא. ירו׳ ב״מ ספ״ה ד״י ע״ג עיי״ע פוריא (ח״ו תכ״ד ומ״ש). ובתרג׳ אסתר ט׳, כ״ה, ל׳ ובתרג׳ שני ט׳, כ״ו על שם פורתא ועקתא דארע יתהון עיי״ע פורתא ב׳ — ובענין גזרת המלה מל״פ ܦܘܪܐ, ܒܗܪܐ, ܒܗܪ ... פי׳ חלק ומזה בהשאילה גורל עיי׳ תיזוירוס לגיזיניאוס ע׳ פור [5]) ובן מתתיהו (קדמוניות י״א, ו׳, ג׳) מכנה פורים בשם Φρουραία וע׳ זקנים העתיקו Φρουραὶ [6]) ובענין מנהג בבבל ובעילם בימי הפורים עיי׳ מ״ש רבינו בע׳ שור ומ״ש בח״ח, מ״ב:

* **פּוּרָה** (נ״ל מל״י ורו׳ πήρα, pera שק קטן וצקלון kleiner Sack, Ranzen) ירו׳ ב״ק ספ״ב ד״ג. חד בר נש אפיק פלטירה בפורה כו׳ פי׳ הוציא כלי תבשיל בשק קטן ועבר בו חמור ושברו כו׳ עיי״ע פלטירה (ח״ו, שמ״ד), ושם אי׳ פי׳ אחר מל״י ὁ πόρος מבוא וחוץ וזה הפי׳ בע׳ הנוכחי נראה לי יותר וע׳ הזקנים העתיקו צקלון (מ״ב ד׳, מ״ב) ע״י πήρα וכן העתיק סומכוס כלי (ש״א י״ז, מ׳) ומזה נ״ל פורתא בירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה סע״א עיי״ע פורתא.

* **פּוּרְיָא, פּוּרִין** (פי׳ כמו אפוריא מל״י

---

1) כ״ה נכון בכ״י וו׳ ובאחר כ״י אצל רש״ב צד י״ח הערה ל״ה פלוקמיא וט״ס הוא ובנדפס השמיטו המלה זרה והניחו אלו כרים וכסתות ובילק׳ שמואל ר׳ קכ״א אלו פולסיקא וצ״ל פלומיקא. 2) אחר ע׳ פקתא נשמט בערוך השלם דף שלם בדפוס וצ״ל כמו שאי׳ כאן. 3) והובא בילק׳ בשלח ר׳ קס״א. 4) ולי נראה מל׳ פורין עיי״ע ח״ו, תכ״ה, ועיי׳ ג״כ שבת קכ״א: אייתו לכו פורייתא ופירש״י מטות לישב עליהן. 5) וזו המלה עוד נמצאת בתלמוד ובמדרש עיי״ע בהרק ומ״ש בח״ב, כ״ה. 6) והעורר לבית ישראל הנכלי די לאגארד בהבל יפלה כיו בעלילותיו שהיהודים לקחו הנה מחג הפרסיים Furdigan וגם זייף מוהרין בע״ז י״א: ועיקר הגי׳ מהרוז או מוהרוז כגי׳ רס״ג ור״ח ז״ל שצ״ל פוהרין והוא הוא פורין וכבר הראיתי שגיונותיו שעולות לגדון במ״א (מ״ע צורפית Etudes הכ״ג).

ὀπώρα כל מיני פירות הנשמרין בקליפה רכה (Baum—Sommerfrüchte ירו׳ תענית פ״ג דס״ו רע״ד והיה כל עמא אמרין איתון חמון פורין דשמש. פי׳ בואו וראו פרי העץ המבושלין ע״י זיהרא דשמשא. ריש רות רבה נפל שעריהון דפוריא. ב״ר פע״א עינוהי דפוריא כו׳ עיי״ע אפריא בח״א, רל״ט.

* **פרוסקתא** (?) מדרש הגדול וירא דרש ראבא מאי דכתי׳ חתר בחשך כו׳ ואתו בליליא התם ארוח ריחא דאפרכמא ככלבא ואדרו פרוסקתיה כו׳ ונ״ב בוזין אוצרותיו ע״ב וזה רק לפי הענין וגזרת המלה נעלם ממני ובסנה׳ ק״ט. וב״ר פכ״ז וילק׳ איוב ר׳ תתק״ט הגי׳ משותה ועוד עיי׳ מעין גנים הוציאו לאור רש״ב צד 78.

* **פרקבטילין** (?) מדרש הגדול שמות לפ׳ למה משה ואהרן תפריעו: באותה שעה אמר לשומרים ולפרקבטילין אימתי נכנסו שני זפוטיים [1] הללו אצלי אני הורג אתכם והיה משה ואהרן נכנסין ויוצאין ואינן רואין אותן וצוה פרעה והרג את כל השומרין ע״כ ונ״ב פרקבטילין הרצים ע״כ ולי נראה שהמלה נשתבשה מן פלקטירין מל״י φυλακτήρ פי׳ שומר וכמו שסיים והרג את כל השומרין.

* **פוּרְתָא** (נ״ל כמו פורה הנ״ל מל״י ירו׳ הנ״ל שק וכיס) ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה סע״א אתת ענתא דצלותא ושרתון ויהבון לר׳ חזקיה קטר פורתיה לפורתיה פי׳ ר׳ יעקב בר אחא היה בידו מעות צרור בכיסו והתיר כיס שלו וקשרו לכיסו של ר״ח דס״ל לר׳ יעקב דאף אם הם צרורין אסור להתפלל עיי׳ בא״צ למהרז״ף אבל מ״ש פורתיה לפורתיה אחת לאחת אין נ״ל שאין ענינו עם מלת פורתא פי׳ מעט עיי״ע פרת ד׳.

* **פוּרְתָא** (נ״ל מל״פ فَتّ אסון וצוקה Unglück, Bedrückung) פוריא על שום פורתא ועקתא כו׳ עיי״ע פור וה׳ לעווי טעה בזה ובע׳ הקודם לזה.

* **פְּרִיתְקָה** (מל״ר porticus ובל״ר אמצ׳ por- tica Gallerie, Säulengang) מדרש הגדול לפ׳ ויאמר משה אל האלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה אצל מי שנקרא התנין הגדול.. היאך אני יכול ליכנס למקום ליסטים ולמקום הורגי נפשות שכך אמר ד׳ מאות פתחים יש לו לפלטין של פרעה ועל כל פתח ופתח מאה גדודים מאה הפרתקים [2] וכל הפרתקה והפרתקה מאה אלפים גבורים שולפי חרב וזאבים ודובים ואריות מקיפין אותן היאך אני יכול לו כו׳.

* **פּוּתָא** (Krapp, Färberröthe) שבת ס״ו: נפל פותא בבירא כ״ה לנכון בני׳ רש״י ועיי״ע פאה ג׳ ומ״ש בח״ו, רפ״ו: ועיי״ע כרם ומ״ש בח״ד, של״ד: [3].

* **פּוּתָה** (שר של שכחה) בסדור של רע״ג צד ל״א אשבעית עלך פותה שר שכחה שתסיר לב טיפש ממנו כו׳ וכ״ה בשם רע״ג בה׳ הבדלה לריצ״ג צד ט״ו. ובעלי הקבלה הגיהו פורה ברמזו על ישעי׳ ס״ג, ג׳ והנכון שהוא שם שד פרסי שנקרא Buîti וז״ל הווענדידאד י״ט. ד׳. ז׳ Buîti daêvô ithyêjô marshaonem פי׳ השד בויתי (=פותה) המוליך שלל בני האדם וכן נקרא But בהוצואריש ועוד שדי בית הקברות נקראו בסאנסק׳ Bhuta [4].

* **פִּתְרִין** (פי׳ כמו פתרא, פוטירין מל״י ποτήρων כוס Becher) במדרש פנים אחרי׳ לאסתר פ׳ ויבא המלך [5] נתנה אסתר כתרין שלה אצל כתרין של המן שאמרה אסתר כו׳ והיה הכוס מזוג למלך כו׳ ע״ש כל הענין ומלת כתרין ט״ס היא וצ״ל פתרין מל״י הנ״ל.

חלק ז׳

* **קִינְקְלְטוֹן** (Gitterwerk) הוא מל״ר cancel- latum וכן בל״י האמצ׳ κάγκελλοι ומזה κάγγελα, κάγγελοι, καγγελοθύριον והרבה משקלים כדומה עיי׳ מיירסיאוס 197 ועוד עיי״ע קנקל א׳ ומ״ש.—ובמדרש כורסיא דעבד שלמה הקבוץ קנקילות (κιγκλίδες) עיי׳ מ״ש בהערות ותיקונים לח״ז, קכ״ו:

* **קִרִינָאֵי** בע׳ קר ט״ו הביא בעל עיקרי התלמוד הגי׳ קרינאי ובנו״נ קיראי (ע״ז מ׳.) עיי״ע קר ט״ו ומ״ש.

* **קוּרְסוֹר** (מל״י אמצ׳ ומל״ר cursor= κούρσωρ פי׳ מירוץ Läufer) מדרש אבא גוריון פ״א וספין בקורסין לרוץ לפני מרכבתו

---

[1] עיי״ע בהשלמת הער״ש צד 10. [2] כ״ב מאה מקומות. [3] ועוד עיי׳ סוף ע׳ פת א׳. [4] מ״ע לברילל ח׳, 155. [5] אגל רש״ב צד ל״ו.

ובמדרש פנים אחרים ב׳ [1]) ולא היה בקורסור לרוץ לפני מרכבת אבי ונ״ל שצ״ל בקורסור ומל״י הנ״ל ובילק׳ אסתר ר׳ תתרמ״ט ולא היית בקוסדור לרוץ לפני מרכבת אבי צ״ל בקורסור ולפי זה יש להגיה מה שכתבתי בע׳ קסדור (ח״ז, קמ״ג:) ע״ש.

* **ריאטות** (צ״ל ריטראות מל״י *ῥεῖθρον* יאור Fluss ועיי׳ בפנים) שו״ט מז׳ מ״ח כמה ניטפאות אלף ותתע״ו והיכן המים עולים על תשע מאות ריאטות ובכ״י ל״ד הגי׳ ריטאות וצ״ל ריטראות ומל״י הנ״ל או אולי צ״ל ריאמות מל״י *ῥεῦμα* Fluss. וגי׳ רבינו בע׳ טפף ח״ד, ס״ח. ע״ש ומ״ש.

* **רְפָאֵל** (שם מלאך) יומ׳ ל״ז. חולי׳ צ״א. עירו׳ נ״ד: דא״ר פ״ד מיכאל באמצע גבריאל בימינו ורפאל בשמאלו, ב״ר פמ״ח ר״ל אמר אף שמות מלאכים מיכאל רפאל וגבריאל (עלו עמהם מבבל) ובירו׳ ר״ה פ״א דנ״ו ע״ד לי׳. וכמלאך ממונה על הרפואה ידובר בו בספר טוביה (ו׳, ה׳ והלאה) וכבר הארכתי בזה הענין בספרי על המלאכים צד ל״ה והלאה ובמאמרי על ספר טוביה במ״ע רא״ג ח״י, מ״ט והלאה — ונוסח תפלת ערבית מימיני מיכאל כו׳ הובא במחזור ויטרי סי׳ ע״ח בזה״ל: מימיני מיכאל משמאלי גבריאל מלפני אוריאל ומאחרי רפאל ושכינת אל על ראשי וסנויי וסנסנויי וסנמגלי. ועוד הוזכר רפאל בפיוטי אופנים שונים כמו באופן שאו לבבכם, שנאנים, לאל נערץ, יקודי, בלולי עיי׳ צונץ דיא זינאג׳ פ׳ צד 479.

---

[1]) עיי׳ רש״ג צד 16 אות רכ״ח.

הערות ותיקונים להערוך השלם.

הערות ותיקונים להערוך השלם.

חלק א׳ [1]

צד	שורה	
II		כ׳ מלמטה והלאה בענין פי׳ חרוזי בעל הערוך עיי׳ מ״ש באחרית דבר (אחר אות תיו).
VIII	י׳ —	ערי ט״ד וצ״ל ער ז׳.—ושם ג׳ מלמטה רט ט״ד וצ״ל רטיה—ושם ב׳ מלמטה רתח ט״ד וצ״ל רת א׳.
X	— —	בענין פיוטי דר׳ יחיאל בן אברהם עיין צונץ ז״ל בספרו ליטעראטורגעשיכטע דער זינאג. פאעזיא צד 246 והלאה.
XII	ו׳ —	ע׳ אין א׳ ט״ד וצ״ל אמן א׳.
—	ה׳ —	ע׳ צוף ט״ד וצ״ל צלף.
XIII		ד׳ מלמעלה בגר ט״ד וצ״ל פגר.
—	ח׳ —	ב״ב ב׳: ט״ד וצ״ל ב״ק ב׳:
—	י״א —	תפילין ט״ד וצ״ל תפלה.
—	י״ז —	צד ק״ו ט״ד וצ״ל ק״מ.
—	י״ט —	ושם ל״ד. צ״ל סוט׳ ל״ד.
—	כ״ב —	יבמות ק״ג. צ״ל יבמות קי״ג.
—	כ״ח —	קבר ו׳ צ״ל קדשנונא.
—	— —	סוט׳ ל״א: צ״ל ה׳.
—		י׳ מלמטה ד״מ יש להוסיף ע״ע שלחן ושם כתב רבינו ולא סבירא לן[2].
XV		י״ג מלמעלה אב א׳ ט״ד וצ״ל אבא.
—		י״ט מלמטה יש להוסיף ואני מבורך למדתי לפני רב מצליח כה״ג בכ״י ה״ב בע׳ מגג ובע׳ מגמר אי׳ בכ״י הנ״ל ואני שמעתי מר׳ מצליח ז״ל (ועוד עיי״ע אונוס).
XX		י״ט מלמעלה בעקבות דרצ״ג: אבל עיי״ע סן א׳ שהוכחתי שהלך ר״נ בעקבות ר״ח ז״ל וגם בע׳ מגל ג׳ אשר שם הזכירו בשם ראה רבינו פי׳ ר״ח אשר הביאו וא״כ אין הוכחה כי ראה ר״נ בעצמו את פי׳ רצ״ג בכתבו ובלשונו.
—		י״ג מלמטה ועוד מצאתי כו׳ ועיי׳ כו״פ פט״ו ופ״כ עש״ה ובענין הלל בלילי פסחי׳ הובא פי׳ רצ״ג מרע״ג ומרה״נ עיי׳ בחי׳ הרשב״א לברכו׳ י״א ס״פ אחת ארוכה ועוד הביא פי׳ רצ״ג ר״ש גאמע באגור ע׳ אבאס [3], ועוד עיי׳ יוחסין השלם צד 171 בע׳ נתן צוציתא ובעיקרי התלמוד לבעל היוחסין בע׳ קץ [4] ובע׳ רקע ו׳ ע״ש ומ״ש. ותשובות מרצ״ג הובאו בתשוב׳ שערי צדק (דפ׳ שאלוניקי שנת חכמת חכמיו) ואני אסדרם בזה: שער ראשון סי׳ י״ג (צד ב׳.) וסי׳ י״ד, ט״ו, ט״ז. שער ב׳ סי׳ כ״ד (צד י״ד:) ;

---

[1]) וידע תידע כי כבר עמדתי על כמה שגיאות מה שנוגע בחלק הראשון בסוף ח״א וב׳ בתקונים, השמטות והערות וקח לך משם. [2]) ועיי׳ מ״ש בתחלת כרות המערכה (ג׳). [3]) עיי׳ עטרת צבי צד 17 ומ״ש רש״ב המו״ל פירושי ר״ש גאמע. [4]) ומ״ש בק״ז 171.

צד	שורה	
		שער ג' סי' א' (צד ט"ז.) ; שער ו' סי' ל' (צד כ"ז.), סי' ל"א. תש' השער הא' מח"ד הגאונים סי' י"ד (צד ל"א.) ; תש' השער הב' מח"ד הגאונים סי' כ"ה (צד מ':) סי' כ"ו, כ"ז, כ"ח, כ"ט, ל' ; השער הג' סי' ג' (צד מ"ד:) ; השער הג' סי' ל"ט (צד נ"א:), סי' מ"ד (צד נ"ב.), סי' מ"ה, מ"ו; השער הרביעי סי' א' עד סי' ו' (צד נ"ג: עד נ"ד:), סי' כ' (צד נ"ח.); השער הו' מח"ה סי' י"ב, י"ג (צד פ"א.); השער הו' מח"ה סי' ב' עד י' (צד פ"ד. עד פ"ה:). ועוד הובאו תשובות מרצ"ג בתש"ג הוציאם לאור ה' הרכבי עיי' במפתח צד 414.
XXVI	ו' מלמעלה	תאטר: ויש להוסיף תוספו' מ"ק י"ג: ד"ה תבלין שפירשו בהיפך בשם הערוך מה שלי' לפנינו.
XXIX	ח' מלמטה:	יש להוסיף הר"ן בחי' לר"ה ט"ז: עיי"ע ערב א' ומ"ש.
XXXIV	ט' מלמעלה:	יש להוסיף בסי' תקפ"ה כתב בירוש' והוא הובא רק בערוך ע' ערב ומרן קארו ז"ל לא הזכיר הערוך.
XXXV	כ' מלמטה:	יש להוסיף שט"מ ב"מ פ"ט: ועיי"ע רכס, ושט"מ ב"מ ס"ה. עיי"ע טרש.
XXXVII	י"ב מלמטה	קודם ואחרי שהבאתי יש להוסיף עוד בעל העיטור ב' דף ה': ועיי"ע בניתא, ושם דף ט"ו. וע' מסס. ור' שמואל ן' תיבון פי' מהמלות הזרות וע' מסס. ועוד כפתור ופרח (בהוצ' ה' עדעלמאן) פ"ה (צד י"ג) הביא ע' שבע ב'; בפ"ו (צד כ'.) ע' פני; בפ"ז (צד כ"א) ע' קרמיון; בפ"י (צד כ"ט.) ע' שמאי, ושם (צד כ"ט:) ע' סרס ב' ושם (צד ל"ט:) ע' עשר אחר ע' עסק; פל"ט (צד פ"ז:) ע' חסך. ועוד הובאו פירושי הערוך בשבלי הלקט סי' ז', קנ"ו ר"ז ובח"ב סי' צ"ח (ושם תש' ר"נ ור' אברהם בני רבינו יחיאל מן רומא). ועוד הובא הערוך במחזור ויטרי סי' נ"ב עיי"ע בשש, סי' ק"ל ע' חלון, סי' רמ"ז ע' מגל ג' ועוד זולתו.
XLI	ה' מלמעלה	ועתה נדפסו הוספות ר' שמואל גאמע בספר עטרת צבי ע"י ר"ש באבער נר"ו ראש המדברים בחקירות המדרשים וגם יש תחת ידי העתקה של כ"י פארמא מהוספות הנ"ל שעשה מוקר רבנן הח' הגדול Abbe Pietro Perreau אבל הוספות הנ"ל אין להן ערך גדול והן מלא שבושים וכוללין גירסאות משונות מאשר נמצאים בספרים ובהשלמת הערוך השלם הערותי עליהן.
LVI	י"ב —	מח 3 וצ"ל מח 5 וע"ש ומ"ש בח"ה, ק"ו, ועיי' בלקט ושכחה סוף חלק ב'.
א'.	ח' מלמעלה	צ"ל דהוא נמי ת"ק דר' שמעון עיי' סוף חלק א' בתיקונים וכל הפי' שייך לר"ח עיי' מ"ש בנרות המערכה (ג') לשבת דף ק"ג:
—	י"ח —	גלאטורין וגי' גלאטורי אי' ג"כ בכ"י ש"ס א"פ וה' פליישער (בהוספות לעמת"ל ללעווי ח"א 276) טעה בפירושו.
א':	י"ח —	כל הפי' שהובא שם שייך לר"ח עיי' מ"ש בנרות המערכה ג' לשבת נ"ז. ואב הוא מין תכשיט כו' שייך לעה"ק.
ד':	כ"א —	בע' אבגינוס יש להוסיף כי בשו"ט מזמ' א' סי' ו' (בהוצאת רש"ב) אי' ג"כ בכ"י אבגינוס בן אבגינוס ובדפוסי' בטעות אביינוס. וכ"ה בקהל"ר פ' קהלת בן דוד אבנינוס בן אבגינוס ובריש שהש"ר בטעות אווגיטוס בן אווגיטוס.
—	כ"ה —	סוף ע' אבד יש להוסיף והמקור לובד (=לאבוד) כה"ג במדרש הגדול כ"י לך לך: היה בספק לובד עמהן לולי זכותו של אברהם אבינו.
ו':	ו' —	אחר ע' אבטיונוס נשמט ע' אבטומטוס שהוא מהוספת ר"ב עיי' בהשמטות לסוף חלק ב' צד שפ"ט.
—	ט"ו מלמטה	ביוחסין השלם כו' יש למחוק כי כ"ה ג"כ בערוך ותחת והנביאים ט"ר עיי' סוף חלק א' בתיקונים.
ח'.	ה' —	סוף הערה 2 וכן אבא שם פרטי כמה פעמים כמו אבא בר אחא, אבא בר זימנא

צד	שורה	
		עיי׳ סד״ה ע׳ אבא וש״נ. ועיי׳ ג״כ אבא הדורש (שם ט׳:) ועוד עיי״ע סרנג ומ״ש בח״ו, קל״ט.
י״א.	ט״ו מלמטה	סוף ע׳ אביונות א׳: ועיי׳ תש׳ הגאוני׳ (הוצ׳ ה׳ הרכבי) ססי׳ שע״ח (צד 196) אבינות הן הנקראין בוטיתא בל׳ ארמי כו׳ כו׳ עש״ה ובע׳ בטיתא וע׳ צלף ובענין פי״מ להרמב״ם שהבאתי בראש זה הערך עיי׳ מ״ש בלקט ושכחה סוף ח״ב צד שפ״ט.
י״ב:	י״ט מלמעלה	סוף ע׳ אבלינא: ועיי״ע (יינום) [יינוס] ומ״ש בח״ד קכ״ט: ובאגור לר״ש גאמע (עטרת צבי 19) הגי׳ אוילינון.
י״ג.	כ״ג —	סוף ע׳ אבן שואבת: וכן מצאתי במדרש הגדול כ״י אשר תחת ידי[1] ליתרו: עשה אבן שואבת תלה לה לחטאת ירבעם ונ״ב פי׳ חגר אלמגנטים ע״כ והוא ל״ע حجر مغنطيس Magnet.
י״ד:	י״ד —	זה פי׳ רה״ג: ועיי׳ פי׳ ר״ח לחגיג׳ י״ד: ומ״ש בנרות המערכה (ג) לזה הציון.
ט״ו.	י״ח —	סוף ע׳ אבנימוס: ובמדרש הגדול כ״י לבראשית מצאתי הגי׳ שאל אבדומוס הגדרי את ר״מ כו׳ ובשמ״ר רפי״ג אבנימוס הגרדי. ודע שחכם פילסופי הגדול שבתלמידי אריסטו היה נקרא Eudemos Rhodius אבל זה חי כמה מאות שנה קודם ר״מ. ובתולדו׳ אי׳ במדרש הגדול; לא עמדו פלוספין באוה״ע כבלעם בן בעור וכאברמון הגדרי נכנסו כל או״ה אצל אברמון הגדרי כו׳ נראה שצ״ל אבדמון הגדרי. ומזה השם Εὔδημος יש לגזור אמורא דא״י אבדומי, אבדימא, אבדימי עיי׳ המקומות במה״י למהרזף נ״ח. והלאה.
ט״ו:	כ״ד —	סוף ע׳ אבע יש להוסיף מ״ש רשד״ל ז״ל על פסוק (ישעי׳ א׳, ז׳) שתרג׳ כמלונה במקשה: דאבעיוהי וכתב ובימי חכמי המשנה היו קוראים לביעור השדה בשרש בעה ומזה ג״כ (פיאה ד׳, ה׳) ג׳ אבעיות ביום.
י״ח.	ח׳ מלמעלה	לולי פי׳ רה״ג היינו יכולים לפרש אברוגני מל״פ پروانه Dekret ומוהרקי מל״פ مهر ענין חתימה בטבעת עיי״ע מהרק וא״כ אברוגני ומוהרקי مهرپروانه. versiegeltes königl. Decret ועוד עיי׳ בהשלמת הערוך השלם צד 11.
כ״ב.	ב׳ —	דדרו באגרה: והוא שקל טענא אשר על ידו פי׳ בר באהלול מלה סורית אגדין והעתקתה Hebel עיי״ע רהקא בהערה 2 בח״ז, רס״א.
—	כ״ז —	סוף הע׳ אגדנא: ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז צד 23 אי׳ אגדאנא בטיית אנגדאן.
כ״ב:	ט״ו —	אחר מלת uncus יש להוסיף בל״י ὄγκινος בל״ס אוקינא, אוקינוס Schiffshaken.
—	י״ג מלמטה	ועיי׳ ג״כ תש׳ הגאוני׳ סי׳ תי״ב צד 214 ופי׳ אגיא מקום הגיר הקרוי בל׳ ארמי כראבא כו׳ ע״ש.
כ״ג:	ט״ז —	אגומין נלך ובכ״י מדרש הגדול ליתרו מצאתי כתוב וז״ל ד״א לא תשא את שם ה׳: עובדא דבר תמליון מסייע לרבנן חד גבר אפקיד גבי בר תמליון חד כיס דדינרין אזל בעא פקדוניה וכפר ביה א״ל כל מה דיהבת ליה יהבית לך א״ל אגומי ואשתבע לי א״ל אגומי ואנא משתבע לך כו׳ כו׳ ועיי׳ פסיקת׳ רבתי הוצ׳ פריעדמאן צד קי״ג ושם אי׳ תחת אגומי: אתא. ונ״ב בגליון כ״י הנ״ל אגומי פי׳ לך בל׳ רומי!
כ״ד.	ט׳ מלמעלה	ששמר: אולי הגי׳ נכונה היא ומל׳ שמרוני ופי׳ שמר שפך ausgiessen.

---

[1] זה הכ״י לבראשית ושמות שייך לידידי ר״א דיינארד והובא מתימן ואני בדקתי וחקרתי אחר גי׳ שונות ומלות זרות בזה המדרש ואספתי הכל והפקתיו בהשלמת הערוך השלם ובהערות ותיקונים וברכת אודה עלי תבא.

צד שורה

כ"ה. ט"ו מלמעלה אניסטון אנגריא: וכ"ה בתש' הגאוני' סי' ש"ס יכול לומר אגוסטאין אני בתוכה ופי' אנגריא ובל' שמ' סכרה [1].

כ"ו. י"ז — ועיי"ע שאל ומ"ש בח"ח ד' בהערה 5.

כ"ז. י"ח מלמטה חטים (אגודיהם) [צ"ל אגוריהם] ויש להוסיף כי היא היא אינורי דחטתא של סיריים עיי' פיינא שמיטה ח"א 137 ובל"י *ἄχυρον* פי' סולת דקה מן הדקה.

כ"ח. כ"ה מלמעלה סוף ע' איגר: ובקהל"ר פ' טובה חכמה לאגרא צ"ל לאיגרא עיי"ע לאגרא ומ"ש בח"ה, ג'.

כ"ט. י"ט — אגרמא: והוא מל"ס גרממא, גרמא (בל"י *γράμμα*) פי' רביעי עיי' פיינא שמיטה זה הערך.

ל"ב: ט"ו מלמטה צ"ל אודרא וכ"ה בל"ס עודרא alles Wollige, Haarige עיי"ע עדר ומ"ש בח"ו קע"ו: ויפה פי' רגמ"ה לב"ב נ"ח. (אודרי) [צ"ל אודרי] ד ב ר ה ע ש ו י מ מ ו כ י ן צ מ ר שגוררין מן הבגדים. וכן מוכח גי' אודרא ממדרש הגדול כ"י מקץ וז"ל א"ל חזאי דבזיע רישיה ונפל מוקריה א"ל ביסדיך [2]) בזיע וקא מיבדרי א ו ד ר י ה [3]).

ל"ה: ד' מלמעלה צ"ל نيو مرتم והוא הוא نسناس ועוד נקרא انكدان [4]). ואולי זה הוא י ד ו ע (עיי' סוף ע' אדני השדה).

ל"ו. י"ח — איזן אולי הוא כדעת ה' ברילל [5]) מל"ס אדניתא Hanf וא"כ עודניתא בירוש' צ"ל עורניתא ולעף פפלנצ' צד ל"ט לא מצא ידו ורגלו בפי' זו המלה.

— כ"ד — אודנא ובאגור לד"ש גאמע (עטרת צבי צד 19) כתב בכל ספרים אינו כן אלא אוזנא בזי"ן וכן גרסי הישיבות וכן שמעתי רב מפי רב, ועיי' מ"ש רש"ב שם.

— ד' — לדעת ה' באכער (אגדת אמוראי דא"י צד 75) אדנדקי הוא שבוש מן אותנתיקי *αὐθεντικοὶ*.

ל"ו: י"ט — בע' אדק ועיי' מ"ש בע' עדק בח"ו, 175.

— כ"ח — אחר מלת טטרס הסי'] יש למחוק כי ט"ד הוא ועיי' בתיקוני' לח"א, שמ"ג.

לז. ו' — פי' העליון ט"ד וצ"ל פ י ו העליון.

ל"ז: י"ג מלמטה וכן הגי' בכ"י מדרש הגדול וז"ל עצי גפר ומאי גפר רב אמר (אדאדא) [צ"ל אדארא] דקאי לדרי דרי דבי ר' שילא אמרי ז מ ב ל י נ א ואמרי לה גולמיישא ר' נתן אומר אעין דקדרינון עץ שהוא שוהה במים ואינו מרקיב.

ל"ח: כ"ג מלמעלה וימלאו סדירות: ובתנחומ' הישן בשלח סי' י"ז ימלאו סרודות וצ"ל אדורות ובתש' הגאוני' סי' רכ"ט [6]) הגי' אדריאתא ע"ש.

ל"ט. ה' — על המזיק: ע"כ הועתק מפי' ר"ח ז"ל לב"ק י"א עיי' נרות המערכה (ג') לזה הציון ועיי' עוד היטב בתש' הגאוני' הנ"ל צד 107 ויש בנוסחאות ערעורה כו' כו' ועיי"ע ערעורה ב ה ש ל מ ת ה ע ר ו ך ה ש ל ם.

מ'. ט"ו — בסוף הערך: וכן בשו"ט מזמ' ק"ג סי' ב' הַכָּפָף הזה שהוא צורף האנדרינוס הצורף מת והאנדרינוס קיים ורש"ב צד 432 הגיה האנדרינטוס:

— כ"ו — בסוף ע' אדריינוס: וכן בשו"ט ריש מזמ' י"ב אדרינוס [7]) שחיק עצמות, ושם מזמ' צ"ג (ילק' ר' תתמ"ח) מעשה באדרינוס קיסר.

מ': ד' — סוף ע' אדרכתא עיי"ע כרז בהערה 4 ושם העירותי כי רבינו העתיק פי' ר"ח ז"ל ועיי' מ"ש בנרות המערכה (ג') לב"מ ל"ה:

---

[1]) سخرة Frohndienst ועיי' ג"כ בה סי' רל"ו ובה אי' מכפר וצ"ל מסכר=סכרה. [2]) בתיבה אחת וזו ראיה לסברתי בע' גי סדיה ע"ש. [3]) ועיי' ברכות כ"ו. ובה בנוסח' מגונס. [4]) ואזה Orang Utang. [5]) במ"ע שלו ח"ה 115. [6]) הוצ' הרכבי צד 108. [7]) ובדפוסי' אנדריינוס.

צד	שורה	
מ״ג.	י׳ מלמטה	סוף ע׳ אהן: ויש להוסיף ירו׳ כלאי׳ פ״ט דל״ב: אהנו דאת מתני שבחיה.
מ״ד:	י״ח מלמעלה	וכנה״מ בר אווזא ביצ׳ ל״ג. מגיל׳ י״ד: והקבוץ אווזים, אווזין שבת קנ״ה: ביצ׳ כ״ד. כ״ה. ב״מ כ״ח:
—	כ״ח —	סוף ע׳ אוים: ועיי׳ ג״ב יוחסין השלם צד 80 וקרא להם שמעו אויים פתחו לי כו׳ ובמד׳ עשרת הדברות (ביה״מ ליעללינעק ח״א, 90) בטעות איום איום מענין תפלה (חנני ועננני איום איום).
מ״ו:	כ״ט —	סוף ע׳ אויר: וכנ״ה אויר, אוירא בעירו׳ י׳: כ״ב. מ״ב: מ״ד: ע״ו: פ״ה. פ״ח. ביצ׳ ל״א. ל״ו. חגיג׳ כ״ג. גיטי׳ ע״ח: נזיר כ׳. נ״ד: נ״ה. נזיר נ״ב. ב״מ ל״ו: ע״ח.
מ״ז.	י״ט —	בין העובדים צ״ל בין האובדים כו׳ הועתק מפי׳ ר״ח למ״ק עיי׳ נרות המערכה (ג׳) למ״ק כ״ח:
מ״ז:	י״ח —	סוף ע׳ אוורים עיי״ע סמרוסי ומ״ש.
—	כ״ג מלמטה	הצעת הסוגי׳ כו׳: ובמדרש הגדול בראשי׳ הגי׳: אורשאנא אשכחיה אבא דהוה גאני בסינפא דתיבתא אמ׳ לא בעית מזוני הידאנא א״ל כו׳—ואולי סינפא הוא לשון סניף עיי״ע סנף.
נ׳:	ז׳ מלמעלה	סוף ע׳ איזגדא: בתש׳ הגאוני׳ סי׳ שע״ג (צד 189) הובא (הסליחה) באמטו(תא) מינך איזגדא קלילא דפסע עלמא בערבעי. וכיון על אליהו (ברכות ד׳.) אליהו בארבע.
נ״א.	י״ט —	אזדקר צ״ל איזדקר [1]) — ובסוף הע׳: עיי״ע זקר.
נ״ב:	י״ד מלמטה	κάσβασος צ״ל κάρβασος ולדעת ברילל במקום הנ״ל הגי׳ הישרה קרפן=קרכן ומל״י κρόκη Einschlag והאיזמא מל״י διάσμα Aufzug.
נ״ג.	ח׳ —	אזנים כו׳: אולי מל״פ اوزون (=افزون) Zu-Anwachs ענין ספחת שבא להוסיף על הבשר כאלו סורח למטה ועיי״ע מעל ג׳.
נ״ח:	כ״ב —	גמל האוחר כו׳ ונראה שהא מל״ס אהירא וכן עהר ובל״ע عهر ענין תאות המשגל brünstig sein.
נ״ט:	כ״א —	בסוף ע׳ אטבי: עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ שנ״ד (צד 179) ועיי׳ שם בהערות צד 371.
ס׳:	ו׳ מלמעלה	במנחות ט״ד וצ״ל בסוכה. וז״ל ר״ח בסוכ׳ שם כגון א״ת ב״ש ג״ר ד״ק ב״ם ג״ן ד״ס וכיוצא בהן ואלו האותיות של א״ט ב״ח כה הן א״ט ב״ח ג״ז ד״ו י״צ כ״ף ל״ע מ״ס ק״ת ר״ש הן האותיות שאצל סמ״ך ה״א דל״ת ה״א שהוא סהדה יבא מהן מנון וכן חילוף ע״כ. בכ״י עברי וערבי סראג׳ [1]) סוף וילך (צד ק״ה.) מצאתי וז״ל הנך שוכב אמרו חכמי׳ ז״ל נתביישה שכינה לומר למשה על עסקי מיתה אלא אמר הקב״ה משה זווג את האותיות לשלש כיתות כת עשר כת מאה כת אלף כת עשר אטב״ח גזד״ו יצא ה״י אין לה זיווג כת מאה יצכ״ף לעמ״ס יצא נו״ן אין לה זיווג כת אלף ק״ץ ר״ף ש״ן ת״ם יצא ך אין לה זיווג אמר משה לפני הקב״ה יצא הנך אין להן זיווג אמר לו הקב״ה אני עושה לך קורות רוח הנך שוכב גו׳ עליו נאמר שימני כחותם על לביך גו׳.
ס״א.	י״ז —	סוף ע׳ אטיפי: ור״ח פי׳ ההוא דקאי ביני בגבינה כמין טיפין הוא ההלב הטמא לפיכך אסורה ע״כ ועיי׳ ג״כ פירש״י ובת׳ הגאונים סי׳ מ״ז (צד 23) פי׳ ביני איטאפי בין אלעבקאת בטיית ע״כ והוא בל״ע عبقة ,عبكة חלק הגבינה דבוק בדדי (הפרה).
ס״א:	ב׳ —	אטליז של אמאוס: ובכ״י מדרש הגדול ויזרח לו השמש: אמר ר״ע שאלתי את ר״ג באטליז של אימעוס כו׳
ס״ג:	י׳ —	סוף ע׳ אטימטון: עיי״ע ספל בהשלמת הערוך השלם צד י״ד.

---

[1]) לפע״ד למנגור אלדמארי וכמו שהוכחתי במאמרי אשר עוד אתי בכתובים.

צד שורה

ס״ז. י״ט מלמעלה נדה מ״ב. איתא צ״ל נדה מ״ב: אי׳. וכ״ה בב״ב ל״ב: אימא לי איזי גופא דעובדא היכי הוי ובלי מלת איזי אי׳ עוד בכתובות פ״ו. וחולי׳ נ״א. אימא לי גופא דעובדא כו׳.

ס״ט: ח׳ — מן השם אילן נגזרת: ואולי הטעם מפני שרחם האליה צר הוא (ב״ב ט״ז:) [1] וכן בל״פ استرون עקרה יש לו שייכות עם استر פרדה.

ע׳: י״ג מלמטה בעָ׳ איינוס: אולי מל״י χαῦνος עיף ויגע וה׳ ברילל (ח״ד קי״ב) טעה.

ע״א. כ״ב — סוף ע׳ איסק: עיי״ע חנא.

ע״ה. כ״א מלמעלה מצאנו בתש׳ הגאונים: עיי׳ תש׳ הג׳ סי׳ מ״ז.

ע״ז: א׳ — ובמדרש הגדול ויחי הגי׳ כי הא דבן זומא דהוה חאמי אכלווא [2] אמר ברוך שברא כל אלה לשמשני ע״ב והוא כס״א בע׳ אוכלוסא.

ע״ח. כ״ז — סוף ע׳ אכם: ויפה העיר ה׳ ברילל (שם) כי ouchem בל׳ קופטי חם ונעשה חם ע״י השמש והיינו שחור ונקרא מצרים Ωκεάμη [3] ונקרא שם הנהר שיחור מצרים (דה״י א׳, י״ג, ה׳) Μέλας עיי׳ פירשט ע׳ שיחור.

פ׳: ט׳ מלמטה סוף ע׳ אכסיומא: וכן מצאתי המלה במדרש הגדול ויחי: מיאשה בר בריה דר׳ יהושע בן לוי נטל אכסיומה [4]) מן המלכות כד הוה עלין לביתיה הוה סביה קאים מן קומוי בשביל לחלוק כבוד למלכות.

— ה׳ מלמעלה סוף ע׳ אכסלגוס עיי׳ למטה בע׳ מסימס ומ״ש.

פ״ב. י״ז — מוש: עיי״ע מש א׳ ומ״ש.

פ״ג. ח׳ — סוף ע׳ אכף: ועוד עיי״ע כף י׳.

פ״ג: ו׳ — סוף ע׳ איכפת: ובת׳ הגאונים סי׳ שב״א (צד 151) הנוסח: דלא עכפת.

פ״ד. ט״ז וי״א מלמטה צ״ל خروع (ועיי״ע צלם ח״ז, י״ט).

פ״ח: ח׳ מלמעלה ובכ״י מדרש הגדול בראשית הגי׳ עד שהוא קורא אנאלגין שלה מלמעלה. ונ״ב שטר חובות. ובפ׳ ויצא הגי׳ במדרש הגדול מיד הקב״ה מחזירן ומראה להן גליונין שלהן ודן אותן כו׳ ונ״ב שטרי חובות. וט״ס הוא, וצ״ל אלוגין.

פ״ט. י״ח מלמטה אליאון וצ״ל אליאון [2].

צ׳: ג׳ מלמעלה צ״ל خليط ועיי״ע חליטין ומ״ש [5].

— י״ח — וכ״ה במדרש הגדול בראשית: מה אתה מבזה אלטיכסיה שלך [6].

צ״ד ג׳ מלמטה בהערה 2: וצ״ל רבובה עיי׳ ערבו וע׳ אירס.

— י׳ — סוף ע׳ אלית: ועוד ענין בכי ואבל עיי׳ ב״ר ספט״ו מה היתה אותה התאנה כו׳ ברת שבע כו׳ ברת אליתא ע״ש ובע׳ בנות שוח, ובמדרש הגדול כ״י בראשית הגי׳: ומה הוא שמא דההיא תְינתא ר׳ לוי אומר ברת עלי דאיתיאת אליתא ובכיתא לעלמא ר׳ אבון אומ׳ ברת שבע דהיא איתיאת שבעה יומי אבלא לעלמא.

צ״ה. כ״ד — ע׳ אלכסנדרי: יש לנקד אֲלֶכְּסַנְדְּרַי עיי׳ באכער (אגדת אמוראי דא״י 195).

צ״ו: י״ג מלמעלה סוף ע׳ אלל ג׳: ועיי׳ מ״ש בע׳ פרץ ג׳ בענין שני פירושי דרבינו ועוד עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לב״מ ק״ה.

ק״א. י״ד — ועוד י״ל שהוא ל״פ ﭘلنك מטה Bett, Sänfte.

ק״ג. י״ב — ובמדרש הגדול כ״י לבראשית הגי׳ כשם שהוא מחדש פניהם כ״ה מחדש לבושן יומא

---

[1] ועיי׳ מ״ע ברילל ח״ד, 111. [2] ר״ב פי׳ כמו אכלוסא. [3] Diodor. I, 17. [4] פי׳ ענין שררה. [5] וטס שורה ב׳ מלמטה חכ״א ט״ד וצ״ל חכ״ה. [6] ונ״ב פי׳ בני ביתך הנוהגים במנהג ובנימוס שלך.

צד	שורה	
		דין ס י מ ס י ולמחר אוליסירקון ונ״ב סימסי ממין משי הוא. וכנראה כיון לל״פ آبشيم ,ابريشم משי גרוע grobe Seide.
קי״ב	ד׳ מלמטה	הערה 3: ועיי״ע טהר ובסוף הערה 4 ועיי״ע טייל.
קי״ז.	י״ז מלמעלה	סוף ע׳ אימטין וז״ל כ״י מדרש הגדול משפטים: להורותם: ד״א שחורות כעורב רב שמואל בר אמי דברי תורה צריכין השחרה ופרנסה מניין ת״ל כעורב כו׳ כו׳ אמר ר׳ יוחנן יפה הערבה מהשחרה דאין ג ר נ ה של תורה אלא לילה דכתיב קומי רוני בלילה ר׳ שמעון בן לקיש הוה פאשיט קראיי וכד הוה מאטי להדין פסוקא ותקם בעוד לילה הוה אמר יפה למדני ר׳ יוחנן הוא הוא אמר אתון חמיין אולפני נהר באפי למה דעסקת בליליא דכתי׳ יומם יצוה וגו׳.
קכ״ג:	כ״א —	תהלים פ״ד ט״ד וצ״ל פ״ב.
קכ״ד.	ט״ז —	צמר שוע ט״ד וצ״ל שועם.
קכ״ז.	י״א —	במדרש הגדול בראשי׳ הגי׳ היה שומע את הקול אימרון.. היה שומע את הקול אינריון.
קל״א.	כ״ז —	סוף ע׳ אמיתי: עיי״ע חנף. ובסוף ע׳ אמיתא: עיי״ע חמיתא.
קל״ב.	י״ד —	סוף ע׳ אמתנטין: ויותר נ״ל כי גי׳ מוטעת נזדמן לערוך ועיקר הגי׳ אוותנטין [1] וכדאי׳ בפסיקת׳ שם והובא בע׳ אוותינטיא (ח״א, מ״ח:) שבעים אומות אוותנטיות כו׳, ודע כי בתנחומ׳ בהעלתך סי׳ ט״ז אי׳ למה לא אמר אספה שבעים אנשים אלא אילו שבעים סנהדרין מיוחדים שיהיו דומין לי ולך ועיי׳ ג״כ בתנחומ׳ הישן סי׳ כ״ו וכ״ה במד״ר פט״ו שבעים איש מיוחדים ונ״ל להגיה בכ״מ מ י ו ח ס י ם [2] וא״כ הציגו מלה עברית תחת מלה יונית αὐθέντης ועיקר הוראתה Urheber היינו אבות ועוד ראש, וחזק mächtig וא״כ כנגד אוותנטין של ישראל פי׳ כנגד אבות וראשי ישראל ועוד בענין חזק בפסיק׳ רבתי פט״ו משבעים אומות אוותנטיות ויתר דוגמאות עיי׳ לעיל בע׳ אוותינטיא ובפסיקת׳ דר״כ ומ״ש רש״ב שם ובתנחומ׳ וישלח סי׳ ה׳ [3]. ועוד עיי״ע אוותינטין ומזה במדרש הגדול כ״י וישלח: אדום שהוא א ו ת נ ט י של מלכיות ונ״ב עיקרן וגבורתן ע״כ.
קל״ד:	ב׳ —	וכן אי׳ במדרש הגדול כ״י ריש משפטים אשר תשים לפניהם תניא כל הארכיות של גוים פסולין חוץ מאוניות והוא דמעמיד פליליהם והוא דלא מקבלי שוחדי.
קל״ה:	א׳ מלמטה	סוף ע׳ אונאה: עיי׳ עוד תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ ע״ז, תל״ה, תפ״א.
קל״ו.	י״ז —	סוף ע׳ אוניא: ואם נקרא על שם אוני יש לנקדו: אוּנִיָא.
קל״ז.	י״ט מלמעלה	סוף ע׳ אנבטאות: אולי אנבטי ט״ס הוא ומן ו נ נעשה ט׳ ומלת אנבוני הוא בל״י ἄμβων מקום גבוה erhöhter Ort, Berggipfel.
ק״מ:	י״ז —	סוף ע׳ אנדכתרי: ובשבע מסכתות הו״ל ה׳ קירכהיים (עבדי׳ ספ״ג) אי׳ יוצא באנטוקטא כו׳ ופי׳ ה׳ פינילים (דרכה של תורה צד 75) שענין אנדכתרי ואנטוקטא כמו מלה רומי׳ vindicta והוא שהאדון הוליך את העבד בהיקף חוזר חלילה ופוטרו לחירות בדבור פיו והפקיד או השוטר (lictor) נגעו בראש העבד בשבט הנקרא vindicta ונתנו כ י פ ה בראשו לסי׳ חירות ע״כ וזה כו״פ הוא ועייע טיאונוס (ח״ד כ״ז) אשר שם רמזתי על זה הפי׳—ומ״ש רבינו פי׳ אנדכתרי מביאין הוצים כו׳ הלך בשיטת הגאונים עיי׳ תשה״ג סי׳ שס״ז וז״ל אנדוכתרי כך שמענו מן הזקנים כי הוא (חוצין) [הוצין] שבארץ הינד וארץ הריני [4] במדינת הים שמחתכין אותן ונצבעין לגונים כו׳, והערוך נגרר אחר פי׳ ר״ח הובא בעיטור (דף י״ד.) ע״ש ועיי׳ הרכבי צד 372.

---

[1]) ומן וו נעשה מ׳ כמו שהעיר לנכון רש״ב בפסיקתא דר״כ נד ט״ז: [2]) ועיי׳ הערה 1 בדף קל״ב בזה צמח דוד. [3]) וכנראה כי במכילתא נזיקין פי״ז באותיותיה ניתנה תורה צ״ל באוותינתיה נתנה תורה מל״י αὐθεντία עיי׳ מ״ע רא״ג ח״ט כ״ט בהערה. [4]) אולי Erân.

צד שורה

קמ"א: ט"ז מלמעלה אנדיפי: עיי' תש' הגאוני' סי' רכ"ה (צד 105) ורבינו לא ראה זו התשובה, כי אם הלך בעקבות ר"ח עיי' נרות המערכה (ג') ומ"ש לשבת פ':

קמ"ג. ח' — אדריינות ט"ד וצ"ל אנדריינוס ועיי' לעיל ע' אדרינוס.

קמ"ו: י"ט — מתמלא: וכן מוכח מע' גלגל ד' עש"ה ושם רומז רבינו על ע' הנוכחי.—ובסוף הערך אנטל: במדרש הגדול כ"י לבראשית: כיצד מזלוה קבועין ברקיע.. ר"ש בן לוי כהדין אנטיליא ורבנן אמרי כהדין אדארגון (?).

ק"נ: י"ג מלמטה סוף ע' אינוניתא: עיי"ע תתיא ומ"ש.

קנ"א. ג' מלמעלה תרקיא: וכן במדרש הגדול כ"י בראשית נראין כמין תרקיה. נ"ב פי' אלגוהר אלשפף תרג' שבו תרקיה ע"כ. ומלת אנגקי (שם ק"נ סע"ב) הוא תואר הפעל nothwendigerweise.

קנ"ג א'. מלמטה בהערה: עיי"ע הדסטו ומה שאכתוב שם.

קנ"ה. כ"ג מלמעלה וכן בע' אנדיפי פי' רבינו הפסד. ועיי' בתש' הגאוני' סי' רכ"ה לשון אנפראות איבוד הוא וזאת קבלה בידם מן הראשונים כו' עש"ה [1].

קנ"ח: ה' מלמטה פ"ח ה ל " א ט"ד וצ"ל ה ל " ט.

קנ"ט. ט"ו — סוף ע' אנקליטון: ועיי' תנחומ' הישן תזריע סי' ט' אנקליטון. ואולי הוא אנקלימון מל"י ἔγκλημα Berufung.

קנ"ט: ט"ו מלמעלה לב"ב שם : וז"ל תשוב' הגאונים סי' ק"ץ (צד 86) אנקולמוס ספר מתא דידע כל חושבניה דמתא ע"כ.

— א' מלמטה בהערה 1 וכ"ה במדרש הגדול תולדות : בו"ד תולין לו אנקלוטי כו' ונ"ב פי' עונש.

קס"ג. י"ח מלמעלה ובכ"י מדרש הגדול בראשי' הגי' שמעת מימיך אומרין גיני גינייה איתא איתתא אנתרופי אנתרופיא כו'.

קס"ד. ו' — אוסיה: עיי"ע פג ה' ומ"ש.

קס"ד: ז' — עכ"ל : וזה באמת פי' ר"ח עיי' נרות המערכה (ג') ומ"ש לשבת קכ"ג.

קס"ו. ד' — וכ"ה במדרש הגדול: הסתכלתי באסטגנינות שלי כו'.

— י' מלמטה וע' תשובות הגאונים סי' ש"ץ בעלי אצטגנינות החוזים בכוכבים.

קס"ז. כ"ב מלמעלה ועיי"ע מסטובא ושם נסמן ירו' עירו' רפ"ז דכ"ד סע"ב והוא ג"כ מל"ע הנ"ל.

קס"ז: ט"ז מלמטה עיי"ע מרדעת ומ"ש.

קס"ח. י"ח — וכ"ה במדרש הגדול כ"י תולדות אסטטיוני של עולם ונ"ב עמודים.

קס"ח: י' מלמעלה ובמדרש הגדול כ"י בראשי': שכיב גוברא מן גובהא [2] רכב גדרונא [3] וקא אזיל כי מטא תיתורא א ס ת י י ט שדייה כו'.—ועוד עיי"ע סייט ומ"ש.

קס"ט. ה' מלמטה מל"ר כו': וכן בל"י στελεά = στειλειόν = Stiel.

ק"ע. כ"ג מלמעלה מותר: „ז ה פ י' ר ב ה א י ג א ו ן" כצ"ל ונשמט בט"ד ועיי"ע כפן ומ"ש בהערה—ובסוף ע' יש להוסיף עיי"ע סיטמא [4]) וש"נ תש' הגאוני'. ושם נתבאר ע"י מלה ערבית שאבורקאן=شابورقان פי' ברזל עשת Stahl.

— כ"א מלמטה שמעתי כו' ועיי"ע שבת וע' כרפס ומ"ש.

קע"ג: י"ח מלמעלה עיי"ע זרגון.

קע"ד. י"ז — יש מי שאמר : הראשון הוא פי' רגמ"ה לב"ב ס"ה. עיי' נרות המערכה (ב') ומ"ש לציון שם.

קע"ו. ג' מלמטה במדרש הגדול בראשי' הגי' אסטרוגלים גדול כו' וצ"ל אסטרולגוס וכן במדרש הגדול ריש שמות לפי שאסטרונגלין רואין ואינן רואין כו' [5] וצ"ל אסטרולגין. ובדב"ר ספ"ח אצטרולוגין.

---

[1]) וה' הרכבי צד 362 פי' כמו שפירשתי והעלים שמי. [2]) נ"ב שם מקום. [3]) נ"ב עיר. [4]) ח"ו ל"ח, ושם מ"א בשנה זה הע' כפלים ומיותר הוא. [5]) נ"ב החוזים בכוכבים.

צד	שורה		
קע"ז.	ב'	מלמטה	במדרש הגדול כ"י תולדות ג"כ הגי' כמין אסטרופמטה.
קע"ח.	ה.	—	אסייה, אסיינא: אולי מזה נקראו Essäer פי' רופאים שדרכם להתעסק ברפואות בני אדם וכן היה נקרא הכת הזה אצל פילא האלכסנדרי θεραπευταί, die Heilenden.
קפ"ד.	כ"ג	—	סוף ע' אסמכתא: עיי' בענין אסמכתא תש' הגאוני' סי' רי"ד, רכ"ו, של"ט, ש"ן תכ"א, תנ"ב, תק"ד.
קפ"ו:	ט"ו	מלמעלה	סוף ע' אספוגית: ובהנחה ראשונה באלה דברים זוטא [1]) שהם יורדים להביא אספנגים מן הים כו'. ובמדרש הגדול פקודי אי' עוד המשקל סיפוגנין של צמר עיי"ע איפוט בהשלמת הערוך השלם צד ד'.
קפ"ט	ב'	מלמטה	קצף: עיי"ע כופיא וע' כפת הירדן.
קצ"ב:	ט"ז	—	פי' רה"ג ז"ל כו' ועיי' תש' הגאוני' סי' שע"ט ושם אפס קצהו תראה.
קצ"ג.	י'	—	סוף ע' אספרגלין: עיי"ע חבש א' ומ"ש.
קצ"ו.	ח'	—	ולפנינו לי': אבל כיון לע' סקס ע"ש. ולדעת ה' ברילל (שם) אסקזית הוא מל"י ἐξίσωσις Ausgleichung. בהערה 3 עוד עיי' נס ב' ט"ד וצ"ל ג ס ג'.
קצ"ז:	ג'	מלמעלה	סוף ע' אסקונדרי: ובמ"ע דמ"ד חמ"ו הוכחתי כי הוא שחוק שח-מט Schach על שם اسكندر Alexander שהודיעו לבני קדם והוא הוא גורייתא קסינייתא ע"ע גר וע' קסן ומ"ש.
קצ"ח.	ו'	—	באיסקפסטי: ובכ"י מדרש הגדול בראשית בן שנה דומה למלך נתון באיסקופטן והכל מחבקין אותו ומנשקין אותו, וג"ב אלהודג. והוא الهودج Sänfte.
—	—	מלמטה	סוף ע' אסקופתא ולדעת ה' ברילל היא Hinterhaupt, occiput.
קצ"ט.	י"א	מלמעלה	ובקהל"ר פ' טובה הכמה הגי המשובשת אסקיוויי פטריי ובמדרש הגדול בראשית תרין איספטריא.
ר"ג.	א'	מלמטה	סוף ע' אסרט: וכנ"ה במדרש הגדול כ"י וישב: ר' אמי כד הוה נפיק לאסראטא הוה מפקיד על ברתיה ר' ינאי כד הוה סאחי במרחץ שהוסקה הוה מפקיד על ברתיה.
ר"ד.	כ"ב	מלמעלה	גבולה כו': עיי"ע כבל.
ר"ה.	כ'	מלמטה	הבא ט"ד וצ"ל באה.
ר"ה:	ג'	מלמעלה	לשמיא: וכ"ה בכ"י ש"ס עיי"ע טהר ב' ומ"ש.
—	י"ז	—	לדעת ה' ברילל (שם) אסתרוקנית נקראת על שם מקום Οστρακίνη בתחום א"י ומצרים ומקומות בין El Arish ובין Katieh הם במישור מלא מלח ולדעת היעראנימוס עיר החרס (ישעי' י"ט, י"ח) היא היא Ares ונקרא על שם Ostrakine וזה מה שדרשו (ירושל' עירוב' רפ"ה דכ"ב סע"ב) עיר ההרס סרקאני עיי"ע סרק בח"ו, קמ"ו. ומ"ש.
ר"ט:	ו'	מלמטה	אפיזייני כו': עיי"ע טטפת ומ"ש.
ר"י:	כ'	—	וכ"ה במדרש הגדול כ"י יתרו: היה מונין אפטיא לפדיון בני כו'. וג"ב תאריך והוא ל"ע ופירושו בלשונינו: Datum.
רי"א:	י"ב	מלמעלה	בימינה: ובפדר"א ר"פ כ"ג חמש אפטניות בצד אורך ימינה של תיבה ועיי' בלקט השכחה בסוף ח"ב צד ש"ץ.
—	י'	מלמטה	סוף הע' עיי' בלקט השכחה שם. ועוד עיי"ע הינטון ומ"ש.
רי"ב:	ט'	מלמעלה	גי' מדרש הגדול ויגש: אזל לגבי איפטרכא [2]) דידהון א"ל אמר לי כהנא דיהודאי כו'

---

[1]) הו"ל רס"ב צד 28. [2]) כ"ה בכ"י אקסס ובלע"ז פטרי ארכא ע"ב וסוף סוף לשון סערון.

צד	שורה	
רי"ג.	ט"ז מלמטה	משפלנא כו': וכן הגי' בכ"י מדרש הגדול ריש שמות: דקא משפילנא מינהו כי אופי בנהרה. נ"ב פי' זכותה מרובה כינה הזכות בבושה ופי' אופי חריות של דקל ע"כ הרי בעל הגליון ראה את הערוך ומשתמש בו. —ובענין אופי: קליפין של דקל כו' עיי' תשובו' הגאונים סי' תי"א (צד 214).
רי"ד.	כ"ט —	וביפה תואר כו': וכ"ה במדרש הגדול בראשית: נשמה זו האופה דברייתא אמרין דאופיתא טבא.
רט"ו:	כ"ב מלמעלה	גי' המדרש הגדול מקץ: בו ביום נוטלו ישראל איפכי על עונותיהם [1].
רט"ז:	ט"ו —	ובמדרש הגדול כ"י חיי שרה הגי' נכנס לאפיליז, ונ"ב פי' חדר פנימי. ועיי' הערוך.
רכ"א:	ג' מלמטה	ב' פעמים כו' וכ"ה אנפטי בתנחומ' הישן שמות סי' כ"ד ובסד' וישב (עיי"ע אפסיקין בהשלמת הערוך השלם צד 4) וצ"ל לאפנטי.
רכ"ב.	י"ז —	סוף ע' אפס: אולי אפס הוא מל"י οὔπιος ! nimmermehr
רכ"ט:	י"א מלמעלה	סוף ערך אפופסין: במדרש הגדול ב"י בראשית: ועכשיו הוא נוטל אפופסוסיא (נ"ב נזר דין) ובטלה כל המלאכה שעשיתי נכנסה שבת ונטל דימוס [2], ושם לפסוק ומשה היה רועה: ולא עוד אלא שנטלה אפופסים תם עונך בת ציון [3], ושם ויבא אל הר האלהים: ונתן להם אפיפסון [4], ושם לפסוק אתה תראה: משה נטל אפפסון שלו מבתחלה שאינו נכנס לארץ דכתיב אתה תראה אתה רואה במלחמות פרעה ואין אתה רואה במלחמות שלשים ואחד. ועוד עיי"ע פיפסון בהשלמת הערוך השלם צד ט"ז.
רל"א.	ט' מלמעלה	אולי אפקלין הוא officiales ובל"י האמצ' ὀφφικιάλιοι Beamte, ועיי"ע אאפיקון בהשלמת הערוך השלם צד נ'.
רל"ד:	ט"ז —	בע' שלנו: הביאו הרמב"ן בתורת האדם ענין הקריעה דף י"ח סע"א בשם „רב נתן בעל הערוך זכרו לברכה".
רמ"ג:	י"ג —	ר"פ כ"ז ט"ד וצ"ל ר"פ ל"ז.
רמ"ד:	י"ז מלמטה	סוף ע' אפריקי: ועיי' עוד שבת ל"א. מפני מה רגליהם של אפרקיים [5] רחבות כו'.
רמ"ו.	כ"ו מלמעלה	מאי יצועה צ"ל יציע ועיי"ע יציע ומ"ש.
—	ג' מלמטה	אפנטיין: ורנמ"ה לב"ב ס'. אפתא שקורין אפלדיין וצ"ל אפנדיין.
רמ"ו:	י"ט —	אפותיה: ובכ"י מדרש הגדול ריש שמות זמנין דמותבא ליה ידא על אפותיה [6] וקטלא ליה.
רמ"ז.	י"א —	ולדעת ה' ברילל (שם) אפתיסים מל"י ὀπτασία, Schauspiel.
רנ"ד:	כ"ג מלמעלה	ע' אקטורין: ומדרש הגדול הביא כמה פעמים בפ' בשלח קטרין במקום אקטורין.
רנ"ח:	כ' —	רוכב על הסוס: ועיי"ע מרכוף (ה"ה, רנ"ג.) ומ"ש. ועוד הרחבתי דיבורי בענין אקניתא חג הבבלי זה במ"ע צורפית חלק כ"ג.
ר"ס:	כ"ג —	ב"ב ע"ג. וצ"ל ע"ג: ברכות ל"א:
רס"א.	ד' מלמטה	אקרוקתא: וכן בל"ס עקרוקא צפרדע.—וכ"ה במדרש הגדול כ"י בראשית ההיא אקרוקתא דהוה האויא (?) כי אקרא דהגרינא כו'.
רס"א:	ז' מלמעלה	נדרי' מ"ב. ט"ד וצ"ל מ"א.
רס"ג.	י"ח —	לאור עיבורו הועתק מפי' ר"ח עיי"ע עבר ה' ובנרות המערכה (נ') לר"ה כ"ג.
רס"ה.	ב' —	ברי' שופי' ט"ד וצ"ל בריש ופירש כו': וכל הפי' הועתק מתש' הגאוני' סי' שנ"ט (צד 182). ושם שורה ז' בערוך ואעפ"כ ט"ד וצ"ל ואע"פ.
רע"ה.	ט"ז מלמטה	ובמדרש הגדול כ"י בראשי' גרס למלך שבנה פלטין ע"י ארדיכל כו'.

---

[1]) פי' הכלה וצ"ל הנחה כלומר מחילה ע"כ ובעל הסגה נגרר אחר פי' הערוך. [2]) נ"ב פי' כבוד וזכר טוב ע"כ ויותר טוב מל"ר dimissio עיי"ע דמוס. [3]) נ"ב פי' נרית! [4]) נ"ב גזר דין. [5]) בכ"י מ' פרסיים. [6]) נ"ב מנחו.

צד שורה

רע"ו: י"ז מלמעלה וכ"ה במדרש הגדול לבראשי' אורזילא ד ר י מ א.

רע"ז. — מלמטה סוף ע' ארזבונית: עיי"ע יוחנא ומ"ש.

רפ"ג: ה' — אולי אורכתא הוא נכון מע' אריך ע"ש וענינו שטר הרשאה ובזה הלשון אי' ג"כ בתש' הגאוני' סי' קפ"א, ר', רל"ז, רע"ט, תס"ז. תצ"ג ועיי' צד 359 ומ"ש רא"ה.

רפ"ה: י"ז מלמעלה בט"ס צבחד צ"ל צבחר ט"ס והנכון צבחד עיי"ע.

רפ"ו. כ"א — ἀρχιστρατηγος ט"ד וצ"ל ἀρχιστρατηγὸς וכ"ה במדרש הגדול כ"י חיי שרה מינוהו ארכסטרטיגוס ונ"ב פי' שר השרים בל"י [1])—ושם שורה ל"ג. משל לארכיטקטון: עיי"ע קטדיקי. ובשו"ט מזמור י"ד סי' א' למה"ד לארכיטון שבנה מדינה כו' צ"ל לארכיטקטון ובנדפס (דפ"ק) נפרדה לשתי מלות לארכיטון קטן ובע' קטן הביא רבינו מב"ר פכ"ד לארכוטון קטונים ועיי' במו"ע ומ"ש והילק' ישעי' ר' ש"ב הביא מב"ר לארכיטקנוס וצ"ל לארכיטקטס [2]). ובאגור לר"ש גאמע הגי' המשובשת ארביט קוטנן ועיי' מ"ש רש"ב (עטרת צבי 34) [3]).

רפ"ז. כ"א — לבית ארכיון: ובמדרש הגדול כ"י בשלח: ירד לבית אורכיון של מצרים ונטל טופסיהם של ישראל שהיה שמם חקוק עליהם כו' ולי נראה להגיה ונטל טומסיהם מלשון טומוס פי' בל"י רשימה עיי"ע בח"ד, מ"ג: ובאמת כ"ה במדרש הגדול כ"י ויגש נכנס לבתי (האריכות) [צ"ל הארכיות] [4]) והוציא ה ט מ ס ו ן שלהן שפלוני ממשפחה פלונית כו'.

רצ"א. י"ז — סוף ע' ארם 3: ארמאיי דבאלא (ע"ז י"א:) לפי גי' רה"ג ור"ח ז"ל עיי' תש' הגאוני' סי' מ"ו ומה שכתבתי במ"ע צורפית הנ"ל.

רצ"ד: כ' מלמטה אבנים של זכוכית: וכן הגיה רש"ב בתנחומ' הישן במדבר סי' כ"ג תחת אדנים של זכוכית, ולי נראה שצ"ל אונים של זכוכית מל"י ὠνία פי' סחורה ופרקמטיא וכדאי' בתנחמו' הנדפס במד' סי' כ'.

ש"ב: ט"ז — ל א ד ק ו ל א י ן ב ן ה ד ו מ ה כו': במ"ע הצורפית Etudes חכ"ב צד 208 הוכחתי שצ"ל ל א ד ק ו ל א י ב י ן ה ד ו מ ה והוא בא מגליון למה דאי' שם: מיד הדבור נושקו על פיו ובעל המעתיק או איזה חכם רשם בצדה שלא היה דק ולא היה מבין הדומה (המשל) ובאמת בילק' לי'. ובשהש"ר פ' תורי זהב (עיי' ערך הנ"ל שורה ט' מלמטה) דרש תורי מלשון תורא (שורה) וכמאמרם ירו' ביכורי' פ"ג דס"ה ע"ג אב בית דין שנכנס עושין לו שורות; ירו' ברכות פ"ד ד"ז ע"ד אלו ת"ח שהיו עושין שורות שורות ככרם וא"כ הכונה היא: תורי זהב נעשה לך זו התורה שלמד[ו] (אלקולאין) [אסקולאין] [5]) בדעתו של הקב"ה כלומ' תורי (שה"ש א', י"א) הם התלמידים שלמדו תורה ב ש ו ר ה בדעתו של הקב"ה. ולא ראיתי מי שפירש מאמרים הנ"ל באופן מקובל וכן טעה בפי' המדרש הנ"ל הגלאססאר לה' פירסט צד 214 ופלא שלא היה מקבל האמת ובחר פי' דוחק של ה' ד"ר יאסטראוו.

ש"ד. ט' — כעין איזמל: וזה פי' תשובו' הגאוני' סי' שס"ג (צד 183) באריכן הרגו אמרו כגון אוזמל ונקרא אלשפרה (בל"ע סכין עקום).

ש"ו. י"א מלמעלה וכן בל"ס ארטקופא באותו ענין.

ש"ח: ו' — במדרש הגדול כ"י בראשי' הגי' פגע ביה שידא א ש מ ד א י רבא דרוחיא א"ל אשמדאי איזיל וגליג לאימך כו'.

שב"ה: י"ג — רעץ: בתש' הגאוני' סי' שנ"ח (צד 181) הגי' רעץ.

שב"ח: י"ט מלמטה בתש' הגאוני' סי' מ"ז (צד 23) הגי' אשתיאמא בעלמא הוא אפוטרופוס שבידו מפתחות

---

[1]) וכן בערוך. [2]) ובילק' ירמי' ד' רד"ו גרס לאדריכל וצ"ל לארדיכל. [3]) וכן בספרו רמ"ד צ"ל ἀρχιτέκτων [4]) ἀρχεῖον עיי"ע ארך ח"א, רפ"ז. [5]) σχολαὶ scholae, וגי' זו אי' ג"כ בידי מגס, ופירושו נסתר מעל.

צד שורה

והותמות ושומר פירות וכלים ואוצרות של בעל הבית נקרא (איש תיאמא) [וצ״ל אישתיאמא]. ועפ״י זה פי׳ ר״ח בע״ז מ״א. עיין נרות המערכה (ג׳).

שכ״ט: כ״א מלמעלה סוף ע׳ אשתקד: וכנ״ה אשתקד במעש׳ שני פ״ד, שבת פ״ז: פסחי׳ ג׳: ב״ב צ״ז: מנחו׳ ק״ד. ק״ז: תמורה כ״ג:

של״ג: ט׳ — לאתליטים: וכ״ה במדרש הגדול ויותר יעקב: משל למה״ד לאתליטים שהיה עומד ומנשש כו׳ [1].

של״ד. ו׳ — איתני עולם: וכן מצאנו בתש׳ הגאו׳ סי׳ ט״ו, ס״ה רמ״ח איתני עולם והוא שם כבוד ועיי׳ סי׳ שע״ד, תקמ״ט [2].

של״ד: י׳ מלמטה לגין אולי כמו גלין בל״ס גלותא Priesterkleid.

חלק ב׳ [3]

ב׳. י״ח — ועיי״ע מבנאי ומ״ש.

ג׳. ח׳ מלמעלה ס״א ברא כו׳ ודע כי בתשו׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ו (צד 22 בהוצ׳ הרכבי) רה״ג גרס בע״ז י״א: במקום רומאי דבבלאי שבנוסחאות כזה: ארמאיי דבאלא ופי׳ הם גוים שבשדות ושבמדברות כאשר תאמר תורבאלא. וכן נגרר אחר זה הפי׳ ר״ח בפי׳ לע״ז שם וכבר הארכתי למעניתו במאמר מיוחד במ״ע צורפית Etudes חכ״ד.

ג׳: ט״ז — חמר בארג: ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 23) הגי׳ מתוק מיי בארג ולשון פרסי הוא ע״כ והוא مى باشد כמו שפירשתי בערוך [4].

ה׳: כ״ג — אילימא כו׳ ועיי׳ בהמגיד שנה כ״ה גליון 35 אשר שם הגיה ה׳ זה״ל אי לִימָא קא סגיר ור״ל לשרו של ים כדרז״ל (חולי׳ מ״א:) לשרא דימא.

ו׳: י׳ מלמטה נקוד כו׳ ועיי״ע מדי ומ״ש.

ט׳. ט״ז מלמעלה ביברי כו׳: ובל״פ ببر חיה דומה לשונרא ואין לה זנב.

י׳. י״ט — עיי״ע בן בג בג בסר״ה (דפ״וו צד מ״ב:) ובספר המעריך אי׳ בן ב״ג ב״ג בן גר בן גיורת ולדעת ה׳ באכער (על אגדת התנאים ח״א, י׳) בן ב״ג ב״ג או בן ה״א ה״א אחד הוא ונקרא (הגר הזה) על שהיה אומר על ב׳ ג׳: ב׳ ג׳ על ה״א: ה״א עפ״י מה שמסופר בשבת ל״א. אבדר״נ פט״ו.

י״א. כ״ד — בגין: והנכון כי הוא מל״ס בדגון פי׳ מפני כן=מטול הנה.

י״ב: י״ח — בסוף ע׳ בגר: וז״ל באגור לר״ש גאמע (עטרת צבי צד 35) שמעתי מקצת חכמים בגרות בא גרות כלומ׳ בא הזנות והגיע עת הפיתוי ועיי׳ מ״ש רש״ב שם.

ט״ז: כ״א — כתיקוני: ועיי״ע כדוד.

— ז׳ מלמטה נדה נ׳: ט״ד צ״ל נ ד ר י ם נ׳:

כ״ה: י״ז מלמעלה מבהרת: ועוד י״ל שהוא מל״ס בהיר פי׳ אפל dunkel וזה מ״ש זו מלכות יון שהחשיכה.

כ״ו. כ״ג — ולא בהתין: ובמדרש הגדול כ״י לחיי שרה: מנ״ה דאמר אינאשי מילתא דאת בהית מינה קדום ואומרה כו׳ ובנו״נ בב״ק צ״ב: מילתא גנאה דאית בך כו׳ עיי״ע אנש (ח״א, קס״א אות מ׳).

— י׳ מלמטה סבי דבהתא: הח׳ באק פי׳ כמו סבי בהותא מל״ס בהא רק כלומ׳ זקנים ריקים והם הם זקני עם הארץ [5].

---

[1] כ״ב אתליטוס: גר. [2] והם גבור בתורה איתן בחכמה. [3] ועיי׳ ג״כ בתיקונים והשמטות לסוף חלק ב׳. [4] והר׳ הרכבי לא העיר מאומה בהערותיו ועשה עצמו כאינו רואה את הערוך השלם ורק זעיר שם זעיר שם הזכירו. [5] עיי׳ מ״ש בהרחבת דבור במ״ע מנורה הו״ל ס׳ הירש שנה א׳ סי׳ ו׳.

צד	שורה		
ל״ד.	ב׳	מלמעלה	במדרש הגדול כ״י בראשית ג״כ הגי׳ נבוקת באחד מאבריו של אדם אבל לעתיד לבוא כו׳.
—	י״ב	מלמטה	צ״ל بيجاذ Smaragd von geringem Werthe.
—	י״ז	—	בזר פי׳ זרע עיי׳ תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז.
ל״ה.	ט״ו	מלמעלה	במדרש הגדול כ״י בראשי׳ הגי׳ שדא ביה ביזרוני.
ל״ו.	י״ג	מלמטה	בחנוני: זו גי׳ הבבלי והירו׳ גרס כנוני וכ״ה בתש׳ גאוני׳ סי׳ מ״ו (כגוני) [וצ״ל כנוני] וכ״ה בפי׳ ר״ח לע״ז י״א: ועיי״ע כנוני ומ״ש.
מ״ט:	ח׳	מלמעלה	במדרש הגדול כ״י מקץ הגי׳ בי הוזאיי ונ״ב פי׳ מן בלד מהוזא.
נ״א.	ה׳	מלמטה	יותר טובה: וכן הגי׳ בי מכסי בתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 23) ופי׳ בי מכסי מדינה.
נ״א:	ה׳	מלמעלה	עיי׳ מ״ש לעיל בהערות ותיקונים לח״א ל״ב: וש״נ גי׳ מדרש הגדול כ״י מקץ.
נ״ה:	ט״ו	—	וגדל: כל הפי׳ שייך לרגמ״ה ב״ב י״ח:
—	י״ד	מלמטה	סוף ע׳ בין ב׳: ומזה הענין ברכות ס״א. נדה מ״ה: בברכי הים קורין לקלעיתא בנייתא עיי״ע קלע (ח״ז, ק״ח).
נ״ז.	ט׳	מלמטה	עשיראה ביר כו׳ עיי׳ תשו׳ הגאוני׳ סי׳ ת״ט (צד 214) אמרו עשרה בנים קבר ר״י כו׳ עש״ה ועיי׳ היוחסין ובעל האשכול הובא בהערות להרכבי צד 379, ועיי״ע גרם א׳ ובאגור לר״ש גאמע (בעטרת צבי צד 37) ומ״ש רש״ב שם.
ס״ט:	ה׳	מלמעלה	סי׳ ו׳ צ״ל סי׳ ס׳ — ושם שורה ו׳ נשמט שלשלת דף ס׳: ס״א: ועיי׳ צונץ צור געשיכטע צד 442 בהערה האחרונה. ועיי׳ תיקונים והשמטות לחלק ב׳.
ע״א.	י״ח	—	ע״ש: והוא מפי׳ רגמ״ה לב״ב ס״ז:
ע״ד:	ב׳	מלמטה	בית מליון, מלון כו׳: אבל מע׳ מונבז נראה בעליל כי מלון הוא שבוש מן מלווז והוא הוא מונבז וא״כ ביה מלון פי׳ אותן של מונבז.
צ׳.	י״ח	—	סוף ע׳ בכין: ובספר מנות הלוי (נ״ח) הגי׳ כדין ובאסת״ר ובמ׳ אבא גוריון: ברברי עיי״ע קלסריקין.
צ׳:	נ׳	מלמעלה	פ״א כו׳: והוא הוא פי׳ ר״ח לשבת ק״ב. עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לזה הציון.
צ״א.	י״ח	מלמטה	סוף ע׳ בכור: בכור שטן יבמו׳ ט״ז. עיי׳ פירש״י ועיי׳ בהמגיד שנה כ״ג צד 259.
צ״ד.	ה׳	מלמעלה	סוף ע׳ בולית: וכנ״ה באדר״נ פ״כ (צד 72 בהוצ׳ ה׳ שעכטער) בני אמי נחרו בי (שה״ש א׳, ו׳) אילו בולאות שביהודה שפרקו עולו של הקב״ה מעליהם והמליכו עליהם מלך ב״ג. שמחות פ״ח פסקו בולאות שביהודה. פי׳ ערי יהודה.
צ״ה.	כ״ב	—	בכ״י מדרש הגדול מקץ הגי׳ מושלין אותו משל למה״ד לאשתו של בולדסוס (!) שהיתה מקשטת את עצמה כו׳ בעלי בולדסוס מעט הוא עוקץ את סוסו ונמצא עומד על ראשי כו׳ וי״א אשתו של מלח שאמרה בעלי מלח מעט תבוא הרוח ונמצא עומד על ראשי כו׳.
צ״ט.	ט״ו	—	הבלנים כו׳: עיי׳ פי׳ רה״ג לכלים פ״ח מ״ח — שם שורה י״ח מלמעלה טהור: עיי״ע ישב.
צ״ט:	י״ז	—	בליונא כו׳: ודע עוד כי בל״ס בולותא פי׳ אבני טבעת החותם ובל״י *πυελός, πυέλιον* מילואי האבן.
ק״א.	ט׳	—	בכ״י מדרש הגדול בראשי׳ הגי׳ מוסך בולס אנינקי ע״י שהות מעלה חלודה כו׳.
ק״א:	כ״ח	—	ובכ״י מדרש הגדול הגי׳ „אבני בלוסטא״. והוא במשקל יוני.
ק״ג:	ז׳	—	בלע כו׳ אולי מל״פ بلك עפעפים.
ק״ז.	ב׳	—	סוף הערך: ועיי״ע פלש.
ק״ח.	ב׳	מלמטה	בהערה 3: ועיי״ע לח ב׳ לפי גי׳ כ״י ערוך קאהוט.
קכ״ד:	ט״ז	מלמעלה	סוף ע׳ בן תורה: שו״ט מזמור ז׳ ילק׳ חבקוק ר׳ תקס״ב בן תורה אתה.
קכ״ו:	כ׳	—	במדרש הגדול כ״י יתרו גרס: לבלתי עצבי אם אתה עושה לי כן ואם לאו הרני הולך

צד	שורה		
			בנסיסות לשאול. ונ"ב פי' תרג' והנם זועפים נסיסין ע"כ.
קכ"ח:	ו'	מלמעלה	פי' כ"ו: כל הפי' הארוך הועתק מפי' ר"ח עיי' נרות המערכה (ג') לר"ה ט"ו:
קל"ב.	י"ח	—	בסילין: ובאגור לר"ש גאמע הגי' בצילין וצ"ל בסילין.
קל"ד.	כ"א	—	יש להוסיף התפעל תנחומ' תולדו' ססי' ח' וכביכול אף מלכות אינה מתבוססת אבל לעתיד לבוא כו' ומלכותו מתבוססת.
קל"ה:	ט"ז	—	קודם והשם: ובכ"י מדרש הגדול יתרו: אפשר דר' ישמעאל מבסר אמיה. ושם: מעשה באחד שהיה מאכיל אביו עגלים מפוטמים חד זמן אמר טליא לסבא לית את חמי מה דעבד בי גבר פלן לית אנא אזיל (ומסבר) [וצ"ל ומבסר] ליה לית אנא אזיל (ומסבר) [ומבסר] ליה לית אנא אזיל ומזמי [1] ליה כו'.
קל"ו.	כ"ו	—	אולי הה"א שרשית וצריך לערוך תחת אות ה': הבסתייר ומל"י האמצ' *ἀβεστιάριος* עיי' מיירסיאוס צד 2 ופירסט גלאססאר.
קל"ו:	א'	—	ביסתרקי: ובתש' הגאוני' סי' ש"ע (צד 186) גם בקיבוץ עברי ושלשה בסתרקים הנקראים טנאפ"ס (בל"ע מצעות).
—	ב'	מלמטה	בהערה ה' צ"ל בע' סתר ב' לגי' דפ' ו"ו.
קל"ח.	ב'	מלמעלה	וכן בתש' הגאוני' סי' רט"ז (צד 102) והסיום: ובותי דהכי' כי בויי דריאה ניהו ועיקר דילה לשון אבעבועות ע"כ. ועוד עיי"ע בויי בהשלמת הערוך השלם צד ו'.
קל"ח:	י"ז	—	פי' נחירה: ועיי"ע מרקפא.
קמ"ב:	י"ד	מלמטה	סוף ע' בעלי אמנה: וכן במס' ד"א פ"ב בעלי אמנה ומכסי רזין.
קמ"ו:	כ"ו	מלמעלה	בע' פטס כו' ופי' הערוך הועתק מפי' ר"ח עיי' נרות המערכה (ג') לביצ' ט"ו:
קמ"ט:	י"ח	—	סוף ע' בעל שם: עיי"ע רב הונא ביוחסין השלם צד 127.
—	כ"ג	—	סוף ע' בעל שמועה: ועיי' פירש"י לחגיג' י"ד.
קנ"ג.	ו'	—	ידיע: עיי' תש' הגאוני' סי' שצ"ה (צד 209) מקיניה או מקוטניה—אית דגרסי מקוטפיה ידיע ואית דגארסי מכניה כו' ע"ש כל הענין.
קנ"ג:	כ"ב	—	דמישן: ועיי"ע מושחן וע' משא.
קנ"ד.	א'	—	וראיה לזה תמצא מאו"ז הל' ערב שבת ססי' ד' ע"ש.
קנ"ד:	ג'	—	וגי' כ"י מדרש הגדול וישלח: ר' סימון אומר קליפת בצלאויה. ונ"ב פי' בצלים ממש.
—	כ"א	—	דבוצלא: וכ"ה באגור לר"ש גאמע (עטרת צבי צד 36).
קנ"ז:	ג'	מלמטה	סוף ע' בק: עיי"ע שף ב' מבייקינן.
קנ"ט.	י'	מלמעלה	בנו"ג כו' ובמדרש הגדול בראשי' מצאתי הגי' בוקיון מוליון ופלליון וסרנלגיון לא הלכתי לתרטיאות ולקרקסיות ולא עמדתי בקנגיון כו'.
קס"ג.	כ'	מלמטה	זמרא דבקרי כו': ועיי' תשו' הגאוני' סי' ס' (צד 28) זמר נינדי ובקרי שרי זמר גלדאיי אסור וזה הזמר כו' עש"ה ועיי' ג"כ בשינויים בכו"פ צד י"ט:
קע"ג.	כ"ג	מלמעלה	סוף ע' בר אמודאי: וכ"ה בכ"י מדרש הגדול בראשית: ונחת בר אמודאיי. ונ"ב פי' אלגוואץ. והוא الغواص Taucher.
קע"ה.	י"ז	מלמטה	בר חמדודי כו' כל הפי' הועתק מפי' ר"ח ז"ל עיי' נרות המערכה (ג') סוף יומ' ושם בש"ס ווילנא טעות נפלאה הסידות וצ"ל הסירות.
קע"ז.	ד'	—	פי' דבאותו כו': וכ"ה בפי' ר' נסים גאון בס' המפתח ע"ש.
קע"ח:	ט"ו	מלמעלה	בר מהווניתא כו' ובתש' הגאוני' סי' רכ"ב (צד 105) הגי' בר מהויניאתא זה שקורין אותו בל' ישמעאל גזיר [2] ויש אומרים דליל [3]. ובתש' סי' ק"ץ אי' סנטר בר מח' וצ"ל בר מחוניתא הרי גם הגאוני' גרסו בחי"ת כבערוך. ובה"ג הלכ' עדות (דף קי"ד

[1] כ"ב פי' מקלקל. הב"ל ע' זמיון ומ"ש בהערות ותיקונים. [2] جزير Verwalter. [3] دليل Führer.

צד	שורה	
		ע"ג) הגי' נהזומאי וצ"ל הנזומאי ואולי מל"פ خانسمان Verwalter. ועוד עיי' בהערות ותיקונים לח"ה דף ע"ט:
קע"ט:	י"ג מלמעלה	סוף ע' בר נפלי: עיי"ע משיח וש"נ תנחומ' סוף תולדות.
קפ"ג.	י"א —	עיי' מ"ש לעיל בהערות ותיקונים לח"א צד כ"ג: וש"נ מדרש הגדול.
קפ"ה:	י' מלמטה	סוף ע' ברדל: וכ"ה באגור לר"ש גאמע בשם ויק"ר [1]) כיון דחמת שוטיא וברדלא כו, עיי' עטרת צבי צד 36 ומ"ש רש"ב.
קפ"ט.	י"א מלמעלה	סוף ע' בריז: וגם בל"י אמצעי' βρύση, βρίσιον פי' מעין Quelle.
ק"צ.	ו' מלמטה	קתא דבורטיא: ובתש' הגאוני' סי' רצ"ו (144) פי' קתא דבורטיא קת של סכין שאנשי המלחמה שמין אותן עם אזורין ובל' ישמעאל נצאב כנגר نصاب خنجر Griff des Messers.
ר':	י"ג מלמעלה	נירא ברקא כו' ובתש' הגאוני' סי' מ"ז הגי' נירא ברוקא ופי' חוט הניאר של ארג שהוא צבוע ברקת ובטיית אלאצפר ע"כ.
—	כ"ז —	יציעה ט"ד וצ"ל יציע.
ר"ה.	ד' —	סוף ע' ברתא: ועוד עיי"ע מורגאנא בהשלמת הערוך השלם (צד 12) וש"נ מדרש הגדול, ועיי' עוד תשו' הגאוני' סי' מ"ז (צד 23) אבראתא הוא בא מן הברוש ובטיית אלאבהל [2]) ובתשו' הגאוני' דפ' (קאססעל, בערלין צד מ"ב) אי' אבהול.
ר"ה:	ט"ז מלמטה	ודפוסים הישנים: ובאמת כ"ה בפי' ר"ח בשבת ס"ג:
ר"ח:	י"א —	סוף ע' בשר: והושאל לאבר המוליד: בשר המת עיי"ע מת ב' וש"נ.
ר"ט:	ג' —	פירוש: ועיי' ג"כ בתשובו' הגאוני' סי' שס"ו (צד 185) בענין בת אחותו.
רי"ג.	ז' מלמעלה	אחר מ"ק כו': יש לחוסיף תענית כ"ה: ושם בשורה י"ב מלמעלה ל"ג: יש להוסיף נ"ב: ושם שורה י"ג אחר פסחי' יש להוסיף צ"ד.
רט"ו.	י"ג —	וכן בסנהד' י"ט: (ילק' שמואל ר' קכ"ט) אלה בני בתיה וגו' וכי בתיה ילדה והלא יוכבד ילדה אלא יוכבד יולדה ובתיה גידלה. ילק' בראש' ר' ע"ו, ליחזק' ר' שס"ז תשעה נכנסו בגן עדן בחייהם כו' ובתיה בת פרעה ועיי"ע יעבץ ומ"ש בהערות ותיקונים.
רי"ח.	י"ד —	מקומם כו': וכן הגי' גאובאי אצל ר"ש גאמע (עטרת צבי 36) וז"ל גאובאי שם מקום מבבל היא ורבינו האי ז"ל אמר בכמה מקומות לישנא דגאובאי כו' עיי' מ"ש רש"ב שם.
רכ"ד.	י' —	ועיי"ע נ"ב א' ומ"ש.
רל"ג.	י"ז —	עיי' תש' הגאוני' סי' קצ"ה (צד 87) מאי גונמי גייצי גונמי הפולים הקטנים השחורים הנמצאים בין הפולים.
רמ"ג:	ט' מלמטה	למיחש צ"ל למיחש].
רמ"ו.	כ"ג מלמעלה	פי' רב שרירא כו': וכ"ה בתש' הגאוני' סי' כ"ה (צד 10) עש"ה והכיום: אף כן כשמתמיה אדם על דבר ומראה בידו התמהה אומרין מגדיף. ועיי' ג"כ שם בהערות צד 346.
רמ"ט:	ג' —	כו' עיי' מ"ש לעיל בהערות ותיקונים לח"א צד קס"ח: וש"נ מדרש הגדול.
ר"נ.	כ"א —	וכ"ה במדרש הגדול כ"י בראשית ושם ג"כ הגי' הנכונה אסתמי וכמו שהגהתי בהערה 2.
רנ"ב.	א' —	וע' תש' הגאוני' סי' רמ"ט (צד 126) ופי' הניהוץ שמעברין על הבגד אחר שמנקין אותו בכביסה טבעת לצחצחו ובל' ישמ' נקרא אלצקאל [3]) כו' עש"ה ובצד 364 וש"נ הריצ"נ.

[1]) לפנינו ל"י. [2]) الابهل [3]) الصقال.

צד	שורה	
רנ"ה: י"ט	מלמעלה	והוא פי' ר"ח ביומ' פ': עיי' נרות המערכה (ג') שם.
ר"ס: י"ז	מלמטה	גזירפטי ודע כי בל' ארמיניא hazarapet [1]).
— ד'	—	בהערה 7 גזי ריפטי כו': ובכ"י מדרש הגדול מקץ הגי' גזי רפטי ונ"ב מציקין שבותשין בני אדם ולוקחין ממונם.
רס"ז. כ"ב	—	רה"ג ז"ל. וגם הובא בפי' ספר יצירה לר"י ברצלוני צד 28 ע"ש.
רע"א. י"ח	מלמעלה	ועוד י"ל כי בל"י καγχάζω ענינו דומה לזה hohnlachen.
רע"ג. כ"ב	מלמטה	ולפי דעת ה' ברילל מל"י σκατά ,Koth.
רע"ה: ז'	—	סוף ע' גיים: עיי"ע לקוס ומ"ש.
רע"ז: י"ז	מלמעלה	מחבירו (נדרים ל"ט סע"ב) נכנס לבקרו ט"ד וצ"ל: מחבירו נכנס לבקרו (נדרים ל"ט סע"ב).
רע"ט. י"ח	—	נבוכדנצר כו' עיי' פי' רנמ"ה לערכין י"ב. ונרות המערכה (ב') לזה הציון.
ר"צ. ו'	—	ודע כי בל"ע جلبان כמו كلبا מין כוסמין speltähnliche Getreideart עיי"ע כונתא ומ"ש.
ר"צ: י"ח	—	וחמי ד"ר בעטטעלהיים זצ"ל אמר לי זה רבות בשנים שצ"ל γαλακτινὸν לבן כחלב וזה נ"ל [2]).
רצ"א. י"ב	מלמטה	גלגטיקא: וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י יתרו: .השמרו לכם עלות בהר.. יכול יעלה בגלוגתקא ת"ל עלות בהר מכ"מ. נ"ב פי' עגלה.
רצ"ג. ב'	מלמעלה	וכן פי' רה"ג זמר גילדאיי ע"י זמר של בורסיים עיי' תשוב' הגאוני' סי' ס' ועיי' ג"ב כו"פ פ"ו: ור"ה גרס גלדאי שהם הבורסים.
רצ"ג: י"ז	—	ומדרש הגדול כ"י בראש' גרס גילדאנא. — ודע כי גם בל"ס גלדנא שם דג הוא ולא הוצרכנו לגזרו מל"י.
— כ"ה	—	באשפה שבים: וכ"ה באגור לר"ש גאמע ע' גלדן (עטרת צבי 37) פי' גלדגא דבי גילא דג שגדל באשפא שמעתי מפי רבי יצחק.
רצ"ו. ט'	מלמטה	וכורז: וכ"ה במדרש אבא גוריון ספ"ו (בהוצ' רש"ב צד 41) פ' והמן נדחף ובידו ארבע מלאכות בלנאי וספר גליורי וכורז ובמ' לקח טוב לפ' וישב מרדכי (רש"ב צד 107) אי' בט"ס וכרוזר וצ"ל וכרוזיי Ausrufer.—וכנ"ה במדרש הגדול כ"י בראשית אף הגליורין נתקנו בו ואמרו רבה"ע מה אדם ותדעהו.
רצ"ט. י"ז	מלמעלה	סוף ע' גלמהרג: וז"ל תש' הגאוני' סי' רצ"ט (צד 144) אי אתה צריך לומר דטינא כי גיל והלמד דגש בלשון פרסי חותם. נמצא גיל מוהרג חותם של טיט שהיו הפרסיין נותנין לעוברי דרך סימן כי ברשות מלכות הן עוברין ומי שאין עמו מעכבין אותו שומרי הדרך ע"כ. ועיי' בהערות שם צד 366 [3]) פירושים שונים להגיה דברי התשוב' המגומגמים. ולי נראה להגיה כך אי אתה צריך לומר טינא כי ג י ל ז ה ל מ ד רפש בלשון פרסי [ומוהרג] חותם כו'. והכונה כי מלת דטינא היא מיותרת כי גיל יש לה הוראת רפש או טיט [4]) בל' פרסי ויש להשלים [ומוהרג] פי' חותם עיי"ע מהרק. וכ"ה בתש' הגאוני' סי' מ"ו (ועיי' השלמת הערוך השלם צד 11). ועוד ראיתי להעיר על גי' אה"ת (ד"ס סנהד' צד 272) גילמו הדגטינא וצ"ל גילמוהרג טינא וכגי' הערוך בע' גלמהרג ונגד גי' זו לוחם הגאון בתש' הנ"ל ולי' בה"ג שהביאו הערוך. ובמדרש הגדול כ"י חיי שרה מצאתי הגי': למחר כל גוברא מיניכו ליתי לי מינה כי ט י ב ע ה ד ג ו ש פ נ ק א ונחרבה. ונ"ב פי' חותם הטבעת וא"כ הציג מלות ידועות תחת המלה הזרה גולמהרג.

---

[1]) עיי' מ"ע ברילל ס', 123. [2]) ואח"כ ראיתי כי כזה שיער ג"כ ה' באכער באגדת התנאים ח"ב 45. [3]) וקצת דבריו לקח מהערוך השלם בלי זכרון. [4]) ואולי דג נשתבש מן ט ואות ש נשתבשת מן יט ואח"כ דגש נ"ל טיט.

צד	שורה	
רצ"ט.	כ"א מלמעלה	גולמוש כו': ובמדרש הגדול הגי' גולמישא עיי' לעיל בהערות ותיקוני' לח"א לצד ל"ז:
ש"ב:	ה' —	גלובקרין: וכ"ה בכ"י מדרש הגדול בשלח ויקחו אבן וכי לא היה שם כסת אחת או גלובקרין אחד שיניחו לו. נ"ב פי' פראש . והוא מל"ע فرشه מצע Matratze, Teppich. ודע כי עיקר גזרת המלה מל"י אמצ' ורו' אמצ' *κερβικάριον*, cervicarium פי' כסת Polster.
ש"ד:	כ"א מלמטה	מדת גמיו: עיי' תשוב' הגאוני' סי' ל"ה (צד 13) ועוד עיי' פירש"י ב"מ כ"ח.
ש"י:	י"ח מלמעלה	גמלניתא כו' עיי' תש' הגאוני' סי' מ"ז (צד 23).
שי"א.	כ"ד —	ובמדרש הגדול כ"י הגי' אמר רב הונא בשם רב יוסף לא נתחתם גזר דין של דור המבול עד שכתבו ג ו מ ס י ו ת לזכור ולבהמה. ונ"ב פי' כתובות.
שי"ז.	י' —	סוף ע' גנגיליון: עיי' מ"ש בזה הענין לעיל בהשלמת הערוך השלם צד ח'.
שי"ח.	י"ד —	ועיי' תש' הגאוני' סי' שס"ט קורין לשמאל גונדלית וכן בזמן שאדם כותב ומתחיל מכנגד שמאל כו' עש"ה, ובתש' רב פלטוי בשערי צדק סי' י"ז פי' גונדלנית (!) במקומנו קורין את יד שמאלו של אדם גונדליתא ומי שמשתמש בידו השמאלית קורין אותו גונדליא והיינו דאמרינן ודילמא גונדלנית חתם שמא בשמאלו חתם, ולזה כיון רבינו במ"ש פ"א לגאון אחד כו' [1].
שי"ט.	כ' —	פי' כו': עיי' תשוב' הגאוני' סי' רמ"ה (צד 122) גונדרפוס רוח רעה כי כמה רוחות דעתיהן [צ"ל לפי דעתיהן] כל אחת מופקדת על החולי.
שכ"ד:	ג' —	גותיין: במדרש הגדול כ"י ויחי והוה מסתמך על תרין ע ב ד י ן ג ו נ ת י ן כו'. נ"ב פי' על שם מקומן.
שכ"ח.	ט' מלמטה	בע' גסס ב': ועיי"ע כס ט' ומ"ש.
שמ"ג:	ט"ז מלמעלה	וכ"ה נכון באגור לר"ש נאמע בע' בגרות (עטרת צבי צד 35) גירא בחזרין ופלגא לבישיא [2].
שמ"ד.	י"ג —	והמדרש הגדול כ"י בראשית גרס: דלא מגרי ליה לאינש בקריביה. ונ"ב שאינו מתגרה בקרובותיו לדבר עברה.
שמ"ד:	ב' —	וכנ"ה: יש להוסיף ר"ה כ"ד רע"א גירי קא משדייא, גיטי' כו'.
שנ"א.	א' —	עיי' תשוב' הגאונים סי' תט"ו (צד 215) גרגילא אחד ממיני ירק הנאכלים בבבל כו'.
שנ"ו.	כ"א —	פ"א כו' עיי"ע רפק ומ"ש בח"ז, רצ"ד וש"נ תשוב' הגאוני'.
שנ"ז.	י"ג מלמטה	מפני כו' עיי"ע תל א' וש"נ כלי' י"ב מ"ו.
שנ"ח.	י"ז מלמעלה	גרורא דיבלה ט"ד וצ"ל גרידא דיבלא עיי"ע רפק.
שס"ב.	י"ז מלמטה	לאי"ט כו' ועיי' בקצת הערות בסוף ח"ד לערוך השלם.
שס"ב:	י' —	עיי"ע כרזימין ומ"ש בח"ד, ש"ך.
שס"ה:	ג' מלמעלה	ובמדרש הגדול כ"י בראשי' גרס הני מילי בידים אבל בגראמא לא.
שס"ז.	י"ג —	ועוד עיי' בענין חלדה בתש' הגאוני' סי' שע"ו (צד 193).
שע"א.	ט' מלמטה	השם גירסא: ובתש' הגאוני' סי' רכ"ט (צד 107) גראסי.
שע"א:	י"ז —	סוף ע' גרסן: ואולי הוא מל"י *ἐργασία* רֶוַח Verdienst עיי' מ"ע ברילל ד', קי"ז.
שע"ו.	י"ד מלמעלה	גרף של רעי: וכ"ה בל"ס עיי' פיינא שמיתה.

---

[1] וגם בהערה רמזתי על תש' שערי צדק סי' י"ב וצ"ל י"ז. [2] ובענין הסיום מחוזא מדינה תערך אל מדאין והיא רסן עיי' רש"ב הערה רנ"ח מה שכתב בשמי אבל אני חזרתי מזה הפי' כמו שתראה מע' רסן עש"ה.

חלק ג' [1]

צד	שורה		
ז'.	ט"ו	מלמטה	לדעת ה' ברילל מל"ע ﻃﺒﻠﻪ הקבוץ ﻃﺒﻞ buckelig, buckelartiger Auswuchs.
י'.	כ"ג	מלמעלה	ור"ח ז"ל כו' עד סוף העמוד כר"י ס"ל הם הם דברי ר"ח ז"ל עיי' מה שכתבתי בנרות המערכה (ג') לשבת צ"ו.
י"ב.	א'	מלמטה	סוף ע' דביר: ודע כי במגיל' י': אי' ולפני הדביר עשרים אמה אורך (מ"א ו', כ') כו' ארון גופיה היכא הוה כו' וכונת רבינו במה שהביא ראש הפסוק רק לציין המאמר ולרמוז על ע' ארון ששם אי' פי' בענין ארון.
י"ז.	י"ט	—	סוף ע' דגלום: ולדעת קצת [2]) מל"י $\delta\iota\alpha\lambda\gamma\acute{\eta}\varsigma$ bresthaft, wehleidig.—ובתש' הריב"ש סי' תמ"ב כתוב וז"ל מה שכתוב במדרש קהלת נראה שיש טעות בספר ואין לי מדרש קהלת לראות בו כו' ע"ש.
כ"ו.	כ'	מלמעלה	ובמדרש הגדול כ"י בשלח אי' וי"א דידבאות היו לו וי"א עמלק הגיד לו. וצ"ל דידכאות.
ל'.	י"א	—	ועוד שם תלמיד ר' זעירא: ירו' קידושי' פ"ג דס"ג רע"ד חד תלמיד בעא קומי ר' זעירא כו' חד דויד סבר מימר כו'.
ל"א.	ב'	מלמטה	הערה א': אבל בתש' הגאוני' סי' רל"ג בי דואר פי' כמו ערכאות של גוים. ועוד בענין שופט עיי' תשה"ג שם סי' שכ"ד כי דואר שלהן פושט את ידיו כו' כי זאת יפה להן משימכור הדואר כו'.
מ"ב.	ב'	מלמעלה	וכ"ה בכ"י מדרש הגדול ויצא וישב לבן למקומו חזר לדויו כו'. נ"ב פי' לאבלו! והנכון כמו שכתבתי בע' דיוו. ובע' שד נסמן קהל"ר פ' כנסתי ודיינין זכרים ודיינין נקבות וצ"ל דיווין זכרים ודיווין נקבות.
—	ה'	—	בל"ר deus: ובזה הענין באלה דברים זוטא סי' ט' (בהוצ' רש"ב צד 14) ודי זהב (דברים א', א') א"ר משרשיה שהיו אומרים לפני העגל הוי די פי' בל"ר o dee! (או בהקבוץ o dii!) oh Gott!.
מ"ה.	כ"ג	—	וכ"ה בכ"י מדרש הגדול משפטים עד שבא עליו דיופלי מרומי ונתזו את ראשו והיו מחטטין את עיניו.
מ"ט.	י"ג	מלמטה	ובכ"י מדרש הגדול בתצוה: לארבע דייטות זו למעלה מזו בזו יין ובזו שמן ובזו דבש ובזו מים נפלה דליקה באחת מהן כו'.
נ"א:	י'	מלמעלה	(דייכפק) [צ"ל דייספק, דיספק] כו' ואם הגי' בדלת נכונה היא אז אולי גזרת המלה מל"פ دو اسپه Zweigespann.
נ"ב.	י"א	—	בע' צצל צ"ל צצלא.
נ"ה:	ב'	מלמטה	הערה 2 וכ"ה במדרש הגדול כ"י חיי שרה וכל טוב אדוניו זו דיאתיקי שכתב בהן ליצחק שהכל שלו. ונ"ב „שטר מתנה". וגי' מעולה היא.
נ"ז.	ט"ו	—	ל"ח ע"א ט"ד וצ"ל נ"ח ע"א.
נ"ט:	ג'	מלמעלה	סוף ע' דכסן: או אולי חלי דכסן יש לקרוא בתיבה אחת [3]) מל"י $\dot{\alpha}\lambda\lambda o\delta o\xi\tilde{\omega}\nu$ משנה דעתו seine Meinung ändernd.
—	ט"ז	מלמטה	מן מנהגא עד מנהגא הכין הוא נעתק מפי' רה"ג שהובא באשכול הל' ספר תורה צד ל"ט ע"ש.

---

[1]) ועיי' ג"כ הערות והשמטות בסוף החלק השלישי. [2]) עיי' פירסט גלאססאר צד 105. [3]) כהערת הס' ברילל.

צד	שורה		
ס׳:	י״ג	מלמעלה	בענין קלף גויל ודוכסוסטוס עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ ס״ג, רל״ט, תל״ב ועוד זולתו עיי׳ צד 383 ברשימה.
ס״ז.	י״ח	—	ועוד י״ל כי מחלה הוא הוא ל״ע מחאלה Winde עיי״ע סתר וע׳ מסתוריתא.
ס״ח:	כ״ו	—	וכ״ה במדרש הגדול בראשית: יש דלטורין שמלשינין את האדם לפניך.
ע״א:	ח׳	—	ובכ״י מדרש הגדול יתרו ויקדש את העם: לכך נמשלה התורה בשמן לומר לך מה השמן הזה כל המשקין אדם יכול להכנים בהן דולוס חוץ מן השמן כך דברי תורה אין אדם יכול להכנים בהן דולוס. נ״ב אלדלס אי גש (=غش Betrug).
—	י״ז	—	וכ״ה בדלת בכ״י מדרש הגדול שמות: אמר להן (למשה ואהרן) פרעה הואיל וכן הוא המתינו לי עד שאחקור בבית גנזי בדלסדקום שלי לפי שאין מלך בעולם שלא שיגר לי כתב ודרון כו׳. נ״ב ארון שמניחין בו ספרים. וצ״ל בדלסקום.
ע״ג.	כ״ד	—	סוף ע׳ דלפון: בכ״י מדרש הגדול ליתרו: ואשר במים לרבות את חיות הים ואת הדולפנין [1]) מתחת לרבות את השלשולין [2]).
—	ט׳	מלמטה	בהערה 3 סי׳ ע״ג: וכ״ה בתש׳ הגאוני׳ סי׳ שכ״ח (צד 156).
ע״ד.	י״ז	—	dilector [3]) אבל עיי״ע בילקטירים בח״ב, ק״ה. וע׳ בלקטירים ומ״ש בח״ד, רמ״ב: ורמ״ג.
ע״ח.	ה׳	מלמעלה	קודם אחי״ה: וכל זה הועתק מפי׳ ר״ח עיי׳ מ״ש בנרות המערכה (ג׳) לעירו׳ ק״א.
פ״ג.	ח׳	מלמטה	וכ״ה במ״ע ברילל ח״ד, 117 מבלי שהזכירני.
פ״ג:	ט׳	—	פי׳ נדבך ועיי״ע סף ד׳ וש״נ פי׳ רגמ״ה.
פ״ד.	י״ד	—	ואולי יותר טוב לפרש דימוס מל״ר dimissus, dimissio פטירה Freisprechung [4]) ויתר דוגמאות עיי״ע דמס בח״ג פ״ו: והלאה.
פ״ה.	ב׳	—	בהערה 5: וכ״ה בכ״י מדרש הגדול ויצא מכרו אותו למצרים לדימוסיה של מדינה בא פוטיפר ולקחו מדימוסיה כו׳. ומזה הענין נ״ב במדרש הגדול מקץ עבד שהוא נמכר בדימסון כו׳.
פ״ו.	י״ג	—	וכ״ה בכ״י מדרש הגדול יתרו: ויחנו במדבר בדמסיון של עולם מגיד שבדמסיא של עולם ניתנה להם תורה לישראל שאילו ניתנו בא״י היו בני א״י אומרין שלנו היא לפיכך ניתנה להן בדמסיון של עולם כו׳. נ״ב פי׳ רחב שהוא הפקר.
פ״ז.	ט״ז	—	וכ״ה בכ״י מדרש הגדול בראשי׳: בשתים עשרה יצא (אד״ה) בדימוס מלפני הקב״ה א״ל הקב״ה כו׳ ויצאתם בדימוס כך עתידין בניך להיות נכנסין לפני בדין ביום הזה ויוצאין בדימוס.
פ״ט.	—	—	היתה עולה: עד כאן פי׳ ר״ח ז״ל עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לשבת קמ״ב.
צ״ד.	ה׳	מלמעלה	דיינות נקבות וצ״ל דיינין נקבות ועיי׳ בהערות ותיקונים לח״ג, מ״ב. ושם תיקנתי שצ״ל דיווין נקבות. וזה אמת.
צ״ז.	ה׳	מלמטה	ובאלה דברי׳ זוטא סי׳ י״ז אי׳ בשתי תיבות לחלק ללגיונות דין טובה וצ״ל דונטיבה וכמו שהעיר לנכון רש״ב.
צ״ח:	ג׳	—	אבל עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ ר״פ (צד 141) נהר נק שתי מלין הן ונהר ידוע הוא בבבל והוא נהר ענק ומנהר פרת הוא נושא ע״כ:
ק״א.	ה׳	מלמעלה	עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ שס״ח (צד 185) דיאסקי כל כתב מאדם שכותב אצל חבירו בשאילת שלום ובצרך משא ומתן וכיוצא בהן שהן אגרות רשות ונקראין דיאסקי ע״כ.
ק״ג.	כ״ו	—	וכ״ה במדרש הגדול בראשי׳ שני דיסקרין כו׳.

---

[1]) כ״ב פי׳ צורת אדם בים. [2]) כ״ב פי׳ תולעים שבקרקע הים. [3]) ולא כמו שסביא בשמי פירסט גלאססאר 169 dilecti.

[4]) וכן בל׳ אמצי׳ μίσσα, μίσσαι, Abschied, נגזר מזה וכן μίνσα.

צד	שורה		
ק"ז.	ג'	מלמעלה	ועיין בענין מודעא תש' הגאוני' סי' כ' (צד 9) וסי' רע"ה (צד 139 [1]) וסי' של"ה ושמ"ו.
ק"ח:	י"ב	—	ובדל"ת אי' ג"כ בתש' הגאוני' סי' שנ"ח (צד 181).
ק"ט:	י'	—	ובאלה דברים זוט' סי' כ"ז למלך שהיה לו דיפלומי טרין וצ"ל דיפלומטרין כו'.
קט"ז:	ה'	—	ולדעת ברילל כמו דלצת מל"ע [illegible] kleiner Panzer.
קי"ז:	י"ג	מלמטה	ואולי דקתא כמו רקתא ב"ב כ"ו. עיי"ע וד"ס לב"ב שם.
קכ"ז:	י"ד	—	וי"א כו' והוא הוא פי' ר"ח עיי' מ"ש בנרות המערכה (ג') לביצ' ז':
קל"א.	ו'	מלמעלה	ועוד נ"ל פי' אחר והוא כי דקרטים הוא ל"י *διάκτορος* פי' שליח וכן ר' ירמיה אמר בב"ר פי"ט אפיקורוס והוא *ἐπίκουρος* פי' שַׁמָּשׁ (Diener) ור"ש אמר גמל היה והוא כמו גמיל חסדא (ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג) ועיי' ג"כ סנה' נ"ט: ובאדר"נ פ"א חבל על שַׁמָּשׁ גדול שאבד מן העולם—ומ"ש ה' ברילל (ח"ד, 117) טעות היא.
קל"ה.	כ"ב	מלמטה	כשאוכיח שם: ועוד דרא בענין נשא בתש' הגאוני' סי' תקן (צד 270) היכן דינא דאית עלה דראובן (למידרא) [צ"ל למידרא] מן חוסראנא כו' וכ"ה בתש' שערי צדק צד 94 דארי ראובן תרי תולתא מהפסד.
קל"ה:	ט"ז	—	בל"ס כו' וכ"ה בל"ע [illegible] חלק הלחי אשר משם יצאו שיני הילדים.
קל"ט.	ג'	—	ויותר טוב מל"ע [illegible] ידע ובבנין רביעי מַלֵּמֵד belehren.
קמ"ב:	ט"ו	—	בל"ס: וכן בל' ארמיניא daryic מטה Bett.
קמ"ה.	ט'	מלמעלה	וכ"ה בכ"י מדרש הגדול ויגש: דרכת עד דחסל מדאיין וכיון דחסל מדאיין כו' [2]).
קנ"ב:	ד'	—	עיי"ע רומה ב' ומ"ש.
קנ"ו	א'	מלמטה	בהערה 1 בכ"י ש"ס: וכ"ה במדרש הגדול ויקהל.
ק"ס:	כ"ג	מלמעלה	כל הפי' הארוך הזה הועתק מהקדמת רה"ג לסדר טהרות עיי' תחלת נרות המערכה (א'). ובע' מדרס.
קס"ב.	י'	—	וכן במדרש הגדול יתרו לא תעשון אתי: שלא תאמר כדרך שאחרים עושין למאי עושין צורת חמה ולבנה ודרקון על שערי העיר ועל המבואות.
קס"ב:	ח'	—	וכ"ה באגור לר"ש גאמע (עטרת צבי צד 38) תנינא בדקוררת צ"ל בדרוקרת כו' פי' (מאתא) [מתא] בבבל על נהר סורא מותבא כך כתב רב נטרונאי גאון והוא מקום ישיבתו ועיי' מ"ש רש"ב שם בהערותיו.
קס"ד.	א'	מלמטה	וע' קהל"ר פ' זבובי מות: דורשי רשומות כו'.
קס"ד:	ח'	—	דוּרְתָּאֵי צ"ל דוֹרְתָאֵי.
קס"ח.	כ"ב	מלמעלה	סוף ע' דשן: עיי"ע פרדשנא וש"נ תשוב' הגאונים.
—	כ"ג	—	דשונא ט"ס תחת דשון צ"ל רשון.
קס"ח:	ה'	—	סוף ע' דשר: עיי"ע שבל ג'.
—	י"ח	—	סוף ע' דשוש: עיי"ע רשוש.
קע"ד:	ו'	—	וה' ברילל הגיה חיכאי מל"ס חוכא Dornbusch.
קע"ו.	י"ב	—	ובל"ס הפר schwätzen; הַפְּרָה unsinnige Rede, פטפוטי דברים.
קע"ט:	א'	—	וכן בל"פ [illegible] Kameel [3]).
ק"פ:	י"ג	—	וכ"ה במדרש הגדול כ"י בראשית מביא קורות ואח"כ מביא חבלים ואח"כ מביא הוגנין ואח"כ מעביר את המוטין כו'.

---

[1]) ועיי' מ"ש המו"ל צד 346. [2]) ועיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"ח, כ"ו: [3]) ועיי' גזרת המלות *γῖννος*, hinnus בלו"מ יוניים ורומיים.

צד	שורה		
קפ"א.	כ"ה	מלמעלה	סוף ע' הוננים: ומזה ג"כ הוגנים בכ"י מדרש הגדול לחיי שרה וה' ברך גו' זהו מנהגו של עולם שכל הרוצה לישא אשה הוא מודיע הוננים שלו וגנסי בית אב כדי לחבבה בו ובמשפחתו. ועוד אי' במדרש הגדול ויגש וכיון שבא אביו ואחיו שמח ואמר עכשו הן יודעין הוננין שלי [1] שאני בן חורין ובן טובים.
קפ"ג.	ח'	—	וגי' האגור לרש"ג בהדייא עיי' עטרת צבי 36 ומ"ש רש"ב, וטעות הוא ועיי' מ"ש בהשלמת הערוך השלם צד ח'.
קפ"ד:	ז'	—	בענין הדומה עיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"א, ש"ב: וה' פירסט גלאססאר (109) טעה בפירושו.
קפ"ה.	כ"ט	—	סוף ע' הדם: א' עיי"ע עכביות.
—	ה'	מלמטה	ואולי הוא מל"ר אמ' hostades [2]). ודע עוד כי בל"ר אמצ' odho מן מנעל וקרוב לזה osa, hossa, ossa סנדל ומזה לאי"ט Stiefel, usatto עיי' דיעטץ ח"ב, 436.
קפ"ח:	כ"ו	מלמעלה	סוף ע' הדורא: ובענין וכנתא דהדרא שיבשה עיי' תשוב' חמדה גנוזה סי' קנ"ט וש"נ יתר המקומות עש"ה.
קפ"ט:	י"ב	מלמטה	ע' הדרניאל: וכל הענין עם קצת שינויים ג"כ במדרש הגדול כ"י משפטים ושם בכ"מ הגי' הדרניאל.
ק"צ:	י'	מלמעלה	סוף ע' הדרקון עיי' תשוב' הגאוני' סי' רס"ד (צד 135).
קצ"ג.	כ"ד	מלמטה	הויא דאביי ורבא: במדרש (עברי וערבי) סראג' אלעקול [3]) ר"פ בחקתי הגי' ממשלת שועלים וממשלת כובסים כו' ומעשה אבאיי ורא בא כו' וא"כ הבין הויות מלשון הוה ומפני זה הציג תמורתו מעשה אביי ורבא.
קצ"ח:	ד'	מלמעלה	סוף ע' הטלים. ועיי' מ"ש בהשלמת הערוך השלם צד ד'.
ר'.	ט"ו	—	עיי' פי' ר"ח לפסחי' ע"ה. ולסנה' נ"ב. ובנרות המערכה (ג') לציונים הנ"ל.
ר"ב.	י"ז	—	(הימוס) ט"ר וצ"ל הימום: עיי"ע קמיע. וה' פירסט גלאססאר (110) טעה בפי' המלה ולא חש לעיין בהערוך השלם.
ר"ו.	ו'	—	ע' נהר ט"ר וצ"ל נהל.
ר"ז.	י"ד	—	וכן גרס האגור לר"ש גאמע (עטרת צבי 38) תמרי בהילוך עיי' מ"ש רש"ב.
רי"ב.	ט"ז	—	זה פי' ר"ח עיי"ע שביל וש"נ שט"מ לנזיר.
רי"ג.	ט'	—	ובמדרש הגדול: הגי' יכול יהו מהלקטין מורסן לתורנגלין ועושין לימודין לכלבים כו'.
רט"ז.	י"א	מלמטה	ובילק' יחזק' ר' שס"ב בט"ס הזמניות הזמניות וצ"ל הומניות הומניות.
רי"ז.	ה'	מלמעלה	ונראה שנזרת המלה מל"פ خمان (=كمان) ענין כפיפת הכלים, כלי כפוף משני צדדים—ועיי' ג"כ פי' ר"ח לסוכ' ל"ב. ומ"ש בנרות המערכה (ג') לזה הציון.
רכ"ד:	ח'	—	יתהון לו נהיין לי ט"ד וצ"ל יתהון לא הניין לי וכ"ה בקהל"ר פ' הכל עשה. ובמדר' שו"ט ריש מזמור ל"ד דין לא הניין לי ודין הניין לי. ובמדרש הגדול כ"י בראשי' הגי' הדין הנא יתי איתהון קדמאי לא הנא יתי.
רכ"ט.	ה'	—	ועיי' תש' הגאוני' סי' שמ"א (צד 170) היכן חזינא דלית ליה להאי תובע לשנויי ממנהגא דשבועת היסת לא באיתויי מטה ולא בכלים שחורים. ולא בשום מילתא ולית ליה אלא לאנוחיה לספר תורה על כורסיא או על כתפיה דשליחא.
רמ"ב:	ב'	מלמטה	אבל עיי"ע עמד ב' ומ"ש.
רמ"ה.	א'	מלמעלה	והראיה שנזרתו מל"ע ופרסי כי לי' בתוספת' פסחי' י' ובירו' פסחי' פ"י ה"ג.
רמ"ו.	י"ד	—	ובל"ס חרגלא פי' עוף הנקרא Reiher.
רמ"ז.	ד'	—	ופי' ר"ח עיי' לביצ' ט"ז: ובנרות המערכה (ג') לזה הציון.

---

[1]) כ"ב פי' נסב. והוא בל"ע نسب קרבות, Verwandtschaft. [2]) עיי' ברילל ח"ד 47. [3]) לדעתי להמחבר מנצור אלדמארי כמו שהוכחתי במאמרי בל' אינגליש עוד אלי בכתובים.

צד	שורה		
רמ"ח.	י"ג	מלמטה	ואוקמיה בהריקיה וכ"ה באגור לר"ש גאמע (עטרת צבי צד 38) ואוקמיה בהריקאי פ' מקומו של גבריאל כו' ע"ש ובהערות רש"ב.
רמ"ח:	ט"ז	—	ועיי' תש' הגאוני' סי' שצ"ד (צד 209) והוא כפי' הערוך עיי"ע רת.
רנ"ג:	י"ג	מלמעלה	בערך ואקניתא. חזרתי מזה הפי' כמו שתראה ממאמרי המיוחד לפי' חגי הפרסיים והבבליים במ"ע צורפת Etudes חכ"ד עש"ה והגי' הנכונה אקניתא (בש"ס ע"ז י"א: בדפ"וו שאלוניק' ודפוסי' ראשונים, אבל בדפ' אחרוני' אקניתי' וצ"ל אקניתא כדאי' בפי' ר"ח) או לפי גי' רה"ג (בתש' הגאוני' סי' מ"ו) אקניאתא ובירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג אי' כנוותא. ופי' רה"ג בתשו' הנ"ל וימי אקניאתא יום שאדם קונה שדהו אותו היום עשאוהו יו"ט ובאין ושותין אצלו ומזמרין לע"ז עד שמעמידין [1].
רנ"ז.	ג'	—	וכן בילק' דברי' ר' תשצ"ב כך הוא ווסתו של פלוני לקבל את הכל.
רנ"ח:	ט"ו	—	סוף ע' ורשכי ולפי פי' רגמ"ה אולי היה גרס ויַשקי מל"פ ﭙﻴﭽﻪ, ﭙﻮﭽﻪ מצנפת (Vull. I, 390) Kopfbund.
—	ט"ז	—	ועוד בל"ס ישטא פי' גרון Kehle.
רנ"ט:	י"ב	מלמטה	והיחיד: עירו' י"ג: תלמיד ותיק ועיי' עוד בשבת כו' (כצ"ל).
—	י"ז	—	ירו' חגיגה כו': וירו' חגיג' רפ"ב דע"ז.
רס"ו.	ו'	מלמעלה	ועיי"ע משפל.
רע"ב.	ד'	—	ובמדרש סראג' אלעקול (לרמארי) סוף וילך הגי' סנגזאל עיי' מ"ש במאמרי אנגליש עוד בכתובים אצלי.
רע"ב:	ט"ז	מלמטה	פי' חמימות כו' כל הפי' הועתק מפי' ר"ח ז"ל עיי' נרות המערכה (ג') ליומא כ"ח: ושם הגי' זוהמא אבל כגי' רבינו זיהא אי' ג"כ בתש' הגאוני' סי' ל"א (צד 12) עש"ה והמו"ל טעה במח"כ.
רע"ח.	י'	מלמעלה	וכן נמצא זה המאמר אצל הסופר ערבי Masûdi (Prairies d'or IV, 447) עיי' מ"ש ה' גריענבוים במ"ע מ"ג חמ"ב 259.
רע"ח:	ה'	—	ועיי' מ"ש ר"ב בע' פלס ב'.
—	י"ד	—	(קצתב ע"א) [צ"ל קצת בע"א].
ר"פ:	ט"ו	—	כתובות כ"ד: צ"ל כ"ז:
רפ"ג:	ט'	—	זטוטי כו' עיי' מ"ש בזה הענין במ"ע צורפת Etudes חכ"ב צד 210 והלאה.
רפ"ד:	י"ז	—	ע' זיטימא כו' וה' פירסט רוצה להגיה זימיוטא וטעות הוא.
רפ"ז.	ט'	מלמטה	ובאמת גי' זיאנא אי' בתש' הגאוני' סי' תק"ן (צד 272).
רפ"ז:	—	מלמעלה	וכ"ה בלש' צענד zaya פי' זיין.
רצ"ג:	כ"א	מלמטה	זלדקן כו' ובמדרש הגדול כ"י חיי שרה: והאיש משתאה לה שהיה מסתכל בה ובבנין גופה וקומתה כדרך שאחרין אומרי' דרך ניחוש זיל דקן קורטמאן עבדקן סכס כו'. ובשתי תיבות אי' ג"כ בתש' הגאוני' סי' ש"ח וז"ל זל זקן קורטמן מי שזקנו קל עב זקן [2]) סכים שזקנו עבה יש בו סיכסא כו' והמו"ל צד 367 בהערותיו נבוך הוא בפי' המלות והיה לו לעיין בערוך השלם צד רצ"ג וימצא נחת [3]).
רצ"ו.	ח'	מלמעלה	ערך זמבלינא וכ"ה זמבלינא בכ"י מדרש הגדול עיי' בהערות ותיקוני' לח"א, ל"ז:

---

[1]) כלומר עד שמאגרין ומחזיקין השדה ביד הקונה והמו"ל טעה במה"כ בכונת המאמר. [2]) והוא בתש' סי' ש"ט אבל שייך לסי' ש"ח והמו"ל בלבל הענין. [3]) ופי' לאוו שם "צ"ל קורטמן המדקדקין על דברי תורה" טעות נפלאה היא כי בתש' סי' ש"ח (השני) שבא בין סי' ש"ח וסי' ש"ט בטעות לפרוד בין הדבקים הפי' "נקרנין המדקדקין על דברי תוסו'" פי' נכון הוא וממנו שאב רבינו בע' נקר א' ע"ש ולאוו לא ירד בעומק הענין.

צד שורה

רצ״ו: ו׳ מלמטה וכ״ה באתפעל ובהפעל בכ״י מדרש הגדול יתרו: חד בר נש קאים טחין בציפורין חד זמן איתת זומיא [1]) על טחוניא אמר טליא לסבא אבא עול טחון תחותי ואנא אזיל תחותך אם את מלקי אנא לקי מוזמה אנא מזדמי מתבזי אנא מתבזי טב לי ולא לך ונמצא כונדו לריחים ויורש ג״ע. עיי״ע כדן וש״נ ירו׳ פיאה וירו׳ קידוש׳ בשינויים. ועוד עיי׳ לעיל בהערות ותיקוני׳ לח״ב, צד קל״ה: וש״נ אזיל ומזמי.

ש״ד: י״ד — סוף ע׳ זינגאי אבל עיי״ע סקווסתן.

ש״ח. ב׳ מלמעלה וכן במדרש הגדול כ״י יתרו מאה ועשרים רבוא ירדו אחד להניח עטרה ואחד לאסרו זינר דכתי׳ ואעדך עדי פי׳ נ״ב חגור.

— י״ד מלמטה בע׳ זוסטא: והנכון שהוא מל״י σῆστρον כברה, σηστός gesiebt.

ש״י: ג׳ — ובכ״י מדרש הגדול תולדות הגי׳ זיפאי ומצלי דין. ועוד עיי״ע קלפנדר.

שי״ח: י״א מלמעלה ואולי הוא sirus שם מדה על שם כלי לשמור בו תבואה (עיי׳ פליניאוס י״ח, י׳).

שי״ט. י״ג מלמטה סוף ע׳ זרבוב ולדעת ה׳ גידעמאנן [2]) הוא σέρφος יתוש או תולע עש״ה.

שכ״א. י׳ מלמעלה טיסני כו׳ עיי״ע טסן.

שכ״א: א׳ — זרדא בל״ע: וכ״ה זרדא בל״ס.

שכ״ג: י״ח — והוא סם המות: ועיי״ע סם כפי גי׳ דפ״ר ודפ״וו.

שכ״ו: י״ז — י״ג מתיבאתא: עיי״ע מתיבתא ב׳.

ש״ל. כ׳ — בכ״י אירפ׳ תוספת׳ ב״ק ס״פ י״א חכין ואולי הוא נכון ומל״ס חוך פי׳ ענין אריגה ועיי׳ הגהות ר״ע לב״ק קי״ט: שלפי דעתו כה״ג ברש״י להושע ו׳, ח׳.

של״א. י״ח — ס״א: נראה שהוא פי׳ ר״ח עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לעירוב׳ מ״ז:

של״ה: כ״ב — עיי׳ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ רס״ז (צד 136) פי׳ חיבוצא שיעור עשר תמרים כו׳ עש״ה.

שנ״ב: י״א מלמעלה וכן גי׳ כ״י מדרש הגדול שמות: נחלת צבי צבאות גוים ארץ שהיא עושה חוילאות [3]) למלכים ושלטונים שכל מלך ושלטון כו׳ עד כך מלך ושלטון שלא קנה פלטורות וחוילאות בא״י אומר לא עשיתי כלום.

שנ״ג. י״ח מלמטה חיוורא דבי ר׳ [צ״ל רב] שמו ע״כ ועתה מצאתי סיוע לזה התיקון מכ״י מדרש הגדול ויהי שאי׳ שם כזה״ל ורבנן אמרי חיוארא [4]) דבי רב שמו שנאמ׳ כו׳ [5]).

— כ״ה מלמעלה ובמדרש הגדול וירא גרס כזה״ל בסנורים: הכו אותן בְּחַרְוּרִיָא.

שנ״ה. ו׳ — סוף ע׳ חוורנס: ודע כי ἄχαρνος, ἀχάρνη ובל״ר acharne הוא מין דג.

שנ״ו. ה׳ מלמטה חזיזא ובל״ס חזזא פי׳ מי שיש לו אזנים קטנות.

שנ״ז. ו׳ מלמעלה מל״ס כו׳ ודע כי מלק תר״י עזם עיי״ע ומ״ש בח״ו קפ״ג:

— ה׳ מלמטה פי׳ כו׳ וקרוב לזה אי׳ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ תי״ז (215).

שס״ג: ט׳ — וכ״ה בכ״י מדרש הגדול בראשי׳ יהוי גבר חַזְּרָן (כך נקוד).

— ד׳ — מל״ע כו׳ ועיי״ע עזרד ב׳ ומ״ש.

שס״ד. ב׳ — בפי׳ כ״ח וצ״ל בפי׳ ר״ח — ובענין ד״ה שבראש הדף עיי׳ בהערות והשמטות לח״ג תקכ״ד.

שס״ח. א׳ — וז״ל כ״י מדרש הגדול: החזרת והעלשין ותמכה וחרחבונה ומרור ר׳ יהודה אומר אף חרוילין וחזרת גלין [6]) ר׳ אלעאי אומ׳ משום ר״א העירקבילן [7]).

---

[1]) וסיא ס״א ζημία, וכ״ב סכרה והוא سخرة Frohnarbeit. [2]) פי׳ מלות זרות בפסיקת׳ רבתי לג ר״ד: [3]) כ״ב פי׳ לשון חיילים ע״כ ולא סיא. [4]) בנו״נ בסנהד׳ ל״ח: חיורא ובדפ׳ אמש׳ אי׳ חיורתא. [5]) וספ׳ ר״א אפשטיין (מקדמוניות היהודים ח״א, 110) תקע יתדו בגי׳ משובשת של כ״י וי״ו וכתב מה שכתב ואין כאן מקום להאריך—ושמעתי אומרים כי בארבע דעות של התלמוד שילה, ינון, חנינה, מנחם נכללו ראשי תיבות משיח. [6]) כ״ב אלכס אלגבלי = الخس الجبلي Berg=Feld-lattich. [7]) כ״ב פי׳ אלעקרבאן = عقربان עיי״ע עקרבנין בח״ו רכ״ב:

צד	שורה		
שס״ט:	כ״א	מלמטה	ובענין חטים אגוריהם (במד״ר פ״ר) עיי״ע אגר ובהערות ותיקונים לדף כ״ז.
ש״ע.	כ״ג	מלמעלה	קודם פיעל יש להוסיף ובמדרש הגדול וירא. מנין אתה אומר שאפי׳ המקום מבקש מאבינו אברהם גלגל עינו הוא חוטטו ונותנה לו [1]—ולפנינו במד׳ ב״ר פנ״ו ותנחומ׳ סוף פ׳ וירא לי׳ [2]).
שצ״ד:	י״ח	מלמטה	מן תיבות ונ״ל עד זאב יש למחקן.
ת״ו:	י״ז	מלמעלה	כסדר הראשון: וכן הביא מחזור ויטרי ססי׳ ק״ל בשם הערוך.
ת״ז.	י׳	—	סוף ע׳ חולנית ובמדרש הגדול בראשית הגי׳ מה לך פניך חולניות.
ת״ט.	י׳	מלמטה	ומהרש״ל כו׳ עיי״ע קף י׳ ומ״ש בח״ז, קנ״ו. הערה 1.
תי״ג.	י״ח	מלמעלה	סוף ע׳ חלק א׳: בכ״י מדרש הגדול: מן הכשבים או מן העזים להוציא את החלוק שבן הבקר ולהוציא את הרובע ואת הנרבע [3])—ולפנינו בבכורו׳ מ״א. תמורה כ״ח: ועיי׳ ב״ק מ׳: ותורת כהני׳ ויק׳ פ״א לי׳ זה הדרוש ואולי החלוק ט״ס הוא וצ״ל החולה כבמקומו׳ הנ״ל.
תי״ד.	א׳	מלמטה	בהערה 2 האורליני: ועיי״ע מרכנתא ומ״ש.
—	ט״ז	—	וכן המיוחס לרש״י מ״ק י״ז. ד״ה מה שלבו כתב ו א מ ר לן ר ב י משום רב האי כו׳ ועיי׳ נרות המערכה (ב׳) צד ח׳.
תט״ו:	ה׳	—	וכן הרבה פעמים כתב רגמ״ה בפי׳ ב״ב המורה ובש״ס ווילנא אשר שם נדפס הפי׳ הזה מתוך כ״י שלי לא יפה עשו להסגיר זו המלה בין שני חצאי עגולין.
תי״ח.	ט״ו	—	לדעת ברילל siliqus, silicia גריעבישער קלעע ולעף פפלנ״צ לא היה יודעו.
תי״ח:	י״ט	מלמעלה	שיהא חולש כו׳ וראיתי בבית התלמוד לה׳ וויס ח״ד, 76 שכתב ר״נ ברילל שצ״ל חולט תחת חולש ואף שאין בזה ראיה מספקת מ״מ ראוי להעיר שהרשב״א והר״ן בחידושיהם לגיטי׳ ל״ו הביאו המשנה בזה״ל בראשונה היה נסמן כל שנים עשר חדש כדי שיהא חולט לו התקין הלל שיהא חולט מעותיו ללשכה כו׳ ע״ש עד ע׳ ערוך (השמם) [צ״ל השלם] ע׳ חלט כו׳. וברם זכור לאותו איש הנחמד לטוב אשר בימי חרפו נאסף אל עמו כי יפה תיקן חולט וכ״ה באמת במשנת ערכין ל״א: בכ״י שהוציא לאור הח׳ הנוצרי ל ו וכ״ה בראב״ן קל״ט. ושם: וסמ״ק מצות ס׳ ק״ן.
—	כ״א	מלמטה	וז״ל כ״י מדרש הגדול ויאמר קין אל הבל אחיו מלמד שנתאמרו זה בזה דין אמר חלוש ודין אמר פרוח מתוך כך ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו. ונ״ב רמי אלסהם= رمى السهام פי׳ הטיל גורל loosen.
תכ״ד.	י״ג	מלמעלה	חמא עיי״ע נפס ומ״ש בשם רה״ג.
תכ״ז.	ג׳	—	dünner Flacken ט״ס וצ״ל Fladen או אולי מל״י ἄμης, ἀμητίσκος Mehlkuchen.
תמ״א.	א׳	—	או אולי מפעל חמי פי׳ ראה כמו שנגזר מפני מן פנים in Ansehung, in Anbetracht.
תמ״ב:	כ״א	מלמטה	ועיי״ע תמר וש״נ פ״א שאי׳ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ קצ״ג (צד 358).
תמ״ג:	י״ט	—	י״מ והוא הוא פי׳ ר״ח עיי׳ מ״ש בנרות המערכה (ג׳) לתענית כ״ג:
תמ״ו.	כ׳	—	חניכה אולי מל״פ خانه بكا הדר באותה משפחה ויש לו ייחוס לכתו המיוחד zu einer Familie gehörig.
תנ״א:	ט׳	—	חס ושלום במדרש הגדול הרבה פעמים: ח ו ס ושלום.
תנ״ח.	כ׳	מלמעלה	עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לנדרי׳ מ״ט:

---

[1]) וכ״ב מן החוטט בגדים. [2]) ועדי דברי בו אספת פה מדרש נעים ממדרש הגדול כי אתה ידעתי: וכי לא היה הקב״ה יודע בו לשעבר והא כתיב מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו ואומר ומגיד לאדם מה שיחו אלא אל תקרי ידעתי אלא יִדַּעְתִּי עכשו יָדְעוּ כל בני העולם עד היכן הוא כוחה של יראת המקום. ובתנחו׳ וירא סי׳ כ״ג ובתנחו׳ הישן סי׳ מ״ו אי׳ באופן אחר ולי׳ א״ת הנ״ל. [3]) וכ״ב החלוק פי׳ מגיר אלבקר אולי مغير.

צד	שורה		
ת"ס.	ט'	מלמעלה	שייך לר"ח ז"ל עיי' נרות המערכה (ג') לשבת פ"א. ומ"ש.
—	י"ד	מלמטה	עיי"ע פן ושם אפרש בע"א עש"ה.
תס"א.	ח'	מלמעלה	ור"נ ברילל, (מ"ע ו', 67) פי' יפה דהוו מאסיין מחתין לך על אפוי (נ"א חפוי) והוא כענין הפסוק מי ירפא נביאיך חזו die heilen sollten schlugen dir ins Gesicht.
תס"ו:	י"ז	—	עיי' תש' הגאוני' סי' מ"ז (צד 23) חיפושתא כנפסה [1]) בטיית כו'.
תע"א.	כ"ב	—	וכ"ה חיצבא במדרש הגדול כ"י וירא האי (רובתא) (ריבתא) כי הוה אזלא לממלי מיא הוה שקלא ליה אומצא בחיצבא כו'.
תע"ב.	כ"ב	—	והוא פי' ר"ח ז"ל עיי' נרות המערכה (ג') לביצה כ"ה:
תע"ב:	ד'	—	אדרא והוא hedera.
תע"ג.	י"ז	מלמטה	וערך ט"ד וצ"ל ועיין.
תע"ד:	י"ד	—	בתשוב' הגאוני' סי' רי"ח (צד 103) דברים שאינן במשנתינו לא אמרינן בהו תנן שלא אנו שנינום אלא חיצוניות הן ומשום הכי מיקריאן בריאתא כו' ועיי"ע בר וע' אפתק.
תפ"ו:	ח'	מלמעלה	והוא ל"ס חורגא, sponsor.
תפ"ז.	ד'	—	גי' תש' הגאוני' סי' רפ"ח (צד 142) הירגא וז"ל הירגא דיומא כשאור החמה נכנס ממקום צר ונראית כעמוד עומד קרו ליה הירגא דיומא ע"כ.
תצ"ב.	ט"ז	—	חרותא בל"ס ענף דקל Palmzweig.
תצ"ז.	ט'	מלמעלה	עיי' מ"ש בענין זה במ"ע אנגליש J. Quarterly Review ח"ג צד 549.
—	ג'	מלמטה	הערה 2 יש למחוק כי שגיתי ברואה. ועיקר הגי' ר' לוי בשם ר"ל.
תצ"ח.	ז'	מלמעלה	וראיה עצומה תמצא בע' פלתא ע"ש ומ"ש בח"ו, שנ"ט.
תק"ו:	כ'	מלמטה	וכן במדרש הגדול וירא נאחז בסבך מלמד שהראה לו הקב"ה לאברהם אבינו את האיל ניתש [2]) מחורש זה ונסתבך בזה.
תק"י	כ"ב	—	חישתא כו' בל"פ غيشه Gebüsch, Wald.
תקי"ג.	י"ד	—	חשד בל"ס חסד פי' ענין קלון beschimpfen.
תקט"ו.	י"ג	—	ובתש' הגאוני' סי' רצ"ו (צד 144) פי' חושלא שעורים מכותתות ומבושלות.
תקט"ז.	י"ז	—	במדרש הגדול בראשי' הגי' הקב"ה משברו בהרים מ נ ש ל ו בגבעות כו'.

חלק ד'

ב'.	א'	מלמעלה	טארגא ובל"י המאוחרת τάργα Schild, Panzer.
—	י'	—	קודם והפלאתי צ"ל שמ"ר רפי"א. ובסוף הע' כצ"ל ובפי' הרד"ל הוגה בקטאדיקי ועיי' מ"ש בסוף חלק ד' בקצת הערות ותיקונים. ועיי' ג"כ רימ"ז ב"ט ח"א, קס"ה ויתר שבושים עיי"ע קטדיקי ומ"ש בח"ז, ע"ח:
י':	ו'	—	סוף ע' טבל ור"ח לפסחי' ל"ה סע"ב פי' לנכון כל תבואה שלא נתקנה כהלכתה נקראת טבל.
י"ב:	ד'	—	ובענין טבעת קידושי' עיי' תשוב' הגאוני' סי' ה' ובהערות שם צד 352—ובענין טיבעא דנושפנקא של מדרש הגדול עיי' בהערות ותיקונים לח"ב רצ"ח:
י"ג:	ט"ו	מלמטה	סוף ע' טבריטי ויותר טוב שהוא מל"י θεωρητής Zuschauer, ופי' תהא מן הרואים ולא מן הצידים.
י"ד:	כ'	מלמעלה	קידושי' מ'. צ"ל מ"ד.

---

[1]) خنفسة Käfer. [2]) בירו' תענית פ"ב דס"ה ע"ד קי' ניתור.

צד	שורה		
י״ז.	ט׳	מלמטה	דאפיא אומיה, עיי״ע קמניתא ועיי׳ תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ שנ״ב (צד 179) קמח כו׳ עד שמתעפיץ ובע׳ כפת (ח״ד 307) מצטמק ע״ש.
י״ח.	כ״א	מלמעלה	בליום צ״ל בליות.
י״ט.	י״ז	מלמטה	פירסט אחז בפי׳ מוספיא [1]) והשיג על פירושי אבל הטויסין הוא באמת θεός בקבוץ על משקל עברי ולא כמו שציין פירסט בשמי θεοί.
כ״ד.	ג׳	מלמעלה	סוף ע׳ טוטלא והוא הוא מסוסלה בירו׳ שבת פ״ז ד״י (עיי״ע ח״ה, קפ״ד.).
כ״ד:	י״ז	—	טטפראות הח׳ פירסט (צד 118) שינה עלינו הנוסחאות כמה שעלה על רוחו כדי להשוות המלה עם מלה יונית τετραπλάτεια ולא חש לעיין היטב בערוך ולא בתש׳ הגאוני׳ סי׳ ל״ו (צד 14) אשר משם העתיק רבינו גירסתו ופירושו ועוד הגיה טיטרפליות (טטפראות) ש ב כ ר מ י ם (שבכרם) בירו׳ עירו׳ וירו׳ כלאים כגי׳ המשובשת שבירו׳ סוכ׳ פ״א דנ״ב. טיטרפליות שבכרכים ובהיפך הוא כי שבכרכים צ״ל שבכרמים וכצ״ל בתש׳ הגאוני׳ הנ״ל והרכבי שכח מלהעיר על זה.
כ״ז.	ד׳	—	ואולי טיטרוס הוא מל״י ἠθητήρ Seiher.
כ״ז:	ד׳	—	סוף ע׳ טיידון: ורשד״ל [2]) כתב וז״ל הני טיידי ופייטי (פסקי תוספו׳ מכות סי׳ ד׳) [3]) טיידי הוא θεωδία Lobgesang auf Gott, הוא כמו פייטי. ועיי׳ מ״ש ה׳ ציעמליך (מאגאצין לה׳ בערלינער חי״ג 188) מכ״י האמבורג לא ידעתי מהו יטידוך אך שמעתי אומרים שהוא לשון שער הטדי בל׳ משנה ופתרון יטידוך יבואו שעריך פי׳ אחר מצא הרב זצ״ל בשם הרב ר׳ יהודה מפריז מפזז ומכרכר תר״י טדויי ופייטויי. המפרש לא עמד על הבירור מה יטידוך כי אם שבלשון המשנה הוא שער ופתרונו יבואו שעריך—יטידוך פי׳ כמו שתרג׳ ודוד מכרכר בכל עוז ודוד אטדון ע״כ ובתרג׳ שלנו (בש״ב ו׳, י״ד, ט״ז) לי׳ ובפי׳ כ״י הובא במ״ע ברילל ה׳, 126 אי׳ יטידוך ימליצוך באגדה טיידים היו לישראל כו׳ [4]).
כ״ט.	ג׳	—	ובפי׳ משנת דר״א אי׳ טילוי כמו טליותא (Jugend).
—	ב׳	מלמטה	חכמת טיארין עיי׳ פי׳ הרמב״ן לדברי׳ י״ח, ט׳.
ל׳.	כ״א	מלמעלה	פי׳ אופן וא״ב הוא כמו גלגל של מנגנין בילק׳ אסתר ר׳ תתרמ״ו גלגל של מנגנין ועיי״ע מנגנון.
ל״א.	ט׳	מלמטה	ובמדרש הגדול כ״י ליתרו הגי׳ בשעה שהעמיד משה אכסלטיינות על ישראל. ונ״ב שרים.
—	י״ז	מלמעלה	מטוקסין וז״ל מדרש הגדול שמות פ׳ הוציא ה׳ את בני ישראל ממצרים על צבאותם מלמד שלא יצאו מהומה אלא מטורקסין ונ״ל להגיה מ ט ו ק ס י ן פי׳ סדורים.
ל״ג:	א׳	—	חד טילא וז״ל תש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 23) חד טיליא שיש בו חדות ביותר ובטיית נודע מייבכתג ועיקרו לשון פרסי וזהו שאמרו חריפא מצרי זיקי מחדותו מקרע את הנודות ע״כ, ומלה פרסית היא مى پخته וממנו בל״ע مى بختج=ميفختج לדעת קצת Syrup ולדעת קצת יין מבושל בסממנים [5]).
ל״ו.	י׳	מלמטה	פי׳ מביאין טיט כו׳ עיי׳ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ רכ״ב (צד 104) הים הזה שפירשוהו בתלמוד טלפחא הוא דבר שמכביד את הבד ויש מקומות הרבה שלוקחין טיט לרוב ועושין אותו עגול כמו עדשה שכיבדו בו את הבד וקורין אותו בל׳ ישמ׳ חנג ויש מקומות שקוראין אותו בל׳ ישמ׳ אלעדסה כו׳ ע״ש ובסי׳ קפ״ט (צד 86).
ל״ט.	ב׳	—	אטימיטון עיי׳ מדרש הגדול יתרו בע׳ ספל בהשלמת הערוך השלם צד י״ד.

---

[1]) מבלי שהזכירני כי אני מצאתי המקור. [2]) מ״ע Orient 1847, 326. [3]) ועיי׳ צונץ ג״פ 380. [4]) הספר בכ״י שם אין לו ענין למה שלפנינו ע״ש בבריל ועיי׳ ג״כ ס׳ הרכבי (הסריד והפליט מספר האגרון כו׳) צד ע׳ אות ו׳. [5]) עיי׳ Vullers II 1246.

צד	שורה		
מ"ג:	י"ז	מלמעלה	ובמדרש הגדול בט"ס בטופסיהם וצ"ל בטומסיהם עיי' בהערות ותיקונים לח"א רפ"ז.
מ"ד.	י"א	מלמטה	קודם והשם: ויחפרהו ממטמונים (איוב ג', כ"א) תרג' וחפסין מן טומעיא.
מ"ד:	ד'	מלמעלה	טמיקא ויותר טוב מל"י ταμεαικά Eigenthum des Kronschatzes [1] ולפי זה טמיקון בפסיקת' דר"כ ז' (בע' טמיקון) צ"ל ג"כ מאותה הוראה ולפי עדות הערהדאט (א', צ"ח) המלך דר בפנים החומה השביעית של אקבטנא ושם היה גנזיו [2] וזה הן דמלכא שרי טמיקון.
מ"ז.	י"ט	—	והמדרש הגדול כ"י מקין הגי' חזאי דכרכון ביטואנא דאסא א"ל נערה מאורסה בעל.
—	י"ז	מלמטה	טנדור ט"ד וצ"ל טַנְדוּ.
—	ט'	—	טנדו ה' ברילל [3] גרס בתרג' איוב (י"ז, ט"ז) טנהו ומל"פ تنها לבד ודרש בדי מלשון לבד ובד.
—	י'	—	פ"א כו' זה כפי' תשוב' הגאוני' סי' ל"ג (צד 13) טנדו בל"פ שני בני אדם.
נ"ה.	ח'	מלמעלה	וכן בל"ע طعنة Entgegnung, Einwendung.
נ"ט.	כ"ג	—	במדרש הגדול כ"י בראשי' הגי' הדין ט ב ז א מגין תחות שקפא מפני העוף בשעה שהוא פורח שלא יאכלנו.
ס"ב:	ט'	—	כנראה רבינו לא ראה התשוב' בתשה"ג סי' רכ"ב (צד 104) זה המלה יש לה שלוש פתרונות כו' עש"ה.
ס"ד:	כ"ב	—	אמר עולא כו' ועיי' ג"כ פי' בתשוב' הגאוני' סי' רס"א (צד 134).
ס"ה:	כ'	—	סוף ע' טפל 2: במדרש הגדול כ"י למשפטים תביא בית ה' אלהיך מלמד שהוא חייב ליטפל [נ"ב בטיפול] הבאתן עד שיביאם לבית הבחירה.
ס"ז.	ט'	מלמעלה	בענין טופסיהם של מדרש הגדול עיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"א רפ"ז ועי"ל לד' מ"ג:
ס"ח.	ט"ז	—	כל זה עד במהרה בימינו הועתק מתש' הגאוני' סי' ל"ו (צד 14) עם קצת שנויים ע"ש היטב.
—	י"ח	—	שבכרם צ"ל שבכרמים ובתש' הגאוני' שבכרכים וצ"ל שבכרמים עיי' הערות ותיקונים לצד כ"ד.
—	י"ג	מלמטה	ובשו"ט מ' מ"ח הגי' ניטפאות עיי"ע ריאמות בהשלמת הערוך השלם צד י"ח.
ע'.	כ"ב	מלמעלה	וע' ג"כ ע' פטש בענין אות פּ.
ע"א.	ז'	מלמטה	טקסיוטי: וא"ב אולי מל"י ταξιώτης מעריך ופקיד Ordner, Beamter.
ע"ד:	ד'	מלמעלה	בענין לטרגיה עיי' סוף חלק ד' בתיקונים אבל הנכון הוא מה שכתבתי בע"מ צורפתי Etudes חלק כ"ב, 209.
—	י'	—	ובמדרש הגדול כ"י משפטים והאלהים אנה לידו הגי' טרוגינוס [4].
ע"ה.	כ"ב	מלמטה	בראשי' ג', כ"ז ט"ד וצ"ל כ"ג.

---

[1]) ועיי' ברילל מ"ע ה', 127 וממנו לקח פירסט גלאסס. 120. [2]) פירסט שם. [3]) מ"ע ח', 73—ומה שכתב (שם ה', 127) בענין טנדם הוא הוא מה שכתבתי וזה נעלם מעיניו. [4]) וז"ל המדרש הגדול שהעתקנו מפני הגירסאות שונות: מגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב זו היא שאלו טרוגינוס את אולינוס ואת פפוס אחיו כשגזר עליהם מיתה אמר להם אי בנן של נבוכדנצר ואתם בניו של חנניה מישאל ועזריה יבואו מי שהציל את חמו"ע מיד נ"נ ויציל אתכם מידי א"ל נ"נ זכה לעשות נסין עליו וחמו"ע זכו שיעשו להם נסים נ"נ זכה שלא נתחייב לשפוך דם נקי וחמו"ע זכו שלא יהרגו כחייבי מיתה אתה אי אתה כדאי לעשות נסים על ידיך ואנו אין אנו כדאי שיעשו לנו נסים אתה תתחייב לשפוך דם נקי ואנו נתחייבנו מיתה וכי אם אין אתה הורגינו אין אנו מתים אין חמה בא עלינו ואנו מתים אין נחשים ועקרבים נושכים אותנו ואנו מתים כתב בתורתינו ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו מגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב ובשמות תידע שאנו בניו של חמו"ע לא מתו עד מותו עד שבא עליו דיופלי מרומי כו' עיי"ע הטט בהערות ותיקונים. וכל הסיפור ישנו בשינויים בתעניו' י"ח: כשביקש טוריינוס להרוג את לוליינוס ופפוס כו', ובספרא אמור פרק ט' פרש' ח' מריינוס נ"ל טריינוס.

צד	שורה		
ע״ו.	א׳	מלמטה	בהערה צ״ל כזה: וברפ״ע גידא וגיידא ובפי׳ ר״ח (בש״ס ווילנא) גיירא. 7) בכ״י ו״ו בט״ס שולי.
—	ט״ז	—	סוף ע׳ טרז עיי׳ מ״ש בנרות המערכה (ג׳) לשבת צ״ח: וש״נ תשובת הגאונים.
ע״ז:	י׳	—	וכנ״ה בילק׳ אסתר ר׳ תתרנ״א עיי״ע אנגריא (ח״א, ק״מ.) וכן תנחומ׳ הישן בא סי׳ ז׳ ואין טרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד, ובתנחומ׳ הישן ר״פ תזריע כשם שהגשם טורחת בקרקע ומלוכלך כו׳.
ע״ט.	ט׳	—	ולפע״ד כו׳ טעות הוא בידי ויש למחוק והנכון כי קרצטון הוא ל״ע ופ׳ וכן ל״י ועיי״ע כרסט ועפ״י מה שכתבתי שם יש לתקן המעות בסוף ע׳ טרטן.
פ׳.	י״ח	מלמעלה	ובכ״י מדרש הגדול בשלח הגי׳ אמרו היראות הללו לא היו תרוטות אלא מוקפות ולא היו משופעות אלא גדודיות ולא היו עגולות אלא מרובעות עינים היו להן והיו מפותחות לא היו מעשה בו״ד אלא מעשה שמים כמין זכר ונקבה היו דברי ר׳ אליעזר ר׳ יהושע אומר חירות מצד אחד ומגדול מצד אחד וים מלפניהם ומצרים מאחריהם ע״כ ועיי׳ מכילת׳ (צד כ״ה: הוצ׳ פריעדמאן).
פ״ב:	ט״ז	מלמטה	פי׳ דרך כו׳ כל זה הועתק מתש׳ הגאוני׳ סי׳ כ״ד (צד 10) ע״ש ושם ג״כ הגי׳ וטרכסמין דרך פירות ולא כמו שהגהתי ירק והמו״ל לא הרגיש מאומה — ובסי׳ ת״ב (צד 213) אי׳ דרך טרכסמון פי׳ דרך רשות הרבים ע״כ.
פ״ג:	כ״ב	—	ועיי׳ ג״כ מלה יוני׳ τρίπους עץ של שלש רגלים.
פ״ד:	י׳	מלמעלה	וכ״ה במדרש הגדול כ״י בשלח: נעשה מלן טורמאות טורמאות כאיש אחד ומהן למדה מלכות להיות נוהגות טורמאות טורמאות [1]). ושם: באותה שעה הראן המקום טורמאות טורמאות של מלאכי השרת עוברים לפניהם.
—	י״ב	—	טרמנטז וצ״ל טרמנטן.
—	ט״ז	—	וכ״ה במדרש הגדול נחלי כנגד טורמנטא שלהן [2]).
—	כ״ב	—	בסוף הערך: וכ״ה בשמ״ר ר״פ ל״ו מקיפין אותן בחבלים.. מקיפין אותן (טרטיונין) [צ״ל טרמנטין] [3]).
פ״ח:	ט״ו	מלמטה	ועיי׳ מאמרי המיוחד בענין חגי הפרסיים והבבליים במ״ע צורפתי Etudes חכ״ד.
פ״ט:	י״ט	—	טסקל וצ״ל קסטל.
צ״א:	י׳	—	סוף ע׳ טרף: אודות אדרכתא טירפא ושומא עיי׳ בתש׳ שערי צדק סי׳ ט״ו (צד פ״ו) ועיטור אות שומא ובת׳ הגאוני׳ סי׳ ק״ה (צד 57) ובהערו׳ שם צד 390.
ק״י:	י״ב	מלמעלה	ידד כו׳ נראה שהוא ט״ס במקום גדר, חמתן וגדר קרובים היו עיי״ע חמתן בח״ג תמ״א ועוד עיי״ע גדר ה׳ וש״נ.
קי״א.	י״ג	מלמטה	עיי׳ מ״ש לעיל בהערות ותיקונים לח״א, ל״ה בע׳ אדני השדה.
ק״כ.	י״א	—	ע׳ סטנ״ג צ״ל פטנג.
קכ״ה.	ט״ו	מלמעלה	וכן הביא ר״ח זה הירוש׳ בתעני׳ לדף כ״א. ע״ש.
ק״ל.	ו׳	—	אבנוס ועיי׳ פי׳ ר״ח לחגיגה כ״ו: ושם בט״ס אבנים וצ״ל אבנוס.
—	י״ג	מלמטה	והירענה ובכ״י אירפ׳ הגי׳ רענה.
קל״א.	ט״ז	מלמעלה	ובמדרש הגדול כ״י בשלח ובמקומו׳ אחרים הגי׳ כויכול בוי״ן!
קל״ד:	י״א	מלמטה	אבל במדרש הגדול כ״י תולדות הגי׳ אילתא: א״ל ר״נ (לעולא) לא סבר לו מר דנישדר לה כסא דברכתא לאילתא כו׳ וא״כ היא היא אילת של מקרא.
קל״ה.	כ״ג	מלמעלה	ובמדרש הגדול כ״י לבראשי׳ הגי׳ ימה של סיבכי וימה של טבריה וימה של סדום

---

[1]) וכ״ה גוקא והוא ל״ע جوقة Trupp. [2]) וכ״ה פי׳ אלונף = الوصف Schleuder. [3]) ועיי׳ פירסט (גלאססאר צד 123) בשם ר׳ פערלעס.

צד שורה

וימה של שולית וימא של חילתא וים אספמיא וים הגדול.—ובענין שבעה ימים הארכתי לדבר ג"כ במ"ע אנגליש Jewish Qu. Review בח"ד.

קל"ז. ג' מלמעלה י"א שני הוא הוא פי' רגמ"ה ב"ב ס"ז: עיי' נרות המערכה (ב').

ק"מ: ח' מלמטה בפי' ר"ח לשבת דף ק"ח. אי' ביצי' לכינים והן בל' ארמית נ כ י ובל' ישמעאל ציבאן.

קמ"ב: י"ד — ודע כי טעות נפלה בדפ' צאמרא וכצ"ל דודאים סגלי עשב הוא ופי' אותו גאון סעדרא עיי' מ"ע רא"ג ח"י קכ"ט.

קמ"ד א' — בהערה ליעידה ט"ד וצ"ל ליעדה.

קמ"ד. י"ד — עיי"ע בנס ומ"ש—ויש להוסיף: באיזה מקומות (דא"ז ספ"א בבראשי' רבתי כ"י אצל ה' עפשטיין (קדמוניו' קי"א) בא"ב דבן סירא כ"ח. בילק' בראשית ר' מ"ב וסי' ע"ו [1]) וליחזק' ר' שס"ז (ומסכ' כלה ספ"ג) נמנו ט' שנכנסו לג"ע בחייהם וה' הנ"ל הוכיח כי ע ב ד ו של ריה"ג הוא טעות גמורה וצ"ל יעבץ נ כ ד ו של ריה"ג עש"ה—ודע כי לפי עדות מורי חמי ז"ל בכ"י זוטרא (בסאן פראנציסקו) הגי' תשעה נכנסו כו' ויעבץ בן בנו של ריה"נ וסרח בת אשר ובתיה בת פרעה ו א מ ר י ן ל י ה ר' י ה ו ד ה ה נ ש י א וד"ר בעטמעלהיים ז"ל היה שיער בנפשו כי מתחלה כתוב ו י ע ב ץ ב ן ב נ ו ש ל י ה ו ד ה והסופר מחסרון ידיעה הגיה בן בנו של ר' יהודה הנשיא בראיתו הסיום: ואמרין ליה ר' יהודה הנשיא. אבל האמת כי זה יעבץ בן בנו של יהודה הוא הוא יעבץ הנזכר בדה"י א' ד', ט', י'. ונאמר עליו ויבא אלהים את אשר שאל. ועל זה סמכו הדרש שהוא היה מאותם שנכנסו בחייהם בג"ע — ועיי' מה שדרשו ג"כ רז"ל במקומות שהבאתי בע' בנס. וכל זה כו"פ הוא לפע"ד.

קנ"ב: כ"ג — במדרש הגדול כ"י בראשי' הגי' אנטלינוס א"ל לרבי כו'.

קנ"ה: י' מלמעלה ופי' יקמין ובית יקמין הובא בתש' הגאוני' סי' קפ"ט (צד 86) ע"ש.

ק"ס. י"ג מלמטה יארוד עוף כו' אולי צ"ל יארור מל"ס ורורא Grünspecht.

ק"ס: י"א — ובכ"י למדרש סראג' אלעקול [2]) פ' פנחס הגי' אמר הקב"ה לישראל בני הקריבו עלי חטאת לפי שחטאתי על הירח לכך נאמ' בשעיר ראש חדש חטאת לה'.

קס"ד, ז' מלמעלה צ"ל ‎‏اَرقَم‏‎ אבל אולי ירקומי הוא שר הרוח המושל ברומו של עולם הנקרא בפרסי הישנה Ramesn qarôm; בצענד Râma Quastra ובהוצוואריש Rama khoârom [3]).

קס"ו: כ"א — ומזה עירו' ס"ה. כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל משום שנא' בצר אל יורה ועיי' רש"י ועיי' בן סירא יוני (ז', י') Μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῇ προσευχῇ σου פי' אל תהי מיצר בתפלתך והוא הוא מאמר הירו' (ברכו' רפ"ח דח"ד.) המיצר אסור להתפלל ועיי' מ"ש רב"ז באכער במאמרו על אגדת אמוראים בבליים צד 28 בהערה.

קס"ה. ט"ז מלמטה וכן נזכר בתשוב' הגאוני' סי' ק"ל.

קס"ח: י' מלמעלה ובכ"י מדרש הגדול יתרו: ולא כר' יהושע בן פרחיה שדחפו ל י ש ו ע הנוצרי בשתי ידיו.—ובמחזור ויטרי אי' ברכת המינין ביבנה תקנוה ב ת ר ב ן פ נ ד י ר א משום מינין. ובכ"י רומי בהלכו' גדולות (צד 27 בהוצ' מ"נ) אי' ג"כ ברכת המינין בתר ישו בר פנדירא הוא שאיתקן דנפישו להו מיני ע"כ. וחכם אחד [4]) העתיק מל"ר ללא"ש מגילה עפה אשר שם כתב דיוקלטיאנוס מלך רומי נגד מאמיני ישו שהיטב חרה למלך על כי עבדו לבן איש שר צבא רומי ופנתירא שמו אשר הוליד בזנות בן אשר שמו ישו. ועל פי זה היטב נסביר מאמר רז"ל (סנהד' מ"ג.) [5]) שאני ישו הנוצרי דקרוב למלכות הוה. וזה כו"פ. וגם Celsus במאה שנייה למספרם מעיד כי דבר ידוע

---

[1]) ונעלם זה מעיני הח' עפשטיין. [2]) עיי' מאמרי מיוחד על זה ועוד הוא אצלי בכתובים. [3]) עיי' שפיגעל קדמוניות איראניות ח"ב ק"א; יוסטי צענד לעקס' רכ"ו; מ"ע ברילל ה', קכ"ז. [4]) ד"ר בראן בליט"ב לד"ר ראהמער. [5]) עיי"ע קרב בח"ז, קפ"ז.

צד שורה

הוא שאותו האיש נולד מאיש בעל מלחמה בשם Panthera בלא קידושין [1]) ואמו היתה עובדת בשכר בכפר אחד כדי להחיות נפשה במלאכת הטויה *ἀπὸ γυναικὸς ἐγχωρίου καὶ πενιχρᾶς καὶ χερνήτιδος* עיי' קיים בספרו Celsus wahres Wort צד 12.

קס"ט. ה' מלמעלה ויש להוסיף ר' יושוע בר גיזורה הוה משמש קומי ר' זעירה ירוש' שבת רפ"ג ד"ה ע"ג [2]).

קע"ח. ב' — ואותו פירוש הובא ג"כ בגלאססאר לה' פירסט 124 בלי הזכרת שם אומרו.

קע"ח: ג' — וכ"ה במדרש הגדול ריש מקץ: נשדר ליה אנא סוסיא בהרג [3]) דידי א"ל מא אית לך כאר הזרגונין ונ"ב פי' הזר אלף כלומ' יש לך חמור שמצוייר באלף גונין ע"כ והוא כפי הערוך. ועיי' ג"כ מ"ע ברילל ח"ה 187 בלי מקור ונעלם ממנו מ"ש בערוך השלם.

קפ"ב. ד' מלמטה (בהערה 13) אלא כוברו ט"ד וצ"ל אלא כבידו והוא מע' הקודם זבל שמכבדין Kehricht.

קפ"ג: ז' מלמעלה פי' ישב כו' כ"ה בפי' ר"ח לחגיגה כ"א. עיי' בנרות המערכה (ג').

— י"ג מלמטה (בהערה) בשמ"מ ב ל " מ צ"ל בב"מ—ושם באותה השורה: בשמ"ט צ"ל בשט"מ.

ק"צ: י"א מלמעלה פי' אלמלא כו' שייך לרגמ"ה עיי' נרות המערכה (ב') לערכין ח':

קצ"ה. ב' — פי' כו' עיי' תש' הגאוני' סי' תי"ג (צד 215) כאגני לאה שכתבת אנו גורסין כנני ליא ומשל הוא חצבא לנהרא כנני ליא.

קצ"ו: י"ט מלמטה פי' כו' ור"ח לקח פירושו מתש' הגאונים סי' מ"ז (23) עש"ה.

— י"א מלמעלה ועוד נ"ל עד סוף הע' יש למחוק.

קצ"ז: ו' מלמטה כדי כו' אולי יותר טוב לגזרו מל' צענד irgend welches, kat.

ר'. י"ג — בכ"י מדרש הגדול הגי' כונדו לריחים עיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"ג רצ"ו:

ר"ב: ד' מלמעלה פי' יכו כו' וז"ל תש' הגאוני' סי' ש"ס (183) ואו [ואי] קטל ליכחייה [צ"ל ליכהייה] ולא גרסנו ניכחלינהי לעיניה אלא ליכחייה [צ"ל ליכהייה] ויש שפרשוהו שאם הרג את הנפש כיון שאין לנו ארבע מיתות מכהין את עיניו ורוב החכמי' לא כן פירשו אלא שקונסין אותו ונוטלין את ממונו ומכהים את כוחו ואת רוחו ע"כ.

ר"ה. ט"ז — ובמדרש הגדול כ"י בשלח מכאן היה ר' יאשיה אמ' נפל ביתא חבל לכותא נ"ב אוי לחלונו.

ר"ז. ו' וכן ב' מלמטה קידושין ט"ד וצ"ל בב"מ—ושם ז' פירוש כו' ודע כי כ"ה ג"כ בפי' ר"ח למ"ק כ"ו. בציינו המשנ' בתמיד והוסיף לומר ואחד פותח כיון פירוש היה מכנים ידו ומורדה עד שיחין שהוא אמה ואח"כ היה מגיע למנעול ופותחו והאחד היה נכון לפניו מכנים ידו כנגדו ופותח ע"כ.

רי"א: ח' — פירוש כו' והוא הוא פי' ר"ח לפסחי' ע"ב: עיי' נרות המערכה (ג').

רט"ו: ג' מלמעלה ונ"ל לנזור כו' טעות הוא ויש למחקו וגזרת המלה נעלמה ממני ולעף (פפלנ"צ 169 ,139) לא ידע למצוא לו גזרה.

רט"ז. י"ב מלמטה ועיי' פירש"י כ"י למנחו' (בש"ס ווילנ' צד ע"ד:) כי אות יונית ועשוייה כמין ט.

רי"ח: ד' מלמעלה עיי"ע פח ד' ציון מב"ב ס':

רכ"ג: כ"א — במדרש הגדול כ"י בשלח: אמר רב ענן ארבעה מיני שלו הן ואלו הן שיכלי כ כ ל י פסיוני ס ל י ו מעליא דכולהי שיכלי גריעי דכולהו סליו והוי כצפרתא דלא אפתח (נ"ב פי' שלא ילדה שעדיין היא שמינה) ושחטי לה ומתובי לה אתנורא ונגדא משחא ומותיב לה אשיתי רפתי ובתריתי לא מתאכלא אלא ע"י תערובות.

רכ"ז. י' מלמטה י' בהערה 3 ועיי' ג"כ בהגהות מיימוניות סוף הלכ' תפלה סי' ש' ושם הביא נ"כ פי' ר"ח קצת בסיגנון אחר.

---

[1]) ועיי' ג"כ פסיקת' רבתי פכ"א (צד ק': הוצ' פ') א"ר חייא בר אבא אם יאמר לך ברא דזניתא תרין אלהים אינון כו'. [2]) ועי' בפי' למהרז"ך וסד"ס. [3]) עיי"ע בהשלמת הערוך השלם צד ו'.

צד	שורה		
רכ״ח. ח׳	מלמטה		ובמדרש הגדול הגי׳ ככלתה כן גנונה. נ״ב פי׳ חפתה כי על כבוד חפה תרג׳ גנונה.
רל״ז. ה׳	—		סוף ע׳ כלכית ועיי׳ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 23) ושם הגי׳ בבי״ת כילבית פי׳ דג קטן מאוד.
רל״ט. ט״ו	מלמעלה		בלן כו׳ בדפ׳ זיטאמ׳ הגי׳ בלן ופי׳ פני משה בלן כמו בהלין ולישנא קלילא היא כדרך הש״ס הזה כלומ׳ לא באילו הדברים לסתור הטעמים כו׳ וא״ב י״ל כלן הוא ג״ב כמו כ ה ל י ן וזה נ״ל עיקר.
ר״מ: כ״ב	מלמטה		צמר וצ״ל צמח.
רמ״ב: י״ט	מלמעלה		סוף ע׳ כלפי וז״ל תשוב׳ הגאוני סי׳ תי״ד כלפי ליא איתמהמתא כלומ׳ איך אפשר להיות כן ע״כ ועיי׳ ג״כ פי׳ רנמ״ה לב״ב ק״ד: כלפי מה אותה אומר כן איפך מיסתברי.
רמ״ג. י״ד	—		וז״ל כ״י מדרש הגדול יתרו: מי שהוא יושב בסתרו של עולם שהוא צר כלקטירין שלו בדמותו (נ״ב פי׳ עוברין) כדי לפרסמו הוא שאיוב אומר הטוב לך כי תעשק כי תמאס יגיע כפיך זה זן ומפרנס את כלקטורין שלו בדמות אחד.
רמ״נ: ג׳	מלמעלה		ה כ ל ד י י ה צ״ל בשתי תיבות הכל דייה פי׳ היא מביאה הכל (ר״ל הלבלר הקולמוס כו׳) דייה שיתן לה המלך כתב היכר יד שלו וכי דייה היא אשה שקלקלה שהמלך יתן לה כתב היכר יד שלו!
רמ״ד. כ׳	—		וז״ל כ״י מדרש הגדול לפ׳ נבקעו כל מעינות תהום רבה: מאי כימה אמר שמואל כי מאה כוכבי אמרי לה דמכנפין ואמרי לה דמבדרין מאי עייש אמר רב יהודה יותא מאי יותא אמרי לה זנב טלה ואמרי לה רישא דעלמא מ״ט רהטא יותא בתר כימה אמרה ליה הבי לי בני דאמר מר בשעה שבקש הקב״ה להביא מבול לעולם נטל שני כוכבים מכימה והביא מבול לעולם וכשבקש לסתמן נטל שני כוכבים מיותא וסותמן ונסתמה בדידה אין בור מתמלא מחולייתה וניברי ליה אוחריני אין כל חדש תחת השמש. אמר רב נחמן בר יצחק עתיד הקב״ה להחזירן לה שנא׳ ועיש על בניה תנחם ועיש על בניה תנוחם. פירוש [1]) הא כאיזה [צד [2]) לפי שכוחות הגלגלים והכוכבים הן שפועלי בארבע יסודות ובנבהן מעל הארץ וקריבתן ועלייתן וירידתן יגָלה פועל אותו גלגל או אותו כוכב באותו היסוד או יסתר שכל יסוד יש לו גלגל ידוע וכוכב ידוע. והשנים עשר מזלות מחולקין לארבע חלקים כנגד ארבעה יסודות טלה אריה קשת אש, שור בתולה גדי עפר, תאומים מאזנים דלי רוח, סרטן עקרב דגים מים, וכסיל הוא בחלק האש והוא מוליד חום יותר בעולם, וכימה מחלק המים והיא תוליד קור הרבה בעולם, ואלמלא נבראו כאחד לא היה העולם עומד. ועקרב הוא מחלק המים, ויותא מחלק האש שהיא זנב טלה כיון שביקש הקב״ה להביא מבול לעולם כביכול הוריד שני כוכבים מכימה כלומר שנגע מכוחו ליסוד המים יתר על טבעו של עולם עד שהוקר העולם הרבה וניזול וקרא למי הים ושפכם על פני הארץ וכיון שבקש הקב״ה לסתמם ולהחזיר העולם ליישובו מהוא אומ׳ ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים החזיר אותן שני כוכבים למקומם ונתעלו כדי שיחזור העולם לטבעו ולא עוד אלא שקירב לה יותא והיא עיש שהיא מכח האש כדי להוליד חום בעולם ונָשב רוח לעולמו יותר על טבעו של עולם ויבשו המים עד שחזר העולם כברייתו ועמד אח״כ כל אחד מהן לפי טבעו שמקודם הדא היא ועיש על בניה תנחם.
רמ״ט. א׳	מלמטה		בהערה 11 כ׳ ט״ד וצ״ל ג״כ.
רנ״א: ו׳	—		בל״ע: וכ״ה בל״פ כמא.

---

[1]) בפנים עצמו ולא בגליון. [2]) ועיי״ע כ״ד ותוספתות שונות שם.

צד שורה

רנ״ז. ג׳ מלמטה סוף ע׳ בנוני עיי׳ תשובו׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ו ופי׳ רח״ג שם. ולפע״ד הוא חג המשוררים והמשחקים אצל הפרסיים מל״פ خنيا Sängerfest עיי׳ מ״ש במאמרי המיוחד על חני הפרסיים והבבליים במ״ע צורפתי Etudes חב״ד.

רס״ב. ט״ז מלמעלה בברכו׳ ל״ר סע״ב בכ״י פ׳ הני מילי דלא מייכנף ביה עשרה ובזה מיושב מה שאי׳ במגיל׳ כ״ו. עיי׳ ד״ס לברכו׳ שם ועיי׳ ע׳ פקתא.

רס״ד. כ״ב — פי׳ כו׳ כ״ה בפי׳ ר״ח ב״מ כ״א. עיי׳ נרות המערכה (ג׳).

רס״ה. כ׳ — פי׳ כו׳ כ״ה בפי׳ ר״ח סוכ׳ כ׳: עיי׳ נרות המערכה (ג׳).

ר״ע. ב׳ — פי׳ כו׳ והוא כפי׳ ר״ח לביצה כ״ה: עיי׳ נרות המערכה (ג׳).

רע״ג: כ״א — וכ״ה במדרש הגדול כ״י ויגש וכשהיה יהודה מבקש שתעלה חמתו היה ממלא אפונדתו כו׳. נ״ב אפונים הם מתל אלחמץ.

רע״ד: ג׳ — ועיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ תי״ב ועיי׳ הערות ותיקוני׳ לח״א, כ״ב.

רע״ה. י״ז — עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ שע״ג (צד 189) פי׳ ר י פ ד א דכוסילתא ופי׳ כוסילתא אותן שירטות ששורטין להקזת דם ע״ב והוא כפי׳ הערוך (עפ״י ר״ח).

רע״ט: ח׳ מלמטה ודע כי יסמין נקרא בל״ע ופ׳ سمسق (בל״י σάμψυχον ,Majoran) וא״כ שומשמין צ״ל שומשקין ועפ״י זה י״ל כי סימלק אולי צ״ל ס י מ ס ק ומל״ע ופי׳ הנ״ל.

— י״ב — ועיי״ע פגר א׳ ומ״ש בענין פי׳ ר״ח לשבת קכ״ט: ובעל מגיה בש״ס ווילנ׳ טעה.

רפ״א. י׳ מלמעלה עיי״ע פקק ומ״ש.

רפ״ה: כ״ד — האמירים אולי צ״ל העמרים.

ר״צ. ד׳ — בראשין עיי״ע ראש ומ״ש בשם עה״ק.

רצ״א: י״ב — עיי׳ מה שכתבתי בזה הענין במ״ע אנגליש Reform Advocate הו״ל הרב הח׳ ד״ר הירש (ח״ג נומ׳ א׳).

רצ״ג. — — סוף ע׳ כפה ב׳: וכ״ה בל״ר האמצעי cuphia, coffia, cofia, cuffia, copha כובע הראש הן של אנשים הן של נשים ובל״צ coife רק של נשים.

רצ״ד: ז׳ — ועוד שם דג אחד בל״י κωβιός ובל״ר gobius, gobio ועוד cobio (פליניאוס ל״ב, נ״ג).

רצ״ו. כ״ד — פי׳ גאון כו׳ הובא בתשוב׳ הגאוני׳ סי׳ שצ״ז (צד 212).

— ל״א — שכחו עליו צ״ל כבתשוב׳ הנ״ל שכחך עליך עיי״ע רתח ומ״ש בח״ז, שי״ג הערה 3. וסוף התשוב׳ אי׳ בקרן א׳ ע״ש ומ״ש בהערות ותיקוני׳ לח״ז, ר״ג.

רצ״ח: י״ח — צ״ל פירוש סלה: ויותר טוב צ״ל פי׳ שיחלא דהוצא עיי״ע שחלא א׳.

רצ״ט: ט״ז — יש להוסיף כפר ברתותא (ברתיתא) אשר שם נולד או הורה ר׳ אלעזר בן יהודה הנקרא איש כפר ברתותא עיי׳ הציונים בסד״ה צד ל״ב. ועיי׳ יוחסין השלם (צד 57) ושם נסמן ג״כ מעשה בתעני׳ כ״ד. ע״ש ובנו״ג אלעזר איש בירת והנכון כגי׳ כ״י ש״ס [ר׳] אלעזר איש כפר ברתותא.—וברתותא הוא סמוך לכפר חמאם עיי׳ תבואות הארץ לרי״ש צד ק״ח. ולדעת ה׳ שירער (.theolog. Literaturzeit שנה 1882 צד 316) ברתותא הוא כמו ביר תותא פי׳ באר התותין Brunnen am Maulberbaum.

ש״ג. ט״ו — אלעזר נשמט: (פסחים ס״ט.)

ש״ו. כ״ב מלמטה כפת הירדן ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ ס״ד (צד 29) הגי׳ קפת הירדן.

ש״ז. י״א מלמעלה עיי״ע פליימון ושם אי׳ ג״כ זו המלה.

ש״ט. כ״ג — ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ שכ״א (צד 151) הגי׳ בתיבה אחת כאיצד ועיי׳ ג״כ מ״ש לעיל בהערות ותיקוני׳ לצד רמ״ד. בשם מדרש הגדול.

שט״ו. י״ח — או אולי כיון ר״ב על ל״ר caesaries שער הראש.

שי״ז. י׳ — וגם ה׳ גריענבוים (מ״ע מ״ג חמ״ב 250) העיר על ל״י החדשה χαράτζι ונעלם מעיניו מה שכתבתי בח״ד, שי״ז.

ש״ל. כ״א — או אולי כיון על ל״ר Seerabe, chromis.

צד	שורה	
של״ב:	י״ד מלמעלה	ולפי זה הירוש׳ אולי כיון לל״י κρημνός מקום משופע.
של״ו:	י״ב —	של ס״א: ובתשו׳ הגאונים סי׳ ח׳ (דפ׳ מאנטובא) אי׳ קליסטון וצ״ל קריסטון ופי׳ כלי ששוקלין בו.
שמ״א:	י׳ —	כרופסלה צ״ל * כְּרוּפַסְלָה (ועיי׳ ח״ו, תמ״א הערה 2).
שנ״ד.	ח׳ מלמטה	פי׳ גאון כו׳ ועיי׳ אגור לר״ש גאמע ע׳ צלמי שהביא זה הפי׳ בשם הגאוני׳ בשינוי לשון ועיי׳ מ״ש רש״ב (בעטרת צבי 40).
שנ״ה.	ט׳ מלמעלה	והגאון ר״ה כו׳ וכ״ה באמת בתש׳ הגאוני׳ סי׳ תמ״ז (צד 215).
שנ״ז:	י״ט מלמטה	וז״ל תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ כ״ט (צד 11) עיקר הספר הוא הכתב אבל המכתב זה המכתב אשר אנחנו כותבים את התורה זה הוא שנברא ולמדו הקב״ה לאדם כו׳ כו׳ וראינו כי פרש אדננו מר רב יהודה גאון אבי אבינו זכרם לברכה משם הראשונים כתב אלו עשרים ושתים אותיות כתב הקדש שאנו כותבין מכתב אותו המכתב שהיה חרות על הלוחות אצטרגונא שנראה מכל צד מראה אחד והוא שכתב בו והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות ע״כ ור״ח בפי׳ לפסחי׳ (נ״ד.) הביא רק סוף התשוב׳. ובערוך הגי׳ טטרגונה ע״ש ובתשו׳ הגאוני׳ דפ׳ ליק סי׳ קי״ט הובא מר״ח פ״א ע״ש ובהרכבי צד 347.
שס״ג.	י״ט —	וכ״ה בפי׳ רה״ג למכשירין פ״ה מ״ט ע״ש ובגליון הש״ס ווילנא.
—	כ״ב —	וכ״ה במדרש הגדול יתרו רנב״י מכתיף ועייל מכתיף ונפיק כו׳ ועוד עיי׳ מ״ש בהערות ותיקונים לח״ח, רמ״ד:

חלק ה׳

ו׳.	י״ט —	ודבר זה צ״ל ודבר זה אסור [1].
ט״ו:	כ״ה מלמעלה	סוף ע׳ לגין: וגם הח׳ פארדא בספרי גרס טיגא.
י״ח.	י׳ —	ללודאי כו׳ ללודנין, ללודים והנכון שהוא טעות תחת ללודרים, ללודרין, ללודרי מע׳ לודר כלומ׳ ר״ל זבין עצמו ללוחמים עם חיות רעות בתיאטריות gladiator, λουδάριος וכבר שיער כן לנכון ה׳ גרעץ בשם ידידו ר״ש ניססען עיי׳ קורות היהודי׳ לגרעץ ח״ד, 261 הערה ד׳ ולא הניח מקום לגדור בזה לה׳ יאסטראוו שהביא כן בשם עצמו במע״צ Etudes חי״ז, 308.
י״ט:	י״א —	סוף ע׳ לודר, וכנ״ה באגדת בראשי׳ פפ״א אין לודר עושה דייתיקי למה שאינו יודע אימתי הוא נהרג כו׳. ונ״ב רוצח.
כ״ב:	ה׳ —	ובמדרש הגדול בראשי׳ הגי׳ לאוי ופי׳ כמו לואי מי יתן.
כ״ה.	י״ח מלמטה	אולי לווטין צ״ל לוומין מל״י λῆμμα מתנה ושוחד Geschenk, Bestechung.
כ״ח.	א׳ מלמעלה	ועיי׳ מ״ש בהערות ותיקונים לח״ד, ע״ר: וש״נ גי׳ מדרש הגדול.
—	י״א מלמטה	סוף ע׳ לוליתא עיי׳ עוד מ״ש ה׳ גריענבוים במ״ע מ״ג חל״א, 250.
ל״ד.	י״ז מלמעלה	ועוד עיי׳ מ״ש ה׳ פליישער בענין لحن במ״ע אריענט 4,248 וכבר השתמש בזו המלה רס״ג להעתקת על השמינית (תהלי׳ ו׳) והיה רס״ג מעתיק بألحان الثمان.[2]
ל״ט.	ח׳ —	ובספרי הנ״ל הוכחתי שיווי הענינים בין לילית ובין שדה נקבה פרסית Bushyançta ועתה ראיתי אור בהיר בספר אפוקריפא Testamentum Salomonis שנעתק מל״י לא״ש במ״ע אריענט 5,747 וז״ל Καὶ καθήσα πρὸς τὸν δαίμονα, τίς εἶ καὶ εἶπεν ἐγώ λέγομαι παρὰ ἀνθρώποις ʼΟβιζοῦθ ἢ τὶς νυκτὸς οὐ καθεύδω

---

1) וכ״ה בגליון כ״י למ״ק קאלומביא. 2) וזה נעלם מס׳ הרכבי (הסריד והפליט כו׳ צד ע״ח אות ס׳).

צד	שורה		
			ἀλλὰ περιέρχομαι πάντα τὸν κόσμον ἐπὶ ταῖς τικτούσαις γυναιξὶ κ. τ. λ. „ואשב אח"כ ואומר לשד מי אתה והשיב: שמי אצל בני אדם אביצות ובלילה אינני ישן ומשוטט אני בכל העולם אצל נשים יולדות" כו' והמעתיק ללשון אשכנז היה משער בנפשו כי אביצות הוא אב של הצתה או אב הצדיה (אבי צוד) וכל זה בטעות כי הוא לפע"ד אביצנת והוא הוא Bushiançta הנ"ל, וזה כו"פ הוא.
מ"ז:	י"ח	—	יש להוסיף כ"י מדרש הגדול ויצא: פרות ארבעים שהן צריכים פרים עשרה חד לארבעה דאינון לעיין אתנת עשרים שהן צריכות עירים עשרים חד לתרין דאינון לעיין. נ"ב פי' לפי שהן מתייגעין ועוסקין במלאכה.
מ"ט.	ג'	מלמטה	בהערה צ"ל בלאי"ט atrepice ועיי' מלות איטלקיות בסוף המפתח.
נ"א:	י'	—	ויש להוסיף: שבת קי"ג. מהו לטלטלן בשבת א"ל אין מטלטלין מה טעם לפי שאין ניטלין. ועיי' ג"כ במ"ק כ"ו: לפי שאין מוסיפין על קרע אביו ואמו מ"ט א' רנב"י לפי שאינן בתוספת עיי' רש"י ותוספו' ופי' ר"ח שם.
נ"ט.	י"ז	מלמעלה	ובמדרש הגדול כ"י יתרו הני' לא תחמד כבד גיים מן גדר ולוקים מן סוסיא היו אלו מתגנבין נשותיהם של אלו כו'.
ס'.	—	—	סוף ע' לשכה: פי' מסופק בענין הלשכות עיי' בתש' הגאוני' סי' ר"ץ (צד 142) ושם ג"כ צורתן.
ס"א:	י"ג	—	נשמטו שתי שורות וצ"ל ספרי עקב ד"ה לדבר בם כשתנק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לה"ק. ירו' שקלי' פ"ח כל מי שקבוע בא"י ומדבר בלה"ק מבושר שבן עו"ה הוא. לשון הדיוט עיי"ע הדיוט.
ס"ב.	ט"ו	מלמטה	או אולי מל"פ لت חלק ועוד ענין הכאה Theil, Antheil, Schlag.
ס"ה:	י"ג	מלמעלה	קודם ע' מאום יש להוסיף: מאחוי מע' אח פי' תפר והשם: מְאַחוּי פי' שם הקרע שנתפר עיי' שמחות פ"ט הקורע את המאחוי יצא איזה הוא מאחוי כל שאיחהו כל צרכו.
ס"ט:	ד'	מלמטה	וכ"ה בכ"י מדרש הגדול חיי שרה חזא מעברא דקא אתי לאפיה אמר מעברא לאפאי יומא טבא לגו. נ"ב סנבוק והוא سنبوق Nachen.
ע"ה:	י'	מלמעלה	פי' ר"ח כו' עיי' מה שכתבתי בנרות המערכה (ג') למגיל' ה':
ע"ו.	כ"ו	—	במגלבין כו' וכ"ה גי' מדרש הגדול ויגש כמו שתראה מהערות ותיקונים לח"ח כ"ו: ע"ש.
ע"ח.	ג'	—	וכ"ה בכ"י מדרש הגדול לך לך שהפך מוזגנין שלך על צריך ר' יודן אומ' כמה מוגניות עשיתי כו'. נ"ב רואליב וצ"ל דואליב עיי"ע מנגנון.
ע"ח:	י"ז	—	וכ"ה בכ"י מדרש הגדול בראשי' עבד מגוס אוחרן וקרא לכל רבנן כו' אסרחת מגוסאי א"ל ולמגוסך אני צריך כו'. נ"ב תבשיל.
ע"ט:	—	—	וז"ל רה"ג במקח וממכר (דפו"ו פל"ב צד ס"ה.) וגיותא הוא מל"פ ופירושו לפי שדין האומות מי שתובע את הגנב לוקחי' אותו ומכין אותו עד שיודה ואעפ"י שאין להם ידיעה גמורה שגנב הוא כו'. וז"ל תש' תשב"ץ ח"ב סי' קל"ז ואינהו דייני בגיתיה רש"י ז"ל גרס בגיזתיה פי' באונס ורב האיי ז"ל כתב בספר מקח וממכר שבל"פ בגיתיה כמו מגאזפה בל' ערבי ומפקין מינהו כו' ע"ב. ול"פ הנ"ל הוא הוא كيت שהבאתי בע' מגסתא [1]) והוא בל"פ אומדנא וטירוף הדעת ואחד הוא עם ל"ע مجازفه אומדנא בלי ידיעה. וזה מגאזפה של פי' רה"ג. וז"ל תש' הגאוני' סי' רי"ד

[1]) ע"ש ושאר המשקלות.

צד שורה

(צד 101) מנאייזגאן היכי דאמי כגון דקנו מן בעלי דינין דכל מאי דפסקינן עליכון בין לזכות בין לחובה מקבליתון עליכון ופסקו עליהון מאי דפסקו כו׳ אבל ודאי פסקו דינא דלאו דאורי׳ ולאו דרבנן אלא מאי דחזומן דעתיהון כו׳ והמו״ל לא ידע לפתור מלת מנאייזגאן אבל לפע״ד נראה ברור שצ״ל מנאזפה ועיי׳ ג״כ בה״ג ה׳ נחלות דף ק״ז. ובקצור בהל׳ עדות שם קי״ד. אבל דינא דמגיסתא ודנהזומאי ובהל׳ פסוקות (הוצ׳ שלאססבערג צד נ״א) הגי׳ דהנימין! ועוד עיי׳ בהערות ותיקונים לח״ב, קע״ח: ומ״ש.

פ״ט: ג׳ מלמטה בהערה א׳ וכ״ה בכ״י מדרש הגדול ויצא דהוה נקיט תרי מראני, אסא בידיה ונ״ב מראני מתֿל מעדני מן קול וילך אליו אגג מעדנות כו׳.

צ״א: ז׳ — ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ קצ״ב (צד 87) הגי׳ מנא דמדרא וצ״ל דמדרא וכדאי׳ בשבלי הלקט בשם בעל הדברות מאני דמדרה.

צ״ה: ט״ז מלמעלה בארון וכ״ה בתוספת׳ סנהד׳ פ״ט הל״ח בכ״י אירפ׳ ובנו״ג ארזון עיי״ע ארזין בהשלמת הערוך השלם.

צ״ו: י״ב — סוף ע׳ מוהרקני. ורה״ג (בתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ו) גרס מיהרקאני ור״ח לע״ז י״א: מהרקני ועיי׳ מ״ש במאמרי המיוחד בחגי פרסיים במע״צ Etudes חכ״ד ושם ג״כ פי׳ רה״ג בענין מוהרי, ועוד עיי׳ בהשלמת הערוך השלם צד 11.

צ״ח. ח׳ מלמטה וכ״ה בכ״י מדרש הגדול תרומ׳ מאי מזבח לשון נוטריקון מחילה, זכות, ברכה, חיים. ר״א אומר מזבח מיזיח ומיזין מחבב ומכפר כו׳.

ק״א: א׳ מלמעלה ע״ש כל הענין וראיתי נכון לספח פה מדרש הגדול בראשית בענין מזלות [1] ויהי כן: בעשרים ושמונה באלול נבראו חמה ולבנה כוכבים ומזלות שבהן מניין שנים וחדשים ימים ולילות ושעות וקצים מחזורות ועיבורות. ברא שבעה כוכבים בשבעה גלגלים כל כוכב בגלגל בפני עצמו ושמותן גלגל שלמטה מן הכל יש בו ירח ושלמעלה ממנו יש בו כוכב והשלישי יש בו נוגה והרביעי יש בו חמה והחמישי מאדים והששי צדק והשביעי יש בו שבתי וגלגל של מעלה מאלו והוא גלגל שמיני יש בו שאר כל הכוכבים הנראים בלילה וגלגל תשיעי והוא המקיף את כל הגלגלים והוא המסבבן בכל יום ממזרח למערב הוא הנקרא ערבות ואין בו כוכב כלל אלא חֲלָק כעין הקרח הנורא וחילקו אותו חכמים הקדמונים לשנים עשר חלקים וכל חלק וחלק העלו לו שם על שם צורה שתיראה בו מן הכוכבים שתחתיו שבגלגל שמיני ושמותן טלה שור ותאומים סרטון אריה בתולה מאזנים עקרב קשת גדי דלי דגים וזה שאמרו חכמים שבעה רקיעים ברא הקב״ה לאו שבעה ממש אלא לפי שהן דבוקין זה בזה פעמים קוראין לכל אחד ואחד רקיע בפני עצמו ופעמים שקוראין לשני רקיעים רקיע אחד וכן זה שאמר ר׳ יהודה שני רקיעים הן שנא׳ הן לה׳ אלהיך השמים ושמי השמים חשב כל שמונת הגלגלים שיש בהן הכוכבים באחד ורקיע תשיעי שאין בו כוכב באחד ונמצאו שני רקיעים ועוד חילקו חכמים שמונת הגלגלים שיש בהן הכוכבים לארבעה חלקים כמו שאמרו ארבע מעלות בעולם, חשבו גלגל חמה אחד וגלגל לבנה אחד וגלגל שאר הכוכבים אחד וחמשת הגלגלים שבהן חמשה כוכבים שבתי צדק מאדים נוגה כוכב חשבום באחד ונמצאו כולם ארבעה על זה נאמר וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת להם ונמצאו ארבעה גלגלים לארבעה יסודות כל גלגל מהן ניכר כוחו באותו היסוד יותר משאר היסודות וכן השני וכן השלישי וכן הרביעי. כל הכוכבים קבועין הן בגוף הגלגלים כחותם בתוך הזֵר שלה וכ״ה אומ׳ ויתן אותם אלהים ברקיע השמים וכולן בעלי נפש ודיעה והשכל ומכירין מעשיהן ומכירין בוראן ועליהם אמר

---

[1]) ותחלתו הבאתי לעיל בהערות ותיקונים לק״ד, רמ״ד.

צד שורה

דוד הללוהו שמש וירח והללוהו כל כוכבי אור והן מאירין על הארץ ומושלין בה ויש מהן כוכב שהוא גדול מן הארץ כמה פעמים ויש מהן שהוא קטן מן הארץ וכוכב גלגל חמה גדול מן הארץ כמו מאה ושבעים פעמים בקירוב והארץ גדולה מן הירח כמו ארבעים פעמים ואין בכל הכוכבים גדול מכוכב חמה ולא קטן מכוכב שבגלגל שני ויש מהן שגומר הילוכו לשלשים יום ויש מהן מי שגומר הילוכו לשלשים יום ויש מהן מי שגומר הילוכו לשנה ויש מהן מי שגומר הילוכו לשלשים שנה ויש מהן מי שגומר הילוכו מארבעה ועשרים אלף שנים [1].

ק״א: י״ט מלמטה בענין יש מזל או אין מזל לישראל עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ ש״ץ (צד 206) והלאה.

ק״ב. א׳ מלמעלה וכ״ה בכ״י מדרש הגדול בראשי׳ ונ״ב הפי׳ שאי׳ בערוך.

ק״ג: ז׳ — ובענין אנשי מזרח שהם אנשי בבל עיי׳ תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ ס״ז (צד 31 ועיי׳ שם צד 352).

ק״ז. כ״א — סוף ע׳ מח: ובענין מחאה עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ תע״ז (צד 244).

ק״ז: ט״ז — אולי הוא לאי״ט filiera טבעת Reich, Ring [2].

ק״ח. ג׳ — לדעת בעל תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ ת״ד (צד 214) מחוזא שהיא רסן, ועיי״ע רסן ומ״ש בח״ז, רפ״ו. וש״נ פי׳ האגור לר״ש נאמע.

ק״י. ו׳ — אולי מל״ס מחיל פי׳ כחש ובאפעל אמחל מכחיש =schwächen, gering machen nachlassen.

קי״ז: י״א מלמטה כוכב כזה * קודם ע׳ מטוטלת ט״ר הוא כי זה הערך שייך לר״נ בעל הערוך.

קי״ט: כ״ב מלמעלה כי ילך מלאכי כו׳: וזה מלאך פנים עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ שע״ג (צד 189) המלאך הגואל... ומלאך פנים הושיעם וזהו שר הפנים דאמרין רבנן והוא מיטטרון ע״כ, ע״ש כל הענין.

ק״כ: י״ט — שר העולם כו׳ וקצת רמז על כינוי שר העולם ממה דאי׳ במדרש הגדול פ׳ בראשית מכון שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד כו׳ עד וכולן דלתותיהן של אש ומיטטרון השר הגדול ממונה עליהם ע״כ ולי׳ לפנינו בחגיג׳ י״ב: ע״ש — ועיי׳ עוד מ״ש בענין מיטטרון במ״ע הונגרי M. Zs. Szemle ח״א, 98 והלאה.

קכ״א. י״ג — סוף ע׳ מטכס: מדרש הגדול עיי״ע קנכי ומ״ש להלן בהערות ותיקונים לזה הערך.

קכ״ו. י״ד — סוף ע׳ מטרופסא: ועיי׳ דרכה של תורה לפיניליש (צד 15) והעלה כי הוא ל״ס טרופסא Schlag.

קכ״ז. י״ט — וזה מה שמצאתי בכ״י מדרש הגדול יתרו: אנכי ה׳ אלהיך תני רשב״י אינו אם אין אתה עומד ב מ י מ י ך. נ״ב פי׳ על עיקרך הטוב.

קכ״ח. כ׳ — וכ״ה נ״ב במדרש הגדול ויצא: צריכין אנו להחזיק טובה לאו״ה שאין מכניסין מיומסין לבתי קרקסאות שלהם ונ״ב מל׳ מאיסות!

קמ״ז: י״ח — ירו׳ ר״ה פ״א דנ״ו. צ״ל ד נ ״ו ס ע ״ד.

קנ״ג: י״א מלמטה ובמד׳ הגדול ב״י וירא הגי׳ אמר רב אביתר תשע סאין אפה שלש לענות שלש לחביצה שלש למלטמייה.

קנ״ו. — מלמעלה סוף ע׳ מלניא: וכנ״ה במדרש הגדול כי תשא: הודיעני נא את דרכיך היאך את מתנהג עם עולמך א״ר יוחנן משל לרופא שהיה לו תלמיד לימדו כל הרפואות חוץ מרפואה של מכת מלניא א״ל רבי כל (הרופאות) [הרפואות] גלית לי אבל רפואה של מכת (פלניא) [מלניא] לא גלית לי כו׳.

ק״ס. י״ט מלמטה סוף ע׳ מלקות: אודות סדר מלקות עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ ת״ם ובהערות צד 384.

קס״ג: י״א מלמעלה פי׳ אבנא כו׳ ועיי׳ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ קפ״ט (צד 86) מפרכתא אבנא רבתי דשיך ביה

---

[1] ועיי׳ הערות ותיקוני׳ לח״ה, כ״ס. [2] עיי׳ בט״ר לס׳ לייזנער 4,133.

צד	שורה	
		גואזא ומעייל בקורא וטחנין זיתא היא מפרכתא. ובתש' סי' רכ"ב (צד 105) וממל שפירשוה אנשי תלמוד מפרכתא הוא כלי חרש או אבן ונקרא בל' ישמעאלים תנאר ומפרג ע"כ. לפע"ד צ"ל הגאר מפראג مفرك جار Reibstein.
קס"ד:	י"ד מלמטה	מוטסין ט"ד וצ"ל מומסין.
—	י' —	המומוס וכן בל"י μῶμος לצון ולעג Spott וכן במדרש פנים אחרים (צד 60 בהוצ' רש"ב) ורוזנים נעשו מומסים לפניו ורש"ב הגיה מרמס ואין נ"ל.
קס"ה:	ג' —	ממשל יותר טוב לסבור כי הנפרד היחיד מְמֻשֶּׁלֶת וכ"ה באמת בכ"י סראג' בחקותי עיי' מ"ש בהערות ותיקוני' לח"ג, קצ"ג. והקבוץ ממשלות וכ"ה בתש' הגאוני' סי' שס"ב (צד 183) ועיי' בתש' גאוני' דפ' ליק ובש"ת כמו שכתבתי בע' הנוכחי בצד קס"ו. והח' הרכבי (צד 371) לא חש להזכירני.
קע"ב.	י"ב מלמעלה	לדעת ה' נעלדעקע (Tabari 9) مغوبط הוא הוא Magupatan וא"כ צ"ל הערך בדבור המתחיל מגוביתא.
—	כ"א —	וכ"ה במדרש הגדול בשלח (וכן בראשית) לשמש שם אוהל בהם א"ר סימון מנגנאות ועבותות יש לו ושלש מאות וששים וחמשה מלאכים תופשים אותן מארבע רוחותיו כו' ונ"ב דואליב.
קע"ז:	י"ג מלמטה	ועיי' תש' הגאוני' סי' שס"ד (צד 184) ודע עוד כי בל"פ ماهيابه נקרא עוד ציר של דגים Fischgelee והוא הוא צחנתא בל"ע صحنات ועוד עיי"ע צחן ב'.
—	א' —	בהערה Erlitze ט"ד וצ"ל Elritze.
קע"ט:	ח' מלמעלה	רק דנקטא צ"ל ד נ ק ט א נ ר י ו א ב י ד ה ו ק א כ י י ל ועיי' תש' הגאוני' סי' מ"ז (צד 24) ופי' כי צורת סרפס כאדם שיש בידו קנה המדה לחלק את העולם ולנהגו. ועיי"ע סראפים ומ"ש.
קפ"א.	י"א מלמטה	ובאמת אי' כן בפי' רגמ"ה כ"י אשר ת"י בסוף הכ"י ועיי' נרות המערכה (ב') לב"ב קע"ה:
קפ"ב.	א' —	בהערה לג כון מיסא צ"ל לנכון מיסא=messo.
קפ"ד.	י"ג —	סוף ע' מסבסלה והוא הוא מסוסלא=מטוטלא כמו טוטלוותא בל"ס טוטותא פי' אשכול עיי' מ"ש בהערות ותיקוני' לח"ג כ"ד.
קפ"ו.	ז' —	קברו כו' בנו"ג בויק"ר הרגו ועוד עיי' פדר"א פמ"ח ושמ"ר פ"א.
קפ"ו:	— מלמעלה	וכנ"ה בילק' שמות ר' קע"א בשם מ' אבביר עד שמסרתי לך מסטורין שלי ושם המפורש.
קפ"ט.	י"ג מלמטה	וכ"ה בפי' ר"ח כו' וגם ר"ח העתיק פירושו מתש' הגאוני' סי' רס"ב (צד 135) וז"ל כלי אכסלגום וכלי מסימס מיני עצים הן ואמרינן אכסלגום אל שֻׁוחַט ומסימס אבנוס ע"כ. אמור מעתה מה שנדפס בש"ס וויל' חגיג' כ"ו: בפי' ר"ח כלי מסמים עצי אבנים ומוגה: מסמים טעות גמורה היא וצ"ל עצי אבנוס והוא אבנוס (أبنوس בל"ע ופ') ובל"י ἔβενος [1]). והנוגע במלת מסימס היא לפע"ד ساسم שענינה בל"ע לדעת קצת Ebenholz וא"כ ממש כתש' הגאוני' הנ"ל עצי אבנוס. גופר (בראש' ו', י"ד) הועתק בתרג' שומרוני סיסם. ובענין אכסלגום שפי' אלשוחט נ"ל שהוא الشوحط בל"ע מין ממיני עצים הצומחים בראשי ההרים אשר מהם עושים מיני קשת וכדומה עיי' פרייטאג ח"ב 399.

---

[1]) עיי"ע (יינוס) [יינוס] בח"ד, קכ"ט ומ"ש בע' אבלינא ובהערות ותיקוני' ח"א, י"ב:

צד שורה

קצ"ה: כ"ג מלמעלה ועל פי זה אי' בספריהם (מרקוס ב', כ"ז) Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

קצ"ח. ז' מלמטה סוף ע' מסתורין: וכנ"ה במדרש הגדול ויחי: מושלין אותו משל למלך שהיה מדבר עם אוהבו בלשון מסתיריקין כו' בא ואגלה לך מסתירין של מלך כו'.

רט"ו. כ' — סוף ע' מצביתא: ובת' הגאוני' סי' ק"ץ (צד 86) בטעות ציביתא והמו"ל נבך בפירושו ובצד 358 הביא תיקון מלאוו והוא ראה ככה בערוך השלם.

רי"ח: י"א — וכ"ה בתש' הגאוני' סי' שצ"ח כנצולה זו שאין בה דגן חצר של גורן שניטל כל מה שיש בה נקרית בלשונם נצולה ע"כ.

רי"ט. ט"ו מלמעלה וז"ל בעל סראג' אלעקול [1] צד י"ט: פי' כמצליף יעני כמן יצ̇רב באלצ̇וט אלד̇י לא יגב אן יבין ביא̇ץ זג̇נה.

רי"ב: ה' מלמטה אבל גם במדרש הגדול בראשי' הגי' יצא כמפרים וכמרמה בבוראו (נ"ב מפתה ושוחק) אולי מפרים הוא מל"י φλύαρος ענין קלות ראש ולצון Possenreisser ומרמה כמו כן מל"י אמ' ורו' μῖμαρ, mimarius Possenreisser וכצ"ל במקום מי מרם בשהש"ר פ' אמרתי: מימרם וא"כ יש לתקן מ"ש בח"ה, קכ"ט. בהערה.

ר"ל. ט' — מל"ע כו' ובל"ם קרולא Knäuel.

רל"ה. י"ג — פי' ארס של נחש: עיי' מ"ש האגור לר"ש גאמע (ע"צ צד 41) בשם הגאונים. ועוד הביא שם דעת א ר י ס ט א ל י ס (sic) החכם היוני כי מרה של אפעה ארס גדול הוא ממית לפי שעה.

רל"ט. ט"ז — וכן במדרש הגדול חיי שרה אם לא חמיתון אריא איתא חמי מ ר ב א ע י ה פי' מקום רביצתו.

רמ"ג. ב' מלמעלה בענין מורדת עיי' תש' הגאוני' סי' ע"א (צד 35), סי' ר"ל (108) וסי' רע"ז (139).

רמ"ו. י"ט — ובמדרש הגדול וירא הגי' נירזאבי דצפורי וצ"ל מירזאבי [2].

רמ"ו: ט"ז — וכ"ה במדרש הגדול כ"י תולדות תלת מאה ושתין מלכי קטרי תאגא אית בה בגרממיא ותלת מאה ושתין וחמשה מ ר ז ב א נ י [3] אית בה ב ר ו מ י ונ"ב [4] פי' אדונים.

רנ"א: ו' מלמטה סוף ע' מרכבא: וז"ל מדרש הגדול כ"י בראשית: מעשה בראשית הוא ידיעת השמים והארץ וכל הנהוה מהן וטבעו ומנהגו [5] ומעשה מרכבה הוא ידיעת כל הברואים ממטה לגלגל הירח ונפשות הגלגלים והכוכבים והדיעות הנפרדות וידיעת אדון העולם למעלה מן הכל כו'

רנ"ד. ח' מלמעלה וכן היתה גי' מדרש הגדול וינש: אמר רש"ל הרבה מקראות יש שהן ראויין להישרף כספרי מ י ר ם והן הן גופי תורה כו' [6].

רנ"ה. י"ד מלמטה וכן במדרש הגדול כ"י בראשי' תרדמת מרמטא אין רואה ואין מקיץ [7].

רנ"ח. י"א מלמעלה וגי' המדרש הגדול וירא: קרין בליליא ומלא מ ר ע א ל א [8].

רע"ה: ט"ו מלמטה וכ"ה במדרש הגדול תצוה המינים והמשומדים והמומרין והאפיקורוסין ושכפרו בתורה כו' ושנתנו חתיתם בארץ חיים והן הפרנסין המטילין אימה יתירה כו' [9]) — ועיי' עוד בענין משומד בתש' הגאוני' סי' של"ב (צד 160).

רע"ו: כ"ב מלמעלה וכ"ה נשתמד בתש' הגאוני' סי' ב"א וסי' תקמ"א.

רפ"ב: א' מלמטה הערה ט' וכ"ה בתש' הגאוני' (דפ' בערלין בהוצ' ה' קאססעל) צד מ"א: וז"ל משקדי חלזוני צפרדעים שהן נפרקין וצפרדע יוצא מהן ע"כ.

---

[1] למנצור אלדמארי. [2] ונ"ב מיזאב = ميزاب Rinne. [3] והוא ככתיבה ערבית ופרסית. [4] כבערוך. [5] המלה הזו קצת מטשטשת היא בכ"י. [6] ועיי' מ"ש במ"ע האנגליש Jew. Qu. Rev. III, 546. [7] נ"ב אלסכתה ונ"ל שצ"ל אלדכתה الدوخة Betäubung. [8] ונ"ב כלים שמצימין על החמור ושמו ג' י ט מ א אלכרג ע"כ ועיי' הערוך. [9] והוא כדעת רב חסדא ברי"ה י"ז, ע"ש.

צד שורה

רפ״ו: ט״ז מלמטה וכ״ה בפיעל במדרש הגדול כ״י שמות ומתג לחמור אלו דור הפלגה שפירקו עול כחמור שאינו מקבל איכוף מיתגן ופיזרן לכל רוח ע״כ [1].

רצ״ט: י״ד מלמעלה וכ״ה במדרש הגדול כ״י משפטים כי יבער: מנין אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור ובא אחד וניבא המנבה הוא שחייב ת״ל כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם ניבתו הרוח כולן פטור ניבה וניבתו הרוח חייב אמר ר״נ בר יצחק מאן דתאני ליבא לא משתבש מאן דתאני ניבה לא משתבש כו׳.

ש״ג. — — ובכ״י מדרש הגדול ויגש אחוי ליה ניבארא בר קורא.

שי״א. כ״א — חיכי ט״ד וצ״ל היכי.

ש״כ: כ״ד — וכ״ה במדרש הגדול נח אמר הקב״ה אם לית אתון מנהרין ליה כו׳.

שכ״ח. ה׳. — נזז כו׳ ויותר טוב מל״פ نازیدن התפאר sich rühmen.

שכ״ו. ב׳ — פי׳ כו׳ והוא הוא פי׳ ר״ח לסוכ׳ כ׳: עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לזה הציון, ועוד עיי״ע סבר ה׳ ומ״ש בנרות המערכה (ג׳) לשבת קי״א.

שכ״ח: ז׳ — והרב הח׳ הכולל ד״ר קאהלער כתב לי דעתו היפה כי עיקר הוראת נחמה, ונחמת ירושלים ענינו סוף זמן המשיח (ומשיח בעצמו יכונה בשם מנחם (סנה׳ צ״ט.) והביא ראיה מספריהם (לוקוס ב׳, כ״ה) אשר יסופר שם כי חסיד אחד, שמעון החסיד שמו, היה יושב בירושלים בתוך המצפים לנחמות ירושלים כו׳ כו׳ ע״ש [2]) ומשם יצאה אח״כ ההוראה כי נחום בל׳ הנוצרים המדברים בלשון החסידים אשר ממעי יהודה יצאו ענינו ג״כ תחיית המתים. וא״כ שמעון בן שטח ויהודה ב״ט כיונו לימות המשיח במ״ש אראה בנחמה ע״כ תורף מכתב הח׳ הנ״ל [3]) — ובזו השטה הלך ג״כ החכם המנוח ר״ד אפפענהיימער עיי״ה מ״ש במ״ע ישרון לה׳ קאבאק ח״ד צד 57 עד 63. ובזה אני מבטל דעתי מפני דעת החכמים האלה.

של״ג. כ״ב — ובכ״י תשו׳ הגאוני׳ סי׳ שכ״ח (צד 156 בהערה) אי׳ בטעות אנתוחה וצ״ל אנחותה.

של״ד. ט״ו — סוף ע׳ נטל א׳: ובמדרש הגדול שמות: תלמיד נוטל פנים לפני הרב. נ״ל כמו נשא פנים.

שכ״ו: י״ח מלמטה סוף ע׳ נוטריקון: וכנ״ה במכילת׳ מסכת דעמלק ספ״א ויחלש לשון נוטריקון כו׳. במד״ר פכ״ג מהו נחית נוטריקון הוא כו׳. והרבה פעמים נדרשו שמות ופעלים על פי לשון נוטריקון אף בלי הזכרת לשון נוטריקון. ד״מ אחשורש (מגיל׳ י״א.); אפאיהם אמרתי באפי איה הם (ספרי האזינו סי׳ שכ״ב ושמ״ר ר״פ י״ג); אמרפל (עירו׳ נ״ג.); דייתיקי (ב״מ י״ט. ב״ב קל״ה:); דמשק (יומא כ״ח:); גלמוד (ר״ה כ״ו. סוט׳ מ״ב.); חנמל (שמ״ר פי״ב שו״ט מזמ׳ ק״ה ילק׳ תהלי׳ ר׳ תתס״ג); חררך (עיי״ע בח״ג, ש״נ וש״נ); יחניף (עיי״ע בח״ד, קכ״ה וש״נ); ירדן (עיי״ע ח״ד, קנ״ט. וש״נ); כנעני (פסחי׳ נ׳.); מרהבה (שם); מלקוש (תענית ו׳. עיי׳ בפירש״י ובפי׳ ר״ח שם) [4]) מפנינים (הוריו׳ י״ג סע״א); נעלסה (מנחו׳ ס״ו: בכורו׳ נ״ז: עיי״ע עלס בח״ו ר״ט.); סודנא (פסחי׳ קי״ג. עיי״ע סדן ד׳ בח״ו, כ״ה.); סטרנליא (ירו׳ ע״ז דל״ט ע״נ עיי״ע בח״ו, מ׳.); פרך (סוט׳ י״א: שמ״ר פ״א); צרדה (יומא י״ט: עיי״ע בח״ז, מ״ו.); צלצח (מדרש שמואל פי״ד ב״ר פמ״ב ילק׳ שמואל ר׳ ק״ט וע׳ אגור לר״ש גאמע (ומ״ש רש״ב בעטרת צבי 40); שהי ופהי (מגיל׳ י״ג:) עיי״ע פה (בח״ו, ש׳:) וע׳ שהי ומ״ש; שמתא עיי״ע ומ״ק י״ז.; תרופה (סנהד׳ ק׳.) — ועוד עיי׳ בהמפתח לערוך בלוח הסימנין וגמטריאות.

---

1) כ״ב לגמסס ופי׳ בל״ע لجم מתג Zaum. 2) ועיי׳ ג״כ קדמוניות למתתיסו סכסן י״ז, י״ג. נ׳; וי״ט, י״ז. ד׳. 3) ועוד גלס לי כי פסיקת׳ רבתי מפל״ד עד ל״ז עקרס וסרסס בתוך קסל סחסידים ואבלי ציון שחיכו למלכות שמים וסתפללו תמיד על סישועס קודס זמן סחרבן. 4) וסס סוף עמוד ב׳ תמטר: תסא מקוס מטר.

צד	שורה	
של״ח: ח׳	מלמטה	אבל עיי׳ מ״ש במאמרי המיוחד על חני הפרסיים והבבליים במע״צ Etudes חכ״ד.
שמ״ה: ט״ז	מלמעלה	בפשוי ט״ד וצ״ל בשפוי.
שמ״ז: י״א	—	ובמדרש הגדול הגי׳ נימקו עמו [1], ומזה נבנה הפעל במדרש הגדול ארורים הרשעים מתנמקין בגזירותיהן על ישראל. נ״ב פי׳ מתחכמין.
ש״נ. א׳	—	וכ״ה במדרש הגדול ריש וינש בא אחד וקשר חבל בחבל וניניה בניניה ודלה ממנה ושתה התחילו הכל דולין ממנה כו׳ [2].
שנ״ב. א׳	—	ומזה הענין בתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ה (צד 21) הלבלר שאין מבין נוֹסְחַ, וסי׳ רע״ב (138) ובא הַנּוֹסֵחַ ומצא כו׳ ונסח הדברים כולן בקולמוס אחד כו׳.
שנ״ז. י״ח	מלמטה	ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 24) פי׳ נעוא הוא כמו רהט ליין ונקרא בטיית בבבל אלנעו.
שס״ב: י׳	מלמעלה	ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ רע״א (צד 137) הגי׳ פיטמא וניפחא ופי׳ פרה שהיא מעוברת כו׳.
שס״ג: י״ג	מלמטה	ודע עוד כי בל״פ إنفخت פירושו רווח Gewinn.
שס״ה. ד׳	מלמעלה	פי׳ ר״ח כו׳ פי׳ בענין נפסא הועתק מתש׳ הגאוני׳ סי׳ ל״ג (צד 13) וראש התשובה הנ״ל בענין שושמנא תמצא בע׳ ששמן ע״ש.
שס״ט: ה׳	—	והשם המופשט נפישה אי׳ כמה פעמים בתשו׳ הגאוני׳ סי׳ י״ג (צד 5) וסי׳ תל״א (224) והלאה.
שע״א. ט״ז	מלמטה	וז״ל מדרש הגדול תרומה אם יש לך א ו ט י ב לך כי אין בשאול תענוג [ואין] למות התמהמה חוק בשאול מי יגיד לך ואם תאמר אניח לבני ולבנותי ע ל ה נ ו צ ץ ע ל י נ ב ל בני אדם דומין ל ע ס ב י השדה הללו נוצצין הללו נובלין. ועיי׳ רש״י עירו׳ נ״ד. ד״ה הללו ובד״ס שם אות נ׳.
שע״ד. ח׳	מלמעלה	עיי״ע מצולה ובהערות ותיקונים לח״ה, רי״ח:
שע״ה: י״ז	—	ועוד התואר נצרי (בלא וי״ו במשקל סורי) עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ י״א (צד 5) הקונה עבד נצרי ואין רוצה להתגייר כו׳ ואם הן שפחות נצריות כו׳ ועיי׳ בהערות צד 343 וש״נ תש׳ ש״צ בני׳ שפחות מצריות אבל גם בתשו׳ סי׳ תל״א (צד 224) בכ״י אי׳ נצריים, ושם סי׳ תל״ו (צד 230) ולשון סורסי וכתב סורסי שהוא עכשיו בידי נצריים בבבל וקורין אותו סוריאני עיי׳ צד 383 וש״נ כי רה״ג שלח לראש כהני הנוצרים לשאול את פיו אודות תרגו׳ הסורי (לסאן אלסריאני).
— ד׳	מלמטה	וכבר הארכתי בענין בי אבידן ובי נצרופי במאמרי אנגליש Talmudical Rabbinical Analecta [3].
שע״ז. י״ב	—	סוף ע׳ נקד: ומזה הענין במדרש הגדול וירא: עובדא הוה בר׳ פינחס בן יאיר כו׳ שאדו ליה שערי לחמאריה ולא אכיל נ ק י ד ו נ ה י ולא אכל כו׳. נ״ב פי׳ בירוו אותן ועיי׳ באותו הספור בשנוי הלשון בחולי׳ ודמאי ירוש׳ שרמזתי עליו בע׳ פינחס.
שע״ח: י״ב	—	ובתש׳ הגאוני׳ סי׳ ש״ח (צד 145) נקרנין המדקדקים על דברי תוהו עיי׳ מ״ש לעיל בהערות ותיקוני׳ לח״ג רצ״ג: ועיי״ע נקר (ח״ה, שפ״ד:).
שפ״ה: כ׳	—	צ״ל نقارش. ואנב גררא ארמוז על פי׳ רשד״ל (באיגרות רשד״ל סי׳ רפ״ז צד 712) ע״ש.
שפ״ו: ד׳	מלמעלה	ככ״ב ט״ד וצ״ל קכ״ב.
ש״צ. ט״ז	מלמטה	וכ״ה במדרש הגדול חיי שרה מערטלו מנרתיקו כו׳.
ש״צ: ד׳	—	ועוד י״ל נשא הוא הוא ל״פ نِيش פי׳ סם Gift.

---

[1] וכ״ב פי׳ כתבו עמו בל״ה קורין פי׳ לכתב מלה נימקה וחתום כלומר ראיתו ברורה ע״כ. [2] נ״ב פי׳ נינים בניניס שׂערה בשׂערה. [3] New York 1888 p. 18—21.

צד שורה

שצ"א: י"ד מלמעלה בל"ע ܢܣܝ כצ"ל.

שצ"ד. י"א — סוף ע' נשל — ובענין מדרש הגדול מנשלו בגבעות כו' עיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"ג, תקט"ז.

שצ"ה: א' — * נשר וצ"ל (בלא כוכב) נשר.

שצ"ח. ב' מלמטה בהערה אלשב כו' וכ"ה בתש' הגאוני' סי' מ"ז (צד 23) כלי נתר בטיית אלשב.

— א' — ח"ג רס"ה צ"ל ת ס " ה.

חלק ו'

ו' א' מלמטה בהערה צ"ל οὗτος ὀνομάσαντες.

י' ט' — חצי ט"ד וצ"ל חצי.

י"א: י"ז — אולי סובקין נגזר מן סבקין ע"ש ופי' דולקין נרות.

י"ג. ט"ו — פקק של צמר ט"ד וצ"ל צמיד.

י"ג: כ' — ובמדרש הגדול ג"כ בקל עיי' למטה בע' ספג ומ"ש לדף ק'.

— י"ח — וכנ"ה בב"מ ח': ע"ד: נדרי' ה': (ר') אידי אסברה לי. זבחי' ל"ח. בר אדא מרי [1] אסברה לי. שבת ק"ד סע"ב וקכ"ה רע"א אמר רבא בר המדורי אסברא לי.

ט"ו: כ' מלמעלה ובמדרש הגדול שמות בסלין ובסונין בנפה ובכברה.

כ': י' מלמטה נשמט בסוף ע' סגוס הסי' כזה]—

כ"ב. י"ז מלמעלה מפני כו' זה הפי' הועתק מפי' ר"ח עיי' מ"ש בנרות המערכה (נ') לר"ה כ'.

כ"ה: ט"ו — ועיי' ג"כ תש' הגאוני' סי' ת"ה (צד 214) והאיי סודני איש סודי תורה.

כ"ו. י"ב — ועתה מצאתי ראיה מוכחת מגי' מדרש הגדול כ"י לך לך עמק השדים שהיה מגדל ס נ ד י ן.

כ"ט. ח' מלמטה ובתש' הגאוני' סי' תי"ח (צד 215) הגי' סור של קורות.

ל"א. י"ט — וכן במדרש הגדול חיי שרה אפי' מן סחותיה דביתך את יכיל יהיב לי [2]).

ל"ו: ט"ז — צ"ל στόα.

מ"א: ז' מלמעלה ודע עוד כי בל"פ ܣܬܘܦܝܕܢ ומזה השם ܣܬܐ פי' ענין פחד ובהלה.

— י"ג — כל הע' מיותר הוא כי כבר נדפס במ"א עיי' הערות ותיקוני' לח"א, ק"ע:

מ"ב. כ"א — ויותר טוב מל"י ורו' σηρικάριος, sericarius מי שאומנתו לארוג משי וכמו שכתבתי בע' סרק ה' (בח"ו, קמ"ה.) והראיה משו"ט מזמור ח' סי' ב' (בהוצ' רש"ב) ושם הגי' ללמדו סריקה שירקירים כו', ושם אומנות סריקום שירקירים.

מ"ד. ט' מלמטה ועיי' עוד מלה סורית סינקא.

מ"ט. א' מלמעלה קודם לדעת כו' צ"ל מל"ס סכא Summe, Anzahl מספר ומנין.

— ד' — ובמדרש הגדול סוף תולדות הגי' ומכריזין ואומרין כ ך (!) קירי פלסטר אחוא דמריא זיפאנא.

נ'. ט"ז מלמטה סיחתא צ"ל סיחתא).

נ"ג. ט' — הסוכן ט"ד וצ"ל המסוכן.

נ"ד. י"א — בילק' איוב ר' תתקט"ו היה מכסכסו במים ט"ס הוא ועיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"ח, ע"ד:

נ"ד: ו' מלמעלה וכן במדרש הגדול כ"י וישב אומה של דווין ושל סכופין אתם.

---

[1]) ובכ"י ס"ס רב אדא מארי (מרי) עיי' ד"ס למקומו. [2]) כ"ב מן קול סחי ומאוס, סחותיה פי' זבל.

צד	שורה		
נ״ו.	י״ב	—	ובמדרש הגדול פ׳ ותעל השלו כתב שלו וקרי סלו א״ר יוסי בר חנינא צדיקים אוכלים אותו בשלוה רשעים אוכלים אותו ודומה להן כסלויא [1].
נ״ו:	י׳	מלמטה	פלפל מן סלל כו׳ ובל״ס סלתא פי׳ שער Haar.
נ״ז:	י״ח	—	כמו סלג צ״ל כמו סוג.
נ״ח.	ט׳	מלמעלה	וכ״ה במדרש הגדול וישב סולד מן האור כו׳.
נ״ט:	ט״ז	מלמטה	סוליים ט״ד וצ״ל סוליים.
ס״א.	כ״ב	מלמעלה	סוף ע׳ סלון אולי מזה מדרש הגדול נח ואשר אתו בתבה יש אומרין שעוג מלך הבשן ישב לו על עץ אחד תחת סילונות של תבה.
ס״ד.	כ״א	—	ועוד בל״פ וע׳ سلف פי׳ שק של עור Lederbeutel.
ס״ז.	י׳	מלמטה	וכ״ה במדרש הגדול בראשית ואשכחית בה סימא ואמרית ליה סב סימתך. [2] ועיי׳ עוד ערך ספל בהשלמת הערוך השלם צד י״ד וש״נ.
—	כ״ב	מלמעלה	ויותר טוב בל׳ סני נהור כלומ׳ סתום עיניך ועשה עצמך כאלו לא ראית צורת אליל עיי״ע ארורא, אהרורי בהשלמת הע״ש צד ו׳.
ס״ט:	י״ב	—	ובתשוב׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 23) פי׳ סימטא ביקוע שנמצא בעור בשר ובטיית אשקאק ע״ב [3]).
ע״ב.	י״ב	מלמטה	עיי׳ מ״ש בהערות ותיקוני׳ לח״ד, רע״ט:
ע״ג:	כ׳	מלמעלה	יכתבו סימן צ״ל יכתבו סימן (ב״ב קע״ב.).
ע״ה.	א׳	—	* סמניא צ״ל סמניא (בלא סי׳ כוכב).
ע״ו.	—	מלמטה	בהערה: וז״ל מדרש הגדול כ״י בשלח: והכית בצור מיכאן ר״י בר זימרא אמר מקל זה של סמפיר הוא כו׳ שהסמפרינון הזה רך מעשה באחד שירד לרומי למכור סמפורינון א״ל הלוקח ע״מ לברוק א״ל ע״מ מה עשה נטלו והניחו על הסדן והיה מכה עליו בפטיש נבקע הסדן והסמפירין לא חסר.
ע״ז:	ז׳	מלמעלה	לדעת ה׳ נידעמאנן σύμμαχος, Gehilfe וה׳ ברילל (מ״ע ה׳, קמ״ב) העיר על גי׳ דפ״ר בומקריבו והגיה כומ[ר ומ]קריבו.
ע״ח.	ה׳	מלמטה	אבל גם מדרש הגדול בא גרס אחד מכם גלה לברבריא ואחד מכם גלה לסרמנטיה וא״ב יותר טוב לומ׳ שהוא Sarmatia וכיון בעל המאמר לפיזור היותר רחוק ועיי׳ ג״ב פירסט גלאססאר צד 160.
פ״ג:	ט״ו	מלמעלה	אבל ראיה לזו הגזרה מני׳ מדרש הגדול בראשי׳ מביאין לו כנדרוכין טבין ואבנים טובות כו׳, ונ״ב תרג׳ ראמות וגביש סנדליכון ובירוצין (והוא כבערוך).
פ״ד:	כ״ג	—	סנואתא ט״ס וצ״ל סנוארתא.
פ״ו.	כ״ד	—	וכשיטת הערוך אי׳ ג״ב בתש׳ הגאוני׳ סי׳ ת׳ (צד 211) סנטירו יש גורסין כך ואנו גרסנו סניטרו מנגד מתניו כו׳ עש״ה [4]).
פ״ח.	ט׳	מלמטה	סוף ע׳ סנף ובענין גי׳ מדרש הגדול בסינפא דתיבתא עיי׳ מ״ש בהערות ותיקונים לח״א, מ״ז: וכ״ה באה״ת עיי״ע ספן (בח״ו, ק״ד. ומ״ש).
צ״ה.	כ״ג	מלמעלה	וכנו׳ כ״י קאהוט אי׳ ג״ב בכ״י ג״ג עיי׳ מ״ע לרא״ג י׳, קכ״ט וכן מצאתי עתה במדרש הגדול כ״י ויצא מאי דוראים ר׳ חייא רבה אמ׳ יברוחין ר׳ יצחק אמר סעידין [5]) ר׳ יהודה ב״ר סימן אמ׳ מיישין [6]) לוי אמר סיגלי ר׳ יוחנן אמ׳ סוביסך [7]).
צ״ה:	י׳	—	וכנ״ה במדרש הגדול כ״י תולדות לא ליסעור קצירא לא בתלת שעי קמייתא ולא בתלת

---

[1]) נ״ב פי׳ קוץ =شوك Dorn ובנוי׳ כסלויין עיי״ע סל ד׳ בח״ו, נ״ס הערה 9. [2]) וכ״ה בית מטמון. [3]) شقاق, fissura.
[4]) ול״ע הלכבר סוף الخاصرة מתנים Hüfte. [5]) וכ״ה בל״ע סעד. [6]) נ״ב פי׳ אילן ששמו מייש ע״כ וסוף כבערוך עיי״ע מייש בח״ה, ק״ל: ומ״ש. [7]) וסוף גי׳ מעולה עיי״ע סבים בח״ו, י״א ומ״ש.

צד	שורה	
		שעי בתרייתא. ובנו"ג בנדרי' מ'. לא ליסעור וצ"ל לא ליסעור ועיי"ע סר א' ומ"ש בח"ו קכ"ד הערה 6.
ק'.	י' מלמעלה	צ"ל صوف البحر.
—	כ"א מלמטה	וכנ"ה במדרש הגדול כ"י מקץ כי יש שבר [1]) במצרים זה שאמר הכתוב אזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם מושלין אותו משל, למה"ד לשנים שהיו יושבין בבית הספר אחד סופג דברי תורה ואחד סוברן מה יעשו זה אזנו גלוייה וסופג ואינו יודע לסבור וזה עינו גלוייה וסובר ואינו סופג ה' עשה גם שניהם מעשה בר' יוסי בן חנינה שהיו לו שני בנים אחד סופג ואחד סובר כו'.
ק':	ט"ו מלמטה	عرق = ט"ד וצ"ל عِرْقٍ.
ק"א.	ח' מלמעלה	ובהוראה ראשונה אי' המלה באלה דברים זוט' עיי' מ"ש בהערות ותיקונים לח"א קפ"ו: וש"נ ג"כ גי' מדרש הגדול.
ק"ד.	ו' מלמטה	עיי' מה שכתבתי לעיל בהערות ותיקוני' לצד פ"ח. וש"נ מדרש הגדול.
ק"ו.	י"ד —	וכ"ה במדרש הגדול משפטים כי תצא אש יכול אין לי אלא דבר שראוי לדלוק מנין סיפספה נרות סיפספה מציבות של שיש ומצבת של פשתן כו' עיי' מ"ש בהשלמת הערוך השלם צד 14.
ק"ו:	ט"ו מלמעלה	סוף ע' סיפסופה: אולי על שם מקום זה היה נקרא אמורא דא"י ר' שמעון דסוספתא בירו' ברכו' פ"ג ד"ו: [2]) וכר"ה בירו' סנהד' פ"ב ד"כ.
—	כ"ב —	וכנ"ה במדרש הגדול נח וישאר אך נח: האי זיקתא לא הוה ידע אבא מאי מיכלה יומא חד הוה קא פאליג [3]) רומאנא נפלה תולעתא מינה אכלתה מיכאן ואילך הוא גביל לה חזרא גביל לה ספסקא כו' לי' בסנה' ק"ח: ולי' בע' זקיתא.
קי"ב:	ט' —	בענין ספרי זוטא עיי' מ"ש הח' ברילל בטוב טעם ודעת בעטרת צבי צד 179 והלאה.
קי"ד:	ט"ז —	צ"ל تخوت.
קט"ז.	י"ז —	חזק צ"ל חומץ חזק.
קי"ז:	ז' —	*κοπός* ט"ד וצ"ל *σκοπός*.
קי"ח.	ח' —	ובמדרש הגדול בא אי' השאילני צקוטלא ונ"ב פי' גאם ונ"ל שהוא הוא סקוטלא פי' קערה, וגאם הוא ל"ע ופ' ופי' כוס וכלי חרס.
קי"ח:	י"ד —	אם גי' סקליטין אמת אז אולי היא כמו סקריטין (ל' ור' מתחלפות גם בל"י) ומל"י אמצ' *σέκρετον* מקום סתר עיי"ע סקרדין. וכס"א בערוך אי' בילק' ריש פקודי נכנס לפלטין שלו ועיי' שמ"ר פנ"א.
—	י"ז —	אולי מל"ר examen וזה מ"ש רבינו מבררין ומבחינין כו'.
קי"ט.	י"ב —	אולי מל"ס סיקומא פי' מדידה וגבול Abmessung.
קי"ט:	י' —	פכים צ"ל כפים.
ק"כ.	ט' מלמטה	ובמדרש הגדול כ"י משפטים הגי' א"ר הונא לסקופטיא של מטרונה שהיא עוברת בשוק והכל משמטין זיין וסייף מלפניה ומלאחריה כך היא התורה דינים מלפניה ודינים מלאחריה. ועיי"ע אסקפי בח"א קצ"ח ושם בהערות ותיקוני' וש"נ מדרש הגדול.
קכ"א	ג' —	בהערה: ובמד' הגדול בראשי' סרקנית [4]) וצ"ל סקרנית.
קכ"ג.	כ"א מלמעלה	סוף ע' סקרדק: ובמדרש הגדול כ"י יתרו ונפסק קרדוקין שלה [5])
קכ"ד.	י"א —	ובמדרש הגדול ויגש הגי' האי מאן דסר ניכסיה בכל יומא מרוח אסתירא.
—	ט"ז מלמטה	בהערה עיי' מ"ש לעיל לצד צ"ה:

---

[1]) ודרש שבר כמו סבר עיי"ע סבר. [2]) בגי' המסרש"ם ובנו"נ דתוספתא. [3]) בנו"נ בסנהד' ק"ח: פאלי. [4]) כ"ב ענין רא"ש מן מסקרות עינים. וסוא כפי' הערוך. [5]) כ"ב מנעל.

צד שורה

קכ״ו. י״ט מלמטה ועתה מצאתי כני׳ הערוך בתש׳ הגאוני׳ סי׳ רצ״ה (צד 144) עש״ה.

קכ״ט: י״ח מלמעלה לא הוו. ידעי ט״ד וצ״ל לא הוו ידעי.

קל״ג ב׳ מלמטה בהערות צ״ל מן הצינזור.

קל״ו. כ״א מלמעלה וכנ״ה במדרש הגדול בשלח מתקן להם (הענן) את הדרכים מגביה להם את השפל ומשפיל להם את הגבוה ועושה להם דרך סרטו מישור בענין שנא׳ כל גיא ינשא כו׳ פי׳ חקק וסרט להם את המישור ובתנחומ׳ בישלח סי׳ ג׳ וילק׳ בשלח ר׳ רכ״ח לי׳. או אולי יש להניה ועושה להם דרך וסרט למישור מע׳ סרט ג׳ (עיי׳ עירו׳ כ״ב סע״ב תיקן להם דרכים וסרטיות).

קמ״א. כ׳ — לשון סורסי עיי׳ בהערות ותיקוני׳ לח״ו, שע״ה: וש״נ תש׳ הגאוני׳.

— ו׳ מלמטה וכ״ה לנכון סוריסטון באלה דברי׳ זוט׳ עיי״ע עתר ומ״ש בהערות ותיקונים.

קמ״ו. כ׳ מלמעלה ובתוס׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 23) הגי׳ כורת סרקא ופי׳ מקום הוא.

קנ״ג: ט׳ — וכ״ה במדרש הגדול כ״י בראשי׳ עב שהוא מעבב את פני רקיע.

קס״ט: כ״ה — וכ״ה בני׳ מדרש הגדול חיי שרה בנות גוים משמרות עצמן ממקום עידותן ומפסידות ממקום אחר [1].

קע״ח: י״ט — עולא שכפר בן הביאו סד״ה אבל בנו״ג בע״ז ירו׳ פ״ב דמ״ב. עולא שכפא. ויש להוסיף עולא בר קושב ירו׳ תרומ׳ פ״ח דמ״ו:

ק״פ. ד׳ — דעייק: וכן במדרש הגדול כ״י משפטים נדם שאין לו ידים במה מגרש א״ל במתניו יעייק חרציה והיא שקלה לגט מיניה.

קפ״א. ח׳ — עוית כו׳ ענינו להחזיק: ומזה הענין המאמר קשה הבנה בסנה׳ צ״ז. ר׳ נחמיה אומר דור שבן דוד בא העזות תרבה והיוקר יעות ע״ש פירש״י ובחיד׳ המהרש״א לסוט׳ מ״ט: ולפע״ד מלת יָעוּת הוא משרש עות ענין חיזוק, הגדלה והגבה ועיפוף במהרה למעלה (in die Höhe steigen) כלומ׳ שהיוקר יעלה וגבה יותר ובזה מסכים המאמר הארמי בסוט׳ מ״ט: בעקבות משיחא חוצפא יסגא ויוקר יאמר מלשון (דברי׳ כ״ו, י״ז) האמרת ר״ל הגדלת ורוממת ומלש׳ (איוב ל״ט, י״ח) תמריא ופי׳ הראב״ע תגבה. ולכן נקרא הסעיף העליון אָמִיר — ובד״א זוט׳ פ״י גרס והיוקר יעוות ובשהשי״ר פ׳ התאנה ויוקר הייה, והכל בטעות.

קפ״ה. י״ג מלמטה corml ט״ד וצ״ל corme.

קפ״ה: כ״ג מלמעלה סוף ע׳ עזרד ב׳ : ועם פי׳ הערוך (שהוא פי׳ ר״ח) [2] עולה יפה מה דאי׳ בתשובת הגאוני׳ סי׳ כ״ז (צד 10) עוזרדין וכן פירושו בל׳ ארמי קני דזרדתא ובל׳ ישמ׳ קצב פארסי הקנים הרכים הנוחים להשבר נקראין אלנבטי והן שאינן אוזרדין וכירק הן חשובין והקשים מאור נקראין זרדתא ונקראין אזרדין וכעץ הן חשובין ודע כי יש שונין אזרדין ויש ששונין זרדין וזה הוא הלשון המדוקדק ע״כ ועוד עיי״ע זרד.

קפ״ו. י״ז מלמטה בעוטיו כו׳ ובמדרש הגדול בראשי׳ אי׳ ת״ר ד׳ מתו בעטיו של נחש כלומר [3] לא היה להם חטא שמתו בשבילו אלא מכח אותה מיתה שגרם הנחש ונכתבה לדורות.

קפ״ו: י״ד — במדרש הגדול לפסוק ויחנו לפני פי החירות : אין חירות אלא מקום חירותן של מצרים מקום עטלין שלהן מקום ע״ז שלהן (נ״ב פי׳ אוצרות). והנכון שהוא ט״ס וצ״ל עטלין — ובשינויים עיי״ע חר האחרון.

קפ״ט: ט״ז — מקור הפי׳ הזה בתשוב׳ הגאוני׳ סי׳ רי״ז (צד 103) עש״ה ושם הגי׳ דהני גיתאפי הוה קארו כו׳ אבל בתש׳ הגאוני׳ (בערלין סי׳ ע״ח דכ״ג:) כדרך טעיות הרבה של אותן נרסאי דכפרים עיי׳ שם בהערות ומ״ש ה׳ הרכבי בצד 361. ולפע״ד גיתאפי

---

[1]) וכ״ה בתוליכן, והוא כבערוך. [2]) עיי׳ נרות המערכה (נ׳) עירו׳ ל״ד: [3]) וזה הפי׳ הוא בפנים ולא בגליון.

צד שורה

ט״ד וצ״ל גיתאדי והוא ממש בל״פ كَيْتِي ٹو אנשי כפר כדאי׳ בערוך אשר שם הובא תוכן התשוב׳ הנ״ל.

קצ״ו. כ״ג מלמעלה וכ״ה במדרש הגדול בראשי׳ קוץ זה עכבית ודרדר זה קנדס [צ״ל קינרס] 1) שהיא עשויה דרים דרים.

קצ״ז. י״ז מלמעלה ועיי׳ ג״כ סוף סי׳ רפ״ה בתש׳ הגאוני׳ (צד 141) והרבה מצויין מבני מצרים שבאין לבבל ושוכנין בעכברא או בנהרואני ונודעין כן לאחר כמה שנים אלעכברי ואלנהרואני ואין בכך כלום ע״כ.

— י״ב — הורי ר׳ יוסי כו׳: וראיתי להעיר על הטעות הגמורה שקרה לגאון קדמון בעל הלכות גדולות (הלכ׳ יין נסך דף קכ״ב סע״ב) וז״ל חבית שיש בתוכה משקין בין יין בין שמן בין כל משקה ונפל לתוכה עכבר או שרץ שיעורו אחד מאלף החבית ומשקין מותרין פחות מאלף אסורין וכתבו הגהות מיימוניות פט״ו מאכלות אסורות אות מ׳ וז״ל ומה שפסק בה״ג דשרץ אין טעמו בטל אלא באלף אינו אמת כדמשמע הכא פ׳ בתרא דע״ז והא דאי׳ בירוש׳ דתרומות (הוי ר׳ יוסי בר בון) [צ״ל הורי ר׳ יוסי בי ר׳ בון] בעכברא אחד לאלף עכברא שם מקום הוא דהתם קאי על דג טמא שכבשו עם דג טהור ס״ה וכן ראבי״ה שקבל מאביו ע״כ—ודוגמא אחרת דומה לטעות זו תמצא בע׳ גפנה (ח״ב, של״ט) ושם רמזתי על ע׳ הנוכחי אבל נשמט בדפוס, וברוך הנשכחות ותקנתי עתה המעוות.

ר״י. ט״ז — צ״ל عَلَقَة.

רי״א. י״א — וגם מדרש הגדול נח גרס עליתא.

רי״ט: ט״ז — סוף ע׳ עמתן: או צ״ל עמקו ע״ש בירוש׳.

רכ״ב. ג׳ מלמטה בהערה 4: וקרוב לזה בתש׳ הגאוני׳ סי׳ מ״ז (צד 22) עינבתא ניפוח כענבה שצומח על בשרו של אדם מלחה סרוחה כמו מורסא דאמרינן המיפש מורסא.

רכ״ו. ג׳ מלמעלה עיי׳ פירוש נכון בתש׳ הגאוני׳ סי׳ קפ״ג (צד 84) ובחמדה גנוזה סי׳ קמ״ט, ושם הגי׳, מר בר אויא ובתש׳ הגאוני׳ הנ״ל כמו בערוך הונא מר בר אויא 2).

רל״ט. י׳ מלמטה בהערה הורכב ט״ד וצ״ל הרכיב.

רמ״ד: י״ח — וכ״ה במדרש הגדול נח ועקב שמו וא״ל ועקש. ונ״ב עקב מין ספוג ושואב אם המים כו׳ הכל כבערוך.

רמ״ה: י״ד — סוף ע׳ עקיבה ויש להוסיף ר׳ עקיבה אמורא דא״י ירו׳ כתובו׳ ספ״י דל״ד רע״א א״ר עקיבה קומי ר׳ מנא כו׳ 3).

מ״ח: ט״ז — נדרים ט״ז. מהו דתימא מיקם לישנא היא דאיתקיל ליה כו׳ ופי׳ המיוחס ורש״י כלו׳ תקון הלשון הוא כו׳ והנכון כגי׳ הר״ן שם (ט״ז:) מיעקם לישניה הוא כלומ׳ כו׳ ע״ש ובשבועו׳ כ׳. בכ״י ש״ס מינכען הגי׳ מה״ד לישניה הוא דאיתקיל.

רמ״ט: י״א מלמעלה א״ב בלי כו׳ צ״ל בל״י וכיון למלה יונית ἐγκοπή עכוב Hinderniss, Anstoss—וכאן ראיתי להעיר על גי׳ מדרש הגדול כ״י משפטים: להרגו בערמה זה שבא עליו בתסקופין כיואב שהרג את אבנר דכתי׳ ויכהו יואב וגו׳ בשלי מהוא בשלי ר׳ ירמיה אמר על עסקי שֶׁלִּי.

רנ״ג: י״ט מלמטה ביכורי׳ ט״ד וצ״ל בכורות.

רס״א: י״ד מלמעלה וכ״ה בפי׳ רגמ״ה לב״ב קע״ה: (בש״ס ווילנא קע״ו.).

רס״ג: י״ג מלמטה וכן בל״ס ערבא.

---

1) וכ״ה הוא אלחרשף. ועיי״ע קנרס ומ״ש. 2) ודע כי בה״ג בתש׳ הנ״ל (לר׳ צמח גאון) הגי׳ הנכונה לא סלקא עינונתא דורדא במכיכא ובתש׳ הגאוני׳ בהוצ׳ הרכבי בהדי ימינא! והמו״ל לא העיר מאומה. 3) ובמס״י ובהד״ה לי׳.

צד	שורה	
רס״ה. כ״א	—	בענין ערוגה דשבת עיי׳ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ תכ״ה (צד 218).
רס״ו. ט״ז	מלמעלה	אולי עררסק צ״ל עדרסק מל״י *ὑδρίσκη* Aschenkrug.
רס״ח. י׳	מלמטה	4) ט״ד וצ״ל 1).
רע״ח. י״ח	מלמעלה	כ״ה בפי׳ ר״ח ביצ׳ כ״ב: עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לזה הציון.
רע״ח: כ״ה	—	וגי׳ מדרש הגדול בשלח ד״א תהומות יכסיומו וכי יש תהומות שם והלא שונית היא [1]) אלא מלמד שעלה תהום התחתון והעליון והיו נלחמים במצרים בכל מינו פורעניות.
רפ״א. ז׳	מלמטה	אופנים ט״ד וצ״ל אפונים—ועיי׳ עוד בסנה׳ ק״ח: יש לנו עששיות של ברזל שאני מחפים בהם את הארץ ועיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ ש״ו (צד 145) וז״ל וכתבת עששיון ואין הוא אלא עששיות של ברזל בל׳ ישמ׳ צפאיח חדיד ברזל עשות מעין אשת שן [צ״ל מעיו עשת שן] (שה״ש ג׳, י״ד) ול׳ ישמ׳ הוא صفيح حديد Eisenblech.
רפ״ד. ט״ז	מלמעלה	סוף ע׳ עתר: ובאלה דברים זוט׳ ב׳ (סי׳ א׳ בהוצ׳ רש״ב 10) ששפך להם בלעם ברכות כעותר סוריסטון כו׳ וזהו המלה לפע״ד באה מגליון פנימה ועיי׳ מ״ש רש״ב בשמי.
רצ״ג: כ״ב	—	וכן אי׳ והיה מהלך פיגן וצ״ל פגן באלה דברים זוטה סי׳ ט׳ (צד 43) בשם ילקוט ואתחנן ר׳ תתי״ג.
רצ״ה: ט״ו	מלמטה	צ״ל נ״ל מל״פ پخش, پخچ.
רצ״ו. ג׳	—	גבמ״ה ט״ד וצ״ל רגמ״ה.
ש׳. ו׳	—	צ״ל sbadigliare.
ש״ב ב׳	—	בהערה צ״ל בבגד סמרטוט.
ש״ד. י״ב	מלמעלה	וכן במדרש הגדול יתרו: א״ר יוחנן פזמא דידיה היא סליקת ביה למיתן לי אורייתא [2]) אבל עתה נ״ל שהוא ל״י *πεῖσμα* בטחון Glaube, Zuversicht [3]).
— ד׳	מלמטה	וראיתי בקאטאלאג דעליצש (Cod. Hebr. VIII) שהביא כי בראטהסביבליאטיק בלייפצינג כתוב בגליון סליחה ישן נושן וז״ל פיזמון הוא לשון ענייה והרמת קול. ויען איוב ופזם איוב ואמ׳ אבי ז״ל פי׳ שהוא לשון רינון מדגרסינן בפסיקת׳ דבחדש השלישי יחליצני כי חפץ בי ואמר ר׳ יוחנן פיזמא דידיה היא סליקת ביה כדמיתן לי אורייתא פי׳ רינון שלו עלה בלב יוצרו כשנתן לנו את התורה.
ש״ח. י׳	מלמעלה	ולדעת ה׳ ברילל הוא מל״י ורו׳ אמצי׳ *ποιοῦλκος* = paculus, pasceolus פי׳ שק.
ש״י: ט׳	מלמטה	ובמדרש הגדול בראשי׳: מאור גדול ראיתי בים א״ל שמא עינים של לויתן.
שי״ב: ט׳	מלמעלה	סוף ע׳ פטטר אולי כדעת ברילל (מ״ע ח׳, 67) *ἐπιτριετής* בשנה שלישית dreijährig מפני שמין תאנים זה נתבשל רק אחר ג׳ שנים ועיי״ע פטרא ומ״ש.
שי״ד: ט׳	מלמטה	בע׳ נון ט״ד וצ״ל בע׳ נץ -- ועיי׳ היטב תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ ת״ג (צד 213).
שי״ט. י׳	מלמעלה	וכ״ה במדרש הגדול יתרו דומא בר נתינה פטרבולי היה והיתה אמו מסטרתו לכאן ולכאן ולא הוה א״ל דייך אימא [4]).
שי״ט: י׳	—	ובמדרש הגדול סוף וישב הגי׳ נמצא זבוב בתוך פיילי פוטירון שר המשקים ונמצא צרור בתוך קלסין של שר האופים.
שכ״א: י״ח	—	ויפה גרס המדרש הגדול ויחי ולמי ניתן לדויד ואויבי תתה לי עורף למה שהיה פטריקון שלו כתב בו ידך בערף אויביך [5]).
שכ״ב: ג׳	—	צ״ל شلوي.
שכ״ג: ז׳	—	במדרש הגדול מקץ הגי׳ קשה שבכולן כי פרוקי טורי ר׳ חנינא אמר כצפורן בושט כו׳.

---

[1]) כ״ה פי׳ מקום שהים עולה בזעפו. [2]) וכ״ה פי׳ הסכם. [3]) ועוד עיי׳ הערות בסמוך. [4]) וכ״ה ראש של סנהדרין! [5]) וכ״ה כתאב מיתאקס וכיון לל״ע كتاب ميثاق Bundesvertrag.

צד	שורה	
שכ״ג:	י״ד מלמטה	סוף ע׳ פי טורי: ועתה ברור לי כי פי׳ פיטורי בפי הושט הוא מל״י *πίτυρον* Schorf, Geschwür וזה נ״ל עיקר.
שכ״ו.	י״ג —	ואולי מזה פילס של מנורה (ספרי זוטא בפי׳ הר״ש לכלים פי״א מ״ב) וצ״ל פילא. פי׳ מזרק המנורה ובילק׳ מטות ר׳ תשפ״ה הגי׳ (פיה) [צ״ל פרח] של מנורה ופוט של מנורה. וה׳ ברילל (ע״צ 183) פי׳ פילס מל״י *πόλος* Achse.
שמ״א:	ו׳ —	וכנ״ה במדרש הגדול אחד שנפלה לו פלטורה בירושה במדינת הים ומכרה בדבר מועט הלך אותו לוקח ומצא בו אוצרות של כסף וזהב כו׳.
שמ״ב.	ט׳ —	ובכ״י רגמ״ה לב״ב קס״ד: מצאתי והאי לשון פלטין של יוני היא.
שמ״ב:	י״ד —	ואולי ר״ב כיון על לי׳ *ὑπηρέτης* משרת Handlanger, Diener.
שמ״ג.	כ״ח —	וכ״ה במדרש הגדול וישלח: ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי סליק למצליא בירושלם עבר בהדין פלאטינוס חמיניה חד שמראי כו׳—ואולי הוא משובש במקום ניפולין Nablus, *Νεάπολις* עיי״ע ניפוליה (ח״ה, שס״ד:).
ש״נ:	י״ב —	גורסת רל״א ט״ד וצ״ל תרל״א גורס כו׳. ובילק׳ וארא ר׳ קע״ח אי׳ פלומי פילון וצ״ל פלומופילון.
שנ״ו:	י״ט —	ע״ז ל״ח: ודע כי ציון הילקוט זה שייך למה דאי׳ ספות אלו חבית של יין ועל זה רמז ע״ז ל״ח: תרי מיני שתיתאי שלח ברזילי הגלעדי לדוד—ומקור פולוסיקא הוא מדר׳ שו״ט מזמ׳ ג׳ וז״ל משכב אלו כרים וכסתות ספות אלו חבית של יין ובעל הילק׳ גרס פולסיקא אבל הנכון שצ״ל פלומיקא עיי״ע פלומקייא בהשלמת הערוך השלם צד ט״ז.
שנ״ז:	ג׳ —	ובל״ס פלפל פי׳ מגעל besudeln ויטבלו את הכתנת בדם (בראשית ל״ז, ל״א) תרג׳ הפשיטה הסורית ופלפלוה לכותינא בדמא.
שס״ה:	י״א מלמטה	וה׳ באכער (אגדת תנאים ח״ב 164) הגיה פנרגוס *πανοῦργος* בערמה listig.
שס״ז:	כ״ד מלמעלה	סוף ע׳ פנדורא: וכן בל״ס פדורתא.
ש״ע:	ט״ז מלמטה	וכן במדרש הגדול בשלח דרך ארץ תלמיד נוטל פנים לפני הרב כו׳ ושם: וה׳ הולך לפניהם אלמלי מקרא כתוב א״א לאמרו כאב שנוטל פונס לפני בנו וכרב שנוטל פונס לפני עבדו.
—	— —	שורה אחרונה בהערה: ועוד עיי״ע נר.
שע״ז:	י״ז —	וכ״ה במדרש הגדול ויצא אפי׳ פסדיות שאלו היה לו פסדיות כו׳.
שע״ח:	ח׳ מלמעלה	אבל עתה ברור לי כי פסטילוס הוא הוא אפיצטלין pastillus רקיקים ופי׳ כל גרמיהון הדיקו בדרך קל כאלו היו פסטילוס. והמאמר השני ושרשי תאינה כו׳ הוא מאמר בפני עצמו וכן מוכח משו״ט מזמ׳ ע״ח סי׳ י״א א״ר יהודה בשם רבי זה אחד מן הדברים שהשליט הרך את הקשה כו׳ עד ושורשי תאינה שהן רכין ובוקעין בצור ובתוך האבן ועיי׳ מ״ש רש״ב שם.
שע״ט.	ה׳ —	ויותר טוב מל״י *ὀψίτερον* בזמן מאוחר später ופירסט בגלאססאר 175 טעה.
—	ט׳ —	וה׳ ברילל הגיה ספאיית פי׳ מל״י *σαφῶς* בחכמה weise.
שע״ט:	י״ט מלמטה	וכן במדרש הגדול לפסוק ואמר אעלה אתכם: ארץ מצרים אם אתה עמיל בה בפסיל ובקורדום כו׳ [1].
שפ״א.	י״ב מלמעלה	וכ״ה באלה דברים זוט׳ סי׳ ז׳ (צד 13) ולמד ממשה שהיה פסילוס.
שפ״א:	י״ב —	ובמדרש הגדול וישב הגי׳ היה מוסר לרבו קנדיטון כו׳ א״ל פסנדיטון אני רוצה כו׳.
שפ״ו.	י״ב —	ובמדרש הגדול תרומה: ועשית סירותיו אלו הפסכתירין שגורפין בהן הדשן והוא כלי

[1]) כ״ב אלמנחת וצ״ל אלמסחת = المسحة Hobel.

צד שורה

גדול שמחזיק לתך ושלשה דברים היה הפסכתר משמש כופין אותו על הגחלים ועל השריץ בשבת ומורידין בו את הדשן מעל המזבח.

שפ״ז: ט״ז מלמטה ובמדרש הגדול הגי׳ ריץ בעל המפעה אחריו כו׳.

שצ״א. י״ח — ובמדרש הגדול בשלח הגי׳ פאפוסיא ונ״ב אבלאט. פי׳ בל״ע תערובות Mischung.

— י״ט — במדרש הגדול תולדות אי׳ דרש רב אחא בר יעקב בפאטניא אתא שטן נשקיה על ברעיה (נ״ב אסם בלד [1]). ובלי ספק גי׳ מוטעת היא וצ״ל בפאפוניא וכדאי׳ בב״ב ט״ז. דרשה ר״א בר יעקב בפפוניא אתא שטן כו׳.

שצ״ב. א׳ מלמעלה פוץ עמריה: וז״ל מדרש הגדול יתרו ר׳ יהודה הנשיא מושלו משל למה״ד לאחד שנשא אשה אמרון לה התלקחת ליה פיסי עמריה כך אתם ישראל נמשכתם לי נתמשכנתם לי נקוי שתעשו לי רצוני. ונ״ב פיסי עמריה נפצי צמרו ע״כ והוא ציווי מן נפץ. פסי=פְּצִי [2]).

שצ״ב: י״ח — סוף ע׳ פץ: וכנ״ה במדרש הגדול בראשית וכיון שנכנסה שבת פיצת אותו מן הדין התחיל (אד״ה) מקלס את השבת כו׳.

שצ״ט: ד׳ — וכ״ה באמת גי׳ מדרש הגדול וישלח על כן לא יאכלו רב הונא אמר הדא פקולקלתא דגידא נשיא שריא [3]).

ת״א. ט״ז — ובמדרש הגדול פ׳ בת מיזהב: מה ספינה זו אין כל עציה אחת אלא יש בה עצים מכמה מינין עצי ארזים עצי פסינון עצי אדרון, נ״ל שצ״ל פקסינון.

ת״א: כ״ב — ועיי׳ תשוב׳ הגאוני׳ סי׳ ש״ל (צד 158) מאי פקיע א״ר יהודה מדורתא א״ר פפא מטראקא טיאעא דפסק רישיה ומדורתא בל״א השג כו׳ [4]). ופי׳ מטראקא טיאעא מכצרה ערביה ע״כ והוא ל״ע مخصرة عربية שבט ערבי arabische Geissel.

ת״ג. ב׳ מלמטה סוף הערה 3: ועיי׳ ג״כ תשוב׳ הגאוני׳ (הוצ׳ קאססעל בברלין) צד מ״א: פיקא להדי פיקא יניח סדק של גרעינה נגד סדק שבגוף.

ת״ז: ח׳ — וא״כ יש להגיה פראזוקין.

ת״ט: ט״ו מלמעלה ובמדרש אלה דברים זוט׳ סי׳ כ״ו (צד 35) יושב בין שני הפירגין צ״ל הפורגין, ושם: שני פיגרין צ״ל פורגין וכמ״ש רש״ב בשמי.

תי״ב. י״א — סוף ע׳ פרד וכנ״ה במדרש הגדול משפטי׳ קיימתי עולמי מפרידה אחת (ס״א מפרֵדָה) ששיירתי נח ובניו. ושם חיי שרה: שתי פרידות טובות יש לי להוציא רות המואביה ונעמי העמונית.

תי״ב: ז׳ — וכ״ה במדרש הגדול ויצא: ר׳ יצחק אמר פרדכסוס היה. פי׳ לבן ביותר [5]).

— ט״ו — ואולי פרדכשא הוא מל״פ پادشاه מלך ועיי׳ מ״ש רב״ז באכער על אגדת אמוראים בבליים צד קכ״ה.

תי״ג. ז׳ — בפרדימס כו׳ ולפי מ״ש בע׳ בורדימוס (עיי׳ השלמת הערוך השלם צד ו׳) הוברר שצ״ל בפדרומוס Hyppodromos.

תט״ו: ו׳ מלמטה צ״ל בל״ע فرانك، فرانك.

תי״ז. — מלמעלה אולי פרוז הוא מל״פ پيروج indischer Hahn (Vull. I, 394).

תי״ז: י״ט — ורש״י במכות ג׳: פי׳ המוסר שטרותיו לבי״ד הוא פרוזבול שהתקין הלל ועיי׳ תוספות שם שהשיגו עליו ועוד עיי׳ תוספות גיטין ל״ו:

---

1) כלומר اسم بلد שם המדינה. 2) ובמדרש הגדול הרבה פעמים י׳ במקום צֵרֶה או שְׁוָא. 3) כ״ב חלב שעל גיד הנשה.

4) עיי״ע דור ומ״ש בהשלמת הערוך השלם לח״ג, ל״ב: צד ט. 5) כ״ה בגוף הספר ועוד בגליון, וכבערוך.

צד שורה

תי״ח: ד׳ מלמעלה וכ״ה במדרש הגדול יתרו א״ר אלעזר שלא יהו דברי תורה בפיך כפרוזדגמא ישנה אלא יהו בפיך כפרוזדגמא חדשה שהכל רוצים לקרותה.

תי״ט: ז׳ — ποζύμη ט״ד וצ״ל προζύμη

תכ״א: י״ג — Berre צ״ל Beere.

תכ״ג. י״ז מלמטה ובמדרש הגדול וארא כהדא פרוטתא דרומנא [1]) דהרצניתה מתחמי מלבר כו׳.

תכ״ד. י׳ — ובתנחומ׳ הישן פ׳ שופטים סי׳ ח׳ ומעמיד להן פרטומין (עיי׳ בהערות לרש״ב אות ל״א) נראה יותר להמציא המלה מל״י προθέμα ציווי והורעה גלוייה (öffentliche Bekanntmachung) כלומר הקב״ה מוציא כרוז והודעה לשאול או״ה כלום השגיכו עליכם כו). ע״ש כל הענין.

תכ״ו. י״ב — וכ״ה במדרש הגדול תולדות כהדין פרכיטה [2]) כו׳ כדי שיצא ו ס י ר ו ת ו עמו כו׳׳ ובמדרש פנים אחרי׳ על אסתר (צד 96) ביקש להרחיצו ולא היה שם פרביסים ט״ס וצ״ל פ ר כ י ט י ס.

תכ״ח. י״ג מלמעלה וגי׳ ספרי זוטא (ילק׳ שלח לך ר׳ תשמ״ו) פרוגדום ועיי׳ מ״ש ה׳ ברילל בעטרת צבי צד 190.

ת״ל. ז׳ — סוף ע׳ פרמביא וכנ״ה במדרש הגדול חיי שרה מגמלי אדניו: שהן ידועין בפרומביא כו׳ שהן משל אברהם.

תל״ד: ט״ז מלמטה וכ״ה פרדנית במדרש הגדול.

תל״ו. ו׳ — צ״ל فارس, پارس.

תל״ח. ט׳ — או אולי מל״ר Rubin, pyropus.

תמ״א. י״ח — סוף ע׳ פרפס: ובע׳ קטה הביא רבינו פרט לפרפוסין וצ״ל לפרסין ע״ש (ועיי״ע פרס ז׳) ואין ענינו למלה יונת παρυφή כדעת ה׳ ברילל (ע״צ צד 181).

תמ״א: כ״ג מלמעלה וכן במדרש הגדול יתרו והר סיני עשן: כל המפרפר באש בעוה״ז זוכה ומפרפר בעוה״ב נ״ב פי׳ מתגלגל בתוך האש ואינו מתירא ממנו.

תמ״ח. י״ב — ובמע״צ Etudes חכ״ר הוכחתי כי עיקר הגי׳ פֻּוּרְדְּקָן או פּוּרְטְקָן חג הפרסיים הנקרא فوردگان, پوردگان, فروردگان ובהוצואריש Pervardeghân וחגוהו הפרסיים בתקופת השנה — וצורר היהודים לאגרד בדה כי היהודים לקחו מזה השם חג ה פ ו ר י ם שלהם [3]) ושקר הוא.

תמ״ח: ח׳ — סוף ע׳ פרקלה וכנ״ה במדרש הגדול לפ׳ וירא פרעה כי היתה הרוחה: בשעת עקתיה עביד פרקולה [4]) בשעת רווחיה עביד דימוס [5])

תמ״ט: כ׳ — וכ״ה במדרש הגדול וירא כל מי שתפסו אני נותן לו פרקופי כו׳.

תנ״ה. כ״א — בע׳ פרע ט״ד וצ״ל פרא.

תנ״ה: י׳ — ובמדרש הגדול בשלח: אמרו להן קטרין [צ״ל אקטורין] הגיע פרתזמיא [6]) שלכם לחזור למצרים כו׳.

תנ״ח: י״א — ומזה נ״ל פוסינא של מדרש הגדול חיי שרה: ומגדנות דברים שהבריות מגידים עליהן כגון מיני אפייריא ומטכסא ו פ ו ס י נ א ופלפל רב הונא אמר קונכי פי׳ כלי מטוה שטוה בו האשה [7]) ונ״ל פוסינא הוא הוא πίσον ועיי״ע פשון, ספיר, פול ומ״ש.

ת״ס. א׳ — וכ״ה פישקצא במדרש הגדול בראשית ושם הגי׳ ואתא פישקצא ד ר י י ה לתנינא [8]) ובנו״ג ובלעה.

---

[1]) כ״ה חבה אלרומאן = حبة الرمان Granatbeere [2]) כ״ה בלן, והוא כבערוך. [3]) עיי׳ Etudes חט״ו 137; דארמשטער לט״ב XX צד 52. [4]) כ״ה נותן פדיון, כבערוך. [5]) פי׳ עושה שמחה, ולא היא כי אם demissio [6]) כ״ה פי׳ קן. [7]) בגוף ובפנים המדרש והוא עפ״י הערוך ע׳ קנכי. [8]) כ״ה פי׳ עורב נקבה בא ונשא את התנין.

צד שורה

ת״ס: ד׳ מלמטה אולי הוא מל״י *φάσσα* Ringeltaube, (איליאן ג׳, ד״ד) כמו שהעירני ד״ר לעוויזאהן בשטאקהאלם.

תס״ה. י״א — וכן במדרש הגדול וארא ויהי ברד ר׳ נחמיה אמר אש וברד פתוכין זה בזה.

תס״ז. י״ח — וכנ״ה פעם בט׳ פעם בתיו במדרש הגדול מקץ ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע: עמדו וכתבו לו שבעין פיטקין בשבעים לשון והשליכו לפניו והיה נוטל כל פתק ופתק וקורא אותו [1]. ועיי׳ ג״כ בתש׳ הגאוני׳ סי׳ קע״ט פעמים שכותב פיטקא כו׳ ושם סי׳ ק״פ (צד 80) איגרת רשות וקורין אותו בלש׳ ארמית פ ת ק א ד ד י א נ ו ת א ועיי׳ מ״ש המו״ל צד 355 ועוד 396.

תס״ז: ט״ז מלמעלה וכ״ה במדרש אבא גוריון פ״א (צד ו׳) היו משקין בכוס גדול מחזיק ד׳ ה׳ שמיניות ונערא פתקא, ובמדרש אחרים (נוסח ב׳ צד ל׳) ובמד׳ לקח טוב (צד מ״ו שם) הגי׳ פיתקא ובילק׳ פוסקא והוא בל״פ باطيه בל״ע باطية ומזה בל״י *βατιακή, βατιάκιον* כוס לשתות בו Trinkgeschirr.

תס״ח. ד׳ — פותרי חלומות ועיי׳ הערות ותיקונים לח״ד, רי״ט וש״נ מדרש הגדול וישב.

חלק ז׳

ב׳. י׳ מלמטה פ״א כו׳ וכפי׳ רגמ״ה זה אי׳ ג״כ בפי׳ לספר יצירה לר״י ברצלוני צד 74 בשם רש״ג.

ג׳: ד׳ — ושם רציתי לפרש ציבן מל״י *στήμων* ולא הוצרכנו לזה כי דורש חרצובות כעין ל׳ נוטריקון צובות מלש׳ ציבים כלומ׳ חוטין דקים ועיי׳ בשו״ט מז׳ ע״נ ומ״ש רש״ב צד 334.

י״א: י״ח מלמעלה וכנ״ה במדרש הגדול בשלח ד״ה ויבאו בני ישראל בתוך הים: מתוך שצוהבין זה את זה [2] קפץ שבטו של בנימין כו׳ וכ״ה בילק׳ אבל במכילת׳ בסיגנון אחר ע״ש. ועיי׳ עוד מדרש הגדול ריש תולדות כשהוא בא מבית המדרש מוצאן שהן ישנים אינו רוצה להרגיש ולהצהיב את אחד מהן.

ט״ו: י״ט מלמטה ובמדרש הגדול בראשי׳ הגי׳ ציתנית, ובתולדות פ׳ ורבקה שומעת מכאן אמרו כל הנשים ציתניות ורבקה מעידה בכך.

י״ז. ג׳ מלמעלה וכנ״ה בברכו׳ ז׳. מנין שהקב״ה מתפלל כו׳ מאי מצלי כו׳ ע״ש ועיי׳ מ״ע אריענט 4,360 ששם הביא ה׳ יעללינעק פי׳ אבן ישמעאל עפ״י סופר ערבי וז״ל وهي (الصلوة) من الله تعلى الرحمة والمغفرة.. فاذا قيل ان الله تعلى يصلي على فلان فالمراد منه انه تعالى يرحمه ويغفر له. וזו העתקתה: אם הוא (צלותא) נשתמש מאלהים אז ענינו רחמנות וסליחת עון ואם האמר כי האל מתפלל בעד פלוני משמעותו כי הוא ירחם עליו ויכפר בעד עונו ע״כ. ועוד עיי׳ מ״ש ר״ש דוראן בן הרשב״ץ בספרו מלחמת מצוה דף ל״ה:

י״ז: י״ח — פי׳ כו׳: והוא פי׳ ר״ח עיי׳ נרות המערכה (ג׳) למ״ק כ״ז. — ועוד עיי׳ תש׳ הגאוני׳ סי׳ שנ״ז (צד 180).

כ״א. ו׳ — והערוך פי׳ כתשוב׳ הגאוני׳ סי׳ שע״ה צד 196 עש״ה.

כ״ב. י״ג — במדרש הגדול מקץ ואסרו ליה חד בהא אטמיה וחד בהא אטמיה וצלקוה. בברכות נ״ו: הגי׳ משונה.

כ״ז: ה׳ מלמטה במדרש הגדול הגי׳ צניאתא דבבל.

ל״ט. נ׳ — הערה 4: ויותר טוב שצ״ל סובלוני (בכ״ף) ומלאי״ט Nagelbohrer, succhiello, succhiellino.

---

[1] פי׳ איגרות. [2] כ״ב תרג׳ וכעסתה צרתה ומצהבא לה (והוא כצערון).

צד שורה

מ'. ג' מלמעלה אלו הן ציצין כו' וז"ל ספר האסיפות כ"י (באוצר כ"י האלבערשטאם נר"ו) בדף פ"א ע"ג „פי' של ציצין מפורש בערוך הן שיורי הערלה רצועות של בשר הנשארים מן הערלה הנה והנה וחופין העטרה ועוד בערוך בתשו' רב האי גאון ורב שרירא אביו פי' כמין זיז יוצא ועודף על הבשר בראש הגיד וחופה העטרה". וכתב לי רשזח"ה העתקתי לך כל זה יען תמצא פה שנויים נגד הנדפס ע"כ.

מ"א. ד' — וכ"ה בשו"ט מזמור פ"ו סי' ב' כביעתא דצוצילתא לא משכחינן ובמדרש הגדול בראשית ביעתא דצוצילא.

מ"ה: ט' — ועוד י"ל שהוא מל"פ خَرِب חכם ומלומד intelligenter, kluger Mann.

מ"ז. י"ז — במדרש סראג אלעקול [1]) פ' חקת גרס צ ר נ ד ה.

נ'. ג' מלמטה בהערה 6 לי' זה הפי' כו' אבל עתה מצאתיו בפי' ר"ח לסנהד' מ"א. בש"ס ווילנ' ושייך לדף מ"ד. עיי' נרות המערכה (ג') לדף מ"א.

נ"א. י"ט מלמעלה כתובו' נ"ז. ט"ד וצ"ל ס"ז:

נ"א: י' מלמטה וכ"ה במדרש הגדול יתרו ר"ז מצתית צתותא.

נ"ד. ט' מלמעלה וז"ל ויק"ר פל"ג מובאים קאנוסין סבאים דחיין ופי' הוא לפסוק מובאים סיבאים (יחזק' כ"ג, מ"ב) ובילק' יחזק' ר' שס"ב אי' מובאים סבאן מובאים קטיסין ובילק' דניאל ר' אלף ס"א מובאים סבאים קטיסין סבאים וא"כ קטיסין הוא לעומת קאנוסין של ויק"ר ואות ט' משובשת מן נו וצ"ל קנוסין ונ"ל שהוא מל"י *κίνησις* ערבוביא ושאון Aufregung, Beunruhigung, וענין סובאים של מקרא מפורש בויק"ר ע"י דחיין ובילק' ע"י סבאן וזה האחרון הוא מל"מ זולל וסובא ענין שיכורת (עיי"ע סבא ח"ו, ה') ובעניין דחיין נ"ל להשוותו עם דחון עיי"ע פי' שלחן והכונה שטוחים על שולחנם לאכול ולשתות. ומאמר קשה מובן הוא—ובע' קטים פי' בענין אחר וזה עיקר. ודע כי האנור לר"ש נאמע הביא הגי' (מויק"ר פל"ב צ"ל ל"ג) אמר להם כשהייתם בארצכם הייתם נעשים המניות לע"ז הה"ד קול המון שליו בה מובאין קטיסין ע"ב ועיי' רש"ב שנבך בפירושו ובעל החלוץ (חי"ג 118) כתב פטפוטי מלין בעלמא ולא אטריחך בסתירתם [2]).

נ"ו: ו' — ב"ב צ"ב. צ"ל צ"ב:

ס"א. ה' — פי' בית הרחם: וכ"ה בפי' ר"ח עיי' נרות המערכה (ג') שבת קכ"ח: ורש"י שם. ויש להוסיף מדרש הגדול וישב ד"ה וימאן ת"ר ג' השביעו יצרן וניצלו מן הערוה יוסף כו' בועז דכתי' חי ה' שכבי עד הבקר מלמד שנטלה אמה שלו ונתנתה על פי הקבר והשביע יצרו שלא יעשה. ובויק"ר הובא בילק' רות ר' תר"ו בסיגנון אחר ע"ש.

ס"ב: ט' — וכ"ה באלה דברים זוט' סי' ל"ה (צד 9) משל לשתי ספינות שהיו בים א' מהן הציל הקברניט את עצמו ולא הציל את ספינתו וכו'.

— י"ג — וכן גרס המדרש הגדול יוסף בקברניטן של מלכים היה קבור [3]). וז"ל תשוב' הריב"ש סי' תמ"ב פי' קברניטא (של מדרש חזית שהביא שם) ארגז כמו קבורנטי של מלכים שהם כמו ארונות.

— ג' — וכן במדרש הגדול מקץ כל מיני עופות יפין לחלום חוץ מקדיא [4]) וקיפופא [5]). פירוש [6]) לפי שעיניהם הולכות לפניהם כשל אדם אבל שאר עופות עיניהם בצד הראש.

---

1) למחבר אלדאהרי. 2) וס' פירסט גלאססאר 189 שכ' הני' לגי' קאנידין! 3) וכ"ג וכו תרבס=تُرْبَة קבר. 4) פי' אלכום נ"ל אלבום =البوم Eule. 5) כ"ג פי' אלינסוק. 6) והוא כפי' הערוך ואי' בפנים ולא בגליון.

צד	שורה	
ס״ז:	י׳ מלמעלה	קידרא חדתא צ״ל קדירתא חדתא ע״ש ובמדרש הגדול בראשי׳ אי׳ נסיב יתהון בחדא קדר ושע באפיהון.
—	א׳ מלמטה	ובמדרש הגדול בשלח הגי׳ ר׳ נתן בן יוסף אומ׳ עץ של קדרים.
—	י״א —	קדרינון: עיי״ע אדר והערות ותיקונים לח״א, ל״ז:
ע״ב:	י״ג —	וכ״ה במדרש הגדול ויחי הכל בקווי יסורין בקווי כו׳.
ע״ג.	י״ב —	ובמדרש הגדול ויצא הגי׳ הנותרות מנהון בישין מנהון עקרן מנהון קייסרין ונ״ב זקנות ע״כ ולי נראה שהוא מל״י ξηρὸς יבש עיי״ע קיסרי (ח״ז, קמ״ט:).
ע״ו.	ט׳ מלמעלה	במדרש הגדול מקץ גרס קזמאקון ונ״ב חזק (כבערוך).
ע״ו:	ז׳ מלמטה	ועוד י״ל שהוא ל״י κύαθος Maass, Becher, או κύτος Becher.
ע״ח:	כ״ד מלמעלה	וכ״ה במדרש הגדול בראשי׳ והלא קוזמין של מלך אינן אלא בחבית. ורבינו היה גורס בב״ר פי״ט קוזמירין ועיי״ע גנן ומ״ש ועוד בע׳ גוזמיזין בהשלמת הערוך השלם. ודע כי ר״ב הוסיף ע׳ קוזמריא (ח״ז, ע״ו:) מירו׳ נדרי׳ (רפ״ד דל״ח ע״ג) אילין קוזמריא דאית עליכון אסור מישאל לון ופי׳ בל״י תכשיטין קטנים ע״ש ומ״ש אבל בנו״נ וז״ל ר׳ אבינא א״ר ירמיה בעי אילין קוזמידייא דאית עליהון אסיר מישאל לון ובאגור לר״ש גאמע (ע״צ צד 41) גרס אילין עולימתא מכיון דאינון אכלין ושתין מחמת קורמידא דאית עליהון אסור (משלי הון) [צ״ל מישאל להון]. ועוד כופל הערך וז״ל קוזמידא אד״ו אין בין הנודר ירושלמי אילין עולמתא מכיון דאינון אכלין ושתין מחמת קוזמידא דיתי עליהון אסור מישאל לון ע״כ. ולפע״ד אודות גירסאות קורמידא וקוזמידא הביא המאמר בשני ערכים נפרדים ומפני כן דעתי נוטה כי תחת קורמידא צ״ל קוסמידא והוא הוא קוזמידא (השני) והמאמר קשה הבנה הוא ואולי עולימתא הוא ל״ס עולמינא כלים שמשתמשין בו בהיכל, heilige Geräthe (עיי׳ פשיט׳ להעברעאר ט׳, א׳) ומלת קוזמידא הוא ל״י κοσμικὸς (=κοσμιτὴς) weltlich ופירושו כלי קודש שאכלין ושותין מהם מפני שנראין חול אסור להשאיל מהם, ובעל החלוץ (י״ג, 118) צחוק עשה לנו בפירושו.
ע״ט.	י״א —	ועיי׳ מ״ש לעיל צד 45 בהערות ותיקונים (לתחלת ח״ד).
—	י״ד מלמטה	כס״א הראשון אי׳ ג״כ במדרש הגדול בראשי׳ עמודים של שיש מכורכין בקטיות [1]) בשרב שלא יפקעו ובצנה שלא יקרשו כו׳.
פ׳.	ב׳ —	בהערה 11 ועיי׳ ג״כ מ״ש ה׳ גריענבוים (צמ״ג חמ״ב 255) ונעלם ממנו מה שכתבתי בח״ז, פ׳. ושם העיר ג״כ על ל״ר muraenula והוא הוא מורינ״א לעז הערוך וכן העתיק היעראנימוס תורי זהב (שה״ש א׳, י״א) muraenulas aureas.
פ״א:	כ״א מלמעלה	קודם ע׳ קטימוס נשמט ערך וכצ״ל * קטמון (?) אבדר״נ פמ״א נו״ב צד 114 (בהוצ׳ ה׳ שעכטער) שלא הייתי עוד קטמון שנים אולי מל״י κτῆμα הון ונחלה פי׳ שלא חייתי כמה שנים או אולי מל״י καμπτὸν כפוף gebeugt an Jahren.
פ״ד:	י״ד —	ודע כי בתש׳ הגאונים סי׳ תקנ״ו (צד 278) אי׳ שנת ר״ם בקטיעא ופי׳ כמו לפ״ק עיי׳ מ״ש המו״ל שם ובצד 389.
פ״ו.	כ״ג מלמטה	בנו״ג בשהש״ר בטעות קטפרטקים ובהאגור לר״ש גאמע הביא (ע״צ 42) קטפרופטוס כביכול ה׳ כגבור יצא פי׳ מזוין בכלי זין ע״כ וצ״ל כר״ב קטפרקטוס.—ושם שורה כ״ד מלמעלה קטרטון ט״ד וצ״ל קטרקון.
פ״ז.	ד׳ —	צ״ל القطيب.
פ״ח.	י״ג מלמעלה	וקטרון היה בחלקו של זבולון עיי׳ מגיל׳ ו׳. והוא הוא צפורי עיי״ע וכ״ה במדרש הגדול ויחי.

---

[1]) נ״ב כעין מטליות.

צד	שורה		
פ"ח.	י"א	מלמטה	ובאו"ז הלכ' צדקה סכי' א' הביא הפסיקתא בגי' קנטרונים וטעות הוא.
צ"ג:	י"ב	—	ג' אמות צ"ל נ' אמות.
—	י'	—	אחר רוחב התיבה צ"ל אורך התיבה.
צ"ד:	ו'	—	ר' אומר כו' כ"ה במדרש הגדול אשר תחת יד הח' שעכטער אבל במדרש הגדול אשר תחת ידי [1]) הגי' ר' נחמיה אומר, וכדאי' לפנינו בב"ר [2]).
צ"ו.	ט"ו	מלמעלה	ומזה קולב של מנורה (ספרי זוטא הובא בר"ש כלים פי"א מ"ב) ובילק' מטות ר' תשפ"ה (בשם מדרש) בטעות וקנה ומנורה וכל הענין בילק' שם צ"ל כגי' הר"ש שם עש"ה.
צ"ט:	י"ז	—	גטין צ"ז. וצ"ל שבת צ"ז.
ק"ג.	ח'	מלמטה	ובמדרש הגדול מקץ יוסף אחינו יפה תואר ויפה מראה שמא הוא עומד בקלון [3]) מיד תפשו אותן כו'.
ק"ד:	כ"ד	מלמעלה	אבל עתה נ"ל כי נחשת קלניתא הוא aes Corinthium על שם העיר Corinthus שנחשתה היתה מפוארת ויש מהן שלשה מינים עיי' פליניאוס ל"ד, ג' alterum in) quo auri fulva natura) וזה מה שאי' ביומ' ל"ח. נחושת קלוניתא והיתה מאירה כשל זהב ובתוספ' יומא רפ"ב נחשתן קלניתא היה יפה כזהב.
ק"ה.	כ"ג	—	צ"ל פי' יפה וכן בל' יון הנך יפה.
ק"ו.	ו'	—	וכן במדרש הגדול בראשי' חנור חנורי חגורות צלצולין קולסין שבבין.
ק"ו:	—	—	ובמדרש הגדול תולדות חנניה בן תורדיון וקלסטנירו מזומנין לחיי העוה"ב.
—	י"ד	—	קלסטר: וכ"ה בכ"י רומי בהלכו' גדולות (הו"ל חברת מ"נ בבערלין צד 87).
ק"ז:	ט'	מלמטה	ובמדרש אבא גוריון ספ"ב הגי' קלוסנטרון -- ובענין הגי' קלסרקין י"ל שהוא מל"י אמצ' *κλεισουράρχης* (עיי' מיירסיאוס צד 247) פי' שומר הפלטין Schlosswächter.
ק"ח.	ט'	מלמעלה	עין כו': הועתק מפי' ר"ח עיי' נרות המערכה (ג') למגיל' ט':
קי"א.	כ"ד	—	וכ"ה אפשקר כפשקר במדרש הגדול כ"י וירא וז"ל ואוקמו עליהו שתה דיאני שקראי ושקרוראי זיפאי ומצלי דין אפשקר כפשקר כו' ועיי' ד"ס לסנה' ק"ט:
קי"ד.	ב'	מלמטה	בהערה צ"ל Kuchen formen.
ק"כ:	ט"ז	—	סוף ע' קמטר: ובענין קמטרה ב"ר פל"א עיי"ע קל ז'.
קכ"ג:	כ'	—	ועוד עיי"ע צלצל ציון מב"ב ע"ה. ופי' רבינו שם והוא ראיה לפירושי ע"ש ועוד עיי"ע קבל ג'.
קכ"ה:	י"א	מלמעלה	וכ"ה במדרש הגדול מקץ לקמצים ר' חונא אומר מן קומצא [4]) לריחיא ורבנן אמרי דקמצתא ודלא קמצתא.
קכ"ו:	י"ד	מלמטה	ובמדרש כורסיא דעבד שלמה [5]) ועל כל דרך ודרך היו קנקילות ובמסטאות (*κιγκλίδες καὶ βήματα*) ועל כל קמארא וקמארא י"ב אריות כו'.
קל"א:	י"ח	—	ברילל במ"ע ח"ח ע"ב היה גורס בן קילטא בתיבה אחת בוקילטא והשוה אותה לל"ר buccellatum מין לחם עב הנקרא Zwieback ונרויח בזה כי על ידי מושג זה נתפרש היטב מלת קנובק. וז"ל אוצ"מ אמצ' *βουκελλάτου, ἀρτοῦ ἐλατοῦ, ὅς λέγεται κολλίκιον* וא"כ קנובק הוא הוא *κολλίκιον* וזה מה שכתב מהר"י במ"צ (פאה פ"א מ"ה) בלשונינו קורין לככרות העשויין בטבעות בן קלטא (=בוקלטא) buccellatum.— ובספרי זוטא (ילק' שלח ר' תשמ"ח) הגי' הקנוקנות—ולדעת ה' ברילל (ע"צ 190) מל"ר caniceus, canicaceus, Kleienbrod ואין נ"ל.

---

1) שאולם מידידי הס' ר"א דיינארד. 2) והערוך גרס ר"מ אומר. 3) כ"ב פי' שוק של זונות. 4) וכ"ב פי' אוצר. 5) סו"ל ס' פערלעס במ"ע פראנקעל—גרעטץ צד 132.

צד שורה

קל״א: ט׳ מלמטה הוא ל״ר צ״ל הוא ל״ר א מ צ ע י ת.

קל״ד. י״ח — פי׳ קורות כו׳ הוא הוא פי׳ ר״ח לסוכ׳ ד׳:

קל״ה. ב׳ — ובמדרש הגדול בראשי׳ הני׳ שאל קונטרניקוס את רבן יוחנן בן זכאי כו׳.

— ט׳ מלמעלה ומזה הענין בילק׳ אסתר ר׳ תתרנ״ז כיון שבאו לזכותו של מרדכי היו מדלגים והיו הכתבים פורחים מקנטרא לקנטרא. פי׳ מאריגה לאריגה כלומר מיריעה ליריעה.

קל״ו. ד׳ — וכן הביא המלה והפי׳ בענין קונבי ג״כ המדרש הגדול עיי׳ לעיל בהערות ותיקוני׳ לדף תנ״ח: לע׳ פשון.

קל״ח: ב׳ — וכנ״ה במדרש הגדול ויחי מן דאיתי מובלין רטיבין ומן דאיתי קנסין וקצנין כו׳.

— ח׳ — ומזה הענין נ״ל מאמר במדרש הגדול חיי שרה קרית ארבע שהיה עולה בקנסון של ארבעה בתחלה לשבט יהודה ואח״כ לכלב בן יפונה כו׳ [1].

קל״ט. ט׳ — וכ״ה במדרש הגדול בראשית פ׳ ולאדם אמר כי שמעת א״ר לוי האוזן לגוף כ ק נ ק ו ל לכלים מה הקנקול הזה כו׳.

ק״מ. י״ב — קנקן : ויש לתרגמו Pflugsterze ומל״ס קקנא, קיקנא, וכן העתיקה הפשיטה והמרגים וכלי הבקר (ש״ב כ״ד, כ״ב) וקקנא וניראו. והוא עץ של פדנא ונקרא בל״ע عمود الفدان וז״ל בר באלול הסורי [2] בבסא תוב גלדא מדם דכריך חודרנאית על קקנא דנבליוהי מן דנשרא לאפי לעל או לתחת. וזו העתקתו ללשון עברי: בבסא הוא הרצועה הכרוכה סביב לקקנא שלא תעתק למעלה או למטה. ועוד הוסיף להביא בל״ע الخشبة التي فوق وتد الفدان פי׳ הוא העץ אשר ממעל יתד המחרישה ע״כ . וזה קרוב לפי׳ הראב״ד שהבאתי בע׳ קנקן ע״ש ועיי׳ ג״כ ע׳ סמלון ומ״ש הראב״ד בספרא בחקותי פ״ג ובמקום הסימונים (או הסמלונים) גרס ר״ש הקנקן. ודע כי בע׳ סמלון הבאתי גי׳ הכ״י תוספת׳ כלי׳ ב״מ ספ״ג בעול ובסממנין וצ״ל ובסמבונין (מ׳ נשתבש מן בו) וכן גרס רב הלל בפירוש על ספרא בחקותי [3] ופי׳ סמבונין היינו סמבוני העול ע״כ . ואולי זה ל״י μέσαβον, μεσάβοιον רצועת העול Jochriemen [4].

ק״מ: י״ב מלמטה וכן פי׳ לנכון בעל הגליון במדרש הגדול בראשית מלת (קנדס) [קינרס] ע״י אלחרשף עיי׳ הערות ותיקוני׳ לח״ו, קצ״ו.

קמ״א. ט״ו מלמעלה קנישקין הוא הוא מלה רומי׳ אמצ׳ כמו שכתבתי ואין ענינה לסל כדעת ה׳ פירסט 206.

קמ״ד. י״ג מלמטה Kamm ט״ד וצ״ל Kanne.

קמ״ז. ב׳ מלמעלה וכן טעה בפי׳ ה׳ פירסט גלאססאר צד 207.

— ה׳ — וה׳ ברילל (צונץ יובעלשריפט צד 106) שיער ἐξαλλόν φανός glänzendstes Licht.

קמ״ח ג׳ מלמטה בהערה צ״ל لبلاب.

קנ״ב. י׳ מלמעלה בעולם, צ״ל בעולם. ושם י״ג מלמעלה הקוף צ״ל הקיף.

קנ״ג. י״ד — וכנ״ה בשמ״ר רפל״ו מקיפין אותן בחבלים מקיפין אותן טרטיוטין ועיי״ע טרמנטן ומ״ש בהערות ותיקונים לח״ד, פ״ד:

קנ״ה. י״ז — וכ״ה בפי׳ ספר יצירה לר״י ברצלוני צד 25 ע״ש.

קנ״ח: ו׳ — וכ״ה באמת בדלית קופד במדרש הגדול וירא.

קנ״ט: א׳ — שבת מ״ו. קידוש׳ ל״ב: ב״מ צ״ז. ב״ב פ״ו. קמ״ט. איקפד רבא. שבת מ״ו. איקפד ר׳ שמלאי. שם: איקפד ר״י ב״ח.

קס״א. ח׳ — ובמדרש הגדול וישב כל מאן דקפז לה נסיב מא דעלה כל אותה הדוב קפיז וא י ת קפיז רב מן דין.

---

[1]) כ״ב פי׳ גורל, אבל לפע״ד הוא הוא מלה רומית census וכן בל״י אמנ׳ κῆνσος Schätzungsliste. [2]) מ״ע דמ״ג כ״ה, 623. [3]) עיי׳ קונטרס הרמב״ם ליעללינעק 30. [4]) ואפשר דבסא הנ״ל יש לו איזה שייכות לזה הענין.

צד שורה

קס"א. ו' מלמטה וכנ"ה אקפח את בני (בניי) בזבחי' י"ג. ירו' יומא פ"א דל"ח ע"ד ספרי בהעלתך פ' ע"ה.

קס"ה: א' מלמעלה קודם ע' קפינא צ"ל * קפילישין (פי' מל"י *καὶ ἐπάλαιϐεν* או *καπάλαιϐεν*) והוא תרגום יוני של ויאבק (בראשי' ל"ב, כ"ה) עיי' מ"ש הח' רש"ב בלקח טוב (שם) וכן העתיקו ע' הזקנים *καὶ ἐπάλαιεν*.

קס"ו. י' מלמטה ולדעת ה' באכער (אגדת התנאים ח"ב 450) מל"י *κυψέλη* מערה, ועוד כים ותיקי Behältniss, Kapsel.

קס"ח: כ' מלמעלה ובמדרש הגדול ויצא ועשו קופרומיסין [1]) מי עושה קופרומיסין על ישראל.

— י' מלמעלה ובאגור לר"ש גאמע הגי' ארקמסיות (עיי' מ"ש רש"ב בע"צ צד 34) ואולי נכון הוא ומל"י *ὁρκωμόσια* פי' שבועה eidliche Betheuerung.

קע"ב. י"ג — ומזה נבין הדבור בספריהם (מתתיהו ה', י"ח) *ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου*.

קע"ג: י"ב — ומזה קוץ לזה שכרה של תורה, קוץ לי שכר כולם כו' ואני אקוץ לך שכרה כו' במדרש הגדול לך לך פי' ענין קציבה.

קע"ז. כ"ב מלמטה צ"ל beschneiden.

קע"ז: ט"ו מלמעלה סוף ע' קצר ב' וכנ"ה במדרש הגדול חיי שרה כד אזלת אשת ירבעם לקומי אחייה השילוני לשיולי על עסקי ברה דהוא קציר ונ"ב מריע = ܡܪܝܥ פי' חולה.

קע"ח. י"ח מלמטה מירוט ט"ד וצ"ל מיחוט.

קפ"א. כ' — ובמדרש הגדול כ"י בראשי' הגי' אנא ודימי בר קאקוזיאתא.

קפ"ג. ט"ז מלמעלה וכנ"ה במדרש הגדול מקץ קניא קורא קירא כולהו מעלי לחלמא ונ"ב קורא אלגמאר, וכ"ה במדרש הגדול ויגש נבארא קורא ונ"ב אלגמאר.

קפ"ג: כ"א מלמטה צ"ל Pollution.

קפ"ה: ה' מלמעלה וגי' המדרש הגדול עיי' לעיל בהערות ותיקונים לח"ו מ"ט.

קפ"ז. — הוריות צ"ל הוריות.

קצ"א. ט' — המדרש הגדול שמות גרס קורדסין.

קצ"א: כ"ה — קרוז כו' ח"ל האגור לר"ש גאמע (ע"צ 44) ב"ר פי"ט ויקרא ה' אל האדם ויאמר את קולך שמעתי בגן ארבעה הקיש הקב"ה על קנקן ומצאן קרודס של מימי רגלים נ"א קרח של מימי רגלים כו' ונ"ל שצ"ל קרוס של מימי רגלים נ"א קרוז של מימי רגלים וכדאי' במד"ר פ"ב ועיי' עוד בהערות לרש"ב שם. ובב"ר פי"ט הגי' ומצאו קנקנים של מי רגלים וכמו שהבאתי בח"ז, ק"מ.—שם שורה כ' מלמעלה ס"פ פ"ז צ"ל ס"פ פ"ו.

קצ"ב: י' מלמטה ופקיר ט"ד וצ"ל ופקיד.

קצ"ג. ז' מלמעלה שהוא ט"ד וצ"ל שהוא.

קצ"ז: ה' — ואולי קריאסות הוא הוא קריוסי, קיריוסים (ח"ז, ר') curiosi ומזה הענין קורסיות (מר' שמואל פכ"ה ובילק' תהלי' ר' תשס"ה קיסדריות) צ"ל קוריוסיות ועיי' ג"ב פירסט גלאססאר צד 196.

ר"א. ג' מלמטה בהערה צ"ל vloc.

ר"ב: כ' מלמעלה אחורי פרס עיי' יוחסין השלם צד 239 וז"ל ובעל הערוך פי' כי הקאראנאנוש הם בצפון אחורי פרס ואין בה פירות הרבה מפני הקור הגדול ע"ב ואולי כיון לערוך של רצ"ג.

ר"ג. כ"א — פי' רגילין כו' הם הם דברי תשובת הגאוני' סי' שצ"ז (צד 213) בסוף [2]) וצ"ל בערוך כ א ב ו ך במקום באביך.

---

[1]) כ"ב למדו עליהם זכות. [2]) ריש התשובה תמצא בע' כבן ע"ש ומ"ש בהערות ותיקונים.

צד	שורה	
ר״ד.	כ״ה מלמעלה	בקרן זוית צ״ל בקרן זוית.
ר״ד:	י״א —	צ״ל Sonnenstrahlen—ובשורה ט״ז צ״ל ש ע מ ו.
ר״ח.	— —	ובמדרש הגדול ויחי הגי׳ ר׳ תנחומ׳ אומר ל ק ו ר ס י ן [1]) ר׳ יוסי בן קצריי אמר לעיבורין וכל אחיהם מסכימין הלכה על פיהם כו׳.
ר״ח:	י״ז מלמטה	וכן במ׳ אבא גוריון (צד ג׳.) ואבני קריסטלינון. ועיי׳ במדרש פנים אחרי׳ נוסח ב׳ (צד כ״ט.) זכוכית טובא קריסטאלי.
רי״ב.	ט׳ —	הפי׳ הועתק מפי׳ ר״ח עיי׳ נרות המערכה (נ׳) לתעני׳ כ״ד: ומ״ש.—ובסוף הע׳ יש להוסיף מדרש הגדול וישב פ׳ ויתן שר בית הסוהר תמה על ר״ע גדול ממנו שהלך לרומי ואכלו עליו קרצין לפני הגמון שיגר לו שתי שפחות יפות ביותר כו׳ והוא הוא בקצת שינויים המאמר שהבאתי בשם אבדר״נ פט״ז.
רי״ג.	ט״ו —	كوس צ״ל كرش—ושם י״א מלמעלה: ומזה במדרש פנים אחרים לאסתר (הוצ׳ רש״ב צד 72) אמר המשל יצא בעלך ליקרע פוק לקוטו וצ״ל לקרין פוק לקומיה.
רי״ד.	י״א —	וי״א שהוא מל״י אמצ׳ καρκῖνοι מין מנעלים מחוקקים (κοῖλα ὑπόδηματα) עיי׳ פירסט גלאססאר 210.
רט״ז.	ה׳ מלמעלה	קודם ע׳ קרקע נשמטו שלש שורות וכצ״ל: * קורקסיאות אולי מל״י χάρακες Bollwerke, שמחות פ״ח בטוחות (ישעי׳ ל״ב, י״א) אלו קורקסיאות פי׳ מבצרות. ולרוב פעמים אי׳ הכתיבה כרקום (כרקוס) עיי״ע בח״ד שמ״א: ושמ״ב.
רי״ט:	י״א —	ובמדרש הגדול נח הגי׳ גרטנינא, גרטינא ונ״ב הוא הוא קרטנינא.
רכ״ג:	ט׳ —	בציון ט״ד וצ״ל בצין.
רכ״ד.	ז׳ —	שתוח בים ט״ד וצ״ל שתוחבים.
רל״ג:	י״ט —	ברעיותיו צ״ל בראיותיו.
רל״ו.	ד׳ —	ובמדרש הגדול לפ׳ וינגע ה׳ את פרעה אי׳ ו ב ע ל י ר ת ן קשה מכולם [2]) ובו לקה פרעה הרשע שנא׳ ט ר ם ת י ר א ו רָ אתָ ן מ ב ע י ל י ה. ושם: הקיזו שניהם ושימשו הון להם בנים בעלי רתן [3]) ושם: הזהרו מזבובי בעלי רתן.
רמ״א:	כ׳ מלמטה	אחר הקזאת דם: ט״ד וצ״ל אחר הקזת דם).
—	י״ט —	ב״ק כ׳. ט״ד וצ״ל ב״ב כ׳.
רמ״ד:	י״ט מלמעלה	וכ״ה גי׳ ר ב מ י ו ר ב ס י במדרש הגדול וירא רבמי ורבסי לא הוה אכלי ביעי מההוא מבואה כו׳ וכן במדרש הגדול יתרו: אילו מקלעי לי ר ב מ י ו ר ב ס י מי לא מכתיפנא קמיהו וא״ד רבמי ורבסי מכתפי ועיילי כו׳.
רס״א.	י׳ מלמטה	העיקד צ״ל העיקר.
רס״ד:	י״ט מלמעלה	וכ״ה במדרש הגדול וירא הרחק כמטחוי קשת הוא שיעור רום [4]).
רס״ו:	ב׳ —	ח״ה, מ״ה צ״ל צ״ה.
רע״א:	י״ט —	וכ״ה במדרש הגדול מקץ מכה באזמיל ומרפא ברטייה מכה באבן ומרפא באספלונית.
ר״פ:	ה׳ מלמטה	והפעל נבנה מהשם. רַמַּח (durchspiessen) מדרש הגדול בראשית ר״ח ב״פ אמר אם בא יצרך להשחיקך רַמְחֵהוּ בדברי תורה שנאמ׳ יצר סמוך ואין סמוך אלא תורה. ולפי הנראה צ״ל סמכהו בדברי תורה ובילק׳ ישעי׳ ר׳ רצ״ו אי׳ באמת בשם ב״ר שמחהו בדברי תורה ואולי צ״ל ג״כ סמכהו.
רפ״ח.	כ״ג מלמעלה	ובמדרש הגדול ויצא אי׳ בג׳ מקומות השטן מקטרג בים ובדרך ובבית מרוערע. הישן בבית המרוערע דמו בראשו.
רפ״ט:	י״ג מלמטה	ודע כי מתרעם בל״ס תתרעם ענינו מספק zweifeln, Nachgedanken haben.

---

1) כ״ב פי׳ עת בל״ר. 2) וכ״ב פי׳ ״שרץ שיש לו במוחו״ וסוף כפירש״י כתובו׳ ע״ז: ועיי׳ מ״ש בערוך. 3) כ״ב חלשים בכח גופן.
4) וכ״ב אלפים אמה.

צד שורה

ר"צ: ד' מלמעלה וכן גי' המדרש הגדול פקודי כיון שחטאו נהפך להם לרעץ [1] כו'.

— ח' — ועיי"ה בפי' רה"ג לסוף ידים ועיי"ע אשר ומ"ש בח"א, שכ"ה.

רצ"א. א' מלמטה בהערה ατροι צ"ל ἰατροί.

רצ"ו. ט"ז מלמעלה ואולי מזה ג"כ ר"י חכם לכשירצה עיי"ע חכם בח"ג, שפ"א בהערה 7.

ש"א. י"ח — רקב כו' ופירש"י בנדה כ"ז. רקב רקבובית של מת כו'. והוא העפר אשר ישאר מגוף המת כו' עיי' פי"מ להרמב"ם אהלו' פ"ב מ"א וא"כ רקב יש להעתיקו Leichenstaub ואמר עולא (נזיר נ"א. וש"נ) אין רקב אלא הבא מן הבשר ומן הגידים ומן העצמות. ובענין רקב עיי"ה נזיר נ': והלאה ותוספת' אהלו' פ"ב ופ"ג.

ש"ז: ה' מלמטה חכמי ומגנצא צ"ל מגנצא.

ש"י: א' מלמעלה צ"ל פי' בל"ס כורכמא דרשקא.

שי"ב. י' — צ"ל الخلاوة.

שי"ב: י"ח מלמטה וכ"ה רתיון במדרש הגדול ויהי בשלח פרעה ר' נהוראי אמר רתיון היתה לפרעה שאלו לא רדף אחריהם העלה עליו המקום כאילו שלחם אלא מתוך שרדף אחריהם כו'. נ"ב רתיון חמלה.

שי"ג. כ"ב מלמעלה צ"ל ܪܢܐ.

שט"ו: י"ג מלמטה וכן במדרש הגדול לא ימיש עמוד הענן: אעפ"י שנרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל. וכן בתולדות: וכיון ששומעין שרי אומות העולם מיד הן נרתעין לאחוריהן.

שט"ז. י"ח מלמעלה ובזה נבין הדבור בספריהם (מתתיהו ז', ז') .κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν

חלק ח'

ב' ט' מלמעלה ובמדרש הגדול וישלח הני' ורבנן אמרי מאחוריה אתא ונשייה בתרויהו [2].

ג': י"ח — ובמדרש הגדול שם: לבנה הוא אילנא דדאמי לסאנא. נ"ל שצ"ל לשאנא כבערוך.

ד'. ה' מלמטה בהערה בשט"מ בסוניתינו: וכן משמע מהנה"ה לרא"ש ב"מ פ"ח סי' ל"ד ע"ש.

י"ח. ג' — צ"ל ויבמות ס"ב.

— ב' — צ"ל הועתק מפי' ר"ח.

י"ט. י"ב מלמעלה בציור ט"ד וצ"ל בציון.

כ"ה. ו' — ויש להוסיף מדרש הגדול בראשית: ברא שבעה כוכבים בשבעה גלגלים כל כוכב בגלגל בפני עצמו ושמותן גלגל של מטה מן הכל יש בו ירח ושל מעלה ממנו יש בו כוכב והשלישי יש בו נוגה והרביעי יש בו חמה והחמישי מאדים והששי צדק והשביעי יש בו שבתי.. ועוד חילקו חכמים שמונת הגלגלים שיש בהן הכוכבים לארבעה חלקים כמו שאמרו ארבע מעלות בסולם חשבו גלגל חמה אחד וגלגל לבנה אחד וגלגל שאר הכוכבים אחד וחמשת הגלגלים שבהן חמשה כוכבים שבתי צדק מאדים נוגה כוכב חשבום באחד ונמצאו כולם ארבעה על זה נאמר וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת להם [3].

כ"ו. י"ג מלמטה והוא לאי"ט Gicht, gotta.

כ"ו: ט"ז מלמעלה ועיי' בענין שגל מה שכתבתי במ"ע דמ"ע דמ"ג חמ"ו צד 5.

כ"ו: י"ב מלמטה וכ"ה במדרש הגדול בראשי': בשנם הוא בשר אמר הקב"ה הריני משגמן בייסורין

---

[1]) נ"ב פי' נער (כבערון) כלומר נתקשה עליהן. [2]) נ"ב פי' ען נשתה גבורתם (כבערון). [3]) ועיי' ג"כ הערות ותיקונים לח"ה, ק"ח: (צד כ"ה.).

צד שורה

את חאמי [1]) הדלת הזה מי מעמידה שוגמין שבה. ונ״ב שגם שעם ע״כ וזה פי׳ נכון הוא ועיי׳ מ״ש בח״ח, כ״ז. ושם הוכחתי ג״כ כי הוא הוא خيزران Bambus וראיה נצחת מצאתי עתה בגי׳ המדרש הגדול ויגש וז״ל למה״ד לאשה שקבלה על בנה לדיין וכיון דחמת דיינא דהוה יתיב ודאין בדינין קשין במגל בין [נ״ל שצ״ל במגלבין] בשוגמין וברצועה כו׳ מאי עבדת דרכת עד כו׳ [2]) ונ״ב פי׳ באלמקארע ואלכיזראן. ודע כי הראשון הוא הוא פי של במגלבין בל״ע مقارع Peitsche והשני הוא הוא الخيزران כאמור. ובנוסחאותינו אי׳ בע״א עיי׳ ויק״ר פכ״ז ומד״ר פ״י ועיי״ע אפקלין בח״א רל״א ומ״ש ובע׳ מגלב ומ״ש בח״ה, ע״ו.

ב״ט. כ״א מלמעלה סוף ע׳ שגש: ובמדרש הגדול סוף מקץ דרש והשגתם אמר לו שגשג אותם בדברים אחת קשה ואחת רכה [3]) אבל משגשג במדרש הגדול וירא ט״ס הוא עיי׳ מ״ש למטה לדף ע״ד:

ל״א. ד׳ מלמטה ועיי׳ ג״כ מ״ש בהערות ותיקונים לח״ג, מ״ב. צ״ב. בענין דיינין שצ״ל דיווין.

מ״א: ג׳ — בהערה: ואני חזרתי עטרת פי׳ ר״ח ליושנה עיי׳ נרות המערכה (ג׳) לסנה׳ צ׳.(ע׳ צד ע״ט).

מ״ג: ד׳ מלמעלה וכנ״ה במדרש הגדול וישב: איש מצליח (בראשית ל״ט, ב׳) גבר שוור ונ״ב פי׳ מקפץ כלומר זריז ע״כ ובנו״ג בב״ר ס״פ פ״ו גבר קפוז וכ״ה בערוך ע׳ קפז (ח״ז, קס״א.).

נ״ב: ג׳ — וז״ל מדרש הגדול ויצא וכל שהוא חום זו שחמומית דכולה אוכמתא.

ס׳: כ״ג — שטתא סברה כו׳ ואולי מזה ג״כ מה דאי׳ במדרש הגדול יתרו ר׳ יהושע בן לוי צר שיטה תורה צוה לנו משה כל התורה כולה שש מאות ושלש עשרה מצות מנין תורה כו׳ ונ״ב צר שיטה פי׳ עשה סימן ע״כ ובמכו׳ כ״ג: אי׳ בנוסחא אחרת.

ס״ג: י״ז — צ״ל שנויי נוסחאות.

ס״ח. י״ט מלמטה צ״ל מאת חמי.

ע״ד: ז׳ — ומזה ג״כ בויק״ר פ״ד כשהוא נותן (האיסר לגנן) משכשכו ומוצא בעפרו זהב לקיים ועפרות זהב לו ובפ׳ ה׳ אי׳ רק היה מוצא בעפרו זהב ובפ׳ דר״א פכ״ה הוא הולך ליקח לו ירק ומוצא תחתיו זהב כו׳ ובילק׳ איוב ר׳ תתקט״ו (בשם ויק״ר) מכסכסו במים (!) ומוציא מעפר זהב. וזו גי׳ מוטעת היא מחסרון ידיעת המלה משכשכו שפי׳ מנערו ומנדנדו וכן הבין בעל הגליון במדרש הגדול וירא ויאמר ה׳ זעקת סדום וגו׳ כיצד היה אדם הולך אצל גַּנָּן ואומר לו תן באיסר ירק כשהוא משגשגו היה זהב יוצא מעפרו לקיים ועפרות זהב לו. ונ״ב ינפצה מן תראבה ע״כ פי׳ בל״ע ينفضه من ترابه פי׳ מנערו מעפר וא״כ משגשגו צ״ל משכשכו ומענין מכשכשו עיי״ע כש ד׳ ומ״ש.

פ״ח: י״ג — סוף ע׳ שלף: וממנו הפעל בהפעיל ב״ר פ״כ א״ר יצחק על דורות הללו הוא אומר ואכלת את עשב השדה שאדם משליף על שדהו ואוכלה עד שהוא עשב וכ״ה במדרש הגדול ב״י בראשית ויותר נכון משליף שדהו כדאי׳ בילק׳ ר׳ ל״ב ובמיוחס לרש״י בב״ר ופי׳ שבלים רכים כו׳ ע״ש. ועיי׳ ג״כ פי׳ י״ת קללתו היא לאכול העשב כמו ששולף מן השדה וזה תבואה קודם גמר בישולה כו׳.

פ״ט. ט״ו — וגי׳ המדרש הגדול יתרו: שלפיחות מלאות אפרסמון מניחות תחת עקביהן כדי שיהיה ריחן נודף ונ״ב פי׳ בית רחם של תרנגול.

צ״ד. י״ד מלמעלה וגי׳ מדרש הגדול עיי׳ בהערות ותיקוני׳ לח״ג, ע״ג צד ל״ט.

וזאת לדעת כי בהשלמת הערוך השלם בע׳ אבן המקח צריך לנקד אֶבֶן הַמִּקָּח (ועיי״ע מקח בח״ה רכ״ה. ומ״ש).

---

[1]) בערוך הנ׳ אתמהא. [2]) נ״ב נ״ל צברת והוא ל״ע صبر warten והבאתיו בהערות ותיקוני׳ לח״ד, קמ״ח. [3]) וכ״ב פי׳ פתוי.